

ISSN 2663-1636 (print)
ISSN 2663-1644 (on-line)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський національний технічний університет

**ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ
НАУКОВИЙ ВІСНИК
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

В и п у с к 6(39)

Кропивницький • 2021

ISSN 2663-1636 (print)
ISSN 2663-1644 (on-line)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Central Ukrainian National Technical University

**CENTRAL UKRAINIAN
SCIENTIFIC BULLETIN
ECONOMIC SCIENCES**

Issue 6(39)

Кропивницький • 2021

Рекомендовано до друку Вченою радою Центральноукраїнського національного технічного університету, протокол №10 від 31.05.2021р.

Редакційна колегія:

Левченко О. М. (головний редактор), д.е.н., проф.;
Шалімова Н.С. (заст. головного редактора), д.е.н., проф.;
Бугаєва М.В. (відповідальний секретар), к.е.н., доц.;
Смірнова І.В. (відповідальний секретар), к.е.н., доц.;
Дробязко С.І., к.е.н., проф.;
Дрозд І.К., д.е.н., проф.;
Жовновач Р.І., д.е.н., проф.;
Каленюк І.С., д.е.н., проф.;
Кузьменко Г.І., к.е.н., доц.;
Левченко А.О., к.е.н., доц.;
Лутай Л.А., д.е.н., проф., дійсний член Академії економічних наук України;
Малаховський Ю.В., к.е.н., доц.;
Маницуров І.Г., д.е.н., проф., член-кореспондент НАН України;
Пальчевич Г.Т., к.е.н., проф.;
Ревенко А.Д., к.е.н., доц.;
Семикіна М.В., д.е.н., проф.;
Трохимець О.І., д.е.н., проф.;
Ушенко Н.В., д.е.н., проф.;
Царенко І.О., к.е.н.;

Гечбаія Бадрі, д.е.н, проф. (Грузія);
Деніс Д'якон, PhD, Dr.оec, асоц. проф. (Литва);
Манолє Т.М., д-р хабілітат е.н., проф. (Молдова);
Хані Хайдура, PhD, к.е.н.; (Лівія).

Адреса редакційної колегії:

25030, м. Кропивницький, пр. Університетський, 8,
 Центральноукраїнський національний технічний університет,
 тел.: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
 Офіційний сайт: <http://economics.kntu.kr.ua>

Збірник заснований у 2001 році, з 2018 року видається під назвою «Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки». Був включений до переліку наукових фахових видань України (постанови Президії ВАК України від 14 листопада 2001 року №2-05/9, від 10 березня 2010 року № 1-05/2; накази Міністерства освіти і науки України від 12 травня 2015 року №528, від 07 листопада 2018 року №1218).

Наказом Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 року №886 включений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б» (спеціальності 051, 071, 072, 073, 075, 076, 232, 241, 242, 281, 292).

Збірник наукових праць зберігається в загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського та представлено у міжнародних наукометричних базах даних, пошукових інформаційно-аналітичних системах, репозитаріях (електронних архівах):

*Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
 Index Copernicus, CrossRef, Open Ukrainian Citation Index,
 Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory,
 ResearchBib (Academic Resource Index)*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія KB №23512 - 13352 ПП від 13.07.2018 р.
 ISSN 2663-1636 (p), 2663-1644 (o) DOI: 10.32515/2663-1636

Мови видання: українська, російська, англійська. Періодичність – 2 рази на рік.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, даних, власних імен та інших відомостей, а також за те, що матеріали не містять даних, які не підлягають відкритій публікації. Редакція може приймати рішення про публікацію статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору автора.

© Центральноукраїнський національний технічний університет, 2021

Recommended by Academic Council of Central Ukrainian National Technical University, minutes №10, 31.05.2021

Editorial Board:

Oleksandr Levchenko (Editor-in-Chief), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Nataliia Shalimova (Assistant to Editor-in-chief), Doctor of Economic Sciences, Professor;
Maria Buhaieva (Executive secretary), Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Iryna Smirnova (Executive secretary), Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Svetlana Droblyazko, Candidate of Economic Sciences, Professor;
Iryna Drozd, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Ruslana Zhovnovach, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor;
Iryna Kalenyuk, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Halyna Kuzmenko, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Anna Levchenko, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Larisa Lutay, Doctor of Economic Sciences, Professor, Member of the Academy of Economic Sciences of Ukraine;
Yurii Malakhovsky, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Igor Mantsurov, Doctor of Economic Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Science of Ukraine;
Halyna Palchevych, Candidate of Economic Sciences, Professor;
Revenko Anatolii, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor;
Maryna Semykina, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Olena Trokhymets, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Natalya Ushenko, Doctor of Economic Sciences, Professor;
Ilona Tsarenko, Candidate of Economic Sciences;

Badri Gechbaia, Doctor of Economics, Professor, Academician of Georgian Academy of Business Science (Georgia);
Deniss Djakons, PhD, Dr.оec, Associated Professor (Latvia);
Tatiana Manole, Doctor hab. of Economic Sciences, Professor (Republic of Moldova);
Hani Haidoura, Candidate of Economic Sciences (Lebanon).

Editorial address:

Central Ukrainian National Technical University, Prospekt Universytetskyi, 8, Kropyvnytskyi, Ukraine, 25030
 phone: +380 (522) 390-466, +380 (522) 390-584, +380 (522) 55-10-49.
 Official site: <http://economics.kntu.kr.ua>

The Journal was founded in 2001, since 2018 is published under the title "Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic Sciences".

The Journal was included in the List of Scientific Special Editions (Decisions of the Presidium of Higher Attestation Commission of Ukraine on November 14, 2001, № 2-05/9, on March 10, 2010 № 1-05/2; Orders of the Presidium of the Ministry of Education and Science of Ukraine on May 12, 2015, № 528, on November 07, 2018, № 1218).

The Journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine, category "B" (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 2, 2020 №886; specialties 051, 071, 072, 073, 075, 076, 232, 241, 242, 281, 292). The Collection is presented in Bibliographic Database "Ukrainika scientific" of Vernadsky National Library of Ukraine and indexed in the international scientometric databases, searching information-analytical systems, repositories (electronic archives):

*Central and Eastern European Online Library (CEEOL),
 Index Copernicus, CrossRef, Open Ukrainian Citation Index,
 Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory,
 ResearchBib (Academic Resource Index)*

Certificate of State Registration: KB № 23512-13352 ПП of July 13, 2018.

ISSN 2663-1636 (p), 2663-1644 (o) DOI: 10.32515/2663-1636

Languages: Ukrainian, Russian, English. Periodicity - twice per year

Authors of published material are responsible for the selection and accuracy of facts, quotations, data, proper names and other information, as well as that the materials do not contain data that are not open publication. Editorial board may decide to publish article in order of discussion without sharing the author's view.

© Central Ukrainian National Technical University, 2021

ЗМІСТ

**МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ.**

<i>Г.М. Запша, О. В. Орлова-Курилова, С.М. Лімаренко, А.Г. Яцун (Україна)</i> Ресурсне забезпечення ефективності стратегічного управління інноваційною інфраструктурою у формуванні конкурентних переваг та соціально-економічних гарантій в умовах глобалізації економіки (українською мовою)	9
<i>Р.В. Іванов (Україна)</i> Концептуальна модель суб'єкту циркулярної економіки в контексті сталого розвитку (українською мовою)	17
<i>А.С. Наволокіна, М.В. Бугаєва (Україна)</i> Розвиток міжнародного бізнесу в контексті міжнародного менеджменту (англійською мовою)	28
<i>Т.В. Решицько (Україна)</i> Проблеми інвестування та кредитування аграрних підприємств України на рівні макроекономіки: зарубіжний досвід (українською мовою)	37
<i>Л.М. Романюк (Україна)</i> Сучасні тенденції міжнародної економічної діяльності України (українською мовою)	47
<i>Е.І. Шелудько, М. Ю. Завгородня (Україна)</i> Стимулювання розвитку «озеленення» промисловості України (українською мовою)	55
<i>С. Буаїта (Україна)</i> Теоретичні аспекти визначення та класифікації виробленої продукції в системі вищої освіти (українською мовою)	68

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

<i>В.В. Зайченко, В.М. Попов (Україна)</i> Державне регулювання аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в XIX – на початку XX ст. : сучасний науковий дискурс (українською мовою)	76
<i>В.Є. Швець (Україна)</i> Оцінювання земельних активів України банками Російської імперії на початку XX століття (українською мовою)	88

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

<i>А.В. Бессонова, Т.М. Черната (Україна)</i> Аналіз методів розвитку кадрового потенціалу підприємств (українською мовою)	97
---	----

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

<i>А.О. Пантелеймоненко, В.В. Гончаренко, С.А. Касьян (Україна)</i> Кооперативне кредитування: перспективи застосування підходів Ф.В.Райффайзена в аграрному секторі України (українською мовою)	106
<i>О.Б. Пугаченко, С.С. Косенко, М.В. Бабій (Україна)</i> Організація проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань (українською мовою)	115
<i>В.В. Шалімов, В.О. Решетов, Т.А. Мельник (Україна)</i> Стимулювання соціально-економічного та інноваційного розвитку національної та регіональної економік: врахування в принципах бюджетної системи та оподаткування (українською мовою)	131
<i>Д.П. Шинкар (Україна)</i> Ключові елементи механізму державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників (українською мовою)	142

**ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ. СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ,
МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

<i>В.Ф. Гамалій, А.Ю. Мінько, С.А. Романчук (Україна)</i> Маркетингові інформаційні системи та цифрове моделювання в управлінні процесом виведення на ринок нового товару (українською мовою)	154
<i>Н.С. Шалімова, І.І. Андрощук (Україна)</i> Завдання з надання впевненості та завдання з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації: тенденції введення в аудиторську практику та розвиток процесів стандартизації (українською мовою)	163
<i>Л.В. Кононенко, Н.П. Сисоліна, О.С. Чумаченко (Україна)</i> Звітність підприємств в умовах сталого розвитку: сучасний стан, проблеми, перспективи, інформаційне забезпечення (українською мовою)	179
<i>О.Б. Пугаченко, Т.В. Фоміна (Україна)</i> Тестування системи обліку та внутрішнього контролю операцій з необоротними активами (українською мовою)	186
<i>В.М. Савченко, І.В. Смірнова, Н.В. Смірнова (Україна)</i> Розвиток локальних облікових теорій на прикладі теорії управлінського обліку аграрних підприємств (українською мовою)	197

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ.
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ**

<i>О.М. Гуцалюк, Т.С. Обнявко (Україна)</i> Напрямки економіко-екологічної трансформації підприємств оборонно-промислового комплексу України (українською мовою)	211
<i>Л. Я. Малюта, Р.П. Шерстюк, Г.Й. Островська (Україна)</i> Event-менеджмент в індустрії туризму (українською мовою)	220
<i>В.А. Панченко, О.В. Черненко (Україна)</i> Організаційні аспекти менеджменту туристичної діяльності (українською мовою)	230
<i>А.М. Ткаченко, Д.Д. Плинокос (Україна)</i> Дизайн-мислення, як нова парадигма розвитку стартапу (українською мовою)	238
<i>М.В. Бугасєва, С.В. Демченко (Україна)</i> Теоретичні витоки управління розвитком інноваційного підприємництва (українською мовою)	247
<i>Т.Б. Немченко, В.О. Липчанський, Т.А. Немченко (Україна)</i> Філософське осмислення трансформації маркетингового менеджменту підприємства в умовах переходу до мережевої економіки (українською мовою)	258
<i>І.В. Харченко, О.В. Лізунков (Україна)</i> Організаційні аспекти стратегічної перемоги в конкурентній боротьбі малих будівельних підприємств (українською мовою)	267
<i>Є.В. Селищева (Україна)</i> Інформаційне забезпечення функціонування інноваційно-інтегрованих структур (українською мовою)	281
<i>Р.С. Шаранов (Україна)</i> Алгоритм антикризового управління підприємства (українською мовою)	288
<i>Н.В. Гаврилова, Л.М. Петренко, Н.С. Пітел (Україна)</i> Міжнародне партнерство підприємств оборонно-промислового комплексу України: фінансово-економічні аспекти розвитку (українською мовою)	297
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	304

СОДЕРЖАНИЕ
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ
ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ

<i>Г.Н. Запша, О.В. Орлова-Курилова, С.Н. Лимаренко, А.Г. Яцун (Украина)</i> Ресурсное обеспечение эффективности стратегического управления инновационной инфраструктурой в формировании конкурентных преимуществ и социально-экономических гарантий в условиях глобализации экономики (на украинском языке)	9
<i>Р.В. Иванов (Украина)</i> Концептуальная модель субъекта циркулярной экономики в контексте устойчивого развития (на украинском языке)	17
<i>А.С. Наволокина, М.В. Бугаева (Украина)</i> Развитие международного бизнеса в контексте международного менеджмента (на английском языке)	28
<i>Т.В. Решицько (Украина)</i> Проблемы инвестирования и кредитования аграрных предприятий Украины на уровне макроэкономики: зарубежный опыт (на украинском языке)	37
<i>Л.М. Романюк (Украина)</i> Современные тенденции международной экономической деятельности Украины (на украинском языке)	47
<i>Э.И. Шелудько, М.Ю. Завгородняя (Украина)</i> Стимулирование развития «озеленения» промышленности Украины (на украинском языке)	55
<i>С. Буаита (Украина)</i> Теоретические аспекты определения и классификации произведенной продукции в системе высшего образования (на украинском языке)	68

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

<i>В.В. Зайченко, В.М. Попов (Украина)</i> Государственное регулирование аграрного кредитования в Приднепровской Украине в XIX – начале XX в. : современный научный дискурс (на украинском языке)	76
<i>В.Е. Швэць (Украина)</i> Оценка земельных активов Украины банками Российской империи в начале XX века (на украинском языке)	88

ЭКОНОМИКА ТРУДА, СОЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И ПОЛИТИКА

<i>А.В. Бессонова, Т.Н. Черната (Украина)</i> Анализ методов развития кадрового потенциала предприятий (на украинском языке)	97
---	----

ФИНАНСЫ И КРЕДИТ

<i>А.А. Пантелеймоненко, В.В. Гончаренко, С.А. Касьян (Украина)</i> Кооперативное кредитование: перспективы применения подходов Ф.В.Райффайзена в аграрном секторе Украины (на украинском языке)	106
<i>О.Б. Пугаченко, С.С. Косенко, М.В. Бабий (Украина)</i> Организация проведения судебных экспертиз и экспертных исследований по экономическим вопросам (на украинском языке)	115
<i>В.В. Шалимов, В.А. Решетов, Т.А. Мельник (Украина)</i> Стимулирование социально-экономического и инновационного развития национальной и региональной экономик: отражение в принципах бюджетной системы и налогообложения (на украинском языке)	131
<i>Д.П. Шинкарь (Украина)</i> Ключевые элементы механизма государственной финансовой поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей (на украинском языке)	142

**УЧЕТ, АНАЛИЗ И АУДИТ.
СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ, МОДЕЛИ
И ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ**

<i>В.Ф. Гамалий, А.Ю. Минько, С.А. Романчук (Украина)</i> Маркетинговые информационные системы и цифровое моделирование в управлении процессом вывода на рынок нового продукта <i>(на украинском языке)</i>	154
<i>Н.С. Шалімова, И.И. Андросук (Украина)</i> Задания по предоставлению уверенности и задания по предоставлению уверенности, иные чем аудит или обзор исторической финансовой информации: тенденции включения в аудиторскую практику и развитие процессов стандартизации <i>(на украинском языке)</i>	163
<i>Л.В. Кононенко, Н.П. Сисолина, А.С. Чумаченко (Украина)</i> Отчетность предприятий в условиях устойчивого развития: современное состояние, проблемы, перспективы, информационное обеспечение <i>(на украинском языке)</i>	179
<i>О.Б. Пугаченко, Т.В. Фомина (Украина)</i> Тестирование системы учета и внутреннего контроля операций с необоротными активами <i>(на украинском языке)</i>	186
<i>В.М. Савченко, И.В. Смирнова, Н.В. Смирнова (Украина)</i> Развитие локальных учетных теорий на примере теории управленческого учета аграрных предприятий <i>(на украинском языке)</i>	197
РАЗВИТИЕ ПРОДУКТИВНЫХ СИЛ И ОТРАСЛЕЙ. ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРЕДПРИЯТИЯМИ	
<i>А.Н. Гуцалюк, Т.С. Обнявко (Украина)</i> Направления экономико-экологической трансформации предприятий оборонно-промышленного комплекса Украины <i>(на украинском языке)</i>	211
<i>Л.Я. Малюта, Р.П. Шерстюк, Г.Й. Островская (Украина)</i> Event-менеджмент в индустрии туризма <i>(на украинском языке)</i>	220
<i>В.А. Панченко, А.В. Черненко (Украина)</i> Организационные аспекты менеджмента туристической деятельности <i>(українською мовою)</i>	230
<i>А.М. Ткаченко, Д.Д. Плинокос (Украина)</i> Дизайн-мышление, как новая парадигма развития стартапа <i>(на украинском языке)</i>	238
<i>М.В. Бугаева, С.В. Демченко (Украина)</i> Теоретические истоки управления развитием инновационного предпринимательства <i>(на украинском языке)</i>	247
<i>Т.Б. Немченко, В.А. Липчанский, Т.А. Немченко (Украина)</i> Философское осмысление трансформации маркетингового менеджмента предприятия в условиях перехода к сетевой экономике <i>(на украинском языке)</i>	258
<i>И.В. Харченко, А.В. Лизунков (Украина)</i> Организационные аспекты стратегической победы в конкурентной борьбе малых строительных предприятий <i>(на украинском языке)</i>	267
<i>Е.В. Селищева (Украина)</i> Информационное обеспечение функционирования инновационно-интегрированных структур <i>(на украинском языке)</i>	281
<i>Р.С. Шаранов (Украина)</i> Алгоритм антикризисного управления предприятия <i>(на украинском языке)</i>	288
<i>Н.В. Гаврилова, Л.М. Петренко, Н.С. Пител (Украина)</i> Международное партнерство предприятий оборонно-промышленного комплекса Украины: финансово-экономические аспекты развития <i>(на украинском языке)</i>	297
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ	304

CONTENT

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATION. ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY

<i>Halyna Zapsha, Olga Orlova-Kurilova, Svetlana Limarenko, Anastasia Yatsun (Ukraine)</i> Resource Support for the Effectiveness of Strategic Management of Innovation Infrastructure in the Formation of Competitive Advantages and Socio-economic Guarantees in the Context of Economic Globalization (<i>in Ukrainian</i>)	9
<i>Roman Ivanov (Ukraine)</i> Conceptual Model of the Subject of Circular Economy in the Context of Sustainable Development (<i>in Ukrainian</i>)	17
<i>Alla Navolokina, Mariia Buhaieva (Ukraine)</i> Development of International Business in the Context of International Management (<i>in English</i>)	28
<i>Tetyana Reshytko (Ukraine)</i> The Problems of Investment and Crediting of the Ukrainian Agricultural Enterprises at the Level of Macroeconomics: Foreign Experience (<i>in Ukrainian</i>)	37
<i>Ljudmila Romaniuk (Ukraine)</i> Current Trends in the International Economic Activity of Ukraine (<i>in Ukrainian</i>)	47
<i>Ella Sheludko, Mariia Zavgorodnia (Ukraine)</i> Stimulating the Development of "Greening" of Ukrainian Industry (<i>in Ukrainian</i>)	55
<i>Bouaita Seyf-Eddine (Ukraine)</i> Theoretical Aspects of Definition and Classification of Products Generated in System of Higher Education (<i>in Ukrainian</i>)	68

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

<i>Volodymyr Zaichenko, Volodymyr Popov (Ukraine)</i> State Regulation of Agricultural Lending in Naddnieper Ukraine in the 19 th - early 20 th Centuries: Modern Scientific Discourse (<i>in Ukrainian</i>)	76
<i>Volodymyr Shvets (Ukraine)</i> Valuation of Land Assets of Ukraine by Banks of the Russian Empire in the Early 20th Century (<i>in Ukrainian</i>)	88

LABOR ECONOMICS, SOCIAL ECONOMICS AND POLITICS

<i>Anna Bessonova, Tetyana Chernata (Ukraine)</i> Analysis of Methods of Development of the Human resources of Enterprises (<i>in Ukrainian</i>)	97
---	----

FINANCE AND CREDIT

<i>Andrii Panteleimonenko, Vladyslav Honcharenko, Svitlana Kasyan (Ukraine)</i> Cooperative Crediting: Prospects of F.V. Raiffeisen Approaches Application in Ukrainian Agricultural Sector (<i>in Ukrainian</i>)	106
<i>Olha Puhachenko, Svetlana Kosenko, Maxim Babii (Ukraine)</i> Organization of Forensic Examinations and Expert Research on Economic Issues (<i>in Ukrainian</i>)	115
<i>Volodymyr Shalimov, Valerii Reshetov, Tatiana Melnyk (Ukraine)</i> Stimulation of the Socio-Economic and Innovative Development of the National and Regional Economy: Taking Into Account the Principles of Budget System and Taxation (<i>in Ukrainian</i>)	131
<i>Dmytro Shynkar (Ukraine)</i> Key elements of the mechanism of state financial support of agricultural producers (<i>in Ukrainian</i>)	142

**ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT.
STATISTICS. MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND
INFORMATION TECHNOLOGY IN THE ECONOMY**

<i>Volodymyr Gamaliy, Anastasiia Minko, Serhiy Romanchuk (Ukraine)</i> Marketing Information Systems and Digital Modeling in the Management of the Process of Bringing a New Product to Market <i>(in Ukrainian)</i>	154
<i>Nataliia Shalimova, Iryna Androshchuk (Ukraine)</i> Assurance Engagements and Assurance Engagements Other than Audit or Review of Historical Financial Information: Trends of Introduction in Audit Practice and the Development of Standardization Processes <i>(in Ukrainian)</i>	163
<i>Lesya Kononenko, Nataliia Sysolina, Olha Chumachenko (Ukraine)</i> Reporting of Enterprises in the Conditions of Sustainable Development: Current State, Problems, Prospects, Information Support <i>(in Ukrainian)</i>	179
<i>Olha Puhachenko, Tetiana Fomina (Ukraine)</i> Testing of the System of Accounting and Internal Control of Transactions With Non-Current Assets <i>(in Ukrainian)</i>	186
<i>Vera Savchenko, Iryna Smirnova, Nadiya Smirnova (Ukraine)</i> Development of Local Accounting Theories on the Example of the Theory of Management Accounting of Agricultural Enterprises <i>(in Ukrainian)</i>	197

**DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES AND INDUSTRIES.
ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES**

<i>Oleksii Hutsaliuk, Tatiana Obniavko (Ukraine)</i> Directions of Economic and Ecological Transformation of Enterprises of the Defence-industrial Complex of Ukraine <i>(in Ukrainian)</i>	211
<i>Liudmyla Maliuta, Roman Sherstiuk, Halyna Ostrovska (Ukraine)</i> Event Management in Tourism Industry <i>(in Ukrainian)</i>	220
<i>Vladimir Panchenko, Alexander Chernenko (Ukraine)</i> Organizational Aspects of Tourist Activity Management <i>(in Ukrainian)</i>	230
<i>Alla Tkachenko, Dmytro Plinokos (Ukraine)</i> Design Thinking as a New Paradigm of Startup Development <i>(in Ukrainian)</i>	238
<i>Mariia Buhaieva, Sofia Demchenko (Ukraine)</i> The Theoretical Origins of Management of Innovation Entrepreneurship Development <i>(in Ukrainian)</i>	247
<i>Tamara Nemchenko, Volodymyr Lypchanskyi, Tetyana Nemchenko (Ukraine)</i> Philosophical Comprehension of Marketing Management Transformation of a Company in the Process of Transition to a Networked Economy <i>(in Ukrainian)</i>	258
<i>Ihor Kharchenko, Oleksandr Lizunkov (Ukraine)</i> Organizational Aspects of the Strategic Victory in the Competition Among Small Construction Companies <i>(in Ukrainian)</i>	267
<i>Yelyzaveta Selishcheva (Ukraine)</i> Information Provision of the Functioning of Innovation - Integrated Structures <i>(in Ukrainian)</i>	281
<i>Roman Sharanov (Ukraine)</i> Enterprise Crisis Management Algorithm <i>(in Ukrainian)</i>	288
<i>Natalia Gavrilova, Larysa Petrenko, Natalia Pitel (Ukraine)</i> International partnership of enterprises of the defense-industrial complex of Ukraine: financial and economic aspects of development <i>(in Ukrainian)</i>	297
INFORMATION ABOUT AUTHORS	304

**МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ.
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

УДК 330.341.2:338.242.2

JEL Classification: O10

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).9-16](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).9-16)**Г. М. Запша**, проф., д-р екон. наук*Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, Україна***О. В. Орлова-Курилова**, доц., д-р екон. наук*Луганський національний аграрний університет, м. Старобільськ, Україна***С. М. Лімаренко**, ст. викл.*Луганський національний аграрний університет, м. Старобільськ, Україна***А. Г. Яцун**, асп.*Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна*

**Ресурсне забезпечення ефективності стратегічного управління
інноваційною інфраструктурою у формуванні конкурентних переваг
та соціально-економічних гарантій в умовах глобалізації економіки**

В статті досліджено ресурсне забезпечення ефективності стратегічного управління інноваційною інфраструктурою у формуванні конкурентних переваг та соціально-економічних гарантій в умовах глобалізації економіки. Розроблено пропозиції щодо подальшого розвитку інноваційної інфраструктури як визначального драйверу позитивних зрушень інституціонального середовища та джерела формування позитивної синергії інноваційного розвитку підприємництва.

ресурсне забезпечення, ефективність, стратегічне управління, інноваційна інфраструктура, конкурентні переваги, соціально-економічні гарантії, глобалізація

Г. Н. Запша, проф., д-р екон. наук*Одесский государственный аграрный университет, г. Одесса, Украина***О. В. Орлова-Курилова**, доц., д-р екон. наук*Луганский национальный аграрный университет, г. Старобельск, Украина***С. Н. Лимаренко***Луганский национальный аграрный университет, г. Старобельск, Украина***А. Г. Яцун**, асп.*Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев, Украина*

**Ресурсное обеспечение эффективности стратегического управления
инновационной инфраструктурой в формировании конкурентных преимуществ и
социально-экономических гарантий в условиях глобализации экономики**

В статье исследовано ресурсное обеспечение эффективности стратегического управления инновационной инфраструктурой в формировании конкурентных преимуществ и социально-экономических гарантий в условиях глобализации экономики. Разработаны предложения по дальнейшему развитию инновационной инфраструктуры как определяющего драйвера положительных сдвигов институциональной среды и источники формирования положительной синергии инновационного развития предпринимательства.

ресурсное обеспечение, эффективность, стратегическое управление, инновационная инфраструктура, конкурентные преимущества, социально-экономические гарантии, глобализация

Постановка проблеми. Інноваційна інфраструктура має особливе значення, пов'язане зі створенням, засвоєнням та впровадженням сучасних продуктів та методів їх виробництва. Інноваційне підприємництво вимагає добре розвиненої сфери досліджень та розробок, відповідних установок, пристроїв та технологій, що створюють, підтримують та впроваджують технічний прогрес, а також забезпечують

високий рівень засвоєння знань та інноваційної організації як в національній економіці, так і на підприємствах. Ці умови можна трактувати як елементи людського капіталу (знання та вміння) та матеріального капіталу (технічні засоби для створення, розповсюдження і застосування технічного прогресу) або розглядати як окремий фактор виробництва. Вищезазначене обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці ресурсного забезпечення ефективності стратегічного управління присвячено науковій праці таких фахівців, як: Воронько-Невіднича Т., Лещин Д., Василенко М. [1], Гнатенко І. [2; 4], Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Rubezhanska V. [5], Ilin V., Kuryliuk I., Solod O. [8], Isai O., Shtuler I., Samborskyi O. [10] тощо. Ґрунтовну увагу дослідженню питань управління інноваційною інфраструктурою приділено у працях наступних науковців: Гнатенко І. А. [3], Hutorov A., Hutorova O., Lupenko Yu., Yermolenko O., Voronko-Nevidnycha T. [6], Ilin V., Lesyuk V., Kozlenko I. [9] та ін.

Проте, потребують більш ґрунтовного розгляду аспекти поліпшення інструментарію механізмів ресурсного забезпечення ефективності стратегічного управління інноваційною інфраструктурою у формуванні конкурентних переваг та соціально-економічних гарантій в умовах глобалізації економіки.

Постановка завдання – дослідити ресурсне забезпечення ефективності стратегічного управління інноваційною інфраструктурою у формуванні конкурентних переваг та соціально-економічних гарантій в умовах глобалізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Залежно від соціально-економічного розвитку кожна держава на власний розсуд обирає форми, методи та інструменти її державного регулювання. Наприклад, у Німеччині та Японії, де держава відіграє особливу роль у формуванні ринкової економіки, здійснюється політика протекціонізму, для підтримки вітчизняних виробників. Держава формує цілі, задачі, принципи державної політики та формує пріоритети у галузі інновацій та науки.

В даний час провідні науковці світу, залежно від ступеня втручання держави в економіку, виділяють три групи країн за формуванням політики підтримки інноваційної інфраструктури:

- у першій групі необхідність втручання держави в діяльність інноваційної інфраструктури є пріоритетною (Японія, Франція);
- друга група характеризується домінуванням політики саморегулювання ринку (США, Великобританія);
- третя група комбінує позиції державного втручання з політикою саморегулювання ринку.

Відповідно до рівня та форм підтримки інноваційної інфраструктури у всьому світі можна виділити:

- державну політику динамічного впливу на інноваційну інфраструктуру та її формування;
- державну політику децентралізованого регулювання інноваційної інфраструктурою;
- державна політика комбінованого впливу регулювання інноваційної інфраструктурою.

Здійснюючи державну політику динамічного впливу на інноваційну інфраструктуру та її формування, держава визнає наукову діяльність, техніко-технологічні перетворення та людський капітал як концептуальні та вирішальні чинники зростання національної економіки. Зазначену політику успішно використовують Японія, Франція тощо. Держава, яка практикує державну політику

децентралізованого регулювання інноваційної інфраструктурою, зберігає позицію головного лідера. Водночас директивні настанови відсутні, політика розвитку інноваційної інфраструктури базується на паритетах бізнесу та влади.

Державна політика комбінованого впливу регулювання інноваційної інфраструктурою здійснюється в країнах, де значна частина економіки належить підприємницькому сектору, а держава зацікавлена у підтримці та розвитку високого рівня експортного потенціалу.

Західноєвропейська державна політика підтримки інноваційної інфраструктури, як правило, базується на стимулюючій діяльності провідних інфраструктурних елементів – невеликої кількості великих корпорацій, здатних підтримувати інноваційну діяльність. Такі корпорації отримують вигоду від залучення значної частки державних коштів призначених для науково-дослідної та експериментально-конструкторської діяльності. Наприклад, у Великобританії понад 76% від загального фінансового забезпечення інноваційної діяльності призначалися лише для 9 елементів інноваційної інфраструктури.

Для підтримки функціонування інноваційної інфраструктури керівництвом ЄС було прийнято численні заходи в напрямку стимулювання науково-дослідних розробок та поліпшення комерціалізації ноу-хау на зарубіжних ринках. Різноманітність цих заходів також відображає відмінність соціально-економічних умов, культурних уподобань та державних пріоритетів відповідно країн-членів ЄС. Зокрема в 1999 році у Європі були започатковані «Стратегічні орієнтири формування інфраструктури нового типу», та було розширено аналітичну базу її дослідження. У березні 2003 р. Європейська рада в Лісабоні запропонувала нові напрямки формування бізнес-центрів, технопарків та венчурних компаній. Також було досягнуто домовленості між країнами ЄС про напрямки формування заходів зі збільшення наукових досліджень, що фінансуються за рахунок приватних фондів бізнесу. Державами-членами ЄС вжито низку заходів для збільшення інвестицій у венчурні установи [1].

У країнах ЄС 38 % витрат на НДДКР надходять з державних фондів. Ситуація значно відрізняється в США, де держава фінансує лише 33% витрат, а в Китаї, Японії та Південній Кореї цей показник не перевищує 30% [8].

Державна політика в напрямку формування інноваційної інфраструктури відрізняється окресленням стратегічних цілей для кожного регіону залежно від його ресурсного забезпечення та конкурентних переваг. Ця стратегія ґрунтується на: діагностиці сильних і слабких сторін території; постійному удосконаленні координації національної, регіональної та європейської державної політики щодо розвитку інноваційного підприємництва;

Швейцарія та Фінляндія вважаються найкращими у світі у напрямку формування державної політики стимулювання інноваційної інфраструктури. Ізраїль, Франція, Нідерланди, Німеччина та США характеризуються високим рівнем інноваційної інфраструктури, а також Тайвань, Швеція та Японія, в яких особливо розвинена технологічні інфраструктурні елементи. У цих країнах створюється і використовується у виробництві технічний прогрес, і в той же час ці країни є експортерами технологічних інновацій, а це означає, що розроблені в них рішення використовуються у всьому світі. Економіка цих країн включена в інноваційне ядро світової економіки. До ядра входять країни, в яких щорічно отримується щонайменше 15 патентів на корисні моделі, зареєстрованих на мільйон жителів. Вони є найбагатшими країнами світу, які роками характеризуються стабільним економічним зростанням. Зазначені країни конкурують між собою за нові ринки та споживачів, в

першу чергу за рахунок ефективної інфраструктури, інновацій та технологічного прогресу, а також сприятливого інноваційного середовища для ведення бізнесу. Той факт, що найбільше патентів на душу населення отримується в країнах технологічного та інноваційного ядра світу, особливо в США, Швейцарії та Японії, не означає, що мешканці цих країн є виключно талановитими, хоча це явище може мати місце, ці країни роками формують інноваційну інфраструктуру. Швейцарія та Японія отримують найбільше патентів на душу населення, на це явище впливає формування критичної маси інноваційно активних підприємств, що стимулюється урядом країн роками [2].

Справжня причина цього явища полягає в тому, що завдяки досягнутому рівню економічного та технологічного розвитку в цих країнах існує попит на інновації та створені інфраструктурні умови для їх комерціалізації. Чинником економічного зростання там є не стільки саме інноваційне підприємництво, скільки інновації, яка залежить від інфраструктури, яка використовується для їх створення.

Конкурентоспроможність інноваційного підприємництва значною мірою залежить від поведінки органів державної влади, ефективності функціонування держави та інституціонального середовища економіки. Слід зазначити, що економічні успіхи багатьох країн, ефективне подолання виникаючих труднощів та вирішення сучасних викликів залежать від правової та політичної системи, а також від ефективності проведеної політики. Ці елементи становлять політичну та соціальну інфраструктуру для розвитку інноваційної економіки. Позитивним прикладом використання цього чинника зросту є Японія та «азіатські тигри», а негативним - слаборозвинені африканські країни.

Хоча сьогодні часто говорять, що глобалізація економіки означає відмирання держави, і особливо її ролі в економіці, це очевидна істина. Глобалізація лише змінює умови функціонування національної економіки і вимагає іншого підходу держави до інноваційного підприємництва. У світовій економіці роль інституціональних умов зростає, а конкурентоспроможність країн дедалі більше залежить від реалізації функцій покладених на державу.

Умовою ефективною конкуренції України у світовій інноваційній системі є політична стратегія, заснована на принципах парламентської демократії, економічної та підприємницької свободи. У цій системі законодавча діяльність парламенту повинна сприяти формуванню інноваційної інфраструктури та підвищенню конкурентоспроможності, тоді як відповідні правові норми можуть сприяти кон'юнктурним перетворенням. Уряд, що діє відповідно до правил цієї системи, повинен вміло адаптувати свою політику до змін в економіці та в глобальному масштабі таким чином, щоб державна політика в тій чи іншій країні була адаптована до економічних викликів сучасності. Щоб досягти ефективного державного регулювання інноваційним підприємництвом, урядові рішення повинні прийматися одноголосно і представляти їх громадськості таким чином, щоб вони подавали сигнали суб'єктам підприємництва про наміри органів державної влади та спосіб їх здійснення. Для національної економіки важливо, щоб урядові рішення не тільки приймалися, але й не ефективно виконувались, а бюрократія, пов'язана з їх виконанням, є чинником, що стримує економічний розвиток.

В окремих країнах, беручи до уваги їхні ментальні традиції та особливості сучасної правлячої еліти, вищезазначені елементи ефективною держави щодо створення інноваційної інфраструктури різною мірою підтримують економіку та конкурентоспроможність. Найвищий рівень діджиталізації економіки знаходиться в Сінгапурі, скандинавських країнах, Ірландії, Нідерландах, Швейцарії, Австралії та

Новій Зеландії. Підприємці Німеччини, США, Канади, Великобританії, Малайзії та Чилі можуть розраховувати на дещо гіршу, але також значну та ефективну підтримку державних органів. Інфраструктурна підтримка економіки слабша в країнах Середземномор'я та Східної Азії. Практично відсутня у Латинській Америці та колишніх соціалістичних країнах [2].

У світовій економіці країни, які пропонують підприємцям сучасну інфраструктуру, що дозволяє зменшити витрати, отримувати високоякісну продукцію та формувати глобальні міждержавні зв'язки, можуть розраховувати на успіх. Потоки залучених коштів в національну економіку значно вищі у країнах, що мають відповідну матеріальну та нематеріальну інфраструктуру. Які бажають і здатні підтримувати підприємства та їх конкурентоспроможність.

В умовах трансформації національної економіки існує потреба формувати такі об'єкти інноваційної інфраструктури, які будуть стимулювати реалізацію інноваційного процесу на будь-якому етапі виробництва. Такі об'єкти повинні підтримувати найперспективну ідею бізнесу, інноваційні проекти або задуми, з метою їх перетворення в товар або послугу. Важливим є підтримка прикладних фундаментальних досліджень, високотехнологічних конструкторських випробовувань, маркетингу, комерціалізації технологій. Особливо важливою є така підтримка через специфіку інноваційного процесу, який характеризується:

- непередбачуваністю кінцевих результатів через високоризикованість стадійних процесів;
- складністю залучення інвестицій на покриття витрат в процесі реалізації інноваційного проекту;
- відсутністю або обмеженою кількістю працівників необхідної спеціальності, які здатні креативно та творчо мислити або топ менеджерів здатних організувати у найліпші способи інноваційний процес;
- важливістю здійснення високотехнологічних точних процесів в умовах невизначеності або несприятливості правових, соціальних, економічних, технологічних та інших чинників зовнішнього середовища.

За перелічених умов організація інноваційного процесу передбачає присутність елементів інноваційної інфраструктури на усіх його етапах. Така присутність буде сприяти ефективному управлінню ризиками за рахунок вчасного реагування на нестабільне зовнішнє оточення, що обумовлює унікальний ефект дії інноваційної інфраструктури, як допоміжного чиннику реалізації етапів виробництва.

Інноваційна інфраструктура підтримує реалізацію інноваційного процесу за рахунок притаманних їй функцій:

- всеохоплюваності – розподілу інфраструктурних на усіх територіях за рахунок наявності в її елементах інноваційних технологічних центрів, бізнес-ангелів, венчурних підприємств, інжинірингових фірм, які можуть локально сприяти вирішенню питання забезпечення інноваційного процесу необхідними ресурсами;
- універсальності – забезпечення конкурентоздатності інноваційного проекту, який реалізується у будь-якому секторі національної економіки на будь-якій території;
- кваліфікаційності – наявності широкого кола фахівців, здатних обслуговувати інноваційний процес;
- ефективності – спрямування на комерціалізацію результатів інноваційного проекту, як кінцевої мети інноваційного процесу;
- гласності – готовності до партнерської співпраці з будь-якими суб'єктами ринку з метою надання їм усього наявного спектру послуг;

– адаптивності – здатності швидко пристосовуватися до змінного зовнішнього середовища шляхом реактивного реагування на зміни.

Напрямки державного регулювання інноваційною інфраструктурою можна визначити в контексті функціонування «потрійної спіралі» - Triple Helix. Зазначену спіраль започаткували в теорії інноваційного розвитку науковці Г. Етцковіч та Л. Лідесдорф [3].

Інноваційний потенціал підприємницької діяльності та ефективна його реалізація посідають важливе місце в контексті підвищення інноваційності не тільки на державному або національному рівні, але й регіональному. Основною метою заощадливого використання інноваційного потенціалу, є створення та підтримка існуючої інноваційної інфраструктури, здатної позиціонуватися як комунікативний канал передачі та обміну знань, ресурсів, ідей та технологій між стейкхолдерами інноваційного підприємництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Подальший розвиток інноваційної інфраструктури, як визначального драйверу позитивних зрушень інституціонального середовища та джерела формування позитивної синергії інноваційного розвитку підприємництва, є критично необхідним і відбуватися він має за певними етапами відповідно до життєвого циклу інноваційного проекту, в процесі чого за рахунок досягнення компліментарності інфраструктурних елементів формуються імпульси для подальшого стимулювання економіки, заснованої на дифузії інновацій. Зазначене надає змогу державі, як ініціатору регулювання, визначати напрямки оновлення інноваційної інфраструктури з урахуванням сучасних умов. Необхідним є резервне накопичення ресурсного потенціалу інноваційного підприємництва (фінансового, кадрового, техніко-технологічного, інформаційного), який виступає важливим ресурсом на усіх етапах реалізації інноваційного проекту. Зазначені дії мають важливе значення для підвищення інноваційного розвитку на макрорівні і формування подальшої стратегії інноваційного розвитку стейкхолдерів підприємництва. Важливим є раціональне та заощадливе використання накопиченого ресурсу з метою його швидкого залучення у періоди трансформацій національної економіки та настання кризових тенденцій у внутрішньому оточенні підприємництва. Перспективами подальших досліджень є детальні дослідження особливостей використання окремих видів ресурсного потенціалу інноваційних проектів в умовах глобалізації економіки.

Список літератури

1. Воронько-Невіднича Т. В., Лещин Д. І., Василенко М. В. Управління конкурентоспроможністю підприємства в умовах нестабільного ринкового середовища. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 15. С. 23-27.
2. Гнатенко І. А. Визначення інновацій як інструментарію національного підприємництва. *Науковий вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія «Економіка»*. 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 38-42.
3. Гнатенко І. Вплив національного інноваційного підприємництва на сталий розвиток ринку праці. *Вісник Херсонського державного університету*. 2018. № 32. С. 69–72.
4. Гнатенко І.А. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємництва. *Науковий журнал «Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії»*. 2018. № 6 (18). С. 70-74.
5. Brockova K., Rossokha V., Chaban V., Zos-Kior M., Hnatenko I., Rubezhanska V. Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43. No. 1. P. 129-135.

6. Hutorov A. O., Hutorova O. O., Lupenko Yu. O., Yermolenko O. A., Voronko-Nevidnycha T. V. Modeling of the Cycle of Reproduction Process in the Agrarian Sector of Economy (Ukraine). *Revista Espacios*. 2019. Vol. 40. No. 7. P. 19.
7. Zos-Kior M. The impact of migration processes on the management of socio-economic development and self-organization of the individual. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2020. Випуск 1. С. 4-9.
8. Zos-Kior M. V., Ilin V. Y., Kyryliuk I. M., Solod O. V. Digitalization in Realization of Ecological and Economic Principles of Managing Sustainable Development of Agrarian Enterprises. *Механізм регулювання економіки*. 2020, № 2. С. 29-37.
9. Zos-Kior M., Ilin V., Lesyuk V., Kozlenko I. Potential management of agro-food enterprises: analysis of megatrends. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2020. Випуск 4. С. 35-43.
10. Zos-Kior M., Hnatenko I., Isai O., Shtuler I., Samborskyi O., Rubezhanska V. Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2020. Vol.42. No.4. P. 504-515.

References

1. Voronko-Nevidnycha, T.V., Leshchyn, D.I., & Vasylenko, M.V. (2018). Upravlinnya konkurentospromozhnistyu pidpryyemstva v umovakh nestabil'noho rynkovoho seredovyshcha [Management of enterprise competitiveness in an unstable market environment]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky - Global and national economic problems, Vol. 15*, 23-27 [in Ukrainian].
2. Hnatenko, I. (2018). Vyznachennya innovatsiy yak instrumentariyu natsional'noho pidpryyemnytstva [Definition of innovations as tools of national entrepreneurship]. *Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu imeni I. I. Mechnykova. Seriya «Ekononika» - Scientific Bulletin of Odessa National University named after II Mechnikov. Economics Series, Vol. 23, 5 (70)*, 38-42 [in Ukrainian].
3. Hnatenko, I. (2018). Vplyv natsional'noho innovatsiynoho pidpryyemnytstva na stalyy rozvytok rynku pratsi [The Impact of National Innovative Entrepreneurship on Sustainable Development of the Labor Market]. *Visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu - Bulletin of the Kherson State University, Vol. 32*, 69-72 [in Ukrainian].
4. Hnatenko, I. (2018). Metodolohichni osnovy instytutsional'noho analizu natsional'noyi systemy innovatsiynoho pidpryyemnytstva [Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship]. *Ekononichnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademiji - Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy, Vol. 6(18)*, 70-74 [in Ukrainian].
5. Brockova, K., Rossokha, V., Chaban, V., Zos-Kior, M., Hnatenko, I., & Rubezhanska, V. (2021). Economic mechanism of optimizing the innovation investment program of the development of agro-industrial production. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, Vol. 43, 1*, 129-135 [in English].
6. Hutorov, A.O., Hutorova, O.O., Lupenko, Yu.O., Yermolenko, O.A., & Voronko-Nevidnycha, T.V. (2019). Modeling of the Cycle of Reproduction Process in the Agrarian Sector of Economy (Ukraine), *Revista Espacios, Vol. 40, 7*, 19 [in English].
7. Zos-Kior, M. (2020). The impact of migration processes on the management of socio-economic development and self-organization of the individual. *Visnyk Cherkas'koho natsional'noho universytetu imeni Bohdana Khmel'nyts'koho. Seriya «Ekononichni nauky»*, Vol. 1, 4-9 [in English].
8. Zos-Kior, M.V., Ilin, V.Y., Kyryliuk, I.M., & Solod, O.V. (2020). Digitalization in Realization of Ecological and Economic Principles of Managing Sustainable Development of Agrarian Enterprises. *Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky, Vol. 2*, 29-37 [in English].
9. Zos-Kior, M., Ilin, V., Lesyuk, V., & Kozlenko, I. (2020). Potential management of agro-food enterprises: analysis of megatrends. *Visnyk Cherkas'koho natsional'noho universytetu imeni Bohdana Khmel'nyts'koho. Seriya «Ekononichni nauky»*, Vol. 4, 35-43 [in English].
10. Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Isai, O., Shtuler, I., Samborskyi, O., & Rubezhanska, V. (2020). Management of Efficiency of the Energy and Resource Saving Innovative Projects at the Processing Enterprises. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, Vol. 42, 4*, 504-515 [in English].

Halyna Zapsha, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Odessa State Agrarian University, Ukraine, Odessa

Olga Orlova-Kurilova, Associate Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Luhansk National Agrarian University, Ukraine, Starobilsk

Svetlana Limarenko, Senior Lecturer

Luhansk National Agrarian University, Starobilsk, Ukraine

Anastasia Yatsun, Postgraduate

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Resource Support for the Effectiveness of Strategic Management of Innovation Infrastructure in the Formation of Competitive Advantages and Socio-economic Guarantees in the Context of Economic Globalization

The aim of the article is to study the resource provision of the effectiveness of strategic management of innovation infrastructure in the formation of competitive advantages and socio-economic guarantees in the context of economic globalization.

In the conditions of transformation of the national economy, there is a need to form such objects of innovation infrastructure that will stimulate the implementation of the innovation process at any stage of production. Such facilities must support the most promising business idea, innovative projects or ideas, in order to turn them into a product or service. The main purpose of economical use of innovation potential is to create and maintain the existing innovation infrastructure, able to position itself as a communicative channel for the transfer and exchange of knowledge, resources, ideas and technologies between stakeholders of innovative entrepreneurship.

Proposals for further development of innovation infrastructure as a determining driver of positive changes in the institutional environment and a source of formation of positive synergy of innovative development of entrepreneurship have been developed. The stages of formation of such infrastructure according to the life cycle of the innovation project are marked, in the course of which due to achievement of complementarity of infrastructural elements impulses for the further stimulation of the economy based on diffusion of innovations are formed. This allows the state, as the initiator of regulation, to determine the directions of renewal of innovation infrastructure taking into account modern conditions. The necessity of reserve accumulation of resource potential of innovative entrepreneurship is noted and the directions of its use according to the stages of realization of the innovative project are determined. These actions are important for increasing innovative development at the macro level and forming a further strategy for innovative development of business stakeholders. The conclusion is made about the need for rational and economic use of resources. This need is due to the rapid involvement of resources in periods of transformation of the national economy, as well as the emergence of crisis trends in the domestic business environment.

resource provision, efficiency, strategic management, innovation infrastructure, competitive advantages, socio-economic guarantees, globalization

Одержано (Received) 23.04.2021

Прорецензовано (Reviewed) 04.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 330.31:330.4

JEL Classification: C51, C68, O13, Q570

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).17-27](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).17-27)**Р. В. Іванов**, доц., д-р екон. наук*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна*

Концептуальна модель суб'єкту циркулярної економіки в контексті сталого розвитку

У статті розглянуто сутність циркулярної економіки, впровадження якої дозволяє отримувати низку позитивних екологічних, економічних та соціальних ефектів. Відзначено, що їй притаманне виникнення синергетичних ефектів в умовах розвитку еколого-економічних систем, які створюють умови для їх просування до стану стійкого розвитку. Запропоновано та проаналізовано модель суб'єкту циркулярної економіки в контексті сталого розвитку, яка відображає перетворювальну суть, хвильовий характер та циклічність економічних процесів у межах корпускулярно-хвильової концепції формування економічної поведінки. Доведено, що суб'єкт циркулярної економіки більше вмотивований на сталий розвиток та подолання негативних наслідків виробництва, ніж на підтримку наявного стану, що відображає ключові позитивні ефекти впровадження циркулярної економіки.

циркулярна економіка, сталий розвиток, відновлення ресурсів, економічний диполь, мотивація, синергетичний ефект

Р. В. Іванов, доц., д-р екон. наук*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, г. Днепр, Украина*

Концептуальная модель субъекта циркулярной экономики в контексте устойчивого развития

Статье рассмотрена сущность циркулярной экономики, внедрение которой позволяет получать положительные экологические, экономические и социальные эффекты. Отмечено, что ей присуще возникновение синергетических эффектов в условиях развития эколого-экономических систем, которые создают условия для их продвижения к состоянию устойчивого развития. Предложена и проанализирована модель субъекта циркулярной экономики в контексте устойчивого развития, которая отражает преобразовательную суть, волновой характер и цикличность экономических процессов в рамках корпускулярно-волновой концепции формирования экономического поведения. Доказано, что субъект циркулярной экономики больше мотивирован на устойчивое развитие и преодоление негативных последствий производства, чем на поддержание существующего состояния, что отражает ключевые положительные эффекты внедрения циркулярной экономики.

циркулярная экономика, устойчивое развитие, восстановление ресурсов, экономический диполь, мотивация, синергетический эффект

Постановка проблеми. В останні роки все більш актуальними стають проблемні економіко-екологічні питання, зумовлені тим, що наслідком забезпечення економічного розвитку в умовах традиційних лінійних економічних моделей, процеси в яких проходять за алгоритмом «виробництво – використання – утилізація», є суттєвий негативний вплив на навколишнє середовище. Так, у якості передумов трансформації економічних систем лінійного типу окремі дослідники [14] виділяють: проблему ресурсів, проблему забруднення навколишнього середовища та проблему функціонування лінійного типу виробництва.

При цьому однією з альтернативних економічних моделей є циркулярна економіка, в якій акцент робиться на повторному використанні ресурсів, а створення доданої вартості відбувається здебільшого за допомогою послуг та інтелектуальних рішень [5].

Ключовий принцип циркулярної економіки передбачає, що ланцюг створення вартості організований так, що виходи одних його елементів стають входами для

інших, знижуючи залежність від додаткових видів ресурсів. З цієї точки зору науковці [4,17] асоціюють циркулярну економіку та економіку замкненого циклу, яким притаманне виникнення синергетичних ефектів в умовах розвитку еколого-економічних систем. Саме синергетичний ефект створює умови для альтернативних шляхів розвитку еколого-економічних систем та їх просування до стану, який отримав назву стійкого розвитку, що забезпечується їх самоорганізацією [3]. Це дозволяє класифікувати еколого-економічну систему циркулярної економіки як складну динамічну систему, якій притаманні різні режими функціонування, синергетичний тип управління її розвитком та біфуркаційні переходи під дією ендегенних та екзогенних факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі проблемами переходу до екологічно збалансованої економіки, обґрунтування цілей та методів досягнення сталого розвитку як мети людського суспільства займається багато зарубіжних і вітчизняних учених різного наукового профілю, що підкреслює комплексність, складність та багатозначність цих проблем. Питанню запровадження циркулярної економіки приділяють увагу багато закордонних та вітчизняних дослідників. Серед зарубіжних учених можна виділити К. Екстрьома [21], Дж. Корхонена, А. Хонкасало, Дж. Сепала [23], П. Морселетто [24], А. Мюррея, К. Скїна, К. Хейнса [25], А. Тирганову [17], А. Хемшати [22] та ін., а серед вітчизняних – І. Дегтярьову, О. Мельник, А. Бондар [3], І. Зварич [5], М. Григорак, Л. Савченко [1], Т. Орехову [12], О. Чуріканову [19; 20] та ін.

Дж. Форрестер [18] є одним з тих, ким були сформовані головні концептуальні принципи та положення, що утворюють фундаментальну основу теоретичного, методологічного і методичного інструментарію дослідження процесів еколого-економічної взаємодії в контексті стійкого розвитку.

Вагомий внесок у вітчизняну та світову науку, присвячену еколого-економічним системам і сталому розвитку, належить працям з економіко-математичного моделювання, серед яких слід виділити роботи І. Ляшенка [9], А. Онищенка [11], Ю. Тадеєва [15], М. Григорків та В. Григорків [2], Д. Тарасенка [16], С. Рамазанова та інших українських учених. Отримані ними результати пов'язані з розробкою статичних і динамічних моделей взаємозв'язку економіки та навколишнього середовища, ринкових механізмів такої взаємодії, сталого розвитку на мікро- та макрорівні, економіки природокористування, регіональних еколого-економічних систем, а також застосуванням відповідних методів моделювання таких систем.

Говорячи про принципи раціональної взаємодії суспільства з екосистемами, спрямовану на довгострокові стійкі результати, слід згадати дослідження нобелівського лауреата Е. Остром [13], в яких, крім іншого, наголошувалось на самоорганізаційному характері такої динамічної взаємодії, якій притаманні циклічність та згадуваний вище синергетичний ефект.

Саме циклічність відображає перетворювальну суть циркулярної економіки, в якій баланс досягається виникненням стійкого циклу усталеного неперервного перетворення продукту в ресурс (ресурсу в продукт), що відображає концепцію реверсивної логістики в циркулярній економіці [1] та потребує детального дослідження з використання відповідного інструментарію економіко-математичного моделювання.

Не зважаючи на наявність значної кількості наукових публікацій щодо питань переходу до циркулярної економіки, деякі її організаційні, економічні, інституціональні, екологічні, політичні та інші аспекти, питання створення адекватних моделей як еколого-економічної системи в цілому, так і її окремих підсистем, в контексті сталого розвитку потребують поглибленого дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у побудові концептуальної моделі суб'єкту циркулярної економіки в контексті сталого розвитку, яка відображає її зміст та збереження балансу виробництво-споживання в умовах відтворення ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Хвильовий характер та циклічність економічних процесів, як результат самоорганізації, досліджувався в роботах багатьох вчених. Запропонована в роботі Т. Огороднікової [10] корпускулярно-хвильова концепція економічної поведінки передбачає існування економічного суб'єкта відносно таких категорій, як: економічний простір, економічний стан, економічна дія, економічна активність, економічна пасивність, імпульс економічної дії, економічна поведінка, енергія економічної активності, потенціальна економічна енергія та ін.

В сучасній економічній теорії поняття економічного простору застосовується здебільшого з огляду на його географо-топологічне трактування (регіональний, міжрегіональний, національний, світовий економічний простір), для якого географічний аспект розташування конкретних територій робить квазігомеоморфними економічний простір та простір розміщення, розширюючи двовимірний простір за рахунок введення динамічної складової окремих економічних показників.

На відміну від географо-топологічного якісно-функціональний підхід до розуміння економічного простору не передбачає матеріального втілення, а його застосування зумовлено необхідністю введення середовища розповсюдження специфічних коливань поведінки економічних суб'єктів. Разом з цим відсутність матеріального втілення не виключає можливості його геометричної візуалізації [10].

При цьому слід розуміти, що в загальному випадку економічний простір є n -вимірним, а його розмірність узгоджується із кількістю показників, що характеризують стан системи або її елементу. Тому часто приходиться вдаватись до агрегування, структурування та виділення головних з них.

Так в дослідженні [6] сформульовано методологічні принципи опису матеріальних потоків, які базуються на феноменологічному припущенні про те, що їх кінетика ізоморфна руху навколо гідродинамічного джерела (стоку). Це дало можливість обґрунтувати такі поняття, як «економічний стік» та «економічне джерело», які слід інтерпретувати, як точки споживання та виробництва, відповідно. Показники їх інтенсивності є інтегрованими з точки зору припущення про неперервність та однорідність ресурсів (продуктів), що формують ці потоки. Це забезпечується виконанням умови

$$\operatorname{div}V = 0, \quad (1)$$

де V – швидкість, з якою ресурси переміщуються у просторі;

div – диференціальний оператор, який перетворює векторне поле у скалярне.

Рівняння (1) будемо називати «рівняння збереження ресурсів», яке не характеризує ресурси як «нескінченні» або «невичерпані», а лише показує, що вони завжди мають бути розподілені, навіть з нескінченно малою густиною.

Отже, відносно розподілених у економічному просторі ресурсів робиться припущення, що в елементарній його частині кількість ресурсів зберігається незмінною, що узгоджується з рівнянням (1), забезпечується перманентним процесом заміщення використаних однорідних ресурсів та супроводжується їх відповідним рухом. Відзначимо, що зазначений факт є іманентною характеристикою замкненої економічної системи.

Дещо ідеалізована мета існування суб'єкту економіки замкненого циклу полягає у встановленні такого балансу «виробництво-споживання», при якому відходи (втрати)

мінімізуються або взагалі відсутні, що для таких конструкцій, як «економічне джерело» та «економічний стік» означає однакові за модулем але протилежні за знаком інтенсивності тарозташування в одній точці (на відстані, що прямує до нуля) економічного простору, яка характеризує умовний центр досліджуваного економічного суб'єкту у просторі розміщення або параметри його життєдіяльності у просторі станів.

Результатом такої конструкції є виникнення упорядкованого усталеного замкненого потоку, який спрямовує усі створені (відновлені, перероблені) ресурси на задоволення власних потреб або на заміщення раніш використаних (спожитих) та відповідає замкненій економічній системі, баланс в якій підтримується множиною неперервних циклічних перетворень.

В роботі [6] таку структуру запропоновано називати «економічним диполем», який можна вважати узагальненою концептуальною моделлю циркулярної економіки. Модель дещо ідеалізована, але цілком відображає низку ефектів, які в статті [20] відзначені в переліку екологічних та економічних переваг циркулярної економіки:

- скорочення споживання природної сировини та матеріалів;
- використання поновлювальної сировини та матеріалів;
- скорочення витрат на сировину та матеріали;
- зниження витрат на утилізацію та ін.

Крім того, одними з соціальних ефектів такої структури господарювання стають зниження соціальної напруги, зростання репутаційного капіталу [20] та задоволення станом, в якому перебуває досліджувана система.

Адже, у відповідності з розумінням концепції раціональної економічної поведінки у дослідженні [6] автором було обґрунтовано тезу про те, що ендегенною причиною переміщення ресурсів є величина «мотивації...» економічного суб'єкту M .

З огляду на це в роботі [7] математична модель динаміки досліджуваного процесу може бути представлена у вигляді диференціального рівняння:

$$\frac{dV}{dt} = F - gradM, \quad (2)$$

де оператор $grad$ визначає напрямок збільшення мотиваційного фактору;

F – безрозмірна векторна величина зовнішнього впливу в розрахунку до одиниці матеріального об'єму ресурсів.

В рівняннях (1), (2) безрозмірні величини V , M в загальному випадку є функціями, що залежать від просторових змінних та часу t .

Слід зазначити також, що на думку Т. Огородникової [10] економічний зміст мотивації економічної дії полягає у наявності нереалізованого бажання суб'єкта досягнення (встановлення) співпадіння об'єктивної та суб'єктивної оцінки добробуту, у чому автор бачить причину виникнення, так званої, потенціальної економічної енергії.

Отже, розглянемо ситуацію, в якій досліджуваний економічний простір є не простором розміщення, а описується простором станів еколого-економічного суб'єкту (системи), що узгоджується з якісно-функціональним підходом формування економічного простору в роботі [10], в якій економічний стан визначається як сукупність характеристик економічної поведінки в певний момент часу (просторові та енергетичні характеристики).

Двовимірний простір станів, заданий в полярній $(r; \theta)$ системі координат відповідає наступним умовам [7]:

- пов'язаний з декартовою системою координат $(x; y)$ рівностями:

$$x = r \cos \theta; y = r \sin \theta;$$

- початок відріку $(0;0)$ співпадає з точкою у просторі станів, яка відповідає рівноважному стану економічної системи;
- координата r називається «кількісною»; її значення відповідає величині відхилення від існуючого стану, тобто від точки $(0;0)$;
- координата θ називається «якісною»; її значення характеризує позитивність-негативність (покращення-погіршення) стану при відхиленні на величину r від точки $(0;0)$.

Структура економічного диполя у введеному просторі станів наведена на рис. 1.

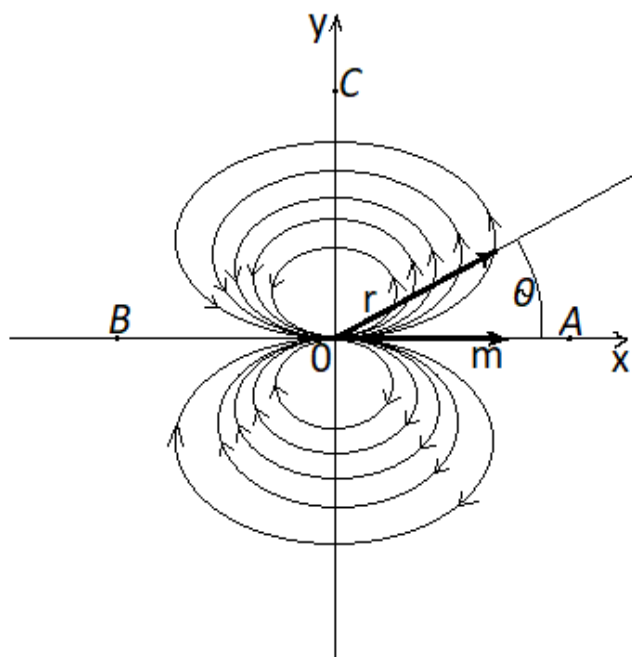

Рисунок 1 – Економічний диполь у двовимірному просторі станів

Джерело: побудовано автором

Потік є усталеним. Рівень позитивності-негативності змін в потоці (покращення-погіршення стану) визначається величиною $\langle \cos \theta \rangle$. Так, $\langle \cos \theta = 1 \rangle$ (точки, розташовані в додатному напрямку осі Ox ; наприклад т. А) визначає напрямок максимально позитивних змін, $\langle \cos \pi = -1 \rangle$ (точки, розташовані у від'ємному напрямку осі Ox ; наприклад, т. В) – напрямок максимально негативних змін, $\langle \cos \frac{\pi}{2} = \cos \frac{3\pi}{2} = 0 \rangle$ (точки, розташовані на осі Oy ; наприклад т. С) – нейтральному впливу на загальний якісний стан системи. Слід також відзначити, що одиницями вимірювання радіальної складової у запропонованому просторі після відповідного обезрозмірювання та масштабування є відсотки покращення-погіршення стану. Вектор m – момент економічного диполя. Його абсолютна величина характеризує саме здатність (потенціал) економічного агента або до можливого покращення стану, або до протидії факторам, які намагаються його погіршити. Момент економічного диполя слід вважати характеристикою потенціальної економічної енергії [10], згадуваної вище.

Застосування концепції про ізоморфний зв'язок окремих процесів самоорганізації потоків в еколого-економічних системах з відповідними фізичними рухами [8] дало підґрунтя для визначення функції потоку, яка повністю відображає структуру економічного диполя (ЕД), зображеного на рисунку 1:

$$\Omega_{ED} = \frac{m \sin^2 \theta}{4\pi r}, \quad (3)$$

де m – момент економічного диполю.

Для економічного диполю поле швидкості (v_r – компонента за «кількісною координатою»; v_θ – компонента за «якісною координатою») має вигляд [8]

$$v_r = \frac{2m \cos \theta}{4\pi r^3}; v_\theta = \frac{2m \sin \theta}{4\pi r^3}. \quad (4)$$

Потік економічного диполю (рис. 1) є усталеним й таким, що відбувається або при відсутності екзогенних факторів, або при їх трансформації в ендогенні (внутрішня мотивація). Отже, для нього справедливим є «рівняння збереження загальної мотивації»

$$M(r, \theta) + \frac{V^2}{2} = M_0, \quad (5)$$

де $V = \sqrt{v_r^2 + v_\theta^2}$, а M_0 – стала величина, яка характеризує величину «мотивації» у стані спокою (задоволення).

Рівняння (5) описує зв'язок між полем швидкості потоку та полем мотивації. При цьому, перший доданок в рівнянні (5) називається «мотивуючим», а другий – «компенсуючим» [7].

З огляду на компоненти (4) та рівняння (5) поле мотивації економічного диполю (рис. 1) описується функцією

$$M(r, \theta) = M_0 - \frac{V^2}{2} = M_0 - \frac{1}{2} \left(\frac{m}{4\pi r^3} \right)^2 (3 \cos^2 \theta + 1). \quad (6)$$

Сукупність (3), (6) прийемо у якості концептуальної моделі суб'єкту циркулярної економіки. З огляду на введені припущення їй притаманні такі властивості, як скінченність, спрощеність, наближеність, потенціальність та адаптивність. Для перевірки її адекватності та інформативності проведемо аналіз у контексті сталого розвитку.

Так, при $\theta = 0$ (додатний напрямок горизонтальної осі, рис. 1) $v_r = \frac{2m}{4\pi r^3}$; $v_\theta = 0$, тобто відхилення від стану задоволення в напрямку погіршення відсутнє, а всі дії економічного суб'єкту можуть бути сфокусовані на покращенні (стабілізації) стану. Адже, в даному випадку напрямки компоненти швидкості \mathbf{V}_r та моменту економічного диполя m співпадають (див. рисунок 1). У цьому напрямку логістичний потік формується дією «економічного джерела» та відповідає виробничій ланці ланцюга циркулярної економіки.

Навпаки, при $\theta = \pi$ (від'ємний напрямок горизонтальної осі, рис. 1) $v_r = -\frac{2m}{4\pi r^3}$; $v_\theta = 0$ спостерігається максимізація негативного впливу. Саме тому усі дії

економічного агента спрямовані на його мінімізацію за рахунок задоволення власних потреб, що відповідає споживчій ланці ланцюга циркулярної економіки. Структура потоку при цьому формується виключно під дією «економічного стоку».

При цьому множина циклічних переходів з правої півплощини в ліву та центром в т. O (рис. 1) на основі законів збереження відображає намагання зведення відходів до нуля шляхом повторного їх використання у виробництво [19], що відповідає такій бізнес-моделі циркулярної економіки, як відновлення ресурсів (Resources Recovery) [20], що на практиці може бути забезпечено конструюванням продукту так, щоб його матеріали були віддільні і піддавалися вторинній переробці [5].

Так, при $\theta = \frac{\pi}{2}$ (додатний напрямок вертикальної осі) $v_r = 0$; $v_\theta = \frac{m}{4\pi r^3}$ – будь-яке відхилення від стану рівноваги має нейтральний вплив на стан економічного агента. Адже, усі результати власної діяльності з максимальною кутовою швидкістю $v_\theta = \frac{m}{4\pi r^3}$ спрямовуються або на задоволення власних потреб, або на компенсацію тих ресурсів, які були використані раніше.

Аналогічна ситуація спостерігається при $\theta = -\frac{\pi}{2}$ (від'ємний напрямок вертикальної осі): $v_r = 0$; $v_\theta = -\frac{m}{4\pi r^3}$.

Важливим слід вбачати той факт, що при $\theta = 0$ та $\theta = \pi$ абсолютна величина швидкості руху ресурсів дорівнює $V = \frac{2m}{4\pi r^3}$, в той час як при $\theta = \frac{\pi}{2}$ та $\theta = -\frac{\pi}{2}$ має місце значення $V = \frac{m}{4\pi r^3}$.

Пояснення цього факту будемо відшукувати з огляду на особливості діяльності суб'єкту циркулярної економіки в контексті сталого розвитку. Дещо перефразуючи загально прийняте визначення стійкого (сталого) розвитку [4] можна говорити, що сталий розвиток передбачає задоволення потреб суб'єкту у поточному циклі без шкоди для можливості задовольнити потреби у наступному (майбутньому) циклі. Відображенням стійкості функціонування у таких умовах відображається величиною $M_0 = 0$

У цьому випадку при $\theta = \frac{\pi}{2}$ та $\theta = -\frac{\pi}{2}$ мотивація (6) визначається величиною

$$M(r, \theta) = -\frac{1}{2} \left(\frac{m}{4\pi r^3} \right)^2, \quad (7)$$

а при $\theta = 0$:

$$M(r, \theta) = -2 \left(\frac{m}{4\pi r^3} \right)^2. \quad (8)$$

Обидві величини – (7) (відповідає нейтральній ситуації, яка не містить ніякої загрози для економічного суб'єкту, а лише вимагає виконання стандартних процедур) та (8) (характеризує дії, спрямовані на протидію зовнішнім загрозам) мають від'ємні

значення. Отже, дійсно, діяльність суб'єкту циркулярної економіки вже з моменту створення продукту передбачає необхідність його безвідходного споживання.

При цьому абсолютне значення виразу (8) більше ніж відповідне абсолютне значення виразу (7)

$$\text{abs}(M(r;0)) > \text{abs}\left(M\left(r, \frac{\pi}{2}\right)\right). \quad (9)$$

Таким чином, можна стверджувати, що намагання сталого розвитку (згідно наведеного вище визначення) породжується більшим рівнем мотивації, ніж бажання пасивної підтримки стану економічного суб'єкту на наявному рівні, що цілком коректно відображає головну мету впровадження циркулярної економіки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, циркулярна економіка є ефективним альтернативним ресурсом лінійної економіки. Оскільки еколого-економічні системи є складними динамічними утвореннями, яким притаманні синергетичні ефекти, то пошук умов виникнення їх внутрішньої рівноваги та забезпечення сталого розвитку передбачає створення адекватних моделей. У якості концептуальної моделі суб'єкту циркулярної економіки було запропоновано та проаналізовано конструкт, який отримав назву «економічний диполь». Він відображає самоорганізаційний характер управління суб'єктом циркулярної економіки, баланс між виробництвом і споживанням та циклічний рух ресурсів у межах такої бізнес-моделі циркулярної економіки, як відновлення ресурсів.

Побудована модель враховує більшу вмотивованість суб'єкту циркулярної економіки на сталий розвиток та подолання негативних наслідків виробництва, ніж на пасивну підтримку наявного стану, що відображає позитивні екологічні, економічні та соціальні ефекти впровадження циркулярної економіки.

Перспективи подальших досліджень полягають у необхідності врахування екзогенних факторів, що впливають на суб'єкт циркулярної економіки та вивченні його здатності застосовувати інноваційні методи господарювання, які забезпечують отримання такого ж економічного ефекту при витрачанні меншої кількості ресурсів. Розв'язування цих завдань передбачає збільшення розмірності економічного простору, в якому розглядається модель та її розширення за рахунок введення додаткових складових.

Список літератури

1. Григорак М.Ю., Савченко Л.В. Концептуальні основи розвитку реверсивної логістики в циркулярній економіці. *Приазовський економічний вісник*. 2018. №5(10). С. 78-84.
2. Григорків М.В. Моделі еколого-економічної динаміки двосекторної економіки з основним і допоміжним виробництвом. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 6. С. 214-221.
3. Дегтярьова І.Б., Мельник О.І., Бондар А.В. Синергетичні ефекти еколого-економічних систем в умовах інформаційної економіки. *Механізм регулювання економіки*, 2013, № 3. С.30-37.
4. Дорохина Е., Харченко С. Бизнес-модели экономики замкнутых циклов как механизм достижения устойчивого развития. *Экология и промышленность России*. 2017. 21(7). С. 58-61.
5. Зварич І. Глобальна циркулярна економіка як засіб побудови нового екологічно стійкого суспільства. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 4. С. 148-155.
6. Іванов Р.В. Концептуальна модель економічної поведінки домогосподарства в умовах самозабезпечення. *Бізнес Інформ*. 2015. №10. С. 137-141.
7. Іванов Р.В. Узагальнена математична модель раціональної економічної поведінки. *Бізнес Інформ*. 2015. №12. С. 139-143.
8. Лойцянский Л.Г. Механика жидкости и газа. Москва : Наука, 2003. 846 с.

9. Ляшенко І.М. Економіко-математичні методи та моделі сталого розвитку. Київ: Вища школа, 1999. 236 с.
10. Огородникова Т.В. Основные понятия корпускулярно-волновой концепции экономического поведения. *Известия Байкальского государственного университета*. 2005. №. 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-ponyatiya-korpuskulyarno-volnovoy-kontseptsii-ekonomicheskogo-povedeniya> (Дата звернення: 12.03.2021).
11. Онищенко А.М. Моделювання еколого-економічної взаємодії в процесі виконання рішень Кіотського протоколу. Полтава: Полтавський літератор, 2011. 398 с.
12. Орехова Т. Циркулярна економіка як глобальний імператив. *Журнал європейської економіки*. 2020. 18(4). С. 360-371.
13. Остром Э. Управляя общим. Эволюция институтов коллективной деятельности. Москва: Мысль, ИРИСЭН, 2011. 447 с.
14. Сергієнко-Бердюкова Л.В. Передумови формування та впровадження концепції циркулярної економіки. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2016. 3(33). С. 327–352.
15. Тадєєв Ю.П. Економіко-математичне моделювання та сталий розвиток. *Проблеми системного підходу в економіці: Збірник наук. праць НАУ*. 2010. Вип. 33. С. 69–73.
16. Тарасенко Д. Моделювання еколого-економічних процесів для забезпечення ефективної політики сталого розвитку та зеленої модернізації. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018. 29 (68). № 5. С. 129-133. DOI: 10.32680/2409-9260-2018-11-263-210-230
17. Тырганова А.А. Экономика замкнутого цикла как новая модель мировой экономики: зарубежный опыт и российская практика. *Экономика России в XXI веке : сборник научных трудов XI Международной научно-практической конференции "Экономические науки и прикладные исследования: фундаментальные проблемы модернизации экономики России"*. 18-22 ноября 2014 г. Томск : Изд-во ТПУ, 2014. С. 301-304.
18. Форрестер Дж. Мировая динамика / Пер. с англ. А. Ворошука. Москва.: АСТ; 2003. 379 с.
19. Чуріканова О.Ю. Запровадження циркулярної економіки на державному та регіональному рівнях: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Випуск 33. Частина 2. С. 124-129. DOI:10.32782/2413-9971/2020-33-43
20. Чуріканова О.Ю. Інноваційні бізнес-моделі циркулярної економіки на регіональному рівні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 4. Том 1. С. 204-208. DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4-38
21. Ekström K.M., Salomonson N. Reuse and Recycling of Clothing and Textiles – A Network Approach. *Journal of Macromarketing*. 2014. Vol. 34. № 3. P. 383–399.
22. Heshmati A. A Review of the Circular Economy and its Implementation. *International Journal of Green Economics*. 2017. 11(3-4) P. 251-288.
23. Korhonen J., Honkasalo A., Seppälä J. Circular economy: the concept and its limitations. *Ecological economics*. 2018. 143. P. 37-46.
24. Morsetto P. Targets for a circular economy. *Resources, Conservation and Recycling*. 2020. 153. 104553. P. 1-12. DOI: 10.1016/j.resconrec.2019.104553
25. Murray A., Skene K., Haynes K. The circular economy: an interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context. *Journal of business ethics*. 2017. 140(3) P. 369-380.

References

1. Hryhorak, M.Yu., & Savchenko, L.V. (2018). Kontseptualni osnovy rozvytku reversyvnoi lohistyky v tsyrkuliarnii ekonomitsi [Conceptual bases of development of reverse logistics in circular economy]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Priazovsky Economic Bulletin*, 5(10), 78-84 [in Ukrainian].
2. Hryhorkiv, M.V. (2017). Modeli ekoloho-ekonomichnoi dynamiky dvosektoinoi ekonomiky z osnovnym i dopomizhnyim vyrobnytstvom [Models of ecological and economic dynamics of two-sector economy with main and auxiliary production]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual economic problems*, 6, 214-221 [in Ukrainian].
3. Dehtiarova, I.B., Melnyk, O.I., & Bondar, A.V. (2013). Synerhetychni efekty ekoloho-ekonomichnykh system v umovakh informatsiinoi ekonomiky [Synergetic effects of ecological and economic systems in the information economy]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – The mechanism of economic regulation*, 3, 30-37 [in Ukrainian].

4. Dorohina, E., & Harchenko, S. (2017). Biznes-modeli ekonomiki zamknutyh ciklov kak mekhanizm dostizheniya ustojchivogo razvitiya [Business models of a closed-cycle economy as a mechanism for achieving sustainable development]. *Ekologiya i promyshlennost' Rossii – Ecology and industry of Russia*, 21(7), 58-61 [in Russian].
5. Zvarych, I. (2016). Hlobalna tsyrkuliarna ekonomika yak zasib pobudovy novoho ekolohichno stiikoho suspilstva [The global circular economy will inspire a new environmentally friendly suspension]. *Svit finansiv – The world of finance*, 4, 148-155 [in Ukrainian].
6. Ivanov, R.V. (2015). Kontseptualna model ekonomichnoi povedinky domohospodarstva v umovakh samozabezpechennia [Conceptual model of economic behavior of a household in the conditions of self-sufficiency]. *Biznes Inform – Business Inform*, 10, 137–141 [in Ukrainian].
7. Ivanov, R.V. (2015). Uzahalnena matematychna model ratsionalnoi ekonomichnoi povedinky [Generalized mathematical model of rational economic behavior]. *Biznes Inform – Business Inform*, 12, 139–143 [in Ukrainian].
8. Lojcyanskij, L.G. (2003). *Mekhanika zhidkosti i gaza [Mechanics of liquid and gas]*. Moskva: Nauka [in Russian].
9. Liashenko, I.M. (1999). *Ekonomiko-matematychni metody ta modeli staloho rozvytku [Economic and mathematical methods and models of sustainable development]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
10. Ogorodnikova, T.V. (2005). Osnovnye ponyatiya korpuskulyarno-volnovoj koncepcii ekonomicheskogo povedeniya [Basic concepts of the wave-particle concept of economic behavior]. *Izvestiya Bajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of the Baikal State University*, 1. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-ponyatiya-korpuskulyarno-volnovoy-kontseptsii-ekonomicheskogo-povedeniya> [in Russian].
11. Onyshchenko, A.M. (2011). *Modeliuvannia ekoloho-ekonomichnoi vzaiemodii v protsesi vykonannia rishen Kiotskoho protokolu [Modeling of ecological and economic interaction in the process of implementing the decisions of the Kyoto Protocol]*. Poltava: Poltavskiy literator [in Ukrainian].
12. Oriekhova, T. (2020). Tsyrukuliarna ekonomika yak hlobalnyi imperatyv [Circular economy as a global imperative]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky – Journal of European Economy*, 18(4), 360-371 [in Ukrainian].
13. Ostrom, E. (2011). *Upravlyaya obshchim. Evolyuciya institutov kollektivnoj deyatelnosti [Managing the General. Evolution of institutions of collective action]*. Moskva: Mysl', IRISEN [in Russian].
14. Serhienko-Berdiukova, L.V. (2016). Peredumovy formuvannia ta vprovadzhennia kontseptsii tsyrkuliarnoi ekonomiky [Prerequisites for the formation and implementation of the concept of circular economy]. *Problemy teorii ta metodologii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu – Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis*, 3(33), 327–352 [in Ukrainian].
15. Tadeiev, Yu.P. (2010). Ekonomiko-matematychni modeliuvannia ta stalyy rozvytok [Economic and mathematical modeling and sustainable development]. *Problemy systemnogo pidkhodu v ekonomitsi: Zbirnyk nauk. prats NAU – Problems of the system approach in economy: Collection of scientific works of NAU*, 33, 69–73 [in Ukrainian].
16. Tarasenko, D. (2018). Modeliuvannia ekoloho-ekonomichnykh protsesiv dlia zabezpechennia efektyvnoi polityky staloho rozvytku ta zelenoi modernizatsii [Modeling of ecological and economic processes to ensure an effective policy of sustainable development and green modernization]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Ekonomika i upravlinnia – Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadsky. Series: Economics and Management*, 29 (68), 5, 129-133. DOI: 10.32680/2409-9260-2018-11-263-210-230 [in Ukrainian].
17. Tyrganova, A.A. (2014). Ekonomika zamknutogo cikla kak novaya model' mirovoj ekonomiki: zarubezhnyj opyt i rossijskaya praktika [Circular Economy as a New Model of the World Economy: Foreign Experience and Russian Practice]. *Ekonomika Rossii v XXI veke: sbornik nauchnyh trudov XI Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii "Ekonomicheskie nauki i prikladnye issledovaniya: fundamental'nye problemy modernizacii ekonomiki Rossii" – Economy of Russia in the XXI century: collection of scientific papers of the XI International scientific-practical conference "Economic sciences and applied research: fundamental problems of modernization of the Russian economy"*, 301-304 [in Russian].
18. Forrester, Dzh. (2003). *World dynamics*. (A. Voroshchuka, Trans). Moskva: AST.
19. Churikanova, O.Yu. (2020). Zaprovdzhennia tsyrkuliarnoi ekonomiky na derzhavnomu ta rehionalnomu rivniakh: problemy ta perspektyvy [Introduction of circular economy at the state and regional levels: problems and prospects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu – Scientific*

- Bulletin of Uzhhorod National University*, 33, 2, 124-129. DOI:10.32782/2413-9971/2020-33-43 [in Ukrainian].
20. Churikanova, O.Yu. (2020). Innovatsiini biznes-modeli tsyrkuliarnoi ekonomiky na rehionalnomu rivni [Innovative business models of the circular economy at the regional level]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*, 4, 1, 204-208. DOI: 10.31891/2307-5740-2020-284-4-38 [in Ukrainian].
 21. Ekström, K.M., & Salomonson, N. (2014). Reuse and Recycling of Clothing and Textiles – A Network Approach. *Journal of Macromarketing*, Vol. 34, 3, 383–399 [in English].
 22. Heshmati, A. (2017). A Review of the Circular Economy and its Implementation. *International Journal of Green Economics*, 11(3-4), 251-288 [in English].
 23. Korhonen, J., Honkasalo, A., & Seppälä, J. (2018). Circular economy: the concept and its limitations. *Ecological economics*, 143, 37-46 [in English].
 24. Morsetto, P. (2020). Targets for a circular economy. *Resources, Conservation and Recycling*, 153. 104553, 1-12. DOI: 10.1016/j.resconrec.2019.104553 [in English].
 25. Murray, A., Skene, K., & Haynes, K. (2017). The circular economy: an interdisciplinary exploration of the concept and application in a global context. *Journal of business ethics*, 140(3), 369-380 [in English].

Roman Ivanov, Associate Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

Conceptual Model of the Subject of Circular Economy in the Context of Sustainable Development

The article deals with certain issues of the introduction and functioning of the circular economy, the introduction of which allows you to obtain positive environmental, economic and social effects. It is noted that it is characterized by the emergence of synergistic effects in the conditions of development of ecological and economic systems, which create conditions for their advancement towards a state of sustainable development.

A model of the subject of a circular economy in the context of sustainable development, which reflects the transformative essence, wave nature and cyclical nature of economic processes within the framework of the wave-particle concept of the formation of economic behavior, is proposed and analyzed. The model is formulated in accordance with the methodological principles of describing material flows, which are based on the phenomenological assumption that their kinetics is isomorphic to the dynamics of a continuous medium. The presented construct was named “economic dipole”. The model is built in the state space, the coordinates of which characterize the quantitative and qualitative indicators of the studied subject. The model reflects the self-organizing nature of the management of a circular economy entity, the balance between production and consumption and cyclical movement within the framework of such a circular economy business model as resource recovery. It minimizes the cost of resources by increasing the efficiency of production through reverse flows. The adequacy and information content of the model was checked by analyzing the fields of speed and motivation, the connection of which in the context of sustainable development is represented by the equation of maintaining overall motivation, which consists of a motivating and compensating component.

It is shown that the subject of the circular economy is more motivated for sustainable development and overcoming the negative consequences of production than for maintaining the existing state, which reflects the key positive effects of introducing a circular economy.

circular economy, sustainable development, resource recovery, economic dipole, motivation, synergistic effect

Одержано (Received) 12.04.2021

Прорецензовано (Reviewed) 26.04.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

UDC 339.9:333.13

JEL Classification: F20

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).28-37](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).28-37)

Alla Navolokina, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
International European University, Kiev, Ukraine

Mariia Buhaieva, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Development of International Business in the Context of International Management

The article theoretically justifies the development of international business in the context of international management. It shows the periodization of the development of international business, which allows you to select areas of international business activity. The reasons for the implementation of the international business, its nature and scope of international business activity are given and the factors affecting the benefits from the implementation of international business are identified. It was defined the content and main characteristics of international business, its main forms, types and subjects. The properties that are inherent in modern international business were identified.

international business, international management, international firm, joint stock company, corporation

А. С. Наволокина, доц., канд. экон. наук

Частное заведение высшего образования «Международный европейский университет», г. Киев, Украина

М. В. Бугаева, доц., канд. экон. наук

Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина

Развитие международного бизнеса в контексте международного менеджмента

В статье теоретически обосновано развитие международного бизнеса в контексте международного менеджмента. Определена периодизация развития международного бизнеса, которая позволяет выделить сферы международной предпринимательской деятельности. Рассмотрены причины осуществления международного бизнеса, его сущность и сферы международной предпринимательской деятельности. Выделены факторы, влияющие на получение выгоды от осуществления международного бизнеса. Определено содержание и основные характеристики международного бизнеса, его основные формы, виды и субъекты. Исследованы свойства, присущие современному международному бизнесу.

международный бизнес, международный менеджмент, международная фирма, акционерное общество, корпорация

Statement of the problem. International business has become an all-encompassing and pervasive phenomenon of modern civilization in the late twentieth – early eleventh century. A key feature of international business is the crossing of borders by business objects, which requires consideration in the management process of the environment of two or more countries.

The current state of international business is the result of the centuries old development since the beginning of international trade. It is important to take into account the historical experience of international business, which has been accumulated at different stages of its development. After all, many countries, including Ukraine, are characterized by the use of various historical forms of international business.

International business is based on the ability to benefit from the benefits of interstate business operations. It is, from the fact that the sale of the goods in another country or the establishment of a firm of one country of production in another country, or the provision of services jointly by firms of two third countries, provide business parties with more benefits than they would have if they do business in their countries. This is a key point not only in understanding the nature and specifics of international business, but also in explaining the emergence and development of international management.

Analysis of recent researches and publications. The process of international business development in the context of international management in various vectors studied in the scientific works of prominent domestic and foreign scientists, in particular: D.G. Lukyanenko [2; 3], A.F. Goiko [1], O.V. Mikhailovskaya [4], S.V. Mocherny [5], O.I. Oleksyuk [6], S.V. Fomishina [7], O.A. Shvidanenko, K. Aswazappa, D. Johnson, S.K. Paulson, S. Robokka, K. Simmonds, K. Turner, B. Toyn, W.G. Tomlinson and some others.

Some aspects of the development of forms of international business activity by transnational corporations (TNC) at the global stage of internationalization deserve attention. However, a more detailed study requires the identification of current trends in the development of forms of international business in the context of international management.

Statement of the objective. The purpose of the article is to substantiate theoretically the development of international business in the context of international management, to determine the immediate essence and main characteristics of international business, its main forms, types and subjects.

The main material. International business involves the movement of resources (raw materials, capital, technology, people), goods (finished components, products, semi-finished products), services (accounting, legal and banking activities) from the one country to another.

Another distinctive feature of international business is that these activities are directly affected by a number of circumstances, including differences in language, distance, exchange rates, tariff barriers, political problems, and other.

It is worth noting that the specific benefits of international business are associated with greater profits, taking into account the following factors:

- access to foreign labor markets (price, qualification);
- access to mineral deposits and sources of raw materials;
- the desire for new markets;
- increase production and reduce the cost of products (scale effect and experience curve);
- reduction of currency risks.

The main goal of international business, the reasons for its formation and development determine a certain system of means to achieve this goal. This system has its own characteristics at different stages of development and operation of international business. Therefore, it is important to identify certain areas of international business, in each of which there are different ways to achieve the goal of international business.

More reasons for international business, its essence and areas of international business are set out on fig. 1.

Thus, international business is a system of business relationships and business transactions that are carried out by business entities of two or more countries for profit.

Modern international business has the following features:

- significant increase of turnover under the influence of scientific and technical progress;
- deepening internationalization;
- the global nature of international business is its most important feature: it covers the global system of information business exchange, the global financial market and the global structure of technological innovation;
- deepening the international division of labor;
- change in the structure of goods and services in world trade (increase in the share of goods, decrease in raw materials);
- the emergence of dependence of some international business entities on foreign

partners;

- taking into account the cultural factor in business, namely the set of requirements and restrictions, that imposed by the culture of the country on those, who conduct business in it (or with it);
- establishment of deep technological connections between world business entities under the influence of scientific and technological progress;
- accelerating the objective process of international division of labor - goods in international trade are intermediate products, but not finished products.

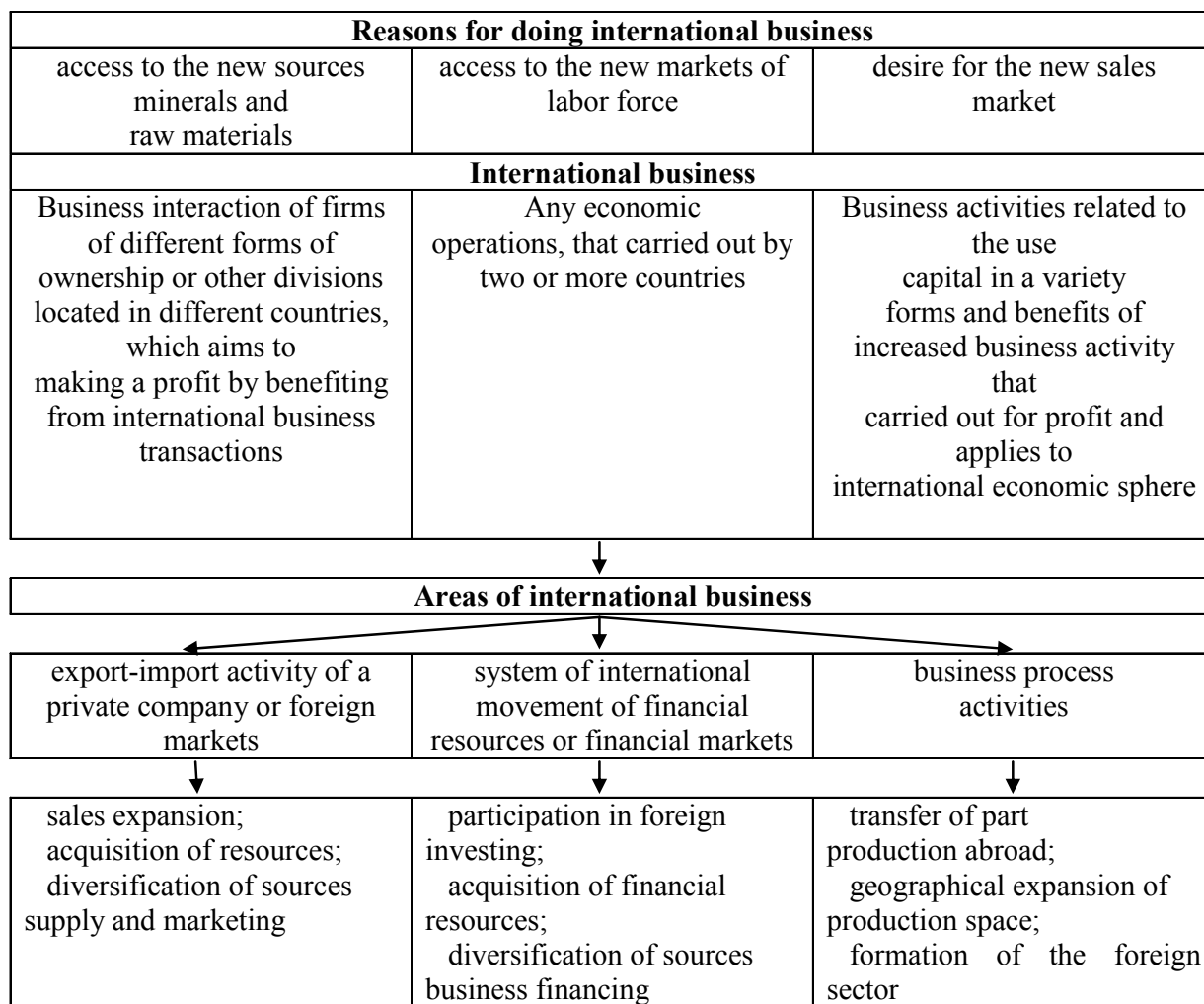

Figure 1 – Reasons for doing international business, its essence and areas of international business
 Source: compiled by the author on the basis of [2; 7]

Forms and types of international businesses are varying from simple (international trade) to complex (international corporations with foreign direct investment) during the development of internationalization processes.

The most common types of international business include: exports, licensing, franchising, management and contracts, projects "turnkey", foreign direct investment.

The features of these types of international business are presented in Fig. 2.

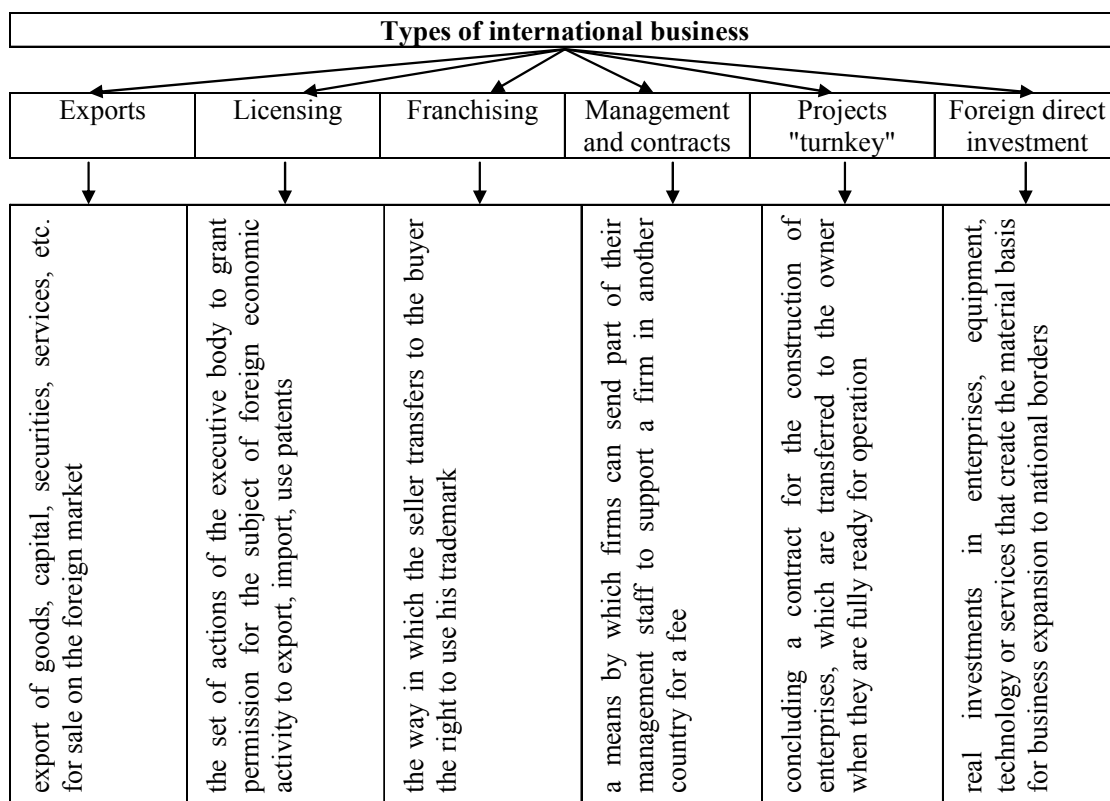

Figure 2 – Types of international business and their essence

Source: compiled by the author on the basis of [1; 2; 7]

It should be emphasized that exports are the simplest form of international business and are goods and services that are produced in one country and sold to buyers in another. This is historically the first and most common form of international business. In modern conditions, foreign trade operations account for more than 80% of international business. In addition, exports are the least risky, but also the least profitable form of international business.

These features force international business participants to modernize exports. The most common forms of such modernization are local warehousing and sale, which means the delivery of large consignments of goods to special warehouses in the host country for further sale of goods from this warehouse-shop.

This form of business reduces the cost of transporting large consignments of goods per product (scale effect), and also allows for resale and after-sales service of goods.

When we consider forms of international business, it should be noted that licensing means the transfer of intellectual property rights to a partner from another country on the terms of receiving certain income. Inventions, "know-how", trademark, etc. act here as intellectual property.

Licensing is a way of organizing production abroad that minimizes capital costs and ensures that the assets of other firms are obtained in exchange for a license. Cross-licensing is also common, which reduces the cost of technology compared to the cost of developing a similar technology on your own.

Licensing is often combined with franchising agreements. Franchising is a way in which a franchisor (seller) transfers to the franchisee (buyer) the right to use its trademark, which is the most important asset for the buyer's business and through which the seller provides ongoing assistance to the buyer in his business.

It should be noted that TNC consider their technologies and brands as important components of the underlying assets. In the USA, 1/3 of retail sales is franchising. About 3/4 of such sales are accounted for dealers, that selling cars and trucks, gas stations, and bottling soft drinks.

The most common way (60%) for a franchisor to penetrate another country is to select the main franchisee and transfer to this company (usually local) rights in the country or region. Then the main buyer opens his own trade or trade through a sub-franchise. McDonald's companies work according to this scheme.

Management contracts are a way for a firm to send some of its management staff to another country to support a foreign firm or to perform specialized management functions for a specified period for a fee. The amount of the fee includes the salaries of managers and the costs of risk that may arise due to mistakes of managers in another country.

It is also worth noting that management contracts apply under the following conditions:

- expropriation of foreign investment by the recipient country, when the former owner is offered to extend the management of the enterprise to train local managers;
- creation the new commercial project in which the recipient country does not have the appropriate management experience, but has the necessary equipment;
- improving the efficiency of the enterprise by attracting management staff of reputable foreign firms.

One of the form of international business is also contracts for the construction of enterprises (projects "turnkey"). In this case, the contractor builds the enterprise (object) at his own expense, and the customer pays for it in a few stages. General contractors are manufacturers of relevant equipment, design, construction or consulting organizations. The customers are state organizations or large international corporations. Usually the calculation is carried out in three stages: the first (advance) payment - 10-25%; current payments in the process of work - 50-65%; final payment after the works on the site and its commissioning - 10-40%.

The appearance and development of TNC are directly related to their foreign investment activities. The international movement of entrepreneurial capital, in particular foreign direct investment, has become the basis for the formation of the global system of branches and international production of TNC. The key feature of foreign direct investment is the acquisition of long-term economic interest when the investor acquires or retains control of an investee.

The subjects of international economic relations at the global, regional, interstate and inter-firm levels are: international economic organizations, integration associations, the state, firms. The main subject of international business is an international firm at all levels.

The classification of firms is carried out depending on the types and areas of activity, forms of ownership and legal status, ownership of capital and control.

The main subjects of international business are presented in Fig. 3.

International Strategic Alliances (ISA) have become one of the most common forms of international business cooperation in recent decades.

An international strategic alliance is a relatively long-term inter-organizational cooperation agreement that involves the sharing of resources and (or) governance structures of two or more independent firms from several countries to accomplish tasks related to the mission of each. ISA are functional structures that are based on a formal or (sometimes) informal agreement. The founding organizations jointly manage and control the activities of ISA.

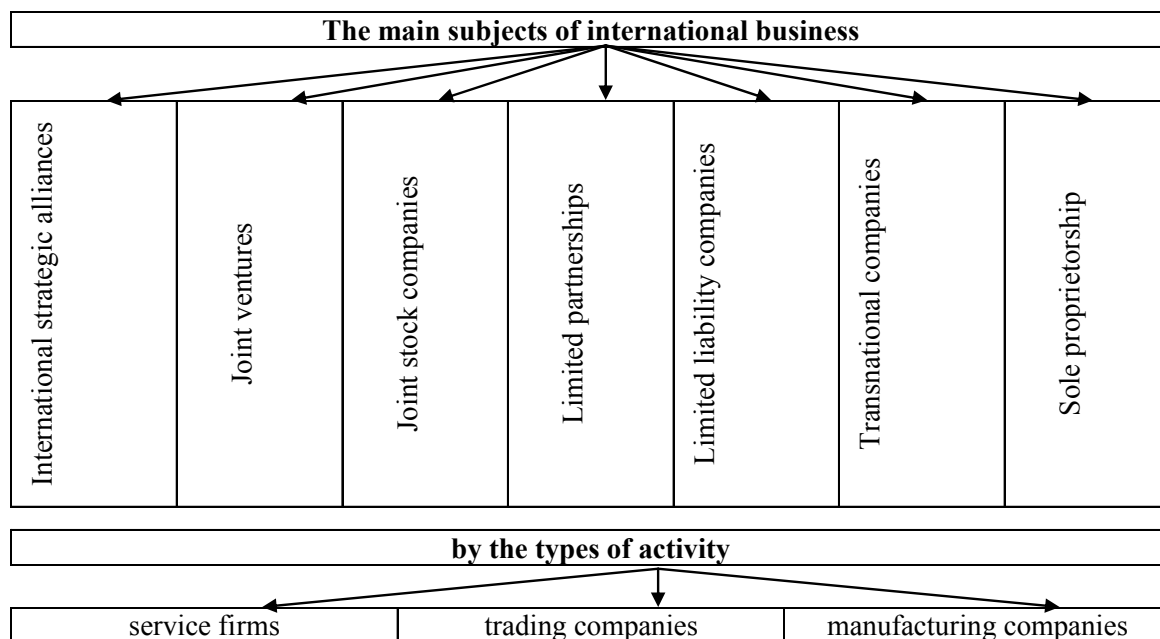

Figure 3 – The main subjects of international business

Source: compiled by the author on the basis of [1; 4]

An international strategic alliance, in contrast to an international alliance, means the following agreements, which:

- compensate for weaknesses or create competitive advantages for participants;
- correspond to long-term strategic plans of partners;
- have rational goals for the relationship of firms.

The strategy of creating alliances includes:

- creation of strategic relations between independent organizations of two or more countries that have common goals, seek common benefits and recognize a high level of interdependence;
- combining the efforts of firms to achieve a goal that would require much more cost if acted alone.

International strategic alliances include: functional agreements for joint research and development; the development and improvement of production; agreements on participation in assets with the creation of a new organization and without the creation of new organizations (acquisition of shares, exchange of shares). In accordance with the goals of creating international strategic alliances, the manager can choose different forms of cooperation: from full merger to independent open market transactions.

Equally important in international business are joint ventures, which provide joint, but not necessarily equal, ownership and control over the use of assets.

A joint venture is a shareholding in which the share capital does not belong to a number of small shareholders, but to several co-owners, each of whom has a certain share of ownership and shares the risk.

The main incentives for the establishment of joint ventures can be:

- legislative prohibition on establishing branches of foreign companies without the participation of local partners and discriminatory actions of the host government;
- the opportunity to receive certain benefits from the local state or use the existing benefits of the local partner (resources, including cheap labor);
- it is more expedient to involve a local partner in the cases where the investment in a particular country is associated with certain economic or political risks;

- an important incentive for joint ventures is the growth of costs associated with the development of entrepreneurship and the intensification of competition in the world market. The firms increase their chances of fighting strong competitors by pooling resources.

Joint-stock company (JSC) - the main organizational and legal form of a large firm (enterprise). Corporate ownership in the form of a joint stock company is a leading form of international business. The majority of employees, manufactured products, and withheld income are concentrated within international corporations. The company's charter fixes its purpose, amount of capital, management procedure, structure of governing bodies, etc. The supreme body of the JSC is the general meeting of shareholders, which is convened, as a rule, once a year. The current affairs of the JSC are managed by the Board, the Supervisory Board, and the Board of Directors.

The capital of a JSC is created by combining many individual capitals and cash income through the issuance of shares and bonds, and then increases through the profit of the JSC and the issuance of new shares. It consists of equity and debt capital.

Equity includes funds received from the issue and sale of shares (actually share capital) and reserve capital, which is created through deductions from profits. Debt capital is created at the expense of a bank loan and funds from the issue of shares.

A limited partnership is an association of persons who participate in a business as co-owners to generate income. The members of such a society are divided into two categories: complementaries, who are unlimitedly liable with all their property, and commanders, who are liable only within their contribution and are excluded from participating in the control. For tax reasons, a limited liability company may be accepted as a complement to a limited partnership. From the point of view of taxation, such an entity is a company, and from the point of view of civil law it makes it possible to transfer unlimited liability to a limited liability company, which becomes the sole bearer of unlimited liability and usually has only small capital.

Limited Liability Company. There are close ties between partners and companies in these companies for the most part. For this reason, it is best suited for family businesses. A limited liability company is liable for all debts with all its capital, and the liability of its members is limited to their share in the share capital. A member of the company does not bear any responsibility over it. Members of the company are allowed to reserve the right to enter into certain agreements.

A multinational company (TNC) is a corporation that carries out international production on the basis of foreign direct investment and has direct control over its foreign affiliates.

The main criterion for distinguishing between multinational companies and national firms engaged in foreign economic export-import activities is the export of capital and the creation of controlled enterprises in different countries. If national companies carry out only export-import operations of goods and services, then TNC organize foreign (international) production of goods and services.

Sole proprietorship is a production that belongs to one person and is often controlled by the same person. In the case of sole proprietorship, the owner fully controls and is liable for the obligations of his enterprise.

By types of activity of international business entities can be grouped as follows:

- service firms - provide services for a fee (this group includes firms that provide transport, banking, insurance, stock exchange, brokerage, information services, communication services, maintenance, tourism and others);
- trading companies - buy ready-made goods for resale to their customers;

- manufacturing companies - buy raw materials, then process them into finished goods, and then sell to another companies or consumers.

The arena for international firms can be scientific and technical, production and investment, trade, monetary and financial and credit spheres. International corporations of global orientation usually cover all types and areas of activity.

Conclusions and prospects for further researches. Thus, international business is an objective basis for the formation of an international management system and a system of pre-planned activities to coordinate the business operations of firms and organizations in different countries.

The main purpose of international business is to stabilize and increase the volume (mass) and profit margins, namely to increase the profitability, efficiency of the overall business of a particular economic entity, entrepreneur.

Periodization of international business development allows us to identify areas of international business. In the first period of development, the main area of international business is the export-import activity of a private company, or foreign markets. In the second period, the main area is the system of international movement of financial resources (capital in various forms, foreign currency, securities), or financial markets. In the third period, the main area is directly the process of entrepreneurial activity. Accordingly, there are different ways to achieve the goal of international business in each area.

The most common types of international business include exports, licensing, franchising, management contracts, projects "turnkey" and foreign direct investment. An experienced participant of international business uses a set of different types at the same time, choosing and combining them depending on the direction and conditions of activity in a particular country.

The main actors of international business at all levels are international strategic alliances, joint ventures, joint stock companies, limited partnerships, limited liability companies, multinational companies and sole proprietorships, which, in turn, are classified according to activities: service firms, trading companies and manufacturing companies.

The prospects for further researches will be the study of the impact of globalization of the information space on the development of international business.

Список літератури

1. Гойко А.Ф. Методи оцінки ефективності інвестицій та пріоритетні напрямки їх реалізації. Навчально-наукове видання. Київ : ВІРА-Р. 1999. 320 с.
2. Колот А.М., Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М. Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір : монографія заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д.Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А.М. Поручника. Київ : КНЕУ. 2008. 420 с.
3. Лук'яненко Д.Г. Стратегії глобального управління. Міжнародна економічна політика. 2009. № 8-9. С. 5-43.
4. Михайловська О.В. Вплив глобалізації інформаційного простору на розвиток міжнародних інноваційно-інвестиційних процесів : монографія. Київ : Дакор, Видавничий дім «Скіф». 2009. 424 с.
5. Мочерний С.В. Інтернаціоналізація виробництва і сучасні тенденції розвитку світового господарства. Економіка України. 2006. № 5. С. 47-55.
6. Олексюк О.І. Глобальна метрика інноваційно-інвестиційного розвитку. Інновації та розвиток. 2009. № 4. С. 11-17.
7. Фомишин С.В. Международные экономические отношения на рубеже тысячелетий : учебное пособие. Херсон : Олди-плюс. 2002. 560 с.

References

1. Hoiko, A.F. (1999). *Metody otsinky efektyvnosti investytsii ta priorityetni napriamky yikh realizatsii. Navchalno-naukove vydannia [Methods for assessing the effectiveness of investments and priority areas for their implementation. Educational and scientific publication]*. Kyiv: VIRA-R [in Ukrainian].
2. Kolot, A.M., Lukianenko, D.H., & Poruchnyk, A.M. (2008). *Hlobalna ekonomika XXI stolittia: liudskyi vymir: monohrafiia [The global economy of the XXI century: the human dimension: a monograph]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Lukianenko, D.H. (2009). *Stratehii hlobalnoho upravlinnia [Global governance strategies]*. *Mizhnarodna ekonomichna polityka - International economic policy*, 8-9, 5-43 [in Ukrainian].
4. Mykhailovska, O.V. (2009). *Vplyv hlobalizatsii informatsiinoho prostoru na rozvytok mizhnarodnykh innovatsiino-investytsiinykh protsesiv: monohrafiia [The impact of globalization of the information space on the development of international innovation and investment processes: a monograph]*. Kyiv: Dakor, Vydavnychiy dim «Skif» [in Ukrainian].
5. Mochernyi, S.V. (2006) *Internatsionalizatsiia vyrobnytstva i suchasni tendentsii rozvytku svitovoho hospodarstva [Internationalization of production and current trends in the world economy]*. *Ekonomika Ukrainy - Ukraine economy*, 5, 47-55 [in Ukrainian].
6. Oleksiuk, O.I. (2009). *Hlobalna metryka innovatsiino-investytsiinoho rozvytku [Global metrics of innovation and investment development]*. *Innovatsii ta rozvytok - Innovation and development*, 4, 11-17 [in Ukrainian].
7. Fomyshyn, S.V. (2002) *Mezhdunarodnye ekonomycheskiye otnosheniya na rubezhe tysyacheletyi: uchebnoe posobyie [International economic relations at the turn of the millennium: a textbook]*. Kherson: Oldy-plus [in Ukrainian].

А.С. Наволокіна, доц., канд. екон. наук

Приватний заклад вищої освіти «Міжнародний європейський університет», м. Київ, Україна

М.В. Бугасва, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Розвиток міжнародного бізнесу в контексті міжнародного менеджменту

Сучасний стан міжнародного бізнесу є результатом багатомірного розвитку з давніх часів започаткування міжнародної торгівлі. Міжнародний бізнес базується на можливості отримання вигод саме з переваг міждержавних ділових операцій, тобто з того факту, що продаж даного товару в іншій країні або налагодження фірмою однієї країни виробництва в іншій країні, або надання послуг спільно фірмами двох країн третій, забезпечують залученням у бізнес сторонам більше переваг, ніж вони б мали, якби вели справу у своїх країнах. Це ключовий момент не лише в розумінні природи і специфіки міжнародного бізнесу, але й поясненні виникнення і розвитку міжнародного менеджменту.

Метою статті є теоретичне обґрунтування розвитку міжнародного бізнесу в контексті міжнародного менеджменту, визначення безпосередньої сутності та основних характеристик міжнародного бізнесу, його основних форм, видів і суб'єктів. В статі теоретично обґрунтовано розвиток міжнародного бізнесу в контексті міжнародного менеджменту. Зазначено періодизацію розвитку міжнародного бізнесу, яка дозволяє виділити сфери міжнародної підприємницької діяльності. Розглянуто причини здійснення міжнародного бізнесу, його сутність та сфери міжнародної підприємницької діяльності. Виокремлено фактори, що впливають на отримання вигоди від здійснення міжнародного бізнесу. Визначено зміст і основні характеристики міжнародного бізнесу, його основні форми, види та суб'єкти. Досліджено властивості, що притаманні сучасному міжнародному бізнесу.

Міжнародний бізнес є об'єктивною основою формування системи міжнародного менеджменту та системою заздалегідь спланованих заходів з узгодження господарських операцій фірм, організацій різних країн. Головною метою міжнародного бізнесу є стабілізація та збільшення обсягу (маси) і норми прибутку, тобто підвищення рентабельності, ефективності загального бізнесу того або іншого економічного суб'єкта, підприємця. Періодизація розвитку міжнародного бізнесу дозволяє виділити сфери міжнародної підприємницької діяльності. В першому періоді розвитку головною сферою міжнародного бізнесу є експортно-імпортна діяльність приватної компанії, або зовнішні ринки. В другому періоді головною сферою є система міжнародного руху фінансових ресурсів (капіталу в різних формах, іноземної валюти, цінних паперів), або фінансові ринки. В третьому періоді головною сферою є безпосередньо процес підприємницької діяльності. Відповідно, існують різні способи досягнення мети міжнародного бізнесу в кожній сфері. До найбільш розповсюджених видів міжнародного бізнесу відносяться експорт, ліцензування, франчайзинг, контракти на управління, проекти «під ключ» та прямі зарубіжні інвестиції. Досвідчений учасник міжнародного бізнесу використовує одночасно набір різних видів, вибираючи і комбінуючи їх у залежності від напрямку та умов діяльності в тій чи іншій країні.

Головними суб'єктами міжнародного бізнесу на всіх рівнях є міжнародні стратегічні альянси, спільні підприємства, акціонерні товариства, командитні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, транснаціональні компанії та одноосібне володіння, які, в свою чергу, класифікуються залежно від видів діяльності: фірми послуг, торговельні компанії та виробничі компанії.

міжнародний бізнес, міжнародний менеджмент, міжнародна фірма, акціонерне товариство, корпорація

Одержано (Received) 16.03.2021

Прорецензовано (Reviewed) 29.03.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 331.024.349.2

JEL Classification: E22, Q14

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).37-46](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).37-46)

Т.В. Решитько, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Проблеми інвестування та кредитування аграрних підприємств України на рівні макроекономіки: зарубіжний досвід

В статті досліджено проблеми фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників України, які в більшості випадків працюють за рахунок власних ресурсів, що є недостатнім для самофінансування. Наведено приклади вдалих приватних інвестицій, які забезпечують не тільки виробництво високоякісної продукції, а й зайнятість селян. Показано основні напрями фінансової підтримки виробництва продукції та зайнятості сільського населення в зарубіжних країнах, в тому числі тих, що входять до складу ЄС. Вказано на необхідність створення сприятливого інвестиційного клімату в сільськогосподарській і несільськогосподарській сферах, у розвитку сільських територій.

фінансове забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, інвестування та кредитування аграрних підприємств

Т.В. Решитько, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Проблемы инвестирования и кредитования аграрных предприятий Украины на уровне макроекономики: зарубежный опыт

В статье исследованы проблемы финансового обеспечения сельскохозяйственных товаропроизводителей Украины, которые в большинстве случаев работают за счет собственных средств, что недостаточно для самофинансирования. Раскрыты механизмы государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей, вложение частных инвестиций в развитие сельскохозяйственных предприятий. Наведены примеры удачных частных инвестиций, которые обеспечивают не только производство высококачественной продукции, но и занятость сельского населения. Показаны основные направления финансовой поддержки производства продукции и занятости сельского населения в зарубежных странах, в том числе, входящих в ЕС. Указано на необходимость создания благоприятного инвестиционного климата в сельскохозяйственной и несельскохозяйственной сферах, в развитии сельских территорий.

финансовое обеспечение сельскохозяйственных товаропроизводителей, инвестирование и кредитование аграрных предприятий

Постановка проблеми. Стан сільського господарства в значній мірі залежить від обсягів коштів, вкладених в його розвиток, а саме - від інтенсивності інвестиційної діяльності. Активна інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств є запорукою їх стабільного розвитку. Від кількості вкладених інвестицій залежить матеріально-технічна база підприємства, його забезпеченість ресурсами, якісний склад трудового потенціалу, кількість виробленої продукції та рівень прибутковості.

Діяльність нових форм господарювання в сільській місцевості потребує значних фінансових витрат для розширення, оновлення і модернізації виробництва. Дослідження фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, у т.ч. сільськогосподарських підприємств, свідчить, що вони в переважній більшості працюють за рахунок власних ресурсів, які нині за питомою вагою є значними, проте недостатніми для самофінансування. Цей факт змушує аграрні підприємства сподіватися на підтримку з боку держави й зумовлює необхідність розвитку банківських та партнерських форм кредитування. На жаль, сьогодні сільське господарство є мало привабливим для інвесторів. Інвестиції в основний капітал сільського господарства, мисливства, лісового господарства у 2020 р. склали 20,1 % всього обсягу інвестицій в господарство країни. За даними експертів, капітальні інвестиції у сільське господарство в 2020 р., порівняно з 2019 р., впали майже на 41% [3].

За таких умов, для встановлення позитивної динаміки інвестиційних процесів потрібні радикальні зміни. Перш за все, це стосується запровадження реального ринку сільськогосподарських земель, який зупинить вплив інвесторів із галузі, розширить їх інтерес та інтерес банків до фінансування сільського господарства, дасть змогу на пряму і легально включити зазначені землі до процесу інвестування. Цікавим у цьому плані є досвід розвинутих країн, де капіталовкладення за рахунок коштів державного бюджету, є важливим фактором суспільного відтворення, джерелом модернізації та розширення основного капіталу, засобом стимулювання його нагромадження. Цим і пояснюється актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній науці досить широко трактується сутність і роль інвестицій та інвестиційної діяльності в економічному розвитку. Проблемам інвестування та кредитування підприємств України присвячено чимало праць вітчизняних науковців. Під інвестиціями (капіталовкладеннями) розуміють майнові та інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті чого створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. На думку вчених, що досліджують питання економічної теорії, Базилевича В.Д., Попова В.М., Базилевич К.С., Гражевської Н.І., інвестиції – це частина ВВП, не спожита у поточному році, яка забезпечує приріст капіталу в економіці [4, с. 720]. Базилінська О.Я., фахівець з макроекономіки, під інвестиціями розуміє всі витрати, які безпосередньо сприяють збільшенню сукупної величини накопиченого капіталу. Це інвестиції в основний капітал (виробниче обладнання, комплектуючі, виробничі будівлі тощо), в товарно – матеріальні запаси (запаси сировини, накопичення засобів нереалізованої продукції) [5, с. 12]. Д.М. Черваньов під інвестиційною діяльністю розуміє комплекс заходів і практичних дій юридичних та фізичних осіб (українських або іноземних) і держави щодо здійснення інвестицій у будь-якій формі з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [15]. На думку А.Г. Грязнової, інвестиційна діяльність – це вкладення інвестицій і здійснення практичної діяльності з метою отримання прибутку і (або) досягнення іншого корисного ефекту [11]. Багато авторів характеризують інвестиційну діяльність як послідовну, цілеспрямовану діяльність, що полягає у капіталізації об'єктів власності, формуванні та використанні інвестиційних ресурсів, регулюванні процесів інвестування і міжнародного руху інвестицій та інвестиційних товарів, створенні відповідного інвестиційного клімату, що має за мету одержання прибутку чи певного соціального ефекту [9]. Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-ХІІ від 18.09.1991, під інвестиційною діяльністю розуміють сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій [7]. Проте, більшість вчених, у своїх працях зосереджують увагу на загальних питаннях інвестування, а проблема практичного залучення інвестицій для покращення

виробництва аграрної продукції в Україні ще мало вивчена, тому потребує більш детального розгляду та дослідження.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження проблеми інвестування та кредитування аграрних підприємств України, пошук шляхів покращення їх інвестиційної діяльності з використанням позитивного зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Практичні дії громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій відбиваються в інвестиційній діяльності, яка регулюється Конституцією України, Законами України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування» та іншими законодавчими актами.

Дослідження показують, що основним джерелом інвестицій у сільськогосподарську галузь, як і в цілому в економіку, є власні кошти підприємств та організацій. У період кризи різні форми господарювання на селі переживають труднощі. Недостатні фінансові можливості інвесторів і держави, призвели до гальмування інвестиційних процесів у сільському господарстві.

Причинами низької конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств є:

- технічна і технологічна відсталість сільського господарства, відсутність сучасної сільськогосподарської техніки та коштів на відновлення існуючої;
- діюча система кредитування не пристосована до фінансування розвитку аграрного сектору;
- у більшості вітчизняних сільськогосподарських підприємств немає досвіду роботи на фінансовому ринку та залучення інвестицій;
- значна кількість українських агропідприємств не готова до співпраці з великими переробними компаніями, вони не виробляють промислові партії сільськогосподарської продукції, а орієнтовані переважно на «стихийні» ринки для домашніх господарств.

Дослідження показують, що інвестування та кредитування сільськогосподарських товаровиробників є ризикованим та мало привабливим для інвесторів (рис. 1).

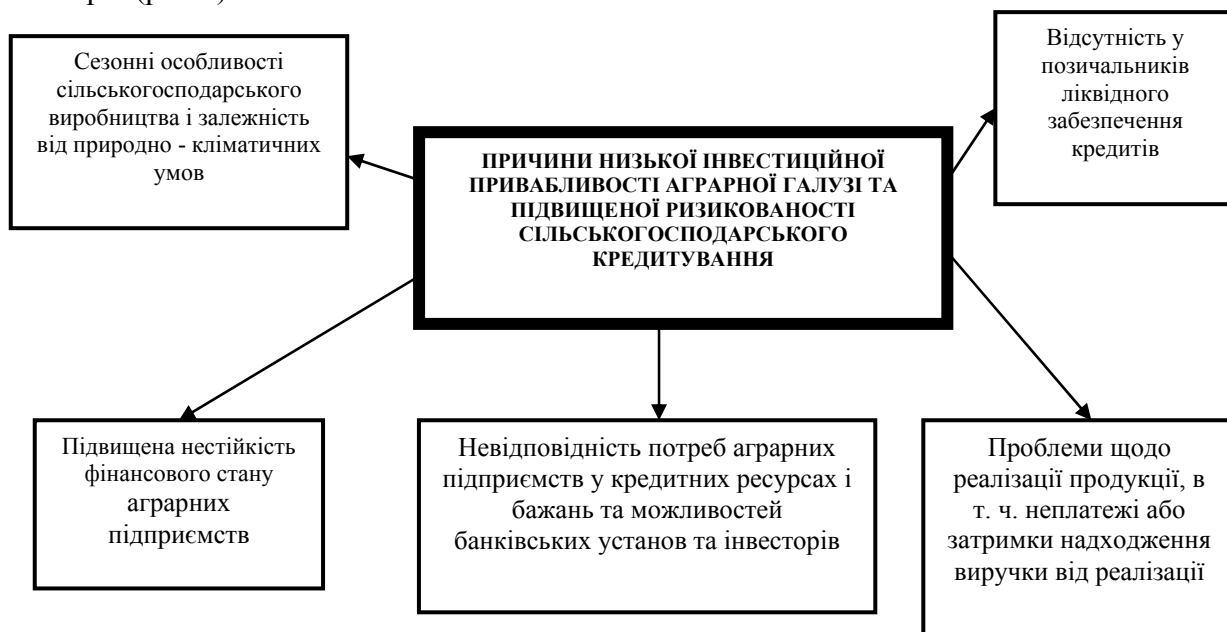

Рисунок 1 – Причини інвестиційної непривабливості та підвищеної ризикованості кредитування аграрного сектору економіки

Джерело: розроблено автором

Кредит для виробників сільськогосподарської продукції, поряд із бюджетним фінансуванням є важливим джерелом їх інвестування. Зарубіжний досвід свідчить, що в економічно розвинутих країнах світу функціонує добре розгалужена кредитна система, яка стимулює ефективний розвиток кредитних відносин і кредитного забезпечення. До країн із найвищою питомою вагою позичкових коштів в аграрному капіталі належать Англія і Німеччина – близько 50 %, Франція – понад 40 %, Італія та Бельгія – понад 30% [16, с. 23-29].

У розвинутих країнах 70 % обігових коштів на розвиток сільського господарства формується за рахунок банківського кредитування. В Україні ж ця частка становить лише 20-25 %. [6, с. 91]. У ФРН, наприклад, кредити надаються на термін 6, 10, 15, 20 років під 8-9% річних. У США 40-80% сукупних виробничих витрат фермерів покривається за рахунок кредиту, частка позичкового капіталу при купівлі нерухомості складає до 70 %, машин та устаткування - 40-70 %, худоби – близько 50 %. Понад 70 % усіх сільськогосподарських машин американський фермер купує за лізингом у кредит на 5-8 років із річною ставкою 3-5%. Товаровиробник має досить широкий вибір різних видів пільгових кредитів і банків кредиторів [2].

У країнах ЄС майже 40 % сільських фермерських господарств повністю залежать від залучення позичкових коштів, а лише 25 % з них обходяться без банківських кредитів [14, с. 86-90].

Зазначимо, що в країнах Євросоюзу розроблена і функціонує особлива система фінансово-кредитного забезпечення сільського господарства, що охоплює різні форми пільгових кредитів. Так, у Бельгії поширена практика надання пільгових кредитів на термін до 25 років, при цьому, гарантом виступає держава [6, с. 123-128].

У Німеччині основними кредиторами та розпорядниками коштів аграрного сектора економіки є: Союз німецьких народних банків і банків товариств «Райффайзен», до складу якого входить більше 1470 кредитних товариств, що об'єднують, в основному, фермерів та інших підприємців, які працюють у сільській місцевості; система німецьких ощадних кас; сільськогосподарський рентний банк у Франкфурті; німецький іпотечний банк у Бонні; кредитний інститут відновлення у Франкфурті; приватні іпотечні банки. А для фермерів, що беруть участь у програмі інвестиційного стимулювання, або в Загальній програмі аграрних кредитів, пільгове кредитування здійснюється за відсотковою ставкою 1% річних або шляхом зниження відсотка діючих кредитів на 4-7 %.

Сільськогосподарський рентний банк у Франкфурті-на-Майні надає фермерам пільгові кредити за спеціальними програмами: «Сільське господарство», «Молоді фермери». Так, молодим фермерам віком до 40 років позики надаються за наявності п'ятирічного стажу роботи в сільському господарстві. Кредити слугують джерелом капіталовкладень для ведення сільського господарства, придбання орендованого господарства, будівництва житла, компенсації витрат спадкоємців при вступі їх у володіння спадщиною, стимулювання фермерів, які відійшли від сільськогосподарської діяльності, у виробничу інфраструктуру тощо. Інвестиції в молочне скотарство направляються на утримання корів (до 120 голів), на відгодівлю свиней (до 1700 свиномісць), на відгодівлю птиці (до 50 тис. курей-несучок) тощо.

Позики за програмою «Оновлення села» використовують для збереження типового сільського ландшафту, шляхом консервації, ремонту та перебудови сільськогосподарських споруд при зміні напрямку їх використання. Різницю у пільговому кредитуванні рентний банк покриває із поточних прибутків. На фінансування позик витрачається п'ята частина загального обсягу середньо- та довгострокових кредитів рентного банку.

Однією з найбільш розвинених у Європі є кредитно-банківська система Великобританії. Її характеризують: високий рівень розподілу праці між різними фінансовими установами, розгалуженість і різноманітність типів фінансово-банківських інститутів. Через комерційні банки проходять державні субсидії країни, що робить кредит у багатьох випадках пільговим. Наймасштабніші операції у сфері кредитування сільського господарства здійснюють такі банківські установи як Ллойд Банк (Lloyd Bank), Мідланд Банк (Midland Bank), Барклай Банк (Barclay Bank) та інші. Інвестування сільського господарства відбувається переважно за перманентним кредитом – коли банкір і підприємець щорічно обговорюють і визначають відсоткову ставку, розмір позики, вид заборгованості залежно від економічного стану сільського господарства [16].

Вагому роль у кредитуванні сільського господарства Нідерландів відіграє Рабобанк, який є другим за розміром у країні. Він організований для обслуговування кооперативної системи АПК країни і забезпечує майже 90% банківського фінансування та кредитування сільськогосподарського виробництва. Умови надання позик встановлюються після аналізу діяльності кожного конкретного сільськогосподарського підприємства та переговорів банкіра з позичальником. Відсоткова ставка варіюється і може бути змінена за період дії позики. Однак, за всіх умов кредит є пільговим, оскільки банк підпадає під законодавство про кооперативи, що передбачає пільгове оподаткування та контролюється спілкою кооперативів [1, с. 33.].

Механізм дії пільгових кредитів у сільському господарстві Франції ґрунтується на принципі боніфікації, тобто державного погашення банком різниці між договірною відсотковою ставкою і ставкою пільгової позички, яка була надана фермеру. Порядок розрахунку боніфікації на базі договірної відсоткової ставки введений під час реформи системи пільгового кредитування. Головну роль у системі сільськогосподарського кредиту Франції відіграє «Кредит агриколь». До системи пільгового кредитування країни підключені й інші фінансові інститути.

Найбільш поширеним видом пільгового кредитування Австрії є інвестиційні аграрні кредити, відсоткова ставка за якими розраховується на підставі ставки банка-кредитора, що склалася. При цьому вона коригується кілька разів на рік Австрійським національним банком. Пільговий інвестиційний кредит надається на 10 років, а при закупівлі засобів механізації – на 6 років [10].

Наявність у розвинених країнах Європи різноманітної і, в значній мірі, пільгової системи кредитування сільського господарства, розрахованої на реальні фінансові потреби і можливості цієї галузі, дозволяє вирішити соціальні питання та досягти високого рівня зайнятості сільського населення.

Варто підкреслити, що в країнах Євросоюзу, Північної Америки, Азії основними суб'єктами господарювання й інвесторами в сільському господарстві були і залишаються фермерські господарства. «Сторонні фірми», в тому числі, іноземні, до одержання ліцензії на сільськогосподарську діяльність не допускаються.

В Україні є чимало прикладів успішних аграрних підприємств. Для них характерними є наявність приватних інвестицій, нові технології виробництва й управління. Вони є результатом успішної приватної ініціативи.

Прикладом вдалого вкладання інвестицій та вирішення питань зайнятості сільського населення стало будівництво молочно-товарного комплексу (МТК) «Петриківське молоко» (смт. Нова Прага Олександрійського району Кіровоградської області), що реалізовувалося ТОВ «УкрАгроКом». МТК є масштабним будівельним об'єктом, який не має аналогів у регіоні. Загальна вартість проекту – 30 мільйонів доларів.

Генеральний проектувальник – ТОВ «Тавріяпромбуд». Генеральний підрядник – ТОВ «Херсонська виробничо-будівельна компанія». Обладнання: ТОВ «Геа Фарм Технолоджиз Гмбх» (Німеччина); ТОВ «Геа Фарм Технолоджиз» (Україна); ТОВ «Гумміверк Крайбург Еластик Гмбх» (Німеччина); ТОВ АТ «Техніка» (м. Запоріжжя).

Комплекс розрахований на утримання 5 тис. голів ВРХ голштино-фризької породи, з них, 2 тис. 400 голів дійного стада. Система утримання – цілорічна стійлова, спосіб утримання – безприв'язний. Доїння – в окремому доїльному залі. Потужність виробництва становить 70 тонн молока за добу. Загальна площа комплексу з інфраструктурою – 56 га. Обслуговуючий персонал - 112 робітників (25% з них, з вищою освітою), це мешканці сіл Нова Прага, Головкивка Олесандрійського району та міста Олександрія.

Унікальністю МТК «Петриківське молоко» є те, що якість молока відповідає найвищим світовим стандартам і використовується для виготовлення дитячого харчування. Продукція надпотужного молочно-товарного комплексу «Петриківське молоко» користується великим попитом не лише в українців, а й у жителів країн Європи та Азії. Комплекс по праву вважається одним із кращих в країні.

Приділяючи особливу увагу чистопородності корів, для покращення генетичного потенціалу і подальшого збільшення поголів'я молочного стада, компанія «УкрАгроКом» першою в Україні підписала угоди з Францією і Канадою на поставку нетелів. Першу партію тварин із Франції було завезено у листопаді 2012 року, а з Канади (повітряним шляхом) - у травні 2013 року.

Нині працівники молочно-товарного комплексу прагнуть поповнювати поголів'я власними коровами. Керівники і провідні спеціалісти «УкрАгроКому» неодноразово виїздили за кордон, вивчали і переймали досвід далекого і ближнього зарубіжжя з виробництва молока. МТК «Петриківське молоко» співпрацює з Баштанським молокозаводом, який виробляє дитячу молочну продукцію та з підприємством «Лакталіс» – лідером по виробництву сирів. Сьогодні комплекс є постачальником молока для вітчизняних підприємств-переробників, які експортують свою продукцію до країн Євросоюзу.

Зазначимо, що це не перші інвестиції здійснені ТОВ «УкрАгроКом». Вже реалізовано ряд проектів з інвестування розвитку регіону. Зокрема, газифікація сільських населених пунктів, побудовано церкву, сучасний спортивний комплекс для молоді тощо.

Реалізацією інвестиційного проекту національного масштабу став запуск річкового перевантажувального зернового терміналу ТОВ СП «Нібулон» у с. Чирське Переяслав-Хмельницького району Київської області. Це елеваторний комплекс вартістю 170 млн. грн., обсяг зберігання зерна в ньому становить 75,6 тис. тонн, потужність відвантаження на водний транспорт – 10 тис. тонн на добу.

Введення в дію зернового терміналу відроджує річки Дніпро і Південний Буг, як потужні транспортні артерії, розвантажує автомобільні дороги і залізницю. Обсяг перевезення зерна підприємством становить 3 млн. тонн на рік. Затрати на зберігання зерна в новітніх зернових термінальних комплексах на 30 % нижчі, ніж на традиційних елеваторах, що зменшує собівартість зерна. І саме головне, елеваторно-термінальне господарство, разом із річковим флотом дають тисячі нових робочих місць з високою оплатою праці, в т. ч. і сільському населенню. Цей інвестиційний проект відповідає найвищим європейським вимогам щодо екологічної складової.

Проект здійснено за підтримки Світового банку ЄБРР, Міжнародної фінансової корпорації (IFC), Данського експортного кредитного фонду, Експортно-кредитного банку США (USEXIM), урядів США, Швейцарії, Нідерландів, Швеції, Данії [12, с. 2].

Такі позитивні випадки фінансової підтримки аграрників не рідкість в нашій державі, проте, сьогодні питання кредитування сільськогосподарських товаровиробників України, що є джерелом їх інвестиційної діяльності, залишається не вирішеним. Адже як показують дослідження, у структурі джерел фінансування інвестицій у сільське господарство, майже дві третини займають власні кошти товаровиробників і понад 25 % кредити. Проблема інвестиційного забезпечення розвитку галузі є найбільш гострою у малих і середніх сільськогосподарських підприємствах, а також у особистих селянських господарствах, тому що майже 80 % інвестицій в основний капітал припадає на великі аграрні формування.

Важливим етапом у процесі проведення аграрної реформи в Україні та впровадженні ринку землі повинно стати інвестування розвитку кооперування дрібних і середніх (включаючи фермерські) господарств в усіх сферах діяльності (збуту, переробки, торгівлі, надання послуг тощо). Цей досвід набув широкого розвитку та визнання в усіх економічно розвинутих країнах світу.

Першочерговими напрямками інвестування рослинництва повинно стати підвищення родючості, меліорації земельних угідь, впровадження нових прогресивних технологій вирощування сільськогосподарських культур тощо. Інвестиції в сучасне обладнання, техніку, інструменти (основні засоби), матеріали, реагенти й інші оборотні засоби та у людські ресурси дадуть змогу за менший проміжок часу виконувати більший обсяг робіт як на замовлення держави, так й інших суб'єктів господарювання, що в кінцевому результаті забезпечить зростання обсягів виробництва рослинницької продукції, грошового доходу установ системи охорони родючості ґрунтів, підвищить зайнятість сільського населення. Важливим напрямом розширення сфери застосування праці сільського населення може стати здійснення капіталовкладень у побудову зерносховищ, елеваторів для зберігання зібраного врожаю, відтворення майже зниклих галузей овочівництва, садівництва, виноградарства тощо, де потрібні значні затрати праці.

Розвиток вказаних галузей сприятиме насиченню продовольчого ринку України якісними, дешевшими ніж імпортні, овочами, фруктами, виноградом тощо. Відтворення та будівництво переробних підприємств в сільській місцевості, забезпечення їх сировиною, сприятиме підвищенню економічної активності сільського населення.

Нині в Україні створюється мережа оптових ринків, налагоджується логістична система швидкої доставки фруктів до споживачів. Це дасть змогу розв'язати проблему повного самозабезпечення населення країни фруктами, за винятком екзотичних.

Інвестування в розвиток зернової інфраструктури дасть змогу забезпечити зберігання та постачання зерна і продуктів його переробки як для внутрішньодержавних потреб, так і на експорт, забезпечити розширення мережі робочих місць на селі. В країні вже працює більше 600 сертифікованих елеваторів загальною ємністю зберігання 28 млн. тонн зерна.

Подальший розвиток тваринництва передбачає збільшення обсягів отримання продукції в усіх категоріях господарств, при інвестуванні створення великого товарного спеціалізованого виробництва, побудові нових потужних ферм і комплексів, технічному переоснащенні діючих приміщень, впровадженні на них новітніх технологій розведення худоби і птиці. Важливим напрямом у відродженні галузі повинно стати удосконалення вітчизняної системи селекційної роботи, племінно-генетичної справи, використання передового зарубіжного досвіду.

Виробникам продукції тваринництва потрібно забезпечити фінансову підтримку, шляхом надання пільгових кредитів, лізингових послуг тощо. Це сприятиме покращенню зайнятості, дозволить вирішити соціальні проблеми сільського населення.

Держава турбується про виробників сільськогосподарської продукції. Законом України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» для підтримки сільськогосподарських товаровиробників було передбачено видатки загального фонду у обсязі 3 980 млн. грн. за бюджетною програмою КПКВК 1201150 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників».

За підсумками року, із асигнувань за напрямом здешевлення кредитів, Мінекономіки України фактично спрямувало уповноваженим банкам кошти у сумі 1 047,7 млн. грн. або 99,9 % від запланованих, які були перераховані на поточні рахунки позичальників. Вказані бюджетні кошти отримали понад 4,2 тис. позичальників, які подали заявки до уповноважених банків.

Загальний обсяг кредитів, залучений такими суб'єктами склав понад 143,5 млрд. грн., з них, компенсовано за рахунок бюджетних коштів – 24,8 млрд. грн., у тому числі, за видами кредитів: короткострокових – 46,7%; середньострокових – 24,7 %; довгострокових – 28,6 %. За видами діяльності позичальників у галузь тваринництва надійшло 4,5 млрд. грн (18 %), в інші галузі – 20,3 млрд. грн (82 %).

Середні відсоткові ставки банків, під які суб'єкти господарювання АПК залучали кредити, склали 18-22 % річних [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, фактична динаміка інвестицій в основний капітал галузі та структурні зрушення в джерелах фінансування інвестицій у сільське господарство України свідчать про необхідність суттєвої активізації інвестиційних процесів, посилення ролі іноземних інвестицій та інших джерел, що можливо досягти як шляхом підвищення привабливості кожного підприємства, так й поліпшення інвестиційного клімату в державі.

Для покращення інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки потрібно здійснити наступні заходи:

- удосконалити інвестиційну політику держави в аграрній сфері шляхом стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, підтримки сільськогосподарських товаровиробників, покращення умов залучення зовнішніх інвестицій в агропромислове виробництво з дотриманням національних інтересів;

- визначити пріоритетні напрямки і форми інвестиційної, кредитної та іншої підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників;

- забезпечити першочергове використання коштів державного бюджету на: розвиток селекційної племінної роботи, здійснення водної меліорації; заліснення земель, що виводяться із сільськогосподарського обороту, впровадження ґрунтозахисних систем обробітку земель сільськогосподарського призначення;

- залучати інвестиції у розвиток інфраструктури аграрного ринку, зокрема, структур із заготівлі, переробки, зберігання, транспортування сільськогосподарської продукції, матеріально-технічного постачання, інформаційно-маркетингового забезпечення, дорадчих служб тощо;

- удосконалити механізми державної інвестиційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників на потреби малого і середнього агробізнесу та обслуговуючої кооперації;

- сприяти розширенню кількості і якості інвестиційних проектів у сільському господарстві тощо.

В умовах формування ринку земель в Україні, вважаємо за необхідне, особливу увагу звернути на земельні інвестиції. Адже, для інвесторів, що володіють глибокими знаннями в сфері землекористування та підвищення родючості ґрунту, вони можуть стати привабливим об'єктом інвестування.

Проблема інвестиційного забезпечення і кредитування аграрних підприємств України є масштабною, має національне значення, потребує подальшого вивчення та

консолідації зусиль усіх ланок і сфер виробництва, соціуму, органів державної влади та управління економікою.

Список літератури

1. Аграрний сектор Нідерландов (дайджест). *Економіка сільського господарства Росії*. 1999. № 2. С. 33.
2. Амбросов В. Трансформаційні процеси в аграрній сфері регіону. *Економіка України*. 2003. № 8. С. 3.
3. Аналіз інвестиційної діяльності у сільському господарстві України та визначення напрямів її активізації. веб – сайт. URL: http://bses.in.ua/2020/52_2_2020 (дата звернення: 22.03.2021).
4. Базилевич В.Д., Попов В.М., Базилевич К.С., Гражевська Н.І. Економічна теорія. Політекономія: підручник / В.Д.Базилевич (ред.). Київ: Знання, 2008. 720 с.
5. Базилінська О.Я. Макроекономіка. Київ: УНЛ, 2005. С. 12.
6. Вантух В.П. Формування системи державної підтримки фермерства в зарубіжних країнах. В.П. Вантух. *Економіка АПК*. 2005. №12. С. 123-128.
7. Закон України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 18.09.1991. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>. (дата звернення: 22.03.2021).
8. Колотуха С.М., Борейко І.П. Кредитування сільськогосподарських підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності. *Економіка АПК*. 2009. № 1. С.91
9. Музика П.М., Душка В.І. Вплив розвитку інноваційної діяльності в АПК на забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького. 2011. № 1. С. 106–112.
10. Непочатенко О. А. Кредитне забезпечення сільського господарства в розвинених країнах Європи. веб – сайт. URL: <http://intkonf.org/nepochatenko-oa-kreditne-zabezpechennya-sil'skogo-gospodarstva-v-rozvinenih-krayinah-evropi> (дата звернення: 22.03.2021).
11. Татаренко Н.О., Поручник А.М. Теорії інвестицій: навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2000. 159 с.
12. Реалізація національних інвестиційних проектів – наш реальний шлях у Європу. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 134. С. 2.
13. Стан кредитування підприємств АПК у 2020 році. веб – сайт. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/kredituvannya/stan-kredituvannya-pidpriyemstv-ark/stan-kredituvannya-ark-u-2020-roci> (дата звернення: 24.03.2021).
14. Сомих А.В. Особливості розвитку системи сільськогосподарського кредитування в зарубіжних країнах. *Економіка АПК*. 2002. № 8. С. 86-90.
15. Черваньов Д. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємств: навчальний посібник. Київ : Знання-Прес, 2003. 622 с.
16. Юдин А. Государственное регулирование и кредитование сельского хозяйства в Великобритании и США. *Международный сельскохозяйственный журнал*. 1992. № 5. С.23-29.

References

1. Agrarnyj sektor Niderlandov (dajdzhest) [The agricultural sector of the Netherlands (digest)]. (1999). *Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii – Agricultural Economics of Russia*, 2, 33 [in Russian].
2. Ambrosov, V. (2003). Transformatsijni protsesy v ahramnij sferi rehionu [Transformation processes in the agricultural sector of the region]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 8, 3 [in Ukrainian].
3. Analiz investytsijnoi diial'nosti u sil'skomu hospodarstvi Ukrainy ta vyznachennia napriamiv ii aktyvizatsii. veb [Analysis of investment activity in agriculture of Ukraine and determination of directions of its activation]. *bses.in.ua*. Retrieved from http://bses.in.ua/2020/52_2_2020 [in Ukrainian].
4. Bazylevych, V.D., Popov, V.M., Bazylevych, K.S., & Hrazhevs'ka, N.I. (2008). *Economic theory. Political economy*. V.D. Bazylevych (Ed.). Kyiv: Znannia.
5. Bazilins'ka O.Ya. (2005). *Makroekonomika [Macroeconomics]*. Kyiv: UNL [in Ukrainian].
6. Vantukh, V.P. (2005). Formuvannia systemy derzhavnoi pidtrymky fermerstva v zarubizhnykh krainakh [Formation of a system of state support for farming in foreign countries]. *Ekonomika APK – Economics of AIC*, 12, 123-128 [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro investytsijnu diial'nist'» № 1560-XII vid 18.09.1991 [Law of Ukraine "On Investment Activity" of September 18, 1991 N1560-XII]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> [in Ukrainian].
8. Kolotukha, S.M., & Borejko, I.P. (2009). Kredytuvannia sil'skohospodars'kykh pidpriyemstv iak efektyvne dzherelo investytsijnoi diial'nosti [Lending to agricultural enterprises as an effective source of investment activity]. *Ekonomika APK – Economics of AIC*, 1, 91 [in Ukrainian].
9. Muzyka, P.M., & Dushka, V.I. (2011). Vplyv rozvytku innovatsijnoi diial'nosti v APK na zabezpechennia prodovol'choi bezpeky v Ukraini [The impact of the development of innovation in agriculture on food

- security in Ukraine]. *Naukovyj visnyk LNUVMBT imeni S.Z. Gzhyts'koho - Scientific Bulletin of LNUVMBT named after S.Z. Gzhytsky, 1*, 106–112 [in Ukrainian].
10. Nepochatenko O. A. Kredytne zabezpechennia sil'skoho hospodarstva v rozvynenykh krainakh Yevropy. veb – sajt. [Credit provision of agriculture in developed European countries. Website]. *intkonf.org*. Retrieved from <http://intkonf.org/nepochatenko-oa-kredytne-zabezpechennya-sil'skogo-gospodarstva-v-rozvinenih-krayinah-evropi> [in Ukrainian].
 11. Tatarenko, N.O., & Poruchnyk, A.M. (2000). *Teorii investytsij [Investment theories]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
 12. Realizatsiia natsional'nykh investytsijnykh proektiv – nash real'nyj shliakh u Yevropu [Implementation of national investment projects is our real path to Europe]. (2012). *Uriadovyy kur'ier – Government courier, 134*, 2 [in Ukrainian].
 13. Stan kredytuvannia pidpriemstv APK u 2020 rotsi. [The state of lending to agricultural enterprises in 2020]. *agro.me.gov.ua*. Retrieved from <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/finansova-politika/kredytuvannya/stan-kredytuvannya-pidpriemstv-apk/stan-kredytuvannya-apk-u-2020-roci> [in Ukrainian].
 14. Somyk, A.V. (2002). Osoblyvosti rozvytku systemy sil'skohospodars'koho kredytuvannia v zarubizhnykh krainakh [Features of the development of the agricultural lending system in foreign countries]. *Ekonomika APK – Economics of AIC, 8*, 86-90 [in Ukrainian].
 15. Chervan'ov, D. (2003). *Menedzhment investytsijnoi diial'nosti pidpriemstv: navchal'nyj posibnyk [Management of investment activity of enterprises]*. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
 16. Judin, A. (1992). Gosudarstvennoe regulirovanie i kreditovanie sel'skogo hozhajstva v Velikobritanii i SShA [Government regulation and lending to agriculture in the UK and the USA]. *Mezhdunarodnyj sel'skohozhajstvennyj zhurnal – International Agricultural Journal, 5*, 23-29 [in Russian].

Tetyana Reshytko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The Problems of Investment and Crediting of the Ukrainian Agricultural Enterprises at the Level of Macroeconomics: Foreign Experience

The article deals with the problems of financial support to the agricultural producers in Ukraine, which mostly perform from their own resources, which is insufficient for self-financing. This fact makes agricultural enterprises hope for support from the state and presupposes the development of banking and partnership forms of crediting. The framework of state support to agricultural producers and the implementation of private investments in the development of agricultural enterprises are revealed. There have been given the examples of successful private investments, which provide not only the manufacturing of high quality products, but also the employment of farmers. The main directions of financial support for production and employment of the rural population in the EU member states are shown. The need to create a favorable investment climate in the agricultural and non-agricultural spheres, in the development of rural areas is indicated.

It has been investigated that radical changes are required to establish the positive dynamics of investment processes. First of all, it concerns the introduction of a real market for agricultural land, which will stop the outflow of investors from the industry, expand the banks' interest in financing agriculture, and allow direct and legal involvement of these lands in the investment process. In order to solve the problem of rural residents' employment, there is a need to improve the investment climate in the agricultural and non-agricultural spheres. In this regard, the experience of developed countries is interesting, where investment by the state budget is an important factor in social reproduction, a source of modernization and expansion of fixed capital, a means of stimulating its accumulation.

The establishing of financial support for social infrastructure in rural areas will stop the reduction and closure of social facilities, increase the range and quality of services, improve the living conditions of farmers, promote small business, create additional jobs and reduce the migration of productive rural forces to cities and abroad. The problem of investment support to the development of agriculture and rural areas is large-scale, nationwide, and requires the consolidation of efforts of all levels and spheres of production, society, public authorities and economic management.

financial support of agricultural producers, investment and lending to agricultural enterprises

Одержано (Received) 30.03.2021

Прорецензовано (Reviewed) 12.04.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 339.54

JEL Classification: F23

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).47-55](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).47-55)

Л.М. Романюк, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Сучасні тенденції міжнародної економічної діяльності України

Стаття присвячена аналізу сучасних тенденцій міжнародної економічної діяльності України. Визначено основні країни-партнери в експортній та імпорتنій діяльності України у 2020 році. Виявлено тенденції міжнародної економічної діяльності України у 2020 році порівняно з 2019 та 2013 роками. Здійснено SWOT - аналіз: виявлено сильні, слабкі сторони, можливості та загрози, напрями подолання слабких сторін та загроз з використанням можливостей та сильних сторін. Зазначено проблеми, які необхідно вирішити для підвищення ефективності міжнародної економічної діяльності України.

експорт, імпорт, SWOT - аналіз, потенціал, діяльність, торгівля

Л.М. Романюк, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Современные тенденции международной экономической деятельности Украины

Статья посвящена анализу современных тенденций международной экономической деятельности Украины. Определены основные страны-партнеры по экспортной и импортной деятельности Украины в 2020 году. Выявлены тенденции международной экономической деятельности Украины в 2020 году в сравнении с 2019 и 2013 годами. Проведен SWOT - анализ: определены сильные, слабые стороны, возможности и угрозы, направления преодоления слабых сторон и угроз с использованием возможностей и сильных сторон. Определены проблемы, которые необходимо решить для повышения эффективности международной экономической деятельности Украины.

экспорт, импорт, SWOT - анализ, потенциал, деятельность, торговля

Постановка проблеми. Міжнародна економічна діяльність країни посідає особливе місце в складній системі світогосподарських зв'язків. Вона відображає взаємну економічну залежність товаровиробників різних країн світу. Актуальність розвитку міжнародної економічної діяльності зростає.

Одним із важливих економічних векторів, які утворюють основу «Національної економічної стратегії – 2030», є спрямованість економічного розвитку країни на забезпечення ефективності використання експортно-імпортного потенціалу країни.

Слід зазначити, що наразі в Україні сформувався досить несприятливий клімат для ефективної експортно-імпортної діяльності, обумовлений військовими діями на Сході країни, економічною кризою, спричиненою пандемією COVID-19, несприятливими умовами інвестиційного клімату, недосконалістю податкової та законодавчої системи, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням стану міжнародної економічної діяльності України займалися вітчизняні та закордонні фахівці. Так, Рахман М.С. та співавтори визначили основні тенденції розвитку та зазначили проблеми функціонування цієї діяльності [8]. Шепель Т.В. аналізує географічну структуру зовнішньої торгівлі товарами України з іншими країнами світу, визначає перелік проблем та напрями їх подолання [11]. Короленко Н.В., Ларіна Т.І. досліджують тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах пандемії COVID-19, визначають заходи, які можуть ефективно вплинути на міжнародну торгівлю країни та покращити стан експорту [5]. Борковська А.В. наводить показники впливу реального стану зовнішньоекономічної діяльності на стан платіжного балансу України [2]. Мадяр Р.О. досліджує стан зовнішньоторговельних відносин України з ключовими країнами-партнерами, визначає перспективи розвитку [6].

Однак, під впливом соціальних, політичних та економічних факторів ситуація у зовнішньому середовищі постійно змінюється, отже міжнародна економічна діяльність України потребує постійних досліджень.

Постановка завдання. Метою написання статті є визначення сучасних тенденцій розвитку міжнародної економічної діяльності України з урахуванням змін зовнішнього середовища; здійснення SWOT - аналізу для виявлення сильних, слабких сторін, можливостей, загроз та напрямів подолання слабких сторін, вирішення проблем в міжнародній економічній діяльності, з використанням сильних сторін та можливостей.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні український експорт, в основному, складається з товарів з низькою технологічною складовою. У країні відсутні сприятливі умови для підвищення ефективності експортної діяльності. Показником економічного розвитку країни є перевага експорту товарів над імпортом, а інтенсивність цього розвитку залежить від співвідношення обсягів експорту та імпорту.

Міжнародна економічна діяльність передбачає торгівлю будь-якої країни з іншими країнами, що складається з оплачуваного ввозу (імпорту) й оплачуваного вивозу (експорту) товарів і послуг.

Аналіз статистичних даних свідчить, що у 2020 році експорт товарів становив 49212,9 млн. дол. США або 98,3%, порівняно із 2019 роком, імпорт товарів у 2020 році становив 54091,3 млн. дол. або 89,0%, порівняно з 2019 роком. Негативне сальдо склало 4878,4 млн. дол. (у 2019 р. також негативне сальдо – 10745,6 млн. дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,91 (у 2019 році – 0,82) [3].

Значною мірою скорочення, за підсумками 2020 року, було сформоване меншими надходженнями від експорту металів та виробів з них. Так, поставки товарів цієї групи скоротилися на 1,2 млрд. дол. США, що було на 11,7 % нижче від показника попереднього року. Також скоротився експорт паливно-енергетичних матеріалів (на 307 млн дол. США або на 35,6 %) і машин, устаткування та транспорту (на 98 млн дол. США або на 1,8 %) [3].

За підсумками 2020 року сформувалось негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами України, його обсяги зменшилися майже вдвічі порівняно з 2019 роком. Скорочення торгівлі з країнами ЄС відбулося на тлі збільшення торгівлі з іншими країнами, що за умови збереження позитивного сальдо у торгівлі з ними, сприяло покращенню платіжного балансу України.

До ТОП-10 країн-партнерів з позитивним значенням сальдо у 2020 році, в порівнянні з 2019 роком, входять: Єгипет (1537,4 млн. дол.), Індія (1250,6 млн. дол.), Нідерланди (1067,8 млн. дол.), Саудівська Аравія (617,1 млн. дол.), Республіка Молдова (605,6 млн. дол.), Іспанія (515,1 млн. дол.), Індонезія (457,6 млн. дол.), Об'єднані Арабські Емірати (378,2 млн. дол.), Бангладеш (260,5 млн. дол.), Болгарія (221,3 млн. дол.) [3,7].

Найбільша питома вага в українському експорті у 2020 році належить продукції АПК та харчової промисловості – 44,8%, продукції металургійної галузі - 19,8%, менше – продукції машинобудування – 10,7%, мінеральним продуктам – 10,5% [3,7].

Основні торговельні країни-партнери України з експорту товарів у 2019 та 2020 роках зазначені в табл. 1.

Таблиця 1 – Основні торговельні країни - партнери України з експорту товарів

№ з/п	Назва країни	2019 рік		2020 рік	
		млн. дол. США	у % до загального обсягу	млн.дол. США	у % до загального обсягу
1	Європейський Союз	20750,7	41,5	18612,1	37,8
2	Китай	3593,1	7,2	7112,7	14,5
3	Російська Федерація	3242,8	6,5	2706,0	5,5
4	Туреччина	2619,0	5,2	2436,3	5,0
5	Єгипет	2254,1	4,5	1618,2	3,3
6	Індія	2024,1	4,0	1972,1	4,0
7	Білорусь	1549,8	3,1	1335,3	2,8
8	США	978,6	2,0	983,9	2,0
9	Саудівська Аравія	744,4	1,5	719,0	1,5
10	Індонезія	735,2	1,5	735,6	1,5

Джерело: складено автором на підставі [3; 7]

Найбільшим торговельним партнером з експорту товарів України у 2019 та у 2020 роках є країни ЄС. Водночас частка країн ЄС скоротилась з 41,5% у 2019 році до 37,8% у 2020 році. Відбулось суттєве зростання експорту до Китаю – з 7,2% у 2019 році до 14,5% у 2020 році, що сприяло збільшенню частки цієї країни в географічній структурі зовнішньої торгівлі товарами України. Спостерігається зменшення експорту до Російської Федерації з 6,5% у 2019 році до 5,5% у 2020 році. Також зменшились обсяги експорту до Туреччини (з 5,2% у 2019 році до 5,0% у 2020 році), Єгипту (з 4,5% у 2019 році до 3,3% у 2020 році), Білорусі (з 3,1% у 2019 році до 2,8% у 2020 році) (табл.1).

Імпорт товарів за підсумками 2020 році, у порівнянні з 2019 роком, скоротився на 6,2 млрд. дол. США і становив 54,1 млрд. дол. США. Значною мірою на скорочення імпорту вплинуло зменшення Україною витрат на закупівлю паливно-енергетичних товарів на 4,2 млрд. дол. США, а також машин, устаткування та транспорту (на майже 2 млрд. дол. США). Водночас, протягом зазначеного періоду, збільшився імпорт продовольчих товарів та сільськогосподарської продукції на 759 млн. дол. США. Найбільша частка у загальному обсязі імпорту складає: продукція машинобудування – 32,3%, хімічної промисловості – 20,8%, агропромислового комплексу – 12,5%, металургійного комплексу – 5,8%, мінеральні продукти – 17,0% [3, 7].

У 2020 році до ТОП-10 найбільших країн-партнерів з імпорту товарів до України належать: ЄС- 43,4% (23456,9 млн. дол.), Китай – 15,4% (8305,7 млн. дол.), Німеччина – 9,9% (5338,0 млн. дол.), Російська федерація – 8,4% (4542,4 млн. дол.), Польща – 7,6% (4088,8 млн. дол.), Білорусь – 5,3% (2874,4 млн. дол.), США – 5,5% (2955,4 млн. дол.), Туреччина – 4,5% (2415,0 млн.дол.), Італія – 3,9% (2127,5млн.дол.), Франція – 2,7% (1475,4 млн. дол.) Угорщина – 2,2% (1214,4 млн. дол.) [3].

Для виявлення тенденцій щодо ефективності міжнародної економічної діяльності країни проаналізовано показники експортно - імпортової діяльності за 2020 рік та аналогічні показники за 2013 рік. Експорт товарів у 2020 році, в порівнянні з 2013 роком (63312,02 млн. дол.), зменшився на 28,65 %, імпорт товарів у 2020 році, в порівнянні з 2013 роком (76963,97 млн. дол.), зменшився на 42,3% [3]. Товарна структура деяких товарів представлена в табл. 2.

Таблиця 2 – Товарна структура зовнішньої торгівлі

Назва товарів	2013 рік				2020 рік			
	Експорт		Імпорт		Експорт		Імпорт	
	млн. дол. США	у % до загального обсягу	млн. дол. США	у % до загального обсягу	млн. дол. США	у % до загального обсягу	млн. дол. США	у % до загального обсягу
Продукція рослинного походження	8876,0	14,7	2669,0	3,5	11890,1	24,2	1988,3	3,7
Недорогоцінні метали та вироби з них	17571,0	27,8	5003,0	6,5	9030,3	18,3	3127,7	5,8
Машини, обладнання та механізми; електричне обладнання	6975,0	11	12470,0	16,2	4487,1	9,1	11544,2	21,3
Реактори ядерні, котли, машини	3841,0	6,1	6909,0	9	1914,2	3,9	6074,2	11,2
Електричні машини	3431,0	4,9	5560,0	7,2	2572,9	5,2	5470,0	10,1
Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плаваючі засоби	314,0	5,3	5444,0	7,1	756,6	1,5	5743,4	10,6
Судна	191,0	0,3	46,0	0,1	-	-	-	-

Джерело: складено автором на підставі [3; 7]

Найбільшу питому вагу експорту у 2020 році займають продукти рослинного походження – 24,2% (11890,1 млн. дол.). У 2013 році питома вага цих продуктів становила 14,7% (8876,0 млн. дол.), тобто у 2020 році питома вага збільшилась на 9,8%. Питома вага товарів з більшою часткою доданої вартості в експорті 2020 року, у порівнянні з 2013 роком (крім електричних машин), є меншою (машини, обладнання та механізми на 1,9%; реактори ядерні, котли на 2,2%; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плаваючі засоби на 3,8%). Питома вага імпорту високотехнологічної продукції у 2020 році, в порівнянні з 2013 роком, збільшилась: машин, обладнання та механізмів, на 5,1%; реакторів ядерних, котлів, машин на 2,2%; електричних машин на 2,9%; засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плаваючих засобів на 3,5%. Така тенденція є негативною та свідчить про недосконалість технічного розвитку.

Для узагальнення сильних, слабких сторін, можливостей, загроз, розробки стратегії підвищення ефективності міжнародної економічної діяльності України доцільно провести SWOT - аналіз, який представлено в табл. 3. За допомогою такого аналізу можна систематично оцінювати становище в міжнародній економічній діяльності, своєчасно передбачати та впливати на негативні тенденції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Міжнародна економічна діяльність є потужним чинником розвитку економіки країни, вона має значний природний, ресурсний та кадровий потенціал, однак проведені дослідження виявили проблеми і негативні тенденції. Темпи зниження експорту у 2020 році спостерігаються у галузях з високою часткою доданої вартості, в експорті переважає сировинна складова. Натомість, в імпорті переважає високотехнологічна продукція, що свідчить про відсутність стратегії техніко-технологічного розвитку, що призводить до деіндустріалізації країни, а це є суттєвою загрозою для економіки України в цілому та для її міжнародної економічної діяльності.

В проведеному SWOT - аналізі досліджено зовнішнє та внутрішнє середовище міжнародної економічної діяльності України (табл. 3), визначено можливості та загрози, сильні та слабкі сторони. Розроблено заходи для покращення міжнародної економічної діяльності з урахуванням: можливостей та сильних сторін, впливу сильних сторін на подолання загроз, можливостей для подолання слабких сторін та надано пропозиції для усунення слабких сторін та загроз.

В умовах світової глобалізації економіки актуальність міжнародних економічних зв'язків зростає. Для підвищення ефективності міжнародної економічної діяльності в Україні необхідно вирішити низку внутрішніх проблем: стабілізація політичної ситуації, припинення військових дій на сході країни, подолання корупції, забезпечення техніко-технологічного розвитку, впровадження інновацій, розробка і впровадження стратегії багатовекторності, реалізація стратегії публічної дипломатії-формування позитивного іміджу України.

Подальші дослідження полягатимуть у оцінці ефективності міжнародної економічної діяльності, виявленні загроз національній конкурентоспроможності та розробці пропозицій щодо їх подолання.

Таблиця 3 – SWOT - аналіз міжнародної економічної діяльності України

Внутрішнє середовище	Зовнішнє середовище	
	Можливості	Загрози
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток економіки країни. 2. Соціально-політична стабільність. 3. Обґрунтоване законодавство. 4. Активізація реформ, що створюють сприятливі умови для експортоорієнтованого сектору. 5. Припинення військового конфлікту. 6. Виникнення нових високотехнологічних, високорентабельних галузей. 7. Імовірність виникнення нових підприємств. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Світова економічна криза. 2. Монополізація ключових секторів національної економіка. 3. Висока залежність від зовнішньої допомоги. 4. Значний рівень тінізації економіки. 5. Сировинна орієнтованість економіки та висока залежність від імпорту 6. Орієнтованість економіки України на низькотехнологічні галузі. 7. Відсутність чіткої системи взаємодії державних органів з питань забезпечення зовнішньоторговельної безпеки. 8. Нерозвиненість зовнішньоторговельної інфраструктури. 9. Розвиток стратегічної ініціативи Китаю «Один пояс-один шлях». 10. Постійне зростання зовнішнього боргу. 11. Торговельний конфлікт між США і Китаєм. 12. Втягування України у торговельні війни. 13. Посилення співпраці США-Росія. 14. Підвищений рівень політичної та економічної нестабільності. 15. Зростання цін на енергоносії. 16. Пандемія COVID – 19.

Продовження таблиці 3

Сильні сторони	Зовнішнє середовище		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Україна-Європейська держава. 2. Наявність природних ресурсів. 3. Великий економічний потенціал. 4. Найбільша територія серед країн Європи. 5. Наявність прогресивно налаштованої, освіченої частини суспільства. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробка стратегії розвитку науки, інноваційного підприємництва. 2. Розробка стратегії розвитку ІТ-ринку. 3. Створення привабливого інвестиційного клімату. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробка стратегії використання власних природних ресурсів. 2. Реальні кроки уряду щодо подолання корупції. 3. Впровадження стратегії економічної безпеки. 4. Розробка стратегії перспективної спеціалізації та стратегічне включення у міжнародні виробничі та інноваційні мережі.
Слабкі сторони	<ol style="list-style-type: none"> 1. Деіндустріалізація економіки. 2. Сировинна орієнтованість експорту. 3. Недосконала законодавча база. 4. Низька диверсифікація основних експортних пропозицій. 5. Недовіра до уряду. 6. Дефіцит інвестування для модернізації експортоорієнтованих галузей. 7. Транспортно-логістичні обмеження. 8. Від'ємне сальдо торговельного балансу. 9. Корупція. 10. Скорочення малого і середнього бізнесу. 11. Висока залежність від зовнішніх геополітичних гравців. 12. Залежність від МВФ. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробка стратегії стабілізації політичної ситуації. 2. Припинення військових дій. 3. Виважена зовнішня політика. 4. Розробка стратегії щодо розвитку науково-технічного потенціалу. 5. Розробка стратегії щодо скорочення інноваційних та технологічних розривів з розвиненими країнами. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Удосконалення національного законодавства та практичної реалізації співробітництва з партнерами з розвитку в галузі боротьби з шахрайством та відмиванням коштів на національному рівні. 2. Розробка стратегії багатовекторності з урахуванням економічних інтересів України. 3. Реалізація стратегії публічної дипломатії – формування позитивного іміджу України у світі через інституціоналізацію та посилення функції публічної дипломатії в роботі закордонних дипломатичних установ України. 4. Розбудова сучасної цифрової та технологічної інфраструктури та екосистеми.

Джерело: складено автором

Список літератури

1. Аудит економіки України 2030 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-audit.pdf> (дата звернення: 10.05.2021).
2. Борковська А.В. Зовнішньоекономічна діяльність та її вплив на стан платіжного балансу України. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economica»*. 2020. № 23. С. 20-25.
3. Зовнішньоекономічна діяльність. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 14.05.2021).
4. Калюжна Н.Г., Ковтун Т.К. Критичні чинники та перспективи відновлення світової економіки в умовах глобальної рецесії COVID – 19. *Бізнесінформ*. 2020. №12. С. 39–46.
5. Короленко Н.В., Ларіна Т.І. Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах глобальної кризи COVID-19. *Економіка та держава*. 2021. № 1. С. 59–65.
6. Мадяр Р.О. Ризики зовнішньоекономічної діяльності та ключові торговельні партнери України. *Економіка та держава*. 2020. № 9. С. 70–73.
7. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=7e82c6e6-e65b-44ae-8a9a-48b6851f6d47&tag=Infografika-import> (дата звернення: 18.05.2021).
8. Рахман М.С., Євтушенко А.А., Рудас Д.С. Зовнішньоекономічна діяльність України з країнами ЄС. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2020. № 47. С. 39–44.
9. Стратегія публічної дипломатії / Міністерства закордонних справ України 2021-2025. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/public-diplomacy-strategy.pdf> (дата звернення: 14.05.2021).
10. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учебник для вузов / Пер.с англ. Под ред. Л.Г.Зайцева, М.И.Соколовой. Москва, ЮНИТИ, 1998. 576 с.
11. Шепель Т.В. Сучасні реалії та перспективи розвитку зовнішньої торгівлі України. *Бізнес інформ*. 2021. № 1. С. 49–58.

References

1. Audyt ekonomiky Ukrainy 2030. Kabinet Ministriv Ukrainy [Audit of the economy of Ukraine 2030. Cabinet of Ministers of Ukraine]. *nes2030.org.ua*. Retrieved from <https://nes2030.org.ua/docs/doc-audit.pdf> [in Ukrainian].
2. Borkovs'ka, A.V. (2020). Zovnishn'oeconomichna diial'nist' ta ii vplyv na stan platizhnoho balansu Ukrainy [Foreign economic activity and its impact on the balance of payments of Ukraine]. *Elektronne naukovе fakhove vydannia z ekonomichnykh nauk «Modern Economica»*, Vol. 23, 20-25 [in Ukrainian].
3. Zovnishn'oeconomichna diial'nist'. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [Foreign economic activity. State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Kaliuzhna, N.H., & Kovtun, T.K. (2020). Krytychni chynnyky ta perspektyvy vidnovlennia svitovoi ekonomiky v umovakh hlobal'noi retsesii COVID – 19 [Critical factors and prospects for global economic recovery in the global recession COVID - 19]. *Biznes Inform - Business Inform*, Vol. 12, 39-46 [in Ukrainian].
5. Korolenko, N.V., & Larina, T.I. (2021). Tendentsii rozvytku zovnishn'oi torhivli Ukrainy v umovakh hlobal'noi kryzy COVID-19 [Trends in the development of Ukraine's foreign trade in the context of the global crisis COVID-19] *Ekonomika ta derzhava - Economy and state*, Vol. 1, 59-65 [in Ukrainian].
6. Madiar, R.O. (2020). Ryzkyky zovnishn'oeconomichnoi diial'nosti ta kliuchovi torhovel'ni partnery Ukrainy [Risks of foreign economic activity and key trade partners of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and state*, Vol. 9, 70-73 [in Ukrainian].
7. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta sil's'koho hospodarstva [Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture]. *www.me.gov.ua*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=7e82c6e6-e65b-44ae-8a9a-48b6851f6d47&tag=Infografika-import> [in Ukrainian].
8. Rakhman, M.S., Yevtushenko, A.A., & Rudas, D.S. (2020). Zovnishn'oeconomichna diial'nist' Ukrainy z krainamy YeS [Ukraine's foreign economic activity with EU countries]. *Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny - World economy and international economic relations*, Vol. 47, 3-44 [in Ukrainian].
9. Stratehiia publichnoi dyplomatii. Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy 2021-2025. [Public Diplomacy Strategy. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine 2021-2025]. *mfa.gov.ua*. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегії/public-diplomacy-strategy.pdf> [in Ukrainian].
10. Tompson, A.A., & Striklend, A.Dzh. (1998). *Strategicheskij menedzhment. Iskusstvo razrabotki i realizacii strategii: Uchebnik dlja vuzov* [Strategic management. The art of developing and implementing a strategy]. Zajceva, L.G., & Sokolova, M.I. (Ed.). Moscow: JuNITI [in Russian].

11. Shepel', T.V. (2021). Suchasni realii ta perspektyvy rozvytku zovnishn'oi torhivli Ukrainy [Modern realities and prospects of Ukraine's foreign trade development]. *Biznes Inform - Business Inform, Vol. 1*, 49-58 [in Ukrainian].

Ljudmila Romaniuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropivnitsky, Ukraine

Current Trends in the International Economic Activity of Ukraine

International economic activity occupies a special place in a complex system of the global economic relations. It reflects the mutual economic dependence of trade and economic activities of different countries of the world. The significance of the development of international economic performance of each country is growing.

The purpose of the article is to determine the current state and trends of international economic performance of Ukraine, taking into account changes in the external environment. SWOT-analysis was introduced to identify strengths, weaknesses, opportunities, threats and ways to overcome weaknesses, solve problems in international economic activity, use strengths and opportunities.

International economic activity is a powerful factor in the development of the country's economy and has a significant potential in regard of natural, economic and human resources, but the study has also revealed problems and negative trends. To identify trends in the effectiveness of the country's international economic activity, export-import performance indicators for 2019, 2020 and similar indicators for 2013 were analyzed. In 2020 a decline in exports in the machine-building industry is observed. Furthermore, the exports are dominated by the raw material component. The growth rate of exported goods refers to industries with a small share of value added. At the same time, imports are dominated by high-tech products, indicating a lack of strategy of technical and technological development, which leads to the deindustrialization of the country, which is a significant threat to the economy of Ukraine as a whole and its international economic activity.

In the context of economic globalization, the importance of international economic relations is growing. To increase the efficiency of international economic performance it is crucial to address a number of domestic issues: stabilization of political situation, termination of military actions in the east of the country, overcoming corruption, ensuring technical and technological development, implementation of innovations at enterprises, development and implementation of multi-vector strategy, implementation of the strategy of public diplomacy in order to build a positive image of Ukraine.

Further research will focus on assessing the effectiveness of international economic activity, identifying threats to national competitiveness and elaborating recommendations for overcoming them.

export, import, SWOT - analysis, potential, activity, trade

Одержано (Received) 24.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 27.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 338.45:502.33:504.03(477)

JEL Classification: O14, O31, O25, Q57

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).55-67](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).55-67)

Е. І. Шелудько, канд. екон. наук, ст. наук. співроб.

М. Ю. Завгородня, канд. екон. наук, наук. співроб.

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ, Україна

Стимулювання розвитку «озеленення» промисловості України

В роботі наголошується на актуальності «зеленого» стимулювання в руслі кліматичних викликів, ощадного використання природних ресурсів, а також необхідності імплементації міжнародних вимог. Дослідження увібрало напрацювання зарубіжних вчених, оцінки міжнародних рейтингів та передові світові практики впровадження сучасних економічних механізмів державного стимулювання «озеленення» економіки. Простежена різниця у впровадженні еко-інновацій в Україні та європейських країнах. В роботі проаналізовано форми міжнародної допомоги, які можуть компенсувати недостатність доступних ресурсів. Отриманий результат – сукупність можливих інструментів – надає змогу більш системно впроваджувати «озеленення» промисловості України.

еко-інновації, промисловість, «зелене» зростання, інструменти «озеленення»

© Е. І. Шелудько, М. Ю. Завгородня, 2021

Э. И. Шелудько, канд. экон. наук, ст. научн. сотрудн.

М. Ю. Завгородняя, канд. экон. наук, научн. сотрудн.

ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины», г. Киев, Украина

Стимулирование развития «озеленения» промышленности Украины

В работе отмечается актуальность «зеленого» стимулирования в русле климатических вызовов, бережного использования природных ресурсов, а также необходимости имплементации международных требований. Исследование вобрало наработки зарубежных ученых, оценки международных рейтингов и передовые мировые практики внедрения современных экономических механизмов государственного стимулирования «озеленения» экономики. Прослежена разница во внедрении эко-инноваций в Украине и европейских странах. В работе проанализированы формы международной помощи, которые могут компенсировать недостаточность доступных ресурсов. Полученный результат – совокупность возможных инструментов – предоставляет возможность более системно решать вопросы «озеленения» промышленности Украины.

эко-инновации, промышленность, «зеленый» рост, инструменты «озеленения»

Постановка проблеми. Зміни клімату, забруднене довкілля вже наносять катастрофічні збитки і спричиняють загрози життю і засобам існування мільйонів людей у всьому світі. Основою для прогресу у цьому напрямі слугують «зелені» зміни щодо запровадження нової моделі економічного розвитку Європи та в світі загалом. Серед останніх міжнародних документів, що започаткували ці зміни, слід відзначити: Паризьку угоду, якою передбачені зобов'язання щодо зменшення викидів парникових газів для усіх держав світу незалежно від рівня економічного розвитку; Глобальні цілі сталого розвитку людства щодо розкриття можливостей впровадження раціональних моделей споживання та виробництва, раціонального використання природних ресурсів та здійснення невідкладних заходів в зв'язку зі змінами у задоволенні потреб сучасного та майбутнього покоління людей; Європейську програму захисту клімату («Зелена угода (Green Deal) для Європи»), що покликана трансформувати розвиток Європи шляхом сталого зеленого переходу; Всесвітній економічний форум – 2020 у Давосі з висновками щодо спільної відповідальності держави, суспільства і бізнесу задля життя на безпечній планеті.

Не залишається осторонь глобальних процесів і Україна, яка, у світлі виконання основних положень світового порядку денного, має на меті підвищувати свою стійкість до сучасних і майбутніх викликів, і насамперед, в питаннях реформування екологічної політики та захисту довкілля, що пов'язані із розвитком більш чистого виробництва.

Отже, впровадження еко-інновацій, як механізму реалізації дієвої інноваційної та екологічної політики, є актуальним завданням, що потребує найшвидшого вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення екологічної безпеки та зменшення промислового забруднення стають предметом посиленої уваги як громадськості, так і урядів різних країн світу. У світі вже напрацьовано низку підходів до боротьби із глобальними змінами клімату через запровадження більш чистого виробництва, що тісно пов'язане із впровадженням нових ефективних технологій, еко-інновацій, екологізацією виробничих процесів, ощадністю виробництва.

Зарубіжні фахівці Ілкер Мурат Ар, Юань Ма, Гуйшен Хоу та Баогуй Сінь відмічають здатність екологічних інновацій бути найважливішими чинниками конкурентних переваг [6, 10], оскільки екологічні інновації можуть створити ринковий бар'єр для інших конкурентів та збільшити можливості виходу на нові зелені ринки. Автори відмічають, що поряд з вимогами нормативних актів і міжнародно-правових договорів, основними рушіями екологічних інновацій також виступають відносні ціни на енергію та сировину. Дослідження Т.Й. Чіоу, Х. К.Чан, Ф. Леттіче, С.Х. Чунг

підтверджують вплив екологічних інновацій на економічні показники фірм, що стає головним чинником для зрушень на ринку [7].

Еко-інновації в наукових джерелах розглядаються як сполучна ланка економічної, промислової та екологічної політик. Науковці (Бистряков І., Обиход Г., Омельченко А., Степаненко А., Хвесик М.) досліджували основні теоретичні аспекти екологічної модернізації, спрямовані на вирішення екологічних проблем [3, 9]. Науково-прикладні питання: значення антикризового потенціалу еко-інновацій для пришвидшення виходу з рецесії, пом'якшення безробіття через зростання зайнятості, стимулювання активності суміжних галузей та покращення умов проживання людини відмітив Б. Порфір'єв [2]. Відповідно, в умовах загострення глобальних викликів поширення набули ідеї «зеленого» стимулювання, згуртування навколо екологічних цілей, імпакт-інвестування в екологічно орієнтовані інновації та відповідальних виробництва і споживання, що знайшло відображення в роботі М. Скордуліса, Н. Стаматіса та Г. Арабаціса [11]. На нашу думку, окремі питання забезпечення належного рівня «озеленення» процесів, продукції та послуг відповідно до міжнародних екологічних вимог не отримали достатньо уваги в Україні.

Постановка завдання. Мета даної роботи полягає у дослідженні міжнародно визнаних сучасних інструментів стимулювання розвитку еко-інновацій у промисловості та розробленні пропозицій щодо можливого впровадження їх в Україні. Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

- на основі всебічного аналізу обґрунтувати основні тренди «зеленого» зростання в світі та дослідити ключові практики і можливості для розвитку екологічних інновацій та екологічно ефективного бізнесу в Україні;
- запропонувати системне бачення щодо впровадження сучасних інструментів та заходів державної політики для підтримки і розвитку еко-інновацій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Погіршення якості довкілля в Україні потребує не тільки збільшення асигнувань до співставних значень з країнами ЄС (табл. 1), а й покращення ефективності системи екологічного управління.

Таблиця 1 – Витрати на охорону навколишнього середовища в європейських країнах та Україні, % до ВВП

Країна	Рік	Значення
Австрія	2018	0,42
Беларусь	2019	0,1
Бельгія	2018	1,32
Болгарія	2018	1,9
Угорщина	2018	0,42
Німеччина	2018	0,62
Греція	2018	1,32
Данія	2018	0,42
Ірландія	2018	0,42
Іспанія	2018	0,82
Італія	2018	0,82
Люксембург	2018	0,92
Нідерланди	2018	1,42
Норвегія	2018	0,92
Польща	2018	0,52
Португалія	2018	0,62

Продовження таблиці 1

Румунія	2018	0,82
Великобританія	2018	0,72
Україна	2019	0,2
Фінляндія	2018	0,22
Франція	2018	1,02
Чехія	2018	1,8
Швейцарія	2018	0,62
Швеція	2018	0,52
<i>Середнє значення по європейських країнах</i>		<i>0,78</i>

Джерело: розраховано за даними https://gks.ru/bgd/regl/b20_39/Main.htm

Відповідно ще більш опукло виділилась проблема недостатності охорони навколишнього середовища, тобто постала необхідність радикально змінити господарські форми виробництва та споживання. Ключовими глобальними пріоритетами для здійснення вищезазначеного є цифровізація та «озеленення» діяльності. Їх впровадження і поєднання зумовить успіх індустріальної соціально-орієнтованої економіки, що відкриє нові можливості для держави, суспільства та громадян.

Водночас, саме держава має бути лідером необхідних трансформацій та реформ і нести відповідальність за їх реалізацію. Першочерговим завданням у реалізації стимулюючої екологічної політики з урахуванням міжнародних зобов'язань та кліматичних цілей має стати напрацювання комплексу заходів та інструментів, що націлені на декарбонізацію економіки, збільшення інвестицій в екомодернізацію промислових підприємств, забезпечення екологічної безпеки та захисту довкілля.

Для переходу з нинішньої парадигми розвитку економіки українському Уряду потрібно сформувавши і реалізовувати нові довгострокові цілі, відповідно до світових трендів розвитку. Впровадження такого законодавства тісно перетинається з Угодою про асоціацію з ЄС у сфері виконання цілей сталого розвитку та чистої промисловості, низкою міжнародних зобов'язань. Зокрема, необхідно сформувавши позиції щодо проблематики Європейського Зеленого Курсу. Вимагає детального обґрунтування та обговорення із стейкхолдерами підготовка другого Національного Визначеного Внеску України в рамках Паризької Кліматичної Угоди. А також в законодавстві слід зазначити інструменти та механізми для подолання чи нейтралізації проявів глобальних та національних загроз і обмежень:

- зростання нетарифних бар'єрів в торгівлі, експорті продукції через включення «кліматичних чинників»;
- збільшення колаборативності ланцюгів постачань;
- контроль простежуваності екологічного сліду продукції, що формує імідж брендів;
- слабе фінансове стимулювання з боку держави проєктів зеленої модернізації економіки і впровадження системи екологічного менеджменту;
- недостатність доступних фінансових ресурсів для цілей зеленої модернізації економіки в умовах обмежених фінансових можливостей держави, загострення конкуренції за європейські і міжнародні екологічні інвестиції;
- обмеження через особливості господарської діяльності, що не дозволяють здійснити озеленення без докорінної трансформації діяльності підприємств;

- прояви економічних негараздів, що зумовлюють призупинення діяльності, направленої на «озеленення», разом з тим, обмеження чи припинення діяльності не звільняє від сплати податків, в т.ч. по екологічним викидам;
- недостатній розвиток системи сертифікації кліматичної нейтральності організацій в різних галузях економіки;
- неврегулювання частини аспектів, пов'язаних з карантинними обмеженнями і форс-мажорними обставинами, оптимізацією робочих місць;
- зменшення розривів у кваліфікації екологів, технологів згідно сучасних вимог як одна з головних перешкод впровадження еко-технологій.

Залишається значною проблема нерозвиненості національної інноваційної системи як передумови формування нових джерел зеленого зростання, забезпечення «озеленення» промисловості. Існує потреба в синхронізації та координації з боку держави у напрямі розбудови цілісних інноваційних екосистем з наявних елементів екологічно спрямованої інноваційної інфраструктури у вигляді бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій, стартапів, технологічних кластерів, ВНЗ тощо. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості тільки приступило до реалізації одного проєкту створення екологічного індустріального парку [1] із спеціалізацією в трьох напрямках: використання перероблених промислових відходів в процесі «Великого будівництва», використання їх в енергетиці, а також розробка технологій отримання рідкоземельних металів з цих відходів.

Низький рівень інституційного забезпечення у промисловості процесів екомодернізації та впровадження нових бізнес-моделей та державно-приватних партнерств через відсутність активної державної промислової політики, звуження потенціалу співпраці Мінстратегпрому, МОН та Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів щодо реалізації системної політики «озеленення» промисловості. На жаль, екологічно орієнтовані проєкти не в першості у держави. В переліку із понад сотні пріоритетних для держави інвестиційних проєктів до 2023 року Кабінет Міністрів України розпорядженням № 1581-р. від 16 грудня 2020 року «Про затвердження переліку пріоритетних для держави інвестиційних проєктів до 2023 року» схвалив тільки 8 проєктів, які стосуються нових заводів / ліній переробки твердих побутових відходів, сміттєспалювальних заводів і розбудови полігону. Після проведення їх скринінгу з урахуванням потужності, впливу на соціально-економічний розвиток країни/регіону, мультиплікаційного ефекту від реалізації, ступеню розробки/впровадження, можна стверджувати, що вони мають локальний і регіональний ефект.

Світовий досвід підтверджує, що вагомим компонентом антикризових заходів 2009-2012 рр. багатьох країн, таких як: Південна Корея, США, Китай, Франція стала «зелена» складова як сукупність стимулів і пільг з екологічної модернізації та ощадливого використання матеріально-сировинних та енергетичних ресурсів.

Значна кількість країн мають національні стратегії зі сталого розвитку, де одним з напрямів декларується раціональне поводження з ресурсами, охорона довкілля та «зелене» зростання. Так, у Чехії прийнято Стратегічну рамку щодо сталого розвитку, яка передбачає ефективне управління і використання ресурсів з одночасним використанням екологічного та інноваційного потенціалу, на якому базується економічне процвітання, захист навколишнього середовища. В деяких країнах окремими стратегічними документами (Велика Британія) або напрямом у розробці стратегій стійкого розвитку стали стратегії низьковуглецевого розвитку (ЄС, Японія, Китай). Разом з тим, більшість розвинутих країн розглядає політику «зеленого» зростання у таких рамках: розробка політики, ринкові інструменти, нормативи та

регулювання оточуючого середовища, зміна споживчої поведінки, інновації, інвестиції в інфраструктуру, питання, пов'язані з роботою інституцій та державним управлінням, а також питання вимірювання прогресу при впровадженні еко-інновацій. Набір інструментів і методів регулювання забезпечують умови та стимули, що встановлюють необхідні ринкові засади та підвищують впевненість бізнесу у прийнятті екологічних інвестиційних рішень, розгортає «зелені» технології, прискорює «зелені» інновації та сприяє розвитку чистих технологій та їх поширенню. Найчастіше застосовуються комбінації різних інструментів (наприклад, інтегрований підхід до політики оточуючого середовища, запроваджений Європейською Комісією «План політичних дій щодо стійкого споживання і виробництва та стійкої виробничої політики»), який координує застосування й імплементацію існуючих інструментів та регулювання – податків, субсидій, закупівель і т.д. щодо товарів та послуг).

Фахівцями зазначаються успішні зарубіжні практики зниження ставок банків; «зелені» кредити; субсидії; гарантії; коригування тарифів грантова підтримка «зелених» технологічних ініціатив, залучення до інтернаціональної «зеленої» спільноти з пошуку бізнес-партнерів, створення в регіонах зелених кластерів для впровадження повторного перероблення ресурсів із використанням зелених технологій (рециклінгу).

Щоб оцінити та продемонструвати ефективність еко-інновацій для всіх країнах ЄС розроблено Індекс еко-інновацій [8]. Цілісно розглядаючи економічні, екологічні та соціальні показники, Еко-інноваційний індекс доповнює інші підходи до вимірювання інновацій, такі як Інноваційне табло ЄС. Індекс охоплює різні аспекти еко-інновацій за допомогою 16 показників, згрупованих у п'ять тематичних областей: вкладені екологічні інновації (фінансові або людські ресурси); Еко-інноваційна діяльність; Еко-інноваційні результати (патенти, академічна література та внески у ЗМІ); Результати ефективності використання ресурсів (матеріальна, енергетична, водна ефективність та інтенсивність викидів парникових газів); та соціально-економічні результати (зайнятість, експорт). Індекс вимірює результати діяльності окремих держав-членів порівняно із середнім показником для ЄС, як загалом, так і стосовно кожного набору показників. Складений індекс масштабується до еталонного значення, середнє значення для ЄС встановлено на рівні 100. Таким чином, країни, які досягли понад 115 балів, групуються як «лідери еко-інновацій», тоді як бали від 85 до 115 мають країни з «середніми показниками еко-інновацій»; відповідно країни, які набрали менше 85 балів, розглядаються як «наздоганяючі».

По Україні схожу оцінку в порівнянні з прогресом інших країн надає Індекс політики відносно МСП країн Східного партнерства [12], що виявляє успіхи економічної політики досягнуті країнами Східного партнерства, в тому числі щодо вкладу МСП в зелене зростання. У ньому використовується сучасна методика виявлення сильних і слабких сторін відповідних заходів економічної політики, здійснюється порівняльний аналіз країн і напрямків державної політики, а також вимірюється ступінь відповідності принципам Європейського акту про малий бізнес (табл. 2).

Таблиця 2 – Динаміка оцінок політики України відносно стимулювання МСП до зеленого зростання (за 5-ти бальною шкалою)

Напрями економічної політики	Оцінки 2012р.	Оцінки 2016р.	Оцінки 2020р.	Динаміка за період з 2012р. по 2020р.
МСП в «зеленій» економіці	1,20	1,22	2,54	1,34

Джерело: розраховано за даними SME Policy Index за відповідні роки

За цими оціночними показниками Україна відстає від середніх значень по країнах Східного партнерства (табл. 3).

Таблиця 3 – Індекс політики щодо МСП в Україні та країнах Східного партнерства за 2020 р. (за 5-ти бальною шкалою)

Показник	Значення України	Середнє значення по країнах Східного партнерства	Найвищий показник серед країн Східного партнерства
МСП в «зеленій» економіці	2,54	2,77	3,41 (Беларусь)

Джерело: розраховано за даними SME Policy Index, Eastern Partner Countries 2020

За даним напрямком оцінюється характер державної підтримки, яка надається МСП, які бажають скористатися перевагами «зеленого» зростання, а також наявність стратегічних основ для розвитку екологічних інновацій та екологічно ефективного бізнесу. В Україні відзначені лише незначні поліпшення, хоча за останні роки намітився прогрес в декларуванні цілей екологізації в стратегічних документах, зокрема Стратегії розвитку МСП та спонуканні фінансових установ надавати довгострокові кредити під низькі відсотки на розробку екологічної продукції. Але загалом отримано низькі оцінки по всім етапам впровадження екологічних заходів, наявності стимулів та відповідних інструментів. Зарубіжними експертами рекомендовано забезпечити надання інформації і безпосередньої підтримки МСП в питаннях політики зелених державних закупівель.

В огляді глобальних екосистем чистих технологій [13] відстежено наскрізні тенденції, що довгостроково впливатимуть на економіку. Драйверами змін проголошено: вуглецеву нейтральність; стійкість (в напрямку захисту людей, інфраструктури та ланцюгів поставок), переосмислення бізнес-моделей в напрямку кругової економіки; декарбонізацію (через регулювання попиту для зменшення потреби у викопному паливі та CO₂ інтенсивних продуктах); підтримку безпеки і стабільності в життєзабезпеченні міст, досягнення ефективності автоматизації та координації через оцифрування. Українській промисловості слід теж зважати на соціально-економічні тренди в житті розвинених країн, такі як: цифровізація – цифрове перетворення всіх сфер життєдіяльності, циркулярна (кругова) економіка, низьковуглецева та зелена економіка, які передбачають вторинну переробку відходів з подальшим використанням у виробництві; збереження цінності продукту, з якого він зроблений, якомога довше всередині виробничого циклу; перехід від концепції продажу продукту до сервісної моделі.

Для визначення особливостей світових та українських технологічних трендів порівняємо конкурсні розробки за групами еко-інновацій. Нещодавно Світовий економічний форум оголосив компанії – технологічні піонери у 2021 році, які працюють над вирішенням критичних глобальних проблем [5]. Ці піонери технологій 2021 р. – молоді та зростаючі технологічні компанії, що вирішують головні світові проблеми, в тому числі за допомогою еко-інновацій та нових бізнес-моделей. Відповідно українські розробки приймали участь у конкурсі форуму стейкхолдерів зелених змін «Екотрансформація-2020» [4] (табл. 4).

Таблиця 4 – Порівняння видів еко-інноваційних розробок в світі та Україні

Види еко-інновацій	Світові розробки, % в загальній кількості	Українські розробки, % в загальній кількості
Екологічні технології	19	22
Організаційні інновації для навколишнього середовища	26	35
Інноваційні продукти та послуги, що забезпечують екологічні переваги	20	28
Інновації зелених систем	35	15

Джерело: складено та розраховано на підставі даних [10; 11]

Отже, в світових розробках переважають еко-інновації, що несуть підривні зміни та охоплюють екосистеми. Серед українських розробок слід відзначити переважання організаційних інновацій та екопродукції і послуг, які виступають каталізатором зрушень і можуть уможливити більш швидку та ефективну екологізацію промислового виробництва. Особливу увагу українські підприємці зосередили на послугах для контролю за забрудненням, технологічного аудиту, консалтингу покращання ресурсних потоків.

В світовій практиці існують передові практики урядів, громадських та приватних стейкхолдерів надавати підтримку для масштабування еко-інноваційних розробок за допомогою консультативних сесій, гнучких інструментів співфінансування, коучингу інновацій та посередницької допомоги провідних експертів та інвесторів для подальшого прискорення зростання. Зі вступом в альянси та використанням M&A, можливості співпраці швидко стають нормою: учасники ринку сьогодні визнають необхідність бути частиною ширшої екосистеми, спираючись на досягнення інших. Партнерство зі стартапами все більше розглядається як привабливий варіант, оскільки такі невеликі компанії мають маневреність рухатися динамічно, швидко адаптуються до нових тенденцій та вимог ринку. Для забезпечення балансу між екологічними вимогами споживачів і громадських організацій; інтересами підприємництва та посиленням жорсткості екологічного законодавства як в міжнародному бізнесі, так і в Україні, необхідний гнучкий та ефективний механізм взаємодії ринкових, природоохоронних та адміністративних структур, зайнятих в сфері екології, а також механізм формування, стимулювання та підтримки екологічного бізнесу.

Необхідно продовжити використання механізму державно-приватного партнерства для підвищення готовності вітчизняної промисловості до глобальних викликів, спричинених змінами клімату, та запобігати спробам переключити фінансування з озеленення на бізнес. Така ситуація вимагає більш детального розгляду практики впровадження сучасних економічних механізмів державного стимулювання озеленення економіки, зеленої модернізації, переходу на циркулярну модель економіки.

В межах міжнародної підтримки еко-інновацій в промисловості України стимулювання через різні форми допомоги забезпечують Уряди ЄС, США та міжнародні організації, ЄБРР. Опис актуальних міжнародних програм допомоги наведено в таблиці 5.

Таблиця 5 – Форми міжнародної допомоги для екомодернізації, що можуть бути використані українськими промисловими підприємствами

№	Країна або організація-донор	Назва (програми, проекту і т.п.)	Коротка характеристика, опис
1	2	3	4
1	Європейський Союз, Організація економічного співробітництва та розвитку, Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку, Програма ООН з навколишнього середовища, Європейська економічна комісія ООН, Світовий банк	"Європейський Союз для навколишнього середовища" (EU4Environment) для країн Східного партнерства	Підтримка за напрямками: енергоефективне та чисте виробництво (RECP), циркулярна економіка та поводження з промисловими відходами (CE & IWM), єдиний ринок зелених продуктів (SMGP). Цілі: посилення національної відповідальності за екологізацію національної економіки; сприяння підвищенню обізнаності та освіти, громадськість визнає необхідність переходу до зеленої економіки, розширення впровадження методології RECP у національних галузях, застосування стратегічних підходів до поводження з відходами, підтримка реформ зеленої економіки, єдиний ринок зелених продуктів: їх введення та демонстрація
2	Програми ЄБРР	USELF	Програма сприяння реалізації проектів з використання відновлюваних джерел енергії в Україні для приватних компаній
		UKEEP	Українська програма підвищення енергоефективності— це кредитна лінія для українських приватних компаній у різних секторах економіки, що мають на меті інвестувати у проекти з енергоефективності та відновлювальної енергетики.
		Кредитування програм українських банків-партнерів	Програма кредитування через АТ «Укрексімбанк» - довгострокове кредитування сегменту МСБ з метою реалізації інвестиційних проектів сталої енергетики (проекти промислової енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії)
3	Глобальний екологічний фонд (GEF)	Кредитні програми	Фінансування проектів з енергозбереження (ESC) та на організацію чистого виробництва (CPC).
4	Північна екологічна фінансова корпорація (НЕФКО)	Програми підтримки виробництва електроенергії та енергоефективності в частині споживання енергії, викидів вуглецю та забруднення повітря.	Нова «зелена» програма, що спрямована на підтримку впровадження проектів енергоефективності та використання відновлюваної енергії. 4-річний синдикований кредит у сумі до 80 мільйонів євро на фінансування «зелених проектів», приватних інвестицій у відновлювані джерела енергії та енергоефективності в Україні, Проекти, що фінансуються, також відповідатимуть підходу ЄБРР до переходу на екологічну економіку (GET) та екологічним та соціальним критеріям прийнятності (E&S)
5	Представництво Європейського Союзу	Проект Clima East	Проект спрямований на надання допомоги країнам Східного партнерства у питаннях зменшення впливу на зміну клімату та адаптації до нього
6	Центральноевропейська ініціатива (ЦЄІ)	Програма обміну ноу-хау (KEP)	Інструмент надання співфінансування проектам і програмам, спрямованим на передачу ноу-хау та кращих практик від країн-членів ЄС країнам Східної Європи. Фінансування конкурсних проектів, серед пріоритетів: захист навколишнього середовища, енергетична ефективність.

Продовження таблиці 5

7	Глобальний фонд кліматичного партнерства (GCPF)	Фінансова допомога	Фінансування проєктів зі сталого енергетичного розвитку на ринках, що формуються і розвиваються. Комерційне фінансування місцевим фінансовим установам або здійснювати спільне інвестування безпосередньо в проєкти з підвищення енергоефективності або використання поновлюваних джерел енергії в державному та приватному секторах.
8	Організації Об'єднаних Націй	Програма розвитку (ПРООН)	ПРООН підтримує Україну в зміцненні її потенціалу, поширенні найкращих природоохоронних практик, наданні інноваційних пропозицій щодо державної енергоощадної політики і об'єднання партнерів в реалізації пілотних проєктів
9	Агентство ООН з питань промислового розвитку (ЮНІДО)	Підвищення енергоефективності та стимулювання використання відновлюваної енергії в агро-харчових та інших малих та середніх підприємствах (МСП) України	Розвиток ринкових умов для підвищення енергоефективності та розширення використання технологій відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) для заміни палива в енергоємних виробничих малих і середніх підприємствах (МСП) в Україні, як основа для підвищення їх конкурентоспроможності при забезпеченні комплексного підходу до зниження викидів вуглекислого газу та покращення стану довкілля.
10	Східноєвропейське партнерство з енергоефективності та довкілля	Гранти	Умови: техніко-економічне обґрунтування з передінвестиційним технічним, екологічним та соціальним аналізом підприємства і міста; надання допомоги в реалізації проєкту підприємству та місту, зокрема в підготовці та укладенні ЕСД, моніторингу реалізації заходів енергоефективності та верифікації досягнення гарантованих показників енергозбереження.

Джерело: складено на підставі даних сайтів: www.unido.org, www.gcpf.lu, www.ebrd.com, www.eu4environment.org, www.nefco.int, www.euneighbours.eu, www.cei.int/

В результаті дослідження авторами запропоновано впровадити в існуючу вітчизняну практику ефективні регулюючі інструменти та заходи (табл. 6):

Таблиця 6 – Інструменти та заходи державної політики для підтримки і розвитку еко-інновацій

Інструменти	Характеристика
Стратегічні документи, нормативно-правові інструменти	Імплементация в стратегічних документах горизонтальних цілей екомодернізації – в Стратегії розвитку промислового комплексу, Державній програмі розвитку вітчизняних промислових підприємств з урахуванням потреб внутрішнього споживання, Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 р., та ін. куди мають бути інтегровані завдання «озеленення» виробництва, обігу товарів та послуг; Законодавче запровадження систем розширеної відповідальності виробників продукції, в результаті споживання/використання якої утворюються відходи упаковки, шин, текстилю тощо та стимулювання до переробки вторинної сировини; Розкриття інформації щодо діяльності суб'єктів господарської діяльності, прозорості звітності з екологічних заходів; Прийняття у другому читанні та в цілому зміни до Закону України № 4416-І щодо стимулювання індустріальних парків; Створення інтегрованої системи менеджменту якості, охорони праці, екології та енергоефективності на основі процесного підходу, яка базується на ISO 9001:2015 (менеджмент якості), ISO 50001:2018 (енергоефективність), ISO 45001:2018 (професійне здоров'я та безпека), ISO 14001:2015 (охорона навколишнього середовища).
Інституційні та управлінські інструменти	Забезпечення розвитку екопромислової та інноваційної інфраструктури – індустріальних, науково-технологічних парків, формування регіональних інноваційних екокластерів

Продовження таблиці 6

Фінансово-економічні	Створення фондів для розвитку екологічно орієнтованого бізнесу для фінансування ризикових інвестицій в еко-інноваційні проекти; Акумуляція «зелених» податків, платежів за екосистемні послуги, від торгівлі квотами на бюджетно закріплених статтях фінансування національних екологічних проектів; Впровадження компенсації 50% витрат на підключення та приєднання до електромереж; компенсація відсоткових платежів за кредитами; часткова компенсація інвестицій для екоіндустріальних парків; Удосконалення впровадження процедури «зелених» державних закупівель; Утворення «зеленого» фонду (за прикладом Екологічного фонду Польщі) для надання можливості співфінансування екологічних проектів.
Освітньо-суспільні	Проведення тренінгів та освітніх проектів; Виховання «зеленої» споживчої поведінки населення, промисловців та держави; Стимулювання корпоративної екологічної відповідальності; Створення мотивації до підвищення кваліфікації на екоорієнтованих спеціальностях; Стимулювання «зелених» робочих місць і «зеленого» підприємництва
Інформаційно-статистичні	Впровадження розширеної екологічної звітності для підприємств; Забезпечення впровадження європейських статистичних показників індексу еко-інновацій в практику Держстату

Джерело: складено авторами

Запропоновані авторами сучасні інструменти й заходи державної політики для підтримки і розвитку еко-інновацій можуть бути використані органами державної влади та суб'єктами господарювання при розробленні поточних та стратегічних планів та реалізації програм модернізації підприємств. Головна проблема промисловості полягає в її інституційній та структурній невідповідності сучасним вимогам та гострому дефіциті фінансових ресурсів. Вона посилюється проблемами взаємодії з іншими секторами економіки України та зі світовим ринком внаслідок низької конкурентоспроможності підприємств через нездатність модернізувати виробництво та вчасно перейти на стандарти ЄС, великої ресурсовитратності технологій, недосконалої нормативно-правової бази щодо інструментів екологічної політики, надмірно високих, порівняно зі світовими, фіскальних дій суміжних галузей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, просування міжнародних практик впровадження сучасних інструментів стимулювання розвитку еко-інновацій у промисловості та зеленої модернізації в Україні дозволить інтегрувати цілі та завдання щодо екомодернізації промислового виробництва й створення екологічних товарів та послуг до стратегічних державних документів з метою імплементації європейських норм в українське законодавство; сформулювати дієві інституційні механізми для розвитку та функціонування екопромислової та інноваційної інфраструктури; відкрити нові можливості для інтеграції екологічної складової у бізнес-діяльність підприємств в частині реформування сфери екологічних фінансів; забезпечити пріоритет екологічної освіти; підвищити екологічну грамотність споживачів. Запропоновані інструменти стимулювання української промисловості сприятимуть забезпеченню належного рівня озеленення технологічних процесів відповідно до міжнародних екологічних вимог з метою підвищення активності та ефективності екологічно орієнтованої інноваційної діяльності промислових підприємств через запровадження екологічно чистих безвідходних і маловідходних ресурсощадних технологій, використання екологічно стійких матеріалів, підтримання виробництва екологічно безпечної конкурентоспроможної продукції. В подальшому плануємо дослідити активізацію можливостей «зеленого» зростання завдяки цифровізації промислових виробництв.

Список літератури

1. На Криворіжжі планують створити індустріальний парк з переробки промислових відходів. URL: <https://mspu.gov.ua/news/u-krivomu-rozi-planuyut-stvoriti-industrialnij-park-z-pererobki-promislovih-vidhodiv> (Дата звернення: 24.04.2021)
2. Порфирьев Б.Н. «Зеленая экономика»: реалии, перспективы и пределы роста. 2013. URL: https://carnegieendowment.org/files/WP_Porfiriev_web.pdf (Дата звернення: 14.04.2021)
3. Степаненко А. В., Омельченко А. Теоретические аспекты экологической модернизации экономического развития. Экономика Украины, 2018. №1, С. 40-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekukrr_2018_1_5 (Дата звернення: 20.04.2021)
4. Як модернізується бізнес у 2021 році та які екопроекти змінюють майбутнє! URL.: <https://ecolog-ua.com/news/do-uvagy-zmi-yak-modernizuyetsya-biznes-u-2021-roci-ta-yaki-ekoproekty-zminuyut-maybutnye> (Дата звернення: 23.04.2021)
5. 100 Start-ups Join World Economic Forum's Technology Pioneers Community in 2021 Cohort. URL.: <https://www.weforum.org/press/2021/06/world-economic-forum-announces-100-new-technology-pioneers-in-2021-cohort> (Дата звернення: 28.04.2021)
6. Ar, I.M. The impact of green product innovation on firm performance and competitive capability: The moderating role of managerial environmental concern. *Procedia Soc. Behav. Sci.* 2012, 62, 854–864.
7. Chiou, T.Y.; Chan, H.K.; Lettice, F.; Chung, S.H. The influence of greening the suppliers and green innovation on environmental performance and competitive advantage in Taiwan. *Transp. Res. E* 2011, 47, 822–836.
8. EU Eco-Innovation Index: 2019 version Technical note May 2020 Hannah Bernard, Carolina Spain, Paresa Markianidou, Asel Doranova Technopolis Group. URL: https://ec.europa.eu/environment/ecoap/sites/default/files/eco-innovation_index_eu_2019_technical_note_0.pdf (Дата звернення: 25.04.2021)
9. Khvesyk, M., Bystryakov, I., Obykhod, H., Khvesyk, Yu. Assessment of the safety of environment in terms of sustainable development. *Economic Annals-XXI*. 2018. Vol. 170. Issue 3-4. P. 22–26. <https://doi.org/10.21003/ea.V170-04> (Дата звернення: 20.04.2021)
10. Ma, Y.; Hou, G.; Xin, B. Green process innovation and innovation benefit: The mediating effect of firm image. *Sustainability* 2017, 9, 1778.
11. Skordoulis, M.; Ntanos, S.; Arabatzis, G. Socioeconomic evaluation of green energy investments: Analyzing citizens' willingness to invest in photovoltaics in Greece. *Int. J. Energy Sect. Manag.* 2020, 14, 871–890.
12. SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2020. URL: <https://www.oecd.org/publications/sme-policy-index-eastern-partner-countries-2020-8b45614b-en> (Дата звернення: 28.03.2021)
13. The Global Cleantech Innovation Index 2020 Global Cleantech 100. From Chaos to Transformation: The Companies and Themes Delivering Sustainable Innovation Cleantech Group. 2021 p.61

References

1. Na Kryvorizhzhzi planuiut' stvoryty industrial'nyj park z pererobky promyslovykh vidkhodiv [It is planning in Kryvyi Rih to create an industrial park for industrial waste processing]. *mspu.gov.ua*. Retrieved from <https://mspu.gov.ua/news/u-krivomu-rozi-planuyut-stvoriti-industrialnij-park-z-pererobki-promislovih-vidhodiv> [in Ukrainian].
2. Porfyr'ev, B.N. (2013). «Zelenaya ekonomika»: realii, perspektivy i predelyi rosta. [“Green Economy”: Realities, Prospects and Limits to Growth]. *carnegieendowment.org*. Retrieved from https://carnegieendowment.org/files/WP_Porfiriev_web.pdf [in Russian].
3. Stepanenko, A., & Omelchenko, A. (2018). Teoreticheskie aspekty jekologicheskoy modernizacii jekonomicheskogo razvitija [Theoretical aspects of ecological modernization of economic development]. *Jekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 1, 40-53. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekukrr_2018_1_5 [in Russian]
4. Yak modernizuiet'sia biznes u 2021 rotsi ta iaki ekoproekty zminiuiut' majbutnie! [How business is being modernized in 2021 and what eco-projects are changing the future!]. *ecolog-ua.com*. Retrieved from <https://ecolog-ua.com/news/do-uvagy-zmi-yak-modernizuyetsya-biznes-u-2021-roci-ta-yaki-ekoproekty-zminuyut-maybutnye> [in Ukrainian].
5. 100 Start-ups Join World Economic Forum's Technology Pioneers Community in 2021 Cohort. *weforum.org*. Retrieved from <https://www.weforum.org/press/2021/06/world-economic-forum-announces-100-new-technology-pioneers-in-2021-cohort> [in English].

6. Ar, I.M. (2012). The impact of green product innovation on firm performance and competitive capability: The moderating role of managerial environmental concern. *Procedia Soc. Behav. Sci.*, 62, 854–864 [in English].
7. Chiou, T.Y., Chan, H.K., Lettice, F., & Chung, S.H. (2011). The influence of greening the suppliers and green innovation on environmental performance and competitive advantage in Taiwan. *Transp. Res. E.*, 47, 822–836 [in English].
8. EU Eco-Innovation Index: 2019 version Technical note May 2020 Hannah Bernard, Carolina Spain, Paresa Markianidou, Asel Doranova Technopolis Group. *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/environment/ecoap/sites/default/files/eco-innovation_index_eu_2019_technical_note_0.pdf [in English]
9. Khvesyk, M., Bystryakov, I., Obykhod, H., & Khvesyk, Yu. (2018). Assessment of the safety of environment in terms of sustainable development. *Economic Annals-XXI, Vol. 170, Issue 3-4*, 22–26. Retrieved from <https://doi.org/10.21003/ea.V170-04> [in English].
10. Ma, Y., Hou, G., Xin, B. (2017). Green process innovation and innovation benefit: The mediating effect of firm image. *Sustainability*, 9, 1778 [in English]
11. Skordoulis, M., Ntanos, S., & Arabatzis, G. (2020). Socioeconomic evaluation of green energy investments: Analyzing citizens' willingness to invest in photovoltaics in Greece. *Int. J. Energy Sect. Manag.*, 14, 871–890 [in English].
12. SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2020. *www.oecd.org*. Retrieved from <https://www.oecd.org/publications/sme-policy-index-eastern-partner-countries-2020-8b45614b-en> [in English].
13. The Global Cleantech Innovation Index 2020 Global Cleantech 100. From Chaos to Transformation: The Companies and Themes Delivering Sustainable Innovation Cleantech Group (2021) [in English].

Ella Sheludko, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Research

Mariia Zavgorodnia, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Research

Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Stimulating the Development of "Greening" of Ukrainian Industry

The object of this study is the further development of eco-innovations for the rise of industry and the economy. Emphasis is placed on the growing relevance of "green" incentives in line with climate challenges, the economical use of natural resources, as well as the need for a systematic vision of environmental issues and the implementation of international requirements.

The study is based on the work of foreign scientists, international rankings and world best practices for the introduction of modern economic mechanisms of state incentives for greening the economy, green modernization, the transition to a circular model of the economy. There is a difference in the implementation of environmental policy - some local projects in Ukraine and the European approach - with the assessment of eco-innovation, systemic change, the formation of ecosystems, scaling technological solutions. The main methods used in the study are: methods of system-structural analysis, analysis and synthesis, grouping - for preliminary analysis and selection of appropriate tools in the study of the implementation of eco-innovation in Ukraine and EU countries; index valuation method and method of comparative analysis - used in the analysis of public policy to stimulate the company to "green" growth; abstract-logical method - used to establish the relationship between the need to introduce new instruments of public policy in the environmental sphere with elements of large-scale reform in the context of climate modernization of industry and to form a systematic vision of major achievements in implementing international requirements for eco-modernization of industrial enterprises. The paper analyzes the forms of international assistance that can compensate for the lack of available financial resources for the purposes of green modernization of the economy in conditions of limited financial capabilities of the state, intensification of competition for European and international environmental investments.

The obtained result - a set of possible tools to stimulate Ukrainian industry - allows more systematic implementation of "greening" of Ukrainian industry, and their implementation and combination in a specific mechanism will determine the success of an industrial socially-oriented economy.

eco-innovations, industry, "green" growth, tools for "greening"

Одержано (Received) 07.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 18.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 338.4

JEL Classification: I23

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).68-75](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).68-75)

С. Буайга, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Теоретичні аспекти визначення та класифікації виробленої продукції в системі вищої освіти

У статті проаналізовано та узагальнено сучасні наукові підходи до визначення продукції закладів вищої освіти. Уточнено зміст понять «освітній продукт ЗВО», «науковий продукт ЗВО». Обґрунтовано, що основними продуктами закладу вищої освіти є освітній та науковий продукти, в структурі яких ідентифікуються послуги, знання (компетентності) і товарна продукція. Визначено основні види продукції закладів вищої освіти України.

заклад вищої освіти, продукція, освітній продукт, науковий продукт, освітня послуга, освітній товар

С. Буайга, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Теоретические аспекты определения и классификации произведенной продукции в системе высшего образования

В статье проанализированы и обобщены современные научные подходы к определению продукции в системе высшего образования. Уточнено содержание понятий «образовательный продукт учреждения высшего образования», «научный продукт учреждения высшего образования». Обосновано, что основными продуктами учреждения высшего образования являются образовательный и научный, в структуре которых идентифицируются услуги, знания (компетентности) и товарная продукция. Определены основные виды продукции учреждений высшего образования Украины.

учреждение высшего образования, продукция, образовательный продукт, научный продукт, образовательная услуга, образовательный товар

Постановка проблеми. Наслідком глобальних суспільних трансформацій, обґрунтованих в рамках концепцій «суспільства знань» та «сервісного суспільства», стала комерціалізація діяльності закладів вищої освіти, їхня чітка орієнтація на запити ринку. Одним із нагальних завдань для досліджень в сфері економіки освіти стає адаптація поняттєво-категоріального апарату сучасної економічної науки до специфіки освітньої діяльності, що набуває стратегічного значення в контексті підвищення економічної ефективності системи вищої освіти України. Як слушно зазначає український науковець І. Грищенко «дискусійність багатьох ринкових термінів в освітній сфері, відсутність узгодженості в їх формулюваннях породжують непевність і нечіткість у дослідженнях і діях» [3, с. 135]. Одним із джерел і одночасно наслідків цієї невизначеності є відсутність нормативного-правового обґрунтування поняття продукту вищої освіти та продукції ЗВО в Законі України «Про вищу освіту».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До розв'язання зазначеної методологічної проблеми вже долучилися українські дослідники. Принципового значення багато з них надає виокремленню та дефініюванню трьох складових поняттєвої тріади «освітній продукт – освітня послуга – освітній товар». Зокрема, в роботах В. Дмитрієва, О. Лепьохіна, П. Прокопченко обґрунтовується доцільність розмежування освітньої послуги та освітнього продукту ЗВО як діяльності та її результату [4; 5; 8]. Натомість, у розвідках І. Грищенка, Д. Кірієнко, Н. Крахмальнової, Д. Плинокоса акцентується на комплексності освітнього продукту як головного результату діяльності ЗВО, що може бути представлений і в формі освітньої послуги, і в формі освітнього товару [3; 6; 7].

Роль сучасних ЗВО в розбудові інноваційної економіки актуалізує дослідницький інтерес і до визначення в структурі їхньої продукції місця наукового продукту одночасно з уточненням змістового наповнення цього поняття в умовах вищої освітньої діяльності. Як один із основних видів продукції ЗВО розглядає наукові роботи Т. Тростенюк [13, с. 87], а види наукових продуктів закладів вищої освіти визначає І. Грищенко [3, с. 139].

Попри наявні досягнення, неузгодженість позицій науковців щодо змістового наповнення ключових понять поняттєво-термінологічного апарату економіки вищої освіти («освітній продукт – освітня послуга – освітній товар»), а також необхідність уточнення характеру взаємозв'язку та взаємовпливу освітнього та наукового продуктів закладів вищої освіти спонукають до подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою написання статті є узагальнення наукових підходів до визначення продукції закладів вищої освіти України та її основних видів, уточнення змісту та взаємозв'язку понять «освітній продукт ЗВО» та «науковий продукт ЗВО».

У роботі використано методи аналізу, синтезу й узагальнення при визначенні змісту понять «освітній продукт ЗВО» та «науковий продукт ЗВО». системного підходу при визначенні видів продукції ЗВО в сучасних економічних умовах, абстрактно-логічного методу для формування висновків.

Виклад основного матеріалу. Конкурентні переваги на ринку освіти сучасні вищі отримують завдяки якості та актуальності власної продукції. Під продукцією ми розуміємо всю сукупність продуктів, які виробляє ЗВО як економічне підприємство.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» вищий навчальним закладом називається окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, яка діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності [9]. Оскільки основним видом діяльності закладу вищої освіти є освітня, це дає підстави визначати продукт його діяльності як, насамперед, освітній продукт.

Проте в науковому обігу відсутня чітка та однозначна дефініція поняття освітнього продукту, що призводить до термінологічної плутанини і часто – до ототожнення з близькими поняттями освітньої послуги та освітнього товару. Назріла нагальна потреба змістового уточнення всіх складових зазначеної поняттєвої тріади. Тим більше, що, за винятком освітньої послуги, ці поняття до цього часу не отримали й законодавчого визначення.

У наукових студіях набув поширення підхід, згідно якого освітній продукт трактується як кінцевий результат надання освітньої послуги. Наприклад, В. Дмитрієв пропонує розрізняти освітню послугу й освітній продукт як процес та його кінцевий результат. Він доводить, що вид освітнього продукту закладу вищої освіти відповідає формі надання освітньої послуги: освітня послуга, яка виявляється у формі проведення аудиторних занять – це процес створення освітнього продукту у формі знань, навичок, досвіду здобувачів освіти, а освітня послуга у формі підготовки навчальних матеріалів призводить до створення освітнього продукту у формі освітнього товару [4]. Відповідно, В. Дмитрієв виокремлює і два види освітніх продуктів ЗВО: 1) знання, навички, досвід; 2) навчальний зміст у формі матеріалів – підручників, методичних матеріалів, монографій, відеодисків тощо [5].

Подібну думку висловлюють О. Лепьохін та П. Прокопченко, які вважають, що освітня послуга – це процес (діяльність) навчального закладу зі створення освітнього продукту, а результатом надання послуги є продукт – освітній товар, який продається або обмінюється [8, с. 262].

Вочевидь, розуміння послуги як дії або процесу виступає вагомим аргументом для протиставлення її освітньому продукту та освітньому товару. Те, що освітня послуга – це дія, відображено і в Законі «Про освіту», де зазначено, що освітня послуга – це «комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання» [11].

Варто зауважити, що і в цій законодавчій дефініції, і в багатьох наукових дефініціях освітньої послуги відображені взаємозв'язок і взаємозалежність між освітньою послугою та іншими компонентами поняттєвої тріади – освітнім товаром і освітнім продуктом. Яскравим прикладом цього є визначення, автором якого є Д. Плинокос. Він вказує, що «споживачу надаються освітні послуги у вигляді результатів діяльності спрямованих на отримання знань, продукування нових знань, систематизацію інформації, узагальнення які і представляють собою масив знань, який оформлений у вигляді документів, електронних носіїв, підручників, методичних розробок, і може бути реалізований шляхом комплексних заходів передачі цього масиву інформації з відповідними поясненнями особі – здобувачу освіти» [6, с. 339].

Водночас, характеристиками освітньої послуги, що слугують аргументами для протиставлення її освітньому товару є:

- невідчутність, що змушує потенційного споживача при виборі освітньої послуги покладатися на непрямі свідчення про її якість та переваги (сертифікати, ліцензії, рекламу, думку знайомих тощо);
- невіддільність від джерела, тобто від надавача послуги, яким, зокрема, є професорсько-викладацький склад ЗВО;
- мінливість якості, що проявляється в залежності від кваліфікації, навіть від емоційного та навіть фізичного стану надавача послуги, від матеріально-технічних можливостей ЗВО тощо;
- незбережність, яка полягає у неможливості зберігання освітніх послуг з метою продажу чи використання в майбутньому, що також зумовлено невіддільністю освітньої послуги від надавача;
- відсутність права власності на освітню послугу (доступ споживача до послуги лише протягом обмеженого періоду часу, споживач послуги володіє тільки результатом, корисним ефектом, який виникає від використання послуги);
- споживання послуги в процесі її надання, активна участь самого споживача освітньої послуги в її наданні.

З іншого боку, освітню послугу з освітнім товаром об'єднує спрямованість на задоволення потреб споживачів освіти, забезпечення їхньої вигоди, внутрішня споживна вартість. Тому не випадково освітню послугу як форму або вид освітнього товару дефініюють деякі науковці, наприклад, А. Антохов, Т. Оболенська, Н. Савицька, Н. Ушакова, І. Помінова.

Проте освітня послуга не є тотожною освітньому товару, тому що:

- в результаті продажу товару відбувається відчуження його від продавця, натомість, продаж освітньої послуги не передбачає її відчуження від надавача;
- послуга є нематеріальною, а товар має матеріальну форму.

Нематеріалізовані та матеріалізовані результати освітньої діяльності поєднують поняття освітнього продукту. Це відповідає загальноприйнятому в економічній науці розумінню продукту як речового або інтелектуального результату людської праці, що стає товаром, коли задовольняє бажання чи потреби ринку. Освітній продукт також має подвійну – уречевлену/матеріальну (освітній товар) та неуречевлену/нематеріальну (освітня послуга) – форму. Згідно дефініції, запропонованої І. Грищенком, «освітній

продукт – це результат перетворення економічних ресурсів (факторів виробництва) в економічні блага, корисні для людини і суспільства у формі матеріально-речових товарів або нематеріальних освітніх послуг» [3, с. 139]. Дослідник визначає три види освітнього продукту ЗВО: освітні послуги; засоби передачі знань (монографії, підручники, навчальні посібники, навчальні та методичні матеріали, наукові статті тощо); компетентності (набуті особою здатності до ефективної діяльності) [3, с. 139-140].

Подвійність природи освітнього продукту також враховують Н. Крахмальова та Д. Кірієнко, які розрізняють його три види та два підвиди освітнього продукту ЗВО: освітні послуги (створюються працею викладачів і потребують здійснення певного процесу), засоби передачі знань (монографії, підручники, навчальні посібники, навчальні і методичні матеріали, статті тощо) та компетентності (сума знань, інформації, навичок, умінь, яку індивід засвоїв і може реалізувати в процесі своєї професійної діяльності). Дослідницями виокремлено два підвиди освітніх продуктів, об'єднаних загальним поняттям – освітній продукт: 1) знання, навички, досвід, що передаються здобувачам вищої освіти; 2) навчальний зміст у формі матеріалів: підручників, методичних матеріалів, монографій тощо для самостійного опанування [7, с. 23]. Критерієм розмежування тут також виступає матеріальність/нематеріальність представлення освітнього продукту.

На нашу думку, при дефініюванні освітнього продукту і, зокрема, освітнього продукту ЗВО необхідно враховувати не лише подвійність його природи (матеріальність/нематеріальність представлення), але й комплексність, адже на практиці освітній продукт ЗВО часто являє собою комплекс уречевлених та неуречевлених продуктів, іншими словами, упорядковану сукупність послуг і товарів, що надаються здобувачу освіти: «як освітні програми та технології, формалізовані та імпліцитні знання, матеріальні, інтелектуальні та мережні складові організації освітньо-наукового процесу» [12, с. 192]. Освітня програма, що є основним продуктом ЗВО, являє собою приклад комплексного поєднання освітніх продуктів матеріального та нематеріального характеру – освітніх послуг, засобів передачі знань і компетентностей.

Намагання деяких авторів розглядати в якості освітнього продукту випускників закладу вищої освіти ми вважаємо цілком не виправданими, адже випускник вишу (кожний у різній мірі) є лише носієм продукту, яким є сформовані компетентності. Водночас, через своїх випускників заклад вищої освіти може опосередковано пропонувати на освітньому ринку свій основний продукт – освітні програми [1, с. 254].

Сучасні ЗВО виробляють не лише освітню продукцію. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», заклад вищої освіти «проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей» [9]. Чинним законодавством обґрунтовано створення на базі сучасних вишів умов для максимально ефективної взаємодії освіти та науки як сфер «випрацювання, накопичення, систематизації та передачі знання про навколишній світ у всіх його формопроявах з метою створення нових продуктів діяльності (знань, продукції, робіт, послуг) вказаним суб'єктом» [13, с. 82].

На цій підставі дослідницею Т. Тростенюк запропоновано розрізняти серед основних видів продукції ЗВО навчально-педагогічні послуги та наукові роботи. Результатом наукових робіт, тобто науковим продуктом ЗВО, вона пропонує вважати «відповідним чином формалізовані нові знання або/та матеріальні продукти (зразки, конструкції, інша продукція), що мають відповідну споживчу вартість» [13, с. 87].

Більш деталізований перелік наукових продуктів закладів вищої освіти наведено І. Грищенком, який виокремлює:

- об'єкти права інтелектуальної власності (патенти, ліцензії, технології, звіти про наукові дослідження, технічні умови, стандарти, дослідні партії, дослідні або промислові зразки тощо);
- наукові результати діяльності (це компетентності наукових і науково-педагогічних працівників, яких вони досягли, працюючи в сфері освітньої діяльності);
- послуги з виробничих випробувань, виробничої перевірки технологій і обладнання на замовлення споживачів, сертифікації, оцінювання якості продукції, з патентних досліджень і експертиз;
- засоби поширення наукових знань (монографії, наукові фахові, науково-виробничі та електронні наукові журнали тощо [3, с. 140].

Наведений перелік унаочнює, що в структурі наукової продукції закладів вищої освіти, як і в структурі продукції освітньої, ідентифікуються послуги, знання (компетентності) і товарна продукція.

Також зазначимо, що вагому частку наукової продукції ЗВО складають продукти інноваційної діяльності, яка набуває все більшої підтримки з боку держави і все більшого значення для самих вишів в умовах скорочення державного фінансування.

Створення наукової продукції має значний позитивний вплив і на якість освітніх продуктів ЗВО. Наприклад, дослідниці Н. Вавіліна й О. Чаркіна справедливо зауважують, що «освітня наука як базова й сполучна ланка в системі «навчання, наукові дослідження, інновації» реалізує такі основні функції: інноваційну (створює нові знання, які є основою інновацій) та когнітивну (участь студентів у наукових дослідженнях підвищує рівень якості їхньої підготовки)» [2, с. 3].

Сучасний заклад вищої освіти є економічним суб'єктом, який виробляє не лише освітню та наукову продукцію. Постановою Кабінету міністрів України № 796 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності» від 27 серпня 2010 р. виокремлено такі види економічної діяльності вишів: освітня; наукова і науково-технічна; міжнародна; у сфері охорони здоров'я, відпочинку, дозвілля, оздоровлення, туризму, фізичної культури та спорту; у сфері побутових послуг; у сфері житлово-комунальних послуг; інші [10]. Економічною продукцією, що виробляється колективом співробітників ЗВО в рамках цих видів діяльності, є, переважно, послуги, що адресовані споживачам освіти (наприклад, проведення групових та індивідуальних занять з фізичної культури та спорту, надання допомоги студентам з числа іноземців в отриманні віз, або надання студентам гуртожитків), працівникам ЗВО (будівництво, ремонт та облаштування житла, господарсько-побутових споруд та приміщень тощо) та іншим особам (поліграфічні послуги, рекламні послуги та ін.).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поняття продукту (продукції) закладу вищої освіти поки не знайшло законодавчого обґрунтування, а його визначення залишається одним із дискусійних питань в теоретичному дискурсі економіки вищої освіти.

Основними продуктами закладу вищої освіти, з огляду на специфіку його діяльності, закріпленої законодавчо, є освітній та науковий продукти. Освітній продукт ЗВО є результатом його освітньої діяльності, призначений для продажу або обміну і представлений у формі матеріально-речових освітніх товарів або нематеріальних освітніх послуг і компетентностей. На практиці освітній продукт ЗВО часто являє

собою комплекс уречевлених та неуречевлених продуктів, як упорядкована сукупність послуг і товарів, що надаються здобувачу освіти.

Науковий продукт ЗВО є результатом його науково-інноваційної діяльності, який представлений у матеріалізованій та нематеріалізованій формі і включає в себе об'єкти права інтелектуальної власності, наукові результати діяльності, дослідницькі послуги на замовлення споживачів, а також засоби поширення наукових знань (монографії, наукові фахові, науково-виробничі та електронні наукові журнали тощо). В структурі наукової продукції закладів вищої освіти, як і в структурі продукції освітньої, ідентифікуються послуги, знання (компетентності) і товарна продукція. Діяльність закладів вищої освіти зі створення наукових продуктів має суттєвий вплив і на якість їхніх освітніх продуктів.

Як суб'єкт економічної діяльності, сучасний заклад вищої освіти виробляє й інші види продукції, спрямовані на задоволення потреб здобувачів освіти та власних співробітників, з метою забезпечення умов для організації освітнього процесу та його оптимізації.

Уточнення сутності та визначення видів продукції ЗВО сприятиме забезпеченню системного підходу щодо розробки заходів оптимізації управління економічною діяльністю українських закладів вищої освіти, підвищенню їхньої конкурентоспроможності як суб'єктів ринкової економіки.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з уточненням характеру взаємовпливу освітньої та науково-інноваційної продукції ЗВО України.

Список літератури

1. Антохов А. А. Ринок освітніх послуг у світлі класичного та новітніх підходів до дослідження. *Регіональна економіка*. 2009. № 1. С. 251-259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2009_1_33. (дата звернення: 11.05.2021).
2. Вавіліна Н.І., Чаркіна О.О. Наукова діяльність українських ВНЗ порівняно зі світовими університетами. *Наука, технології, інновації*. 2018. № 1 (5). С. 3-13.
3. Грищенко І. М. Фактори підвищення ефективності освітньої діяльності вищих навчальних закладів України. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 134-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2016_3_18. (дата звернення: 15.04.2021).
4. Дмитрієв В. Особливості концепції маркетингу освітніх послуг. *Теорія та методика управління освітою*. 2012. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tmuo_2012_8_4 (дата звернення: 04.04.2021).
5. Дмитрієв В. Ю. Особливості ринку освітніх послуг у системі вищої освіти. *Народна освіта*. 2012. № 3 (18). URL: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/18/statti/dmitriev.htm (дата звернення: 04.04.2021).
6. Інноваційний вимір розвитку вищої освіти України: сучасний стан та перспективи : монографія / за заг. ред. О. М. Левченка. Кіровоград : Ексклюзив-Систем, 2016. Ч. I. 580 с.
7. Крахмальова Н.А., Кірієнко Д.О. Освітня послуга як продукт економічної діяльності вищих навчальних закладів. *Економіка і управління*. 2014. № 4. С. 19-24.
8. Лепьохін О.В., Прокопченко П.О. Визначення та порівняльний аналіз маркетингової категорії «освітня послуга» і «освітній продукт» у загальній системі інформаційних ресурсів, послуг і продуктів. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2013. № 2 (72). С. 260-263.
9. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 15.04.2021).
10. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності : Постанова Кабінету міністрів України від 27.08.2010 р. № 796 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010> (дата звернення: 15.04.2021).
11. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 23.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 15.04.2021).
12. Савицька Н.Л., Ушакова Н.Г., Помінова І.І. Ринок послуг вищої освіти в контексті теорії мериторних благ. *Проблеми економіки*. 2016. № 4. С. 190-196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2016_4_27 (дата звернення: 04.04.2021).

13. Тростенюк Т.М. Основні продукти діяльності державних закладів вищої освіти в економічному контексті. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 2. С. 82–88.

References

1. Antokhov, A. A. (2009). Rynok osvitnikh posluh u svitli klasychnoho ta novitnikh pidkhodiv do doslidzhennia [The market of educational services in the framework of of classical and modern approaches to research]. *Rehional'na ekonomika - Regional economy, 1*, 251-259 [in Ukrainian].
2. Vavilina, N. I., & Charkina, O. O. (2018). Naukova diial'nist' ukrains'kykh VNZ porivniano zi svitovymi universytetamy [Scientific activities of Ukrainian universities in comparison with world universities]. *Nauka, tekhnolohii, innovatsii - Science, technology, innovation, 1*, 3-13 [in Ukrainian].
3. Hryshenko, I. M. (2016). Faktory pidvyschennia efektyvnosti osvithoi diial'nosti vyschykh navchal'nykh zakladiv Ukrainy [Factors for increasing the efficiency of educational activities of higher educational institutions of Ukraine]. *Aktual'ni problemy ekonomiky - Current economic problems, 3*, 134-141 [in Ukrainian].
4. Dmytriiev, V. (2012). Osoblyvosti kontseptsii marketynhu osvitnikh posluh [Features of the concept of marketing educational services]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu - Theory and methods of education management, 8*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tmuo_2012_8_4 [in Ukrainian].
5. Dmytryev, V. Yu. (2012). Osoblyvosti rynku osvitnikh posluh u systemi vyschoi osvity [Features of the market of educational services in the system of higher education]. *Narodna osvita - Public education, 3*. Retrieved from http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita_vupysku/18/statti/dmitriev.htm [in Ukrainian].
6. Levchenko, O. M. (Eds.). (2016). *Innovatsijnyj vymir rozvytku vyschoi osvity Ukrainy: suchasnyj stan ta perspektyvy [Innovative dimension of development of higher education of Ukraine: current state and prospects]*. Ch. I. Kirovohrad : Ekskliuzyv-System [in Ukrainian].
7. Krakhmal'ova, N. A., & Kiriiienko, D. O. (2014). Osvitnia posluha iak produkt ekonomichnoi diial'nosti vyschykh navchal'nykh zakladiv [Educational service as a product of economic activity of higher educational institutions]. *Ekonomika i upravlinnia - Economics and management, 4*, 19-24 [in Ukrainian].
8. Lep'okhin, O. V., & Prokopchenko, P. O. (2013). Vyznachennia ta porivnial'nyj analiz marketynhovoï katehorii «osvitnia posluha» i «osvitnij produkt» u zahal'nij systemi informatsijnykh resursiv, posluh i produktiv [Definition and comparative analysis of the marketing category "educational service" and "educational product" in the general system of information resources, services and products]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika ta pidpriemnytstvo - State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship, 2*, 260-263 [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy «Pro vyschu osvitu» vid 01.07.2014 r. № 1556-VII [The Law of Ukraine «On higher education» from July 1 2014, № 40-IV]. (2014). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
10. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, iaki mozhut' nadavatysia zakladamy osvity, inshymy ustanovamy ta zakladamy systemy osvity, scho nalezhat' do derzhavnoi i komunal'noi formy vlasnosti» vid 27.08.2010 r. № 796 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the list of paid services that may be provided by educational institutions, other institutions and establishments of the educational system belonging to the state and communal form of ownership» from August 27 2010, № 796]. (2010). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII [The Law of Ukraine «On education» from September 5 2017, № 2145-VIII]. (2017). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
12. Savyts'ka, N. L., Ushakova, N. H., & Pominova, I. I. (2016). Rynok posluh vyschoi osvity v konteksti teorii meritornykh blah [The market of higher education services in the context of the theory of meritorious goods]. *Problemy ekonomiky - Problems of the economy, 4*, 190-196 [in Ukrainian].
13. Trosteniuk, T. M. (2020). Osnovni produkty diial'nosti derzhavnykh zakladiv vyschoi osvity v ekonomichnomu konteksti [The main products of public higher education institutions in the economic context]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience, 2*, 82–88 [in Ukrainian].

Bouaita Seyf-Eddine, postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Theoretical Aspects of Definition and Classification of Products Generated in System of Higher Education

The purpose of the article is to determine the products of higher education institutions and describe their main types. The following methods are implemented: analysis, synthesis and generalization for defining the key concepts; systematic approach for determining the types of products generated by higher educational institutions in current economic conditions; the abstract-logical method for drawing conclusions.

The article is devoted to the analysis of contemporary scientific approaches towards definition of products generated by higher educational institutions. The main products generated by a higher education institution, taking into account the specific nature of its activities, are educational products and scientific outcomes. The educational product of a higher education institution is the result of its educational activity, intended for sale or exchange and represented in the form of tangible educational goods or intangible educational services and competencies. The research outcomes of an institution of higher education are the result of its scientific innovation and include intellectual property rights, scientific results, research and development on demand of consumers, as well as means of dissemination of academic knowledge.

The clarification of the essence and definition of the types of products of a higher educational institution can help to ensure a systematic approach to the development of measures to optimize the management of the economic activities of higher educational institutions and to increase their competitiveness as market economy entities. The prospects for further academic research are linked to the clarification of the nature of the mutual influence of the educational and scientific-innovative products of Ukrainian higher education institutions.

higher educational institution, product, educational product, research outcomes, educational service, educational goods

Одержано (Received) 27.04.2021

Прорецензовано (Reviewed) 06.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 334.732.2:336.77.01

JEL Classification: G23; N23; N24; Q14

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).76-88](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).76-88)**В. В. Зайченко**, доц., д-р екон. наук**В. М. Попов**, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Державне регулювання аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в XIX – на початку XX ст.: сучасний науковий дискурс**

Стаття присвячена дослідженню сучасного наукового дискурсу стосовно історії державного регулювання кредитних відносин в Наддніпрянській Україні в XIX – на початку XX ст. Досліджено й проаналізовано три групи праць сучасних українських учених, зокрема дослідження, присвячені видатним економістам – теоретикам кредитування XIX – початку XX століття; праці з історії Селянського і Дворянського банків, відділення і контори яких діяли на території українських губерній; дослідження кооперативного кредитування. Доведено, що незважаючи на значну кількість наукових студій з історії кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX на початку XX століття, у тому числі й аграрного кредитування, сьогодні переважають праці, які розкривають лише окремі аспекти цієї складної і важливої наукової проблеми без належної кооперації між представниками різних галузей знань.

аграрне кредитування, уряд, кредитна політика, банк, кооператив, теорія кредитування**В.В. Зайченко**, доц., д-р екон. наук**В.М. Попов**, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна***Государственное регулирование аграрного кредитования в Приднепровской Украине в XIX – начале XX в.: современный научный дискурс**

Стаття посвящена исследованию современного научного дискурса относительно истории государственного регулирования кредитных отношений в Приднепровской Украине в XIX – начале XX в. Исследованы и проанализированы три группы работ современных украинских ученых посвященных данной проблеме в частности, исследования посвященные выдающимся экономистам – теоретикам кредитования XIX - начала XX века; труды по истории Крестьянского и Дворянского банков, отделения и конторы которых действовали на территории украинских губерний; исследования кооперативного кредитования. Обосновано, что несмотря на значительное количество научных исследований по истории кредитования в Приднепровской Украине во второй половине XIX начале XX века, в том числе и аграрного кредитования, сегодня преобладают работы которые посвящены лишь отдельным аспектам этой сложной и важной научной проблемы без надлежащей кооперации между представителями различных отраслей знаний.

аграрное кредитование, правительство, кредитная политика, банк, кооператив, теория кредитования

Постановка проблеми. Скасування 1 липня 2021 року в Україні мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення та дискусії науковців і політиків щодо цієї проблеми в останні десятиліття значно актуалізували вивчення проблем аграрного кредитування, адже без належної фінансової підтримки учасників земельного ринку неможливо забезпечити їхню конкурентоспроможність та формування справедливої ринкової ціни на землю, а також запобігти зосередженню значних земельних угідь у руках незначного кола осіб. Однією з основних проблем аграрного кредитування є доступність кредитів. Півтора століття тому, після селянської реформи 1861 року, українські аграрії також опинилися перед проблемою забезпечення фінансовими, переважно кредитними, ресурсами для розвитку сільськогосподарського

виробництва, зокрема придбання земельних ділянок та реманенту для обробітку земель і збору врожаю. Вивчення історичного досвіду аграрного кредитування в Україні з урахуванням його позитивних і негативних складових може допомогти уникнути помилок минулого й розробити оптимальний механізм забезпечення доступними кредитами сільськогосподарських товаровиробників, особливо дрібних господарств. Усе це безперечно актуалізує сучасні наукові студії з історії кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX на початку XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан сучасного наукового дискурсу проблеми історії аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні, практично не досліджений науковцями. Певні аспекти цієї складної проблеми переважно побіжно розглядаються істориками у спеціальних історіографічних студіях, присвячених вивченню праць з аграрної [29] та економічної історії [11; 12; 28; 30; 47]. Разом з тим, недостатність вказаних досліджень та важливість даного напрямку в контексті формування наукових засад кредитування не викликає заперечень і визначає цільову спрямованість даного дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути сучасний науковий дискурс щодо аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX на початку XX століття та визначити перспективні напрямки подальших наукових студій з даної проблеми. Для досягнення означеної мети й реалізації відповідних дослідницьких завдань авторами застосовувалися емпіричні та теоретичні методи наукових досліджень, зокрема методи аналізу та синтезу, метод наукової абстракції та інші, характерні для досліджень з економічної історії [31].

Виклад основного матеріалу. За останні роки в Україні з'явився корпус різнопланових наукових студій істориків, економістів та юристів, у яких розглядаються ці проблеми. Ці праці різняться як глибиною вивчення проблеми аграрного кредитування, так і спектром досліджуваних питань. Увесь корпус праць сучасних українських вчених, який і формує сучасний науковий дискурс щодо історії аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття, ми вважаємо за доцільне розділити на 3 групи: 1) дослідження, присвячені видатним економістам – теоретикам кредитування XIX – початку XX століття; 2) праці з історії Селянського і Дворянського банків, відділення і контори яких діяли на території українських губерній; 3) дослідження кооперативного кредитування.

Зупинимося на першій групі праць. Серед вітчизняних економістів - розробників теоретичних засад кредитування, особливе місце посідають постаті М. Бунге та М. Туган-Барановського.

Науковій спадщині М. Бунге в контексті розробки теорії кредитування та банківництва присвячено ряд праць сучасних учених. Серед українських науковців немає єдиної думки щодо теоретичного надбання цього вченого. Так, зокрема, на думку американського дослідника українського походження Івана-Святослава Коропецького [13] та харківського науковця Ернеста Лортикяна [21], М. Бунге не мав відношення до розвитку економічної теорії. Проте значна частина учених високо оцінюють його наукову та практичну діяльність. Вікторія Небрат цілком справедливо наголошує, що «відмова вченому в оригінальності та «тавро» еkleктика, який нічого нового не вніс в економічну теорію, є необґрунтованими» [25, с. 254]. І дійсно, М. Бунге зробив значний внесок у розвиток економічної теорії в середині XIX ст., особливо в розробку теорії кредиту, на чому наголошували і його сучасники, зокрема видатний український економіст М. Туган-Барановський [44]. О. Левченко та М. Орлик вважають, що «наукова та урядова діяльність професора Київського університету М. Х. Бунге стала продовженням та безпосередньою реалізацією ідей А. Сміта та інших представників

класичної школи» [18, с. 90]. Київська дослідниця Ксенія Лопух, аналізуючи працю М. Бунге «Теорія кредиту», наголошує, що важливість наукового доробку ученого «полягає у тому, що глибокий науковий аналіз кредитних відносин остаточно формує розуміння вченим визначальної ролі кредиту для розвитку ринкових відносин у пореформений період» [19, с. 75]. Аналізуючи сучасний науковий дискурс щодо розробки М. Бунге теоретичних засад кредитування, необхідно враховувати, що він був не лише вченим-теоретиком, а й практиком, розумів усі недоліки тогочасної урядової кредитної політики, що знайшло відображення у його працях. Саме на цьому наголошує відомий український економіст Віктор Базилевич, вказуючи, що «вчений доводив, що розквіт сільського господарства залежить від державної підтримки найпрацьовитіших та найбільш ініціативних селян, які ведуть господарство фермерськими методами. За його рекомендацією Селянський банк підсилив кредитну підтримку заможного селянства, частка якого серед сільського населення після 186 р. неухильно зростала і становила до 90-х рр. XIX ст. 30 %» [1, с. 47].

Такої ж позиції щодо теоретичних і практичних розробок М. Бунге дотримується й інша відома українська вчена Лариса Горкіна, яка серед реформаторських кроків М. Бунге вказує на практичну діяльність ученого, яка ґрунтувалася на його концепції: «розвиток стійкого і доступного для всіх прошарків суспільства кредиту та покращання грошової системи без обмеження торгівлі й промисловості; влаштування Селянського (1882) та Дворянського (1885) поземельних банків» [7, с. 79]. М. Бунге, як і більшість українських дослідників другої половини XIX століття, дотримувався необхідності зміни економічної доктрини «від класичних ідей свободи підприємництва до обґрунтування засад необхідності регулювання економічного розвитку, активної ролі держави у цьому процесі та важливості узгодження конкретних форм регулятивного впливу державних та суспільних структур з ринково-конкурентними механізмами регулювання» [45, с. 113]. Особливо це стосувалося кредитної політики, саме на цій принциповій позиції ученого, яка суперечила концепції німецького економіста А. Вагнера, наголошує професор Валентина Фещенко [45, с. 113–114].

Дослідниця, підтримуючи концепцію М. Бунге, вказує, що «завдання аналізу втручання держави в економічне життя було надзвичайно актуальним, зважаючи, насамперед, на значні відмінності у становленні ринкових відносин в українській економіці, порівняно з країнами Західної Європи. Якщо функції державного регулювання в розвинених країнах Заходу здійснювалися через соціально-економічну, валютно-фінансову, структурно-інвестиційну політику, використовуючи такі важелі, як законодавство, митні тарифи, податки, кредити, пільги, державні гарантії, регулювання фінансового ринку, то сфера економічної діяльності держави в Росії в другій половині XIX ст. була набагато ширшою» [45, с. 115]. М. Орлик, аналізуючи погляди М. Бунге на роль держави у регулюванні кредитної політики, наголошує, що вчений «звертав увагу на постійний тиск з боку держави на лихварів та на неможливість легально займатися кредитною справою приватним особам в першій половині XIX ст., що було одним із основних факторів ризику, який сприяв подорожчання кредитів» [32, с. 124]. Київський економіст Анатолій Маслов також акцентує увагу на розумінні М. Бунге необхідності державного регулювання кредитної політики. Серед виділених «заходів активізації ролі держави, запропонованих М. Бунге, учений виділяє те, що (авт.) державні органи мають виступати гарантом повернення коштів при отриманні приватними підприємцями позик від різних кредиторів: «Цей захід, при достатній розпорядливості, нічого не коштує уряду, і має ту вигоду, що запобігає безпечності народу, до якої веде офіційна благодійність» [24, с. 150].

На ролі М. Бунге у розвитку іпотечного кредитування акцентував увагу Р. Толстов, вказуючи, на те, що реальними клієнтами іпотечних закладів у Наддніпрянській Україні, як у цілому й у Російській імперії, «були майже виключно поміщики, які брали позички під заклад своїх маєтків, і часто-густо їх не повертали. Селяни ж (як кріпаки, так і вільні) були фактично позбавлені права брати участь в іпотечних операціях» [43, с. 174]. Р. Толстов цілком аргументовано наголошує, що на висновки М. Бунге «не вплинула й позиція тих економістів (Нобак, Жоссо та ін.), які стверджували, що створення іпотечних банків веде до збільшення боргу, який лежав на маєтках, до розтрати капіталу й купівлі земель для спекулятивних оборудок. З цього приводу він зазначав: «Збільшення боргів при квітучому стані народного господарства вказує на прирощення продуктивних витрат; розтрата капіталів не становить провини кредиту, а спекулятивні купівлі слугують для переходу маєтків в руки людей підприємливих, котрі розраховують привести їх в кращий стан, або ж повернути в ошадну касу, вбираючи доходи, що утворювалися раніше на безпосереднє задоволення потреб» [43, с. 174].

Іншим вітчизняним ученим, чий теоретичний доробок, у тому числі й з питань кредитування, увійшов до скарбниці світової економічної думки, є М. Туган-Барановський. Наукова спадщина цього видатного економіста посідає значне місце в сучасному вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі. Так, зокрема, його погляди на кредитування, у тому числі й аграрного сектору та роль держави в цьому процесі стали предметом дослідження Л. Горкіної [6], Л. Жукова [8], С. Злупко [10], С. Кучина [17], К. Лопух [20], І. Макаренко [23], С. Орлик [37] та інших.

Л. Жукова наголошує, що концепція М. Туган-Барановського щодо державного регулювання кредитної політики тісно пов'язана з поглядами вченого на власне грошово-кредитну систему, тобто «сукупність заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції, забезпечення зайнятості й вирівнювання платіжного балансу, – слугує одним з найважливіших об'єктів втручання держави у процес відтворення і є тим складником економічного життя країни, без регулювання якого неможливий ефективний розвиток вітчизняної економіки» [8, с. 261].

На важливий аспект державного регулювання кредитної політики у науковій спадщині М. І. Туган-Барановського вказує К. Лопух, підкреслюючи, що «невідповідність між обсягами зростання кредиту, спекуляціями та надмірним нагромадженням фінансового капіталу та розвитком виробництва спричиняє кризу: економічне зростання сповільнюється і розпочинається низхідна фаза циклу» [20, с.125]. Авторка наголошує, що «М. І. Туган-Барановський передбачив явище, притаманне сучасному грошово-кредитному господарству, – явище «фінансових бульбашок», коли надмірний оптимізм економічних суб'єктів і динамічне зростання обсягів фінансового капіталу сприяють масштабному розвитку фінансових ринків» [20, с. 125]. Аналогічні висновки робить і В. Захарченко, наголошуючи, що учений «передбачив таке явище, як виникнення «фінансових бульбашок». До речі, воно притаманне й сучасному грошово-кредитному господарству України» [9, с. 171].

Аналізуючи сучасний науковий дискурс на наукові погляди М. І. Туган-Барановського щодо державного регулювання кредитування, необхідно враховувати й той факт, що значна частина сучасних науковців розглядають їх у контексті розвитку кооперативного кредитування.

Стосовно сучасних досліджень з історії Селянського і Дворянського банків, відділення і контори яких діяли на території українських губерній, не можна залишити поза увагою праці В. Венгерської [2], О. Краснікової [14-15], А. Криськова,

В. Терещенко [16], Н. Новікової [26], А. Опрі [27], М. Орлика [33-35], Д. Селіхова [41] та ін.

Так, зокрема, В. Венгерська, у цілому позитивно оцінюючи діяльність Селянського банку, вказує, що він «був послідовним розвитком основ, закладених у Положеннях 19 лютого 1861 року земельної власності, котрі віддавна вкоренилися в умовах і звичках українського селянина. Саме Селянський поземельний банк стає пізніше значною опорою під час проведення столипінської аграрної реформи, яка мала найбільший успіх в Україні» [2, с. 37]. А от щодо Дворянського банку, то дослідниця цілком слушно наголошує на неоднозначному сприйнятті його тогочасним суспільством та дослідниками, підкреслюючи, що «за нових економічних умов він лише відволікав значні кошти від виробничої, продуктивної сфери та збільшував податковий тягар, який лягав на селян. Можливо, той факт, що у 80 – 90 рр. керуючим Дворянським земельним банком та одночасно Селянським поземельним був учень М. Х. Бунге – Є. Е. Картавцев, який поділяв думку свого вчителя щодо недоцільності відкриття подібної установи, в краї було лише одне відділення банку в м. Києві, і порівняно з іншими державними банками, відділення яких діяли в краї, його оборот та кількість здійснюваних ним операцій були незначними» [2, с. 37]. О. Краснікова вважає, що «під тиском об'єктивних потреб економічного розвитку тогочасний уряд санкціонував створення у 80-х роках XIX ст. загальнодержавних Селянського і Дворянського земельних банків. Одночасно з цим створювалися й акціонерні іпотечні банки, які внаслідок їх більшій відповідності ринковим відносинам не лише успішно конкурували з відповідними державними банками, але й поступово витісняли їх з грошового ринку» [15, с. 9]. Аналізуючи державну політику регулювання кредитування аграрного сектору, О. Краснікова указує на вивчення урядом відповідного досвіду європейських країн та США і спроби відповідного реформування кредитних установ, зокрема на те, що «Головне управління землеробства і землевпорядження у 1910 р. внесло пропозицію заснувати єдиний державний сільськогосподарський банк.

Петро Столипін підтримав цю ідею. Робота над проектом «Статуту сільськогосподарського банку» тривала кілька років і після його смерті у 1911 р. У 1913 р. згаданий проект був поданий на розгляд міністра фінансів, який підтримав ідею єдиного сільськогосподарського банку. Однак практичній реалізації цього проекту зашкодила Перша світова війна» [14, с. 150]. Досить негативну оцінку щодо урядових підходів до іпотечного кредитування в Російській імперії, пов'язаних із діяльністю Селянського і Дворянського банків, дають А. Криськов та В. Грузін, наголошуючи, що «Російська імперія ні у політичному, ні у соціальному відношеннях так і не змогла до кінця XIX ст. вийти із середньовічної парадигми розвитку» [16, с. 142]. М. Орлик позитивно оцінює діяльність Селянського банку, проте щодо Дворянського банку автор указує на помилковість станового підходу урядовців до реалізації кредитної політики держави, зокрема наданню пільгових кредитів дворянству, вказуючи, що «пільговість цих кредитів не мала особливого успіху, оскільки дворянство часто використовувало додаткові фінансові ресурси не для поліпшення ефективності основних засобів, а для отримання короткочасного задоволення своїх особистих потреб» [35, с. 222]. Таку ж негативну оцінку державної кредитної підтримки засобами Дворянського банку надає дослідник історії права Д. Селіхов, наголошуючи, що «напівблагодійна» установа довгострокового кредиту не врятувала помісне дворянство від поступового зменшення їх землеволодіння, знову ж таки внаслідок вкрай неефективного використання і цих державних пільгових кредитів» [41, с. 244].

Розглянемо детальніше дослідження історії та теорії кооперативного кредитування в сучасному вітчизняному науковому дискурсі. Якщо перші дві

(аналізовані вище) групи праць належать економістам, то проблеми історії та теорії кооперативного руху, у тому числі й кооперативного кредитування, стали об'єктом дослідження не лише представників економічної науки, а й істориків та правників. Не буде перебільшенням сказати, що на сьогодні існує більше тисячі праць, у тому числі монографій, дисертацій, статей та інших публікацій із різних аспектів історії сільської кооперації в Україні, в яких більшою чи меншою мірою розглядаються проблеми кредитування. Зупинимось лише на деяких з них, адже осмислення наукових здобутків сучасних дослідників із порушеної проблеми потребує окремої монографічної роботи чи дисертаційного дослідження.

Серед чисельного корпусу праць представників сучасної вітчизняної економічної науки з історії та теорії сільськогосподарської кооперації вагоме місце посідають дослідження професора А. Пантелеймоненка [38–40]. Учений, аналізуючи еволюцію дефініції «кооператив», зазначає, що «світової кооперативної думки вчені-економісти, юристи, практики майже за півтора століття сформулювали десятки визначень поняття кооперативу. Незважаючи на різні підходи, дослідники в цілому однаково відобразили особливість кооперативу, що полягає у демократичній неприбутковій його природі» [40, с. 9]. Щодо концепції М. І. Туган-Барановського на кооперацію, А. Пантелеймоненко указує, що видатний економіст вважав, що «кооператив є шляхом до підвищення прибутковості особистих господарств-членів через взаємодопомогу та скорочення їхніх витрат» [40, с. 12]. Стосовно державного регулювання діяльності кредитних кооперативів А. Пантелеймоненко, визначаючи основні причини затухання кредитно-кооперативного руху, вказує на негативні аспекти державного регулювання, наголошуючи, що «створення перших ощадно-позичкових товариств відбувалося під наглядом Міністерства фінансів. А його накази і розпорядження пригнічували ініціативу малодосвідчених кооператорів. Досить принизливим було і втручання у справи кооперативу Міністерства внутрішніх справ, за вказівкою якого день, час і місце зборів членів товариства реєструвалися у відповідній поліцейській установі» [40, с. 150].

Інший відомий сучасний український економіст В. Гончаренко пояснює проблему прискіпливого державного контролю за діяльністю кредитних кооперативів особливостями економічного стану українського селянства, наголошуючи, що «суттєва відмінність між німецькими та українськими кредитними товариствами полягала в тому, що перші, не маючи пайового капіталу, залишались незалежними та самостійно формували свої кошти для діяльності (пасив). Відсутність пайового капіталу в українських кредитних товариствах дала привід для встановлення державної опіки у формі державного кредитування та державного нагляду. Була створена цілісна, досить складна система кредитування товариств за рахунок коштів державного банку та державних ощадних кас. Ця система кредитування була тісно пов'язана із системою постійного нагляду та втручанням державних чиновників у діяльність кредитних товариств» [5, с. 162].

Історик Г. Цибуленко вважає, що «що держава, фінансуючи товариства, бажала простежити і проконтролювати правильність використання коштів. Це мало позитивне значення на етапі формування товариств і особливо при врахуванні попереднього досвіду розвитку кредитної кооперації... до 1904 р.» [46, с. 52].

В. Власенко, аналізуючи урядову політику щодо закладів дрібного кредиту указує на вдосконалення імперського законодавства, яке сприяло розвитку кредитної кооперації, наголошує, що «ухвалене 1904 р. нове «Положення про установи дрібного кредиту» розширило коло операцій кооперативів, надало можливість створювати земські каси дрібного кредиту, що кредитували товариства, і союзи кредитних

кооперативів. Фінансування товариств та контроль за їх діяльністю покладалися на Управління у справах дрібного кредиту. У зв'язку з проведенням столипінської аграрної реформи відбулися зрушення у земельних відносинах. Зросла товарність значної частини селянських господарств, що давало можливість селянам направляти частину коштів на інтенсифікацію виробництва» [4, с. 12]. М. Орлик також позитивно оцінює Положення 1904 р., вказуючи на урядові заходи щодо здешевлення кредитних продуктів, зокрема «для конкурування із досить популярними в селах лихварями, що також активно надавали дрібні споживчі та комерційні кредити, ... заклади дрібного кредиту були звільнені від гербового податку, що позитивно вплинуло на здешевлення кредитів для населення» [35, с. 91]. В. Вісин також акцентує увагу на еволюції правового регулювання діяльності кредитної кооперації, підкреслюючи, що «зрушення в правовій базі (положення 1895 р. і 1904 р. про установи дрібного кредиту, зразкові статuti земських кас дрібного кредиту, кредитного та ощадно-позичкового товариств, прийнятих у 1905–1906 рр., типовий статут кредитних товариств 1911 р.), утягування широких суспільних верств у сферу фінансово-кредитних відносин призвели до стрімкого піднесення кредитно-кооперативного руху на початку ХХ ст.» [3, с. 227].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незважаючи на значну кількість наукових студій з історії кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ на початку ХХ століття, у тому числі й аграрного кредитування, сьогодні переважають праці, присвячені лише окремим аспектам цієї складної і важливої наукової проблеми без належної кооперації між представниками різних галузей знань. На думку авторів, досить перспективним у студіюванні історії аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ на початку ХХ століття має стати синектика, тобто наукова кооперація представників різних спеціальностей: економістів, істориків та юристів, яка дасть змогу комплексно вирішити таку складну наукову проблему з урахуванням економічної складової (визначення найбільш оптимальних науково обґрунтованих способів кредитування), антропологічного підходу (розуміння сприйняття позичальником переваг того чи іншого кредитного продукту для розвитку господарства) та вивчення правового регулювання кредитних відносин. Саме такий підхід, на наше переконання, уможливить не лише різнобічне вивчення проблеми історії аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ на початку ХХ століття, а й дозволить запропонувати сучасним кредиторам механізм розробки збалансованих і доступних кредитних продуктів, які будуть стимулювати розвиток аграрного сектора зокрема та економіку України в цілому.

Список літератури

1. Базилевич В.Д. Микола Бунге – вчений-економіст, ректор Київського університету, державний діяч-реформатор. *М. Бунге: сучасний дискурс*. К.: Знання, 2005. С.29-55.
2. Венгерська В.О. Утворення та діяльність державних банківських установ на Правобережній Україні у другій половині ХІХ ст. Київ 1997. 40 с.
3. Вісин В. В. Кооперативний рух на Волині у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст.: дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.01. Луцьк, 2015.
4. Власенко В. І. Кредитна кооперація Лівобережної України другої половини ХІХ - початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1998. 17 с.
5. Гончаренко В.В. Становлення світової системи кредитної кооперації: теорія, методологія, практика: дис. ... д-ра. екон. наук: 08.05.01. Київ, 2002. 522 с.
6. Горкіна Л.П. На перехресті парадигм: М.І. Туган-Барановський в історії економічної думки. К., 2021. 574 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/336.pdf> (дата звернення: 15.04.2021)
7. Горкіна М. Наука і управління: феномен М.Х. Бунге. *Бунге: сучасний дискурс*. К.: Знання, 2005. С.70-81.

8. Жукова Л.М. Роль держави в економічному розвитку: основні теоретичні підходи. *Проблеми економіки*. 2018. № 1. С. 257-264.
9. Захарченко В.І. Теоретичні засади реформування кредитної системи України. *Економічний форум*. 2021. № 1. С. 166-175.
10. Злупко С.М. Михайло Туган-Барановський: Український економіст світової слави. Львів: Каменяр, 1993. 192 с.
11. Істоміна А. Історіографічні студії з фінансової політики уряду Російської імперії в Україні у 1861-1917 рр. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2019. Вип. 43. С.69-82.
12. Істоміна А.О. Сучасні історіографічні джерела як складова наукової комунікації з проблем державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у Наддніпрянській Україні в пореформений період. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей. Серія «Історичні науки»*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 8. С. 156–185.
13. Коропецький І.-С. Українські економісти XIX століття та західна наука. К. : Либідь, 1993. 192 с.
14. Краснікова О.М. Фінанси і кредит у сільському господарстві Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.) : історико-економічне дослідження. Полтава: РВВ ПДАА, 2018. 237 с.
15. Краснікова О.М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861-1917 рр.): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04. Київ, 1999. 17 с.
16. Криськов А. Грузін В. Державні установи іпотечного кредитування в губерніях правобережної України (кінець XIX ст.). *Галицький економічний вісник*. 2018. № 1. С. 132-145.
17. Кучин С.П. Проблема державного регулювання економіки в період становлення ринкових відносин в Україні у працях М. І. Туган-Барановського. *Вісник Харківської державної академії культури*. Харків: ХДАК, 2001. Вип. 6. С.133-139.
18. Левченко О.М., Орлик М.В. Теорія кредитних відносин Адама Сміта та її розвиток у теорії кредиту Миколи Бунге. *Фінансово-кредитний механізм розвитку економіки та соціальної сфери: Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 24-25 жовтня 2019 р., м. Кропивницький. К.: «Ексклюзив-Систем», 2019. С.89-90.*
19. Лопух К. В. Теорія кредиту у науковій спадщині М. Бунге: практичний аспект. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2019. Вип. 52. С. 72-86.
20. Лопух К.В. Новаторські ідеї М.І.Туган-Барановського у розвитку теорії грошей. *Український соціум*. 2014. № 4 (51). С.122-129.
21. Лортикян Э.Л. История экономики и экономической мысли Украины: Эволюция рыночной экономики. Харьков: Консул, 2004. 360 с.
22. М. І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець. К.: Наукова думка, 2015. 361 с.
23. Макаренко І.П. Наукова спадщина М. І. Туган-Барановського (до ювілею створення засад теорії інноваційного розвитку економіки в Європі та ювілею Національної академії наук України). *Наука та інновації*. 2018. Т. 14, № 6. С. 5-8.
24. Маслов А.О. Еволюція економічних поглядів М.Х. Бунге. *Бунге: сучасний дискурс*. К.: Знання, 2005. С.142-154.
25. Небрат В.В. Вклад М.Х. Бунге у розвиток теорії грошей, кредиту та кредитно-грошового обігу. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2005. Вип. 37-38. С.253-264.
26. Новікова І.Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. К., 2008. 20 с.
27. Опря А.В. Роль Селянського поземельного банку у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906-1916 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський, 2010. 186 с.
28. Орлик В. Державні фінанси Російської імперії першої половини XIX ст.: стан та основні тенденції. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Вип. 30. С. 96-108.
29. Орлик В.М. Проблеми історії податкової політики Російської імперії в українському селі кінця XVIII – початку XX ст. в аграрній історіографії. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей)*. Випуск 27. К.: Інститут історії НАН України, 2004. С.224-239.
30. Орлик В.М. Фінансова політика Російської імперії в українських губерніях у XIX ст. (історіографія проблеми). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2006. 11. С. 85-95.
31. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. Дніпро, 2019. Т. 2(27). Вип. 2. С. 5-26.
32. Орлик М.В. Еволюція економічної думки в контексті проблеми кредитування у другій половині XVII–середині XIX ст. *Економічний вісник університету*. Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди Випуск № 47 2020 С.121-126.

33. Орлик М.В. Еволюція лихварства в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII–початок XX ст.). *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. Полтава, 2019. Вип.1(92). С. 6–14.
34. Орлик М.В. Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії та Наддніпрянській Україні у другій половині XVIII–на початку XIX ст. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2018. Вип.1 (34). С. 75–82.
35. Орлик М.В. Розвиток банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький*. 2019. Вип. 42. С. 217-223.
36. Орлик М.В. Розвиток дрібного кредитування у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX сторіч *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*, 2020, вип. 5(38). С.83-96.
37. Орлик С.В. Проблеми фінансової політики Російської імперії в роки Першої світової війни в науковій спадщині М.І. Тугана-Барановського. *Український історичний журнал*. №1. 2017. С.60-72.
38. Пантелеймоненко А.О. Сільськогосподарські товариства України: зародження, основні напрямки діяльності і значення (друга половина XIX-початок XX ст.): автореф. дис... канд. економ. наук: 08.01.04. Київ, 1994. 20 с.
39. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація в Україні. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. 347 с.
40. Пантелеймоненко А.О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. 227 с.
41. Селіхов Д.А. Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 296 с.
42. Терещенко В. Д. Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906-1916 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2005. 19 с.
43. Толстов Р. М.Х. Бунге – теоретик і практик розбудови підприємницького середовища. *Бунге: сучасний дискурс*. К.: Знання, 2005. С.171-178.
44. Туган-Барановский М. И. Экономическая наука. Энциклопедический словарь. Т. XXVIII. Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. СПб., 1899. С. 851-854.
45. Феценко В.М. Еволюція методологічних підходів до аналізу економічних процесів у працях М.Х. Бунге. М. *Бунге: сучасний дискурс*. К.: Знання, 2005. С.109-118.
46. Цибуленко Г.В. Кредитна кооперація – шлях селянства у ринок (На матеріалах Півдня України кінця XIX – початку XX століття). Херсон:, 2008. 180 с.
47. Шаравара Т. Сучасна історіографія фінансових реформ Російської Імперії другої половини XIX – початку XX ст. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2010. Вип. 103. С.44-47.

References

1. Bazylevych, V.D. (2005). Mykola Bunhe – vchenyy-ekonomist, rektor Kyuyivs'koho universytetu, derzhavnyy diyach-reformator [Mykola Bunge is a scientist-economist, rector of Kyiv University, statesman-reformer]. *M. Bunhe: suchasnyy dyskurs - M. Bunge: modern discourse, 29-55*. K.: Znannya [in Ukrainian].
2. Venhers'ka, V.O. (1997). *Utvorennya ta diyal'nist' derzhavnykh bankiv'skykh ustanov na Pravoberezhniy Ukrayini u druhiy polovyni XIX st. [Formation and activity of state banking institutions on the Right Bank of Ukraine in the second half of the XIX century]*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Visyn, V.V. (2015). Kooperatyvnyy rukh na Volyni u druhiy polovyni XIX – pershiy tretyni XX st. [Cooperative movement in Volyn in the second half of XIX - first third of XX century]. *Doctor's thesis*. Luts'k [in Ukrainian].
4. Vlasenko, V.I. (1998). Kredytna kooperatsiya Livoberezhnoyi Ukrayiny druhoi polovyni XIX - pochatku XX st. [Credit cooperation of the Left Bank of Ukraine in the second half of the XIX - early XX centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Honcharenko, V.V. (2002). Stanovlennya svitovoyi systemy kredytnoyi kooperatsiyi: teoriya, metodolohiya, praktyka [Formation of the world system of credit cooperation: theory, methodology, practice]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Horkina, L.P. (2021). Na perekhresti paradyhm: M.I. Tugan-Baranov's'kyu v istoriyi ekonomichnoyi dumky [At the crossroads of paradigms: MI Tugan-Baranovsky in the history of economic thought]. K.: NAN Ukrayiny. *ief.org.ua* Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/mg/336.pdf> [in Ukrainian].

7. Horkina, L.P. (2005). Nauka i upravlinnya: fenomen M.Kh. Bunhe [Science and management: the phenomenon of M.Kh. Bunge]. *M. Bunhe: suchasnyy dyskurs - M. Bunge: modern discourse*, 70-8. K.: Znannya [in Ukrainian].
8. Zhukova, L.M. (2018). Rol' derzhavy v ekonomichnomu rozvytku: osnovni teoretychni pidkhody [The role of the state in economic development: basic theoretical approaches]. *Problemy ekonomiky - Problems of the economy*, 1, 257-264 [in Ukrainian].
9. Zakharchenko, V.I. (2021). Teoretychni zasady reformuvannya kredytnoyi systemy Ukrayiny [Theoretical principles of reforming the credit system of Ukraine]. *Ekonomichnyy forum - Economic forum*, 1, 166-175 [in Ukrainian].
10. Zlupko, S.M. (1993). *Mykhaylo Tuhany-Baranovskyy: Ukrayins'kyy ekonomist svitovoyi slavy [Mykhailo Tuhany-Baranovsky: Ukrainian economist of world fame]*. L'viv: Kamenyar [in Ukrainian].
11. Istomina, A. (2019). Istoriohrafichni studiyi z finansovoyi polityky uryadu Rosiys'koyi imperiyi v Ukrayini u 1861-1917 rr. [Historiography studios on the financial policy of the government of the Russian Empire in Ukraine in 1861-1917]. *Naukovyy visnyk Izmayil's'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the Izmayil State University for the Humanities*, 43, 69-83 [in Ukrainian].
12. Istomina, A. (2019). Suchasni istoriohrafichni dzherela yak skladova naukovoyi komunikatsiyi z problem derzhavnogo rehulyuvannya hroshovoho obihu ta diyal'nosti finansovo-kredytnykh ustanov u Naddniprovs'kyi Ukrayini v poreformenyy period [Modern historiographical sources as a component of scientific communication on the problems of state regulation of money circulation and the activities of financial institutions in the Dnieper Ukraine in the post-reform period]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya: zbirnyk naukovykh statey - Society. Document. Communication: a collection of scientific articles*, 8, 156-185 [in Ukrainian].
13. Koropets'kyi, I.-S. (1993). *Ukrayins'ki ekonomisty XIX stolittya ta zachidna nauka [Ukrainian economists of the XIX century and Western science]*. K.: Lybid' [in Ukrainian].
14. Krasnikova, O.M. (2018). *Finansy i kredyt u sil's'komu hospodarstvi Livoberezhnoyi Ukrayiny (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) : istoryko-ekonomichne doslidzhennya [Finance and credit in agriculture of the Left Bank of Ukraine (second half of the XIX - beginning of the XX century): historical and economic research]*. Poltava: RVV PDAA [in Ukrainian].
15. Krasnikova, O.M. (1999). Finansy ta kredyt u sil's'komu hospodarstvi Livoberezhnoyi Ukrayiny epokhy vil'noho pidpryemnytstva (1861-1917 rr.) [Finance and credit in agriculture of the Left Bank of Ukraine of the epoch of free enterprise (1861-1917)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Kryskov, A., & Hruzyn, V. (2018). Derzhavni ustanovy ipotechnoho kredytuvannya v huberniyakh pravoberezhnoyi Ukrayiny (kinets' XIX st.) [State institutions of mortgage lending in the provinces of right-bank Ukraine (late nineteenth century)]. *Halyts'kyi ekonomichnyy visnyk - Galician Economic Bulletin*, 1, 132-145 [in Ukrainian].
17. Kuchyn, C.P. (2001). Problema derzhavnogo rehulyuvannya ekonomiky v period stanovlennya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini u pratsyakh M. I. Tuhany-Baranovskoho [The problem of state regulation of the economy in the period of formation of market relations in Ukraine in the works of MI Tuhany-Baranovsky]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi kul'tury [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture]*, 6, 133-139 [in Ukrainian].
18. Levchenko, O.M., & Orlyk, M.V. (2019). Teoriya kredytnykh vidnosyn Adama Smita ta yiyi rozvytok u teorii kredytu Mykoly Bunhe [Adam Smith's theory of credit relations and its development in Nicholas Bunge's theory of credit]. *Financial and credit mechanism of economic and social development: Materialy II Mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi internet-konferentsiyi (24-25 zhovtnya 2019 r.) - Proceedings of the II International Scientific and Practical Internet Conference*. (pp.89-90). K.: Eksklyuzyv-System [in Ukrainian].
19. Lopukh, K.V. (2019). Teoriya kredytu u naukoviy spadshchyni M. Bunhe: praktychnyy aspekt [Credit theory in the scientific heritage of M. Bunge: a practical aspect]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny - History of the national economy and economic thought of Ukraine*, 52, 72-86 [in Ukrainian].
20. Lopukh, K.V. (2014). Novators'ki ideyi M.I.Tuhany-Baranovskoho u rozvytku teorii hroshey [M.I. Tuhany-Baranovsky's innovative ideas in the development of the theory of money]. *Ukrayins'kyi sotsium - Ukrainian society*, 4 (51), 122-129 [in Ukrainian].
21. Lortikyan, E.L. (2004). *Istoriya ekonomiki i ekonomicheskoy mysli Ukrainy: Evolyutsiya rynochnoy ekonomiki [History of Economics and Economic Thought of Ukraine: Evolution of a Market Economy]*. Khar'kov: Konsul [in Russian].

22. *Tuhan-Baranovs'kyi M. I.: vchenyy, hromadyanyn, derzhavotvoret's'* [Tugan-Baranovsky M.I.: scientist, citizen, statesman]. (2015). K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
23. Makarenko, I.P. (2018). Naukova spadshchyna M. I. Tuhan-Baranovs'koho (do yuvileyu stvorennya zasad teoriiy innovatsiynoho rozvytku ekonomiky v Yevropi ta yuvileyu Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny) [Scientific Heritage of Mykhailo Tugan-Baranovsky (on the Occasion of the Anniversary of the Foundation of Innovative Development Theory of Economy in Europe and the Anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine)]. *Nauka ta innovatsiyyi – Science and innovation, Vol.14, 6, 5-8* [in Ukrainian].
24. Maslov, A.O. (2005). Evolyutsiya ekonomichnykh pohlyadiv M.Kh. Bunhe [Evolution of economic views M.Kh. Bunge]. *M. Bunhe: suchasnyy dyskurs - M. Bunge: modern discourse, 142-154*. K.: Znannya [in Ukrainian].
25. Nebrat, V.V. (2005). Vklad M.Kh. Bunhe u rozvytok teoriiy hroshey, kredytu ta kredytno-hroshovoho obihu [The contribution of M.H. Bunge in the development of the theory of money, credit and monetary circulation]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny – History of the national economy and economic thought of Ukraine, 37-38, 253-264* [in Ukrainian].
26. Novikova, I.E. (2008). Rozvytok bankivs'koyi systemy Ukrayiny v umovakh stanovlennya rynkovoho hospodarstva (druha polovyna XIX – pochatok XX st [Development of the banking system of Ukraine in the conditions of market economy formation (second half of the XIX - beginning of the XX century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
27. Oprya, A.V. (2010). *Rol' Selyans'koho pozemel'noho banku u provedenni stolypins'koyi ahrarnoyi reformy v Ukrayini (1906-1916 rr.)* [The role of the Peasant Land Bank in the Stolypin agrarian reform in Ukraine (1906-1916)]. Kam'yanets'-Podil's'kyi [in Ukrainian].
28. Orlyk, V.M. (2011). Derzhavni finansy Rosiiskoiimperii pershoi polovyny XIX st.: stan ta osnovni tendentsii. [The state finances of the Russian Empire in the first half of the XIX century: the condition and main tendencies]. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of Izmail State University for the Humanities, 30, 96-108* [in Ukrainian].
29. Orlyk, V.M. (2004). Problemy istoriyi podatkovoyi polityky Rosiys'koyi imperiyi v ukrayins'komu seli kintsya XVIII – pochatku XX st. v ahrarniy istoriohrafii. [Problems of the history of tax policy of the Russian empire in the Ukrainian village of the late XVIII - early XX centuries. in "agrarian" historiography]. *Istoriya Ukrayiny. Malovidomi imena, podiyi, fakty - History of Ukraine. Unknown names, events, facts. (Collection of articles), 27, 224-239* [in Ukrainian].
30. Orlyk, V.M. (2006). Finansova polityka Rosiys'koyi imperiyi v ukrayins'kykh huberniyakh u XIX st.(istoriohrafiiya problemy). [Financial policy of the Russian Empire in Ukrainian provinces in the nineteenth century (historiography of the problem)]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st. - Problems of the history of Ukraine in the XIX - early XX centuries, 11, 85-95* [in Ukrainian].
31. Orlyk, V.M., & Orlyk, S.V. (2019). Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoyi istoriyi Ukrayiny [Theoretical-methodological and source problems of economic history of Ukraine]. *Universum istoriyi ta arkeolohiyi - The Universe of History and Archeology, Vol. 2 (27), 2, 5-26* [in Ukrainian].
32. Orlyk, M.V. (2020). Evolyutsiya ekonomichnoyi dumky v konteksti problemy kredytuvannya u druhiy polovyni XVII–seredyni XIX st. [The evolution of economic thought in the context of the problem of lending in the second half of XVII-mid XIX centuries]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu - Economic Bulletin of the University. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody, 47, 121-126* [in Ukrainian].
33. Orlyk, M.V. (2019). Evolyutsiya lykhvarstva v Naddnipyrians'kiy Ukrayini (druha polovyna XVIII–pochatok XX st.) [Evolution of usury in Dnieper Ukraine (second half of the XVIII-beginning of the XX century)]. *Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences, 1(92), 6-14*. [in Ukrainian].
34. Orlyk, M.V. (2018). Zarodzhennya bankivs'koyi kredytnoyi systemy v Rosiys'kiy imperiyi ta Naddnipyrians'kiy Ukrayini u druhiy polovyni XVIII–na pochatku XIX st. [The Genesis of Banking Credit System of Russian Empire and Pridneprovskiyi Ukraine in the Second Half of XVIII - the Beginning of the XIX]. *Tsentr'al'noukrayins'kyi naukovyy visnyk. Ekonomichni nauky. - Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences, 1 (34), 75-82* [in Ukrainian].
35. Orlyk, M.V. (2019). Rozvytok bankivs'koho kredytuvannya v Naddnipyrians'kiy Ukrayini u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. [Development of bank lending in Dnieper Ukraine in the second half of the XIX - early XX centuries]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu - Economic Bulletin of the University. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody, 42, 217-223* [in Ukrainian].

36. Orlyk, M.V. (2020). Rozvytok dribnoho kredytuvannya u Naddnipyrians'kiy Ukrayini u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX storich [The Development of Small Lending in the Naddnieper Ukraine in the Second Half of the 19th - Early 20th Century]. *Tsentral'noukrayins'kyi naukovyy visnyk. Ekonomichni nauky - Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences*, 51 (43), 83-96 [in Ukrainian].
37. Orlyk, S.V. (2017). Problemy finansovoyi polityky Rosiys'koyi imperiyi v roky Pershoyi svitovoyi viyny v naukoviy spadshchyni M.I. Tuhana-Baranovskoho. [Problems of the financial policy of the Russian Empire during the First World War in the scientific heritage of MI Tugan-Baranovsky]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal- Ukrainian Historical Journal*, 1, 60-72 [in Ukrainian].
38. Panteleymonenko, A.O. (1994). Sil's'kohospodars'ki tovarystva Ukrayiny: zarodzhennya, osnovni napryamky diyal'nosti i znachennya (druha polovyna XIX-pochatok XX st.) [Agricultural societies of Ukraine: origin, main directions of activity and significance (second half of the XIX-beginning of the XX century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
39. Panteleymonenko, A.O. (2008). *Ahrarna kooperatsiya v Ukrayini [Agrarian cooperation in Ukraine]*. Poltava: RVTS PUSKU [in Ukrainian].
40. Panteleymonenko, A.O. (2006). *Stanovlennya kooperatsiyi v ukrayins'komu seli: istoryko-ekonomichni aspekty [Formation of cooperation in the Ukrainian countryside: historical and economic aspects]*. Poltava: RVTS PUSKU [in Ukrainian].
41. Selikhov, D.A. (2019). *Sil's'kohospodars'kyi kredyt na ukrayins'kykh zemlyakh Rosiys'koyi imperiyi u 1861–1917 rr.: istoryko-pravove doslidzhennya [Agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire in 1861–1917: historical and legal research]*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav [in Ukrainian].
42. Tereshchenko, V.D. (2005). Rol' ipotechnykh bankiv u provedenni stolypins'koyi ahrarnoyi reformy v Ukrayini (1906-1916 rr.) [The role of mortgage banks in the Stolypin agrarian reform in Ukraine (1906-1916)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ternopil' [in Ukrainian].
43. Tolstov, R. (2005). M.KH. Bunhe – teoretyk i praktyk rozbudovy pidpryyemnyts'koho seredovyscha [M.H. Bunge - theorist and practitioner of business development]. *M. Bunhe: suchasnyy dyskurs - M. Bunge: modern discourse*, 171-178. K.: Znannya [in Ukrainian].
44. Tugan-Baranovskiy, M.I. (1899). *Ekonomicheskaya nauka. Entsiklopedicheskiy slovar'. [Economic science. Encyclopedic dictionary]*. T. XXVIII. Izd. F.A. Brokgauz, I.A. Efron. SPb [in Russian].
45. Feshchenko, V.M. (2005). Evolyutsiya metodolohichnykh pidkhodiv do analizu ekonomichnykh protsesiv u pratsyakh M.KH. Bunhe [Evolution of methodological approaches to the analysis of economic processes in the works of M.Kh. Bunge]. *M. Bunhe: suchasnyy dyskurs - M. Bunge: modern discourse*, 109-118. K.: Znannya [in Ukrainian].
46. Tsybulenko, H.V. (2008). *Kredytna kooperatsiya – shlyakh selyanstva u rynek (Na materialakh Pivdnyia Ukrayiny kintsya XIX – pochatku XX stolittya) [Credit cooperation - the path of the peasantry to the market (On the materials of the South of Ukraine in the late nineteenth - early twentieth century)]*. Kherson [in Ukrainian].
47. Sharavara, T. O. (2010). Suchasna istoriografiya finansovykh reform Rosiys'koyi Imperiyi druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Modern historiography of financial reforms of the Russian Empire of the second half of the XIX - early XX centuries]. *Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya - Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History*, 103, 44-47 [in Ukrainian].

Volodymyr Zaichenko, Associate Professor, Doctor of Economics (Doctor of Economic Sciences)

Volodymyr Popov, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

State Regulation of Agricultural Lending in Naddnieper Ukraine in the 19th - early 20th Centuries: Modern Scientific Discourse

The purpose of the article is to consider the modern scientific discourse on agricultural lending in Naddnieper Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries and to identify promising areas for further research on this issue. The authors used empirical and theoretical methods of scientific research in particular methods of analysis and synthesis, the method of scientific abstraction, and others characteristic methods of research on economic history to achieve this goal and implement the corresponding research tasks.

In recent years, a body of diverse scientific research of historians, economists and lawyers has appeared in Ukraine in which these problems are considered. These works differ both in the depth of study of the problem of agricultural lending and in the range of studied issues. The entire body of works of modern Ukrainian scientists, which forms the modern scientific discourse on the history of agricultural lending in Naddnieper Ukraine in the second half of the 19th - early 20th century, consists of three groups including in particular : 1)

research, which are devoted to outstanding economists and theorists of lending of the 19th - early 20th century; 2) works on the history of the Peasant and Noble banks, branches and offices of which operated on the territory of the Ukrainian governorates; 3) research of cooperative crediting.

We are obliged to note that despite a significant amount of scientific research on the history of lending (including agricultural lending) in Naddnieper Ukraine in the second half of the 19th and beginning of the 20th century, today prevail works devoted only to certain aspects of this complex and important scientific problem, without proper cooperation between representatives of various branches of knowledge. In the authors' view, synectics that is scientific cooperation of representatives of various specialties: economists, historians and lawyers, should become promising in studying the history of agricultural lending in Naddnieper Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries. It allows to solve such a complex scientific problem comprehensively and considering the economic component (determination of the most optimal scientifically grounded lending methods) and the historical as well as anthropological approach and the study of the legal regulation of credit relations. In our opinion, it is exactly the kind of approach, that allows not only to study the problem of the history of agricultural lending in Naddnieper Ukraine in the second half of the 19th and early 20th century comprehensively, but also to offer modern lenders a mechanism for developing balanced and affordable credit products that will stimulate the development of the agricultural sector and the economy of Ukraine as a whole.

agricultural lending, government, credit policy, bank, cooperative, theory of lending

Одержано (Received) 26.04.2021

Прорецензовано (Reviewed) 05.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 332.64(075):336.(477)

JEL Classification: G21; N53; N54

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).88-96](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).88-96)

В. Є. Швець, доц., канд. екон. наук

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Оцінювання земельних активів України банками Російської імперії на початку XX століття

Розкрито історичні факти проведення оцінювання українських земельних активів банками Російської імперії на початку XX ст. Проведено ретроспективний аналіз оцінки земельних активів у розрізі окремих регіонів України, які входили до складу Російської імперії. Обґрунтовано важливість сьогоденного використання досвіду оцінок земельних активів в Україні у зв'язку із введенням ринку землі. Проведено порівнювальні перерахунки ціни на земельні активи початку XX ст. у сьогоденні співставні ціни.

оцінка, земельні активи, банки, Україна, Російська імперія

В. Е. Швэц, доц., канд. экон. наук

Львовский национальный университет имени Ивана Франка, Львов, Украина

Оценка земельных активов Украины банками Российской империи в начале XX века

Раскрыты факты осуществления оценки украинских земельных активов банками Российской империи в начале XX в. Проведён ретроспективный анализ оценок земельных активов в разрезе отдельных регионов Украины, которые входили в состав Российской империи. Обоснована важность сегодняшнего использования опыта оценок земельных активов в Украине в связи с введением рынка земли. Осуществлены расчёты сопоставимых цен на земельные активы начала XX в. соответствующие сегодняшним экономическим условиям.

оценка, земельные активы, банки, Украина, Российская империя

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної проблематики зумовлена стратегічними цілями держави, згідно яких сталий розвиток України не можливий без повноцінного функціонування цивілізованого ринку землі. Зусиллями уряду країни внесені зміни до Земельного кодексу та інших законів, необхідних для початку функціонування ринку землі з 1.07.2021 р. Однак, механізм формування оцінки земельних ресурсів не достатньо розроблений і потребує насичення насамперед інформаційним забезпеченням. Формування інформаційної бази оцінки земельних ресурсів можливе лише шляхом застосування ретроспективного методу аналізу даних, сформованих на українських землях в умовах ринкової економіки, що зумовлено особливостями перерваного еволюційного процесу початком Першої світової війни та наступними революційними перетвореннями на території українських земель. Тому, пошук і аналіз історичного досвіду цього періоду виступає чи не єдиним джерелом створення інформаційної бази оцінки земельних активів для функціонування прозорого ринку землі в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інформаційного забезпечення оцінки земельних активів України привертає до себе підвищену увагу серед науковців і практиків через своє стратегічне значення для національної економіки. Упродовж останніх років в Україні було прийнято низку нормативно-правових актів та змін до існуючих у зв'язку із початком функціонування ринку землі 1 липня 2021 р. [2; 3]. Питанням оцінювання земельних ресурсів присвячували свої дослідження Ю. О. Кірічек і А. В. Кучер [4; 5]. Досліджували історичний досвід банківської діяльності на українських землях Д. А. Селіхов і Л. В. Паламарчук [7; 9]. У сфері дослідження досвіду оцінки земельних активів, що застосовувався в інших країнах, також маємо певні здобутки: А. М. Ряснянської [8]. Однак вітчизняний досвід оцінки землі не достатньо представлений у дослідженнях вітчизняних науковців. Існує об'єктивна потреба в подальших авторських дослідженнях, попередні результати яких представлені в опублікованих у співавторстві працях [10; 11].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження рівня та динаміки цін на земельні активи використовуючи історичний досвід оцінки українських земельних активів банками Російської імперії на початку ХХ ст. Досягнення цієї мети передбачає вирішення наступних завдань: виокремлення та групування даних оцінки земельних активів на території українських губерній, що входили до складу Російської імперії; проведення ретроспективного аналізу рівня цін на земельні активи у розрізі окремих регіонів України, які входили до складу Російської імперії; дослідження доцільності та можливості використання історичного досвіду оцінок земельних активів в Україні у зв'язку із введенням ринку землі для забезпечення справедливого ціноутворення на земельні активи в сьогоdnішніх умовах.

Виклад основного матеріалу. Інформативні матеріали, що було використано у попередньому дослідженні, стосуються Російської імперії, до складу якої входила більша частина українських земель [11]. На початку ХХ століття, у зв'язку з наявністю значних земельних ресурсів і аграрним характером економіки Росії, виникла потреба у спеціальних статистичних дослідженнях через те, що 55% земельної площі було заставлено в установах довгострокового кредиту або 65,8 млн. десятин [1, с. 3]. Відповідно, для управління цим процесом виникла потреба проведення спеціального статистичного дослідження. Міністерство Фінансів Росії почало регулювати оцінкову діяльність через відповідні директиви та державний фінансовий контроль, створивши у 1901 р. інститут своїх уповноважених представників в акціонерних земельних банках. Уповноважені перевіряли достовірність банківської діяльності з оцінювання земельного майна, що приймалось ними у заставу та затверджували суми цих оцінок. Слід зауважити, що на той час проведена земельним банком оцінка землі бралась за

основу вимірювань усіх видів земельного майна даної території. Така оцінка враховувала господарсько-економічні характеристики майна, ціни на оренду, а також ціни продажу. Органами влади оцінки землі, проведені банками, вважались об'єктивними і такими, що характеризують реальну тенденцію зміни цін на земельне майно. Водночас, уповноважений Міністерства Фінансів мав право зменшити вартість оцінки банком земельної власності, якщо вона була завищеною і встановлена з порушенням статуту та інструкції щодо проведенню оцінювання, або зовсім відмовити у її затвердженні. Зібрану інформацію про діяльності банків щодо оцінювання земельних активів уповноважені подавали щомісячно у Міністерство Фінансів. Перелік показників стосувався загального простору земельного майна, кількості непридатних земель, площі лісів, земельних доходів, податків і середньої оцінки вартості землі. Збором інформації про ці показники було охоплено 10 акціонерних земельних банків, які безпосередньо спеціалізувались на послугах іпотечного кредиту та постійно здійснювали емісію заставних листів із допомогою яких і кредитували землевласників.

Окрім іпотечних банків у дослідженні було задіяно два дворянських кредитних заклади, які також надавали кредити під заставу земельних активів, але тільки для дворян. Водночас, не у всіх іпотечних банках були такі уповноважені, що звісно спричинило відсутність даних. Наприклад, таким виявився Херсонський земельний банк, діяльність якого поширювалась на більшу частину південно-українських земель у чотирьох губерніях, а саме: Бессарабській, Херсонській, Таврійській та Катеринославській. Звісно, така ситуація унеможлиблювала здійснювати реальний контроль зі сторони Міністерства Фінансів Росії за об'єктивністю цін на земельні активи. Тому, для інформаційного забезпечення управління економіки загалом, і з метою контролю за цінами зокрема, Міністерство Фінансів Російської імперії починаючи від 1902 р. розпочало збір відомостей про ціни на земельне майно. Інформація про ціни на землю збирали по кожному повіту у кожній губернії за кожен рік. На основі зібраних відомостей формували таблиці, у яких по кожному оцінюванню вказувалась кількість десятин землі та розраховувалась середня оцінка земельного майна за десятину.

За результатами отриманих досліджень було сформовано джерельну базу даних про оцінку земельних активів та середні ціни за десятину придатної землі російськими приватними земельними банками за 1903-1912 рр., що й було опубліковано в Петрограді у 1915 р. [1]. Саме ці матеріали було використано співавторами цього дослідження у якості відомостей про ціни на земельні активи на українських землях [8-9]. Водночас, потреби сьогодення в інформаційному забезпеченні становлення та функціонування ринку землі в Україні потребують значного розширення й більш поглибленого дослідження.

На основі вибраних показників з оцінки земельних активів Російської імперії згруповано дані, які стосуються українських земель. У дослідженні використано матеріали з 1903 по 1908 рік у розрізі губерній. У якості поглиблення і конкретизації для розрахунків використано матеріали про середню оцінку земельних активів кожного повіту Херсонської губернії, що на даний час актуально для Одещини та Миколаївщини. Застосування методів ретроспективного аналізу, як правило, дозволяє з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами і процесами, які вже раніше відбулись. Тобто на результати ретроспективного аналізу ми вже не можемо впливати, не можемо їх скоригувати, на відміну від оперативного аналізу, який дозволяє здійснювати коригуючі дії та впливати на кінцевий результативний показник. Водночас, перевагою ретроспективного аналізу є можливість дослідження господарських явищ і процесів, що дозволяє застосовувати усі можливі аналітичні прийоми й отримати вичерпну інформацію про досліджувані тренди. Результати

ретроспективного аналізу використовують як для інтерполяції відсутніх даних, так і для екстраполяції в стратегічних дослідженнях і прогнозах.

У даному дослідженні, з огляду на відсутність сучасних матеріалів з ринкової оцінки земельних ресурсів в Україні, ретроспективний аналіз статистичних досліджень виступає єдиним способом отримати результати реальної цінності земельних активів, це по-перше. А по-друге, результати ретроспективного аналізу сприятимуть формуванню базових або нормативних цін на земельні ресурси в Україні. Використовуючи результати статистичних спостережень з оцінки земельних активів в умовах ринкових відносин, маємо можливість відобразити вибрані показники щодо оцінки українських земель (табл.1).

Таблиця 1 - Середня оцінка земельних активів на етнічній українській території заставлених у банках Росії у 1903-1908 рр. (рублів).

№	Губернії та округи	Роки						Відхилення: 1908 р. до 1903 р.	
		1903	1904	1905	1906	1907	1908	Рублів	%
1.	Харківська	129,0	141,1	158,4	154,5	188,1	265,3	+136,3	205,66
2.	Полтавська	171,6	168,7	176,7	173,2	201,5	225,6	+54	131,47
3.	Чернігівська	67,8	95,0	92,9	148,7	163,0	114,1	+46,3	168,29
4.	Київська	152,3	150,1	133,5	133,0	141,9	174,7	+22,4	114,71
5.	Волинська	77,3	77,2	81,3	87,2	69,3	62,8	-14,5	81,24
6.	Подільська	150,7	170,5	174,6	171,7	193,6	194,7	+44	129,20
7.	Бессарабська	124,5	150,5	197,4	155,7	200,0	283,6	+159,1	227,79
8.	Херсонська	214,6	296,6	223,5	237,8	281,7	177,5	-37,1	82,71
9.	Таврійська	102,3	163,9	125,2	102,8	110,0	114,9	+12,6	112,32
10.	Катеринославська	143,5	141,5	122,6	159,3	162,6	201,9	+58,4	140,70
11.	Донська область:								
	Черкаський округ	132,9	128,4	143,3	140,2	162,4	144,3	+11,4	108,58
	Донецький округ	108,1	111,2	110,4	119,8	139,1	127,0	+18,9	117,48

Джерело: сформовано автором на основі опрацювань історичних даних.

Як видно з табл. 1, ціни за десятину землі на українській етнічній території коливались від найнижчого рівня – 62,8 руб. у Волинській губернії (1908 р.) до 296,6 рублів в Херсонській губернії (1904 р.), тобто перепади за територією та часом сягали п'ятикратного рівня. Найбільш високі ціни за десятину землі у 1903 р. зафіксовано у Херсонській губернії - 214,6 руб., на другому місці знаходилась Полтавська губернія – 171,6 руб., і на третьому місці – Київська губернія, відповідно 152,3 руб. За п'ять років ситуація суттєво змінилася, так на перше місце за рівнем цін вийшла Бессарабська губернія – 283,6 руб., на другому місці виявилась Харківська губернія – 265,3 руб., а на третьому – Полтавська губернія, відповідно в 225,6 руб. оцінено десятину земельного майна. Характерно, що найменші ціни за 1903 рік зафіксовано у Чернігівській губернії – 67,8 руб., на другому місці Волинська губернія – 77,3 руб., а на третьому Таврійська губернія – 102,3 руб. У 1908 р. найнижчі цінові позиції займала Волинська – 62,8 руб., за нею йшла Чернігівська губернія – 114,1 руб., а на третьому місці знаходилась Таврійська губернія – 114,9 руб. за десятину земельних активів. Найбільше зростання цін за 1903-1908 рр. спостерігається у Бессарабській губернії (159,1 руб.), на другому місці Харківська губернія (+136,3 руб.), а на третьому – Катеринославська губернія (+58,4 руб.). Зниження ціни, як не дивно, найбільше спостерігалось у Херсонській

губернії (-37,1 руб.) і у Волинській губернії (-14,5 руб.). Решта губерній характеризувались зростанням цін на земельне майно заставлене у банках. Для візуалізації результатів ретроспективного аналізу оцінювання земельних активів найбільш доцільно застосувати графічний метод (рис. 1).

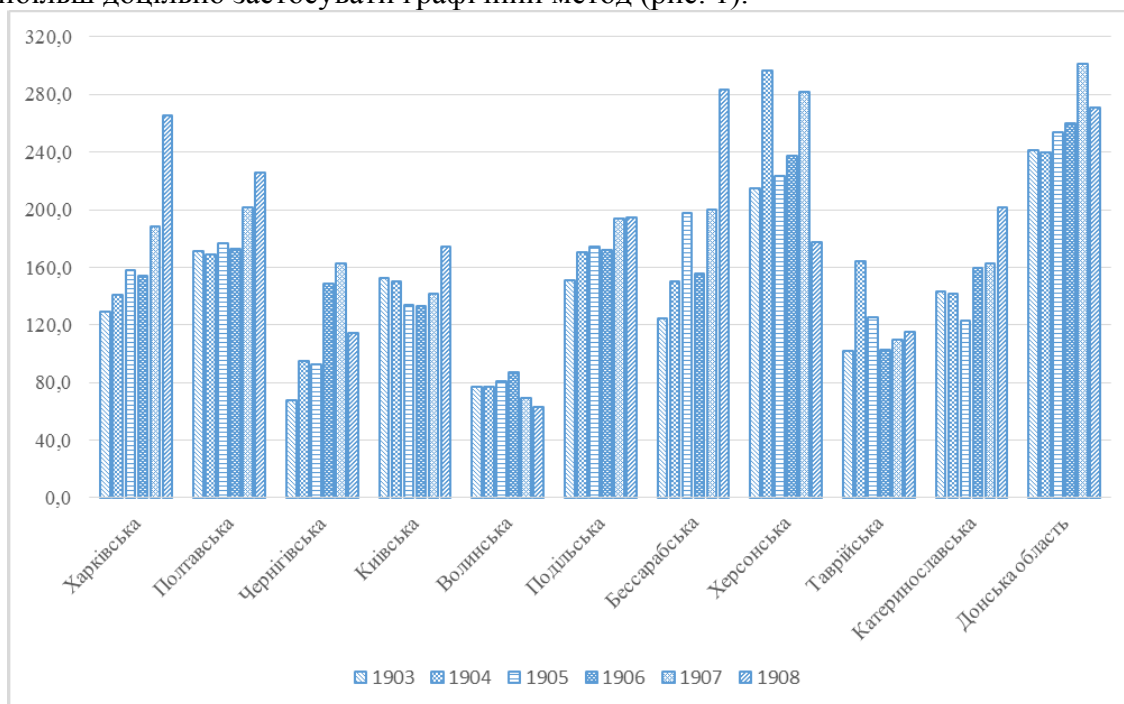

Рисунок 1 – Середня оцінка земельних активів на етнічній українській території закладених в банках Росії у 1903-1908 рр.

Джерело: побудовано автором на основі опрацювань історичних даних

Як видно за даними рис. 1, середня оцінка земельних активів на етнічних українських територіях загалом мала тенденцію в аналізованому періоді до зростання. Виняток складає Волинська губернія.

З метою поглиблення ретроспективного аналізу цін на земельні активи, використано інформацію по окремих повітах Херсонської губернії, які серед заставленого майна на території України в банках Росії у 1903-1908 рр. характеризувались постійно високими цінами (табл. 2).

Таблиця 2 – Середня оцінка земельних активів по окремих повітах Херсонської губернії заставлених у банках Росії у 1903-1908 рр. (рублів)

№	Повіти	Роки						Відхилення: 1908 р. до 1903 р.	
		1903	1904	1905	1906	1907	1908	Рублів	%
1.	Херсонський	292,3	344,0	239,7	254,4	306,3	188,7	- 103,6	64,56
2.	Александрійський	153,5	174,7	214,6	186,1	165,0	201,4	+ 47,9	131,2
3.	Ананєвський	148,1	119,7	195,8	122,1	-	180,0	+ 31,9	121,54
4.	Єлисаветградський	157,4	161,0	176,1	182,0	-	164,9	+ 7,5	104,76
5.	Одеський	156,2	151,7	154,1	170,0	169,3	121,0	-35,2	77,46
6.	Тираспольський	-	-	147,1	-	180,2	185,7	+ 38,6*	126,24
7.	Загалом по губернії	214,6	296,6	223,5	237,8	281,7	177,5	-37,1	82,71

*у зв'язку з відсутністю даних з оцінки земельних активів у 1903 і 1904 роках, при визначенні відхилення за базовий прийнято показник оцінки в 1905 р.

Джерело: сформовано автором на основі опрацювань історичних даних

Дані табл. 2 свідчать, що найвищі ціни на земельні активи спостерігались у Херсонському повіті – 292,3 руб. за десятину, на другому місці знаходився Єлисаветградський повіт – 157,4 рублі, а на третьому місці знаходився Одеський повіт, відповідно 156,2 рублі за десятину. За п'ять років ситуація суттєво змінилася, адже на першому місці опинився Александрійський повіт - 201,4 рублів за десятину, на другому місці Херсонський повіт – 188,7 рублів, а на третьому місці Тираспольський район - відповідно 185,7 рублів. Найнижчими цінами у 1903 році характеризувався Ананевський повіт – 148,1 рублів за десятину земельного майна. Найнижчими цінами у 1908 році характеризувався Одеський район – 121 рубель за десятину земельних активів. Найбільше зростання за аналізований період прослідковується в Александрійському повіті (+47,9 руб.), на другому місці Тираспольський повіт (+38,6 руб.), а на третьому місці Ананевський повіт (+31,9 руб.). Треба зауважити, що відсутність даних за окремі роки у Тираспольському та інших повітах свідчить про відсутність заставленого майна у банках в цих повітах. Зниження цін на земельне майно у 1908 р. спостерігалось найбільше у Херсонському повіті (-103,6 руб.) і в Одеському повіті (-35,2 руб.). Однак, якщо подивитись на дані Херсонського повіту у розрізі всіх років (1903-1908), видно, що таке зниження лише в припадало на 1908 р. Загалом, середні ціни на землю зростали. З метою візуалізації цих результатів аналізу оцінки земельних активів застосуємо графічний метод (рис. 2).

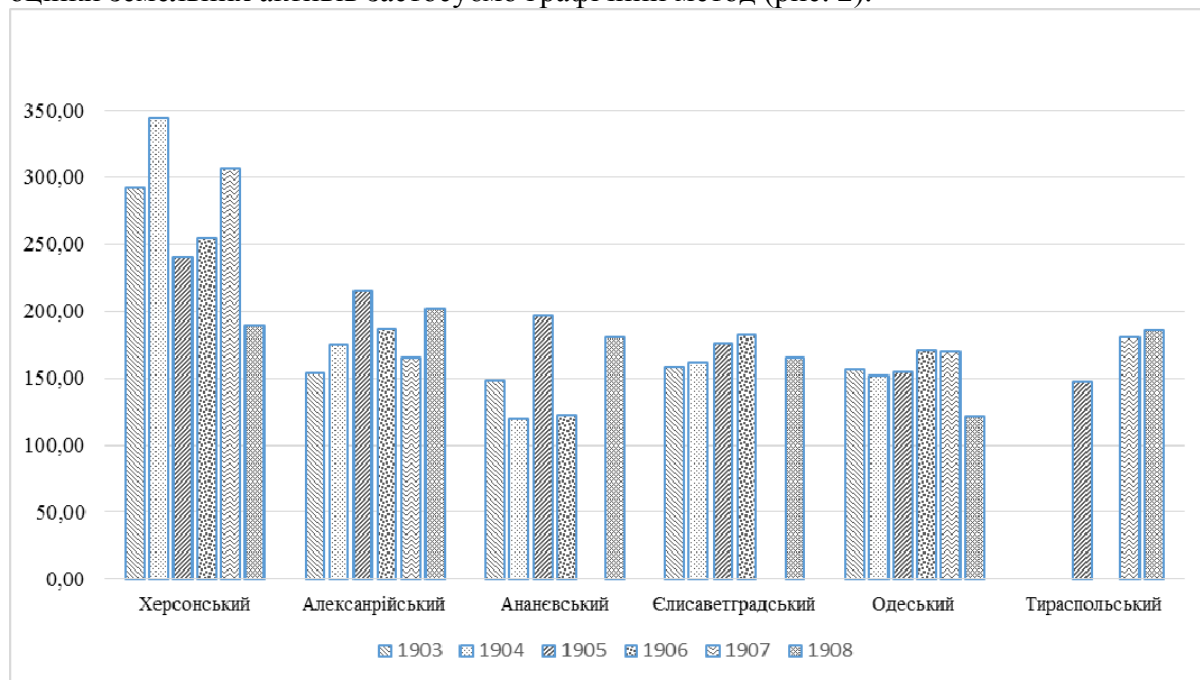

Рисунок 2 – Середня оцінка земельних активів по окремих повітах Херсонської губернії закладених в банках Росії у 1903-1908 рр.

Джерело: побудовано автором на основі опрацювань історичних даних

Як видно з рис. 2, рівень середньої оцінки земельних активів по окремих повітах Херсонської губернії коливався, а за окремі роки дані зовсім відсутні у зв'язку з відсутністю застави в банках. Тому в цілях порівняння даних з оцінки земельних активів у 1903 і 1904 роках окремих повітів, при визначенні відхилень за базовий приймався середній показник оцінки 1905 року. Корисність графічної візуалізації динаміки оцінки земельних активів полягає у можливості відтворити основні тренди характерні для цих територій не залежно від змін валюти через більш як столітню історію. Водночас, є спосіб наближення цін на земельні активи, що діяли на початку

XX ст. до цін у гривнях України через вартість золота. Російський рубль у часи золотого стандарту містив 17,424 долі чистого золота (0,766656 грама) [10]. Враховуючи, що курс унції золота за даними Національного банку України коштує 48081,57 гривень, відповідно вартість одного грама - 1546,03 гривень [6]. На основі вартості золотого вмісту рубля і оцінки земельних активів можна розрахувати тогочасну вартість землі в українській гривні. Наприклад, розрахуємо найнижчу ціну, яка спостерігалась у Волинській губернії - 62,8 рублів за одну десятину у 1908 р., тобто, одна десятина найдешевшої землі у перерахунку коштуватиме:

$$62,8 \times 0,766656 \times 1546,03 = 74\,435 \text{ (гривень)}.$$

Найбільший рівень ціни земельних активів зафіксовано в сумі 296,6 рублів у Херсонській губернії (1904 р.). На основі аналогічних розрахунків одна десятина, у перерахунку на українські гривні коштуватиме:

$$296,6 \times 0,766656 \times 227,390 = 351\,552 \text{ (гривень)}.$$

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ретроспективний аналіз результатів оцінювання земельного майна упродовж 1903-1908 рр. на українських землях, які входили на початку XX ст. до складу Росії, показав, що найбільш визнаними оцінками земельного майна була практика оцінювання, що здійснювалась земельними банками. На основі даних спеціального статистичного дослідження виявлено, що найвищі середні ціни спостерігались упродовж 1903-1908 років у Херсонській, Полтавській, Київській та Подільській губерніях, а найбільше зростання зафіксовано у Бессарабській губернії (+159,1 рублів), Харківській губернії (+136,3 рублів) і в Катеринославській губернії (+58,4 рублів). найдешевшими були землі Волинської губернії (62,8 рублів), що у перерахунку через сьогоднішню вартість золота мала б коштувати 74 435 гривень. Найвища ціна земельних активів зафіксована у Херсонській губернії (296,6 рублів), що у перерахунку мало б коштувати 351 552 гривень. Перераховані таким способом ціни можна використовувати як еталони для стартової ціни на земельних аукціонах в Україні, що сприятиме формуванню справедливих цін на земельні активи та дозволить створити ефективний і прозорий ринок землі. Відповідно перспективами подальших досліджень є формування алгоритмів визначення справедливих стартових цін для земельних аукціонів.

Список літератури

1. Данняя объ оценкахъ земельныхъ имуществъ средняя подесятинная оценки русскихъ частныхъ земельныхъ банковъ за 1903-1912 гг. Петроградъ: Типография Редакции периодическихъ изданий Министерства Финансовъ, 1915. 52 с.
2. Закон України «Про оцінку земель». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15> (дата звернення: 14.05.2021).
3. Земельний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 14.05.2021).
4. Кірічек Ю. О. Оцінка земель: навч. посібн. Дніпропетровськ: Літограф, 2016. 454 с.
5. Кучер А.В. Методичні засади оцінювання інвестиційної привабливості землекористувань аграрних підприємств. *Вісник економічної науки України*. 2018. №1. С.77-85.
6. Облікова ціна банківських металів. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates-metal>. (дата звернення: 14.05.2021).
7. Паламарчук Л.В. Ипотека земли: историчний досвід та проблеми сучасності. К.: МБЦ «Медінформ», 2012. 182 с.
8. Ряснянська А.М. Світовий досвід формування власності на землю. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 58–62.

9. Селіхов Д.А. Земський банк Херсонської губернії як специфічна форма кредитної кооперації України. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. Серпень 2018. С.29-32.
10. Shvets V., Mishchuk N., Novostavska O. Methods of estimating land resources of Ukraine in the conditions of land market formation for the purposes of sustainable development. *E3S Web of Conferences 255, 01018 (2021) ISCMEE 2021*. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125501018>. (дата звернення: 14.05.2021).
11. Shvets V., Shevtsiv L., Mishchuk N., Melnyk B., Humen Y., Mudrak, M. Investment Attractiveness of Land Resources of Ukraine. *10th International Conference on Advanced Computer Information Technologies, ACIT 2020 – Proceedings*. 2020. P. 699-703.

References

1. Dannya ob otsenkakh zemelnykh imushchestv sredniya podesyatinnyya otsenki russkikh chastnykh zemelnykh bankov za 1903-1912 gg. [Data on assessments of land property, average tenths estimates of Russian private land banks for 1903-1912] (1915). Petrograd: Tipografiya Redaktsii periodicheskikh izdaniy Ministerstva Finansov [in Russian].
2. Zakon Ukrainy «Pro otsinku zemel» [Law of Ukraine "On Land Valuation"]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15> [in Ukrainian].
3. Zemelni kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].
4. Kirichek, Yu. O. (2016). Otsinka zemel [Land valuation]. Dnipropetrovsk: Litohraf [in Ukrainian].
5. Kucher, A.V. (2018). Metodichni zasady otsiniuvannya investytsiinoi pryvablyvosti zemlekorystuvan ahrarnykh pidpriemstv [Methodical bases of estimation of investment attractiveness of land uses of the agricultural enterprises]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy - Bulletin of Economic Science of Ukraine, 1, 77-85* [in Ukrainian].
6. Oblikova tsina bankivskykh metaliv [Accounting price of bank metals]. *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates-metal> [in Ukrainian].
7. Palamarchuk, L.V. (2012). Ipoteka zemli: istorychnyi dosvid ta problemy suchasnosti [Land mortgage: historical experience and modern problems]. K.: MVTs «Medinform» [in Ukrainian].
8. Riasnianska, A.M. (2015). Svitovyi dosvid formuvannya vlasnosti na zemliu [World experience of land ownership formation]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky - Global and national economic problems, 7, 58–62* [in Ukrainian].
9. Selikhov, D.A. (2018). Zemskyi bank Khersonskoi hubernii yak spetsyfichna forma kredytnoi kooperatsii Ukrainy [Zemsky Bank of Kherson Province as a specific form of credit cooperation of Ukraine]. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka - National Law Journal: Theory and Practice, 5(33), 29-32* [in Ukrainian].
10. Shvets, V., Mishchuk, N., & Novostavska, O. Methods of estimating land resources of Ukraine in the conditions of land market formation for the purposes of sustainable development. *E3S Web of Conferences 255, 01018 (2021) ISCMEE 2021*. Retrieved from <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125501018>.
11. Shvets, V., Shevtsiv, L., Mishchuk, N., Melnyk B., Humen, Y., & Mudrak, M. Investment Attractiveness of Land Resources of Ukraine. *10th International Conference on Advanced Computer Information Technologies, ACIT 2020 – Proceedings*. 2020. (pp. 699-703).

Volodymyr Shvets, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Valuation of Land Assets of Ukraine by Banks of the Russian Empire in the Early 20th Century

The start of the land market in Ukraine began on July 1, 2021, which opened new opportunities for the development of the national economy. At the same time, the issue of assessment of formation of land assets remained insufficiently provided with appropriate mechanisms for the transparency of this market and the establishment of fair land prices. An important component of the formation of a fair valuation of land assets are the previous databases on their sales prices for previous time periods. We do not have such data due to the lack of a land market in Ukraine during the administrative-command system of economic management, being part of the USSR. Therefore, the only systematized databases for the assessment of land assets are studies conducted by the Ministry of the Russian Empire in the early 20th century.

This article aims to study the level and dynamics of land asset prices using the historical experience of valuation of Ukrainian land assets by banks of the Russian Empire in the early twentieth century. The article separates and groups data on the valuation of land assets in the Ukrainian provinces, which were part of the

Russian Empire. A retrospective analysis of the valuation of land assets in terms of individual regions of Ukraine that were part of the Russian Empire was performed on the basis of selected data.

The necessity and importance of today's use of historical experience of valuations of land asset in Ukraine are substantiated in connection with the introduction of the land market. Using the index of change in the value of gold, comparative prices transfer of land assets from the early twentieth century at today's comparable prices. The obtained level of prices for land assets has the prospect of being used as a base during the organization of land auctions to form a fair price for land in Ukraine.

valuation, land assets, banks, Ukraine, the Russian Empire

Одержано (Received) 21.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 26.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.108.2:658.3

JEL Classification: M12

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).97-105](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).97-105)

А. В. Бессонова, асп.

Т. М. Черната, доц., канд. екон. наук

*Державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет», м. Маріуполь, Україна***Аналіз методів розвитку кадрового потенціалу підприємств**

У статті було проведено дослідження існуючих методів ефективного розвитку кадрового потенціалу організацій. Проаналізовано публікації науковців та запропоновано авторське визначення терміну «мотивація персоналу». Приведено аналіз сучасних інструментів підвищення якості кадрів та їхніх компонентів. Сформовано основи системи розвитку кадрового потенціалу. Проаналізовано основні помилки у впровадженні стратегії розвитку кадрів.

кадри, мотивація персоналу, кадровий потенціал, кваліфікація кадрів, розвиток персоналу, коучинг

А. В. Бессонова, асп.

Т. Н. Черната, доц., канд. екон. наук

*Государственное высшее учебное заведение «Приазовский государственный технический университет», г. Мариуполь, Украина***Анализ методов развития кадрового потенциала предприятий**

В статье было проведено исследование существующих методов эффективного развития кадрового потенциала организаций. Проанализированы публикации ученых и предложено авторское определение термина «мотивация персонала». Приведен анализ современных инструментов повышения качества кадров и их компонентов. Сформированы основы системы развития кадрового потенциала. Проанализированы основные ошибки во внедрении стратегии развития кадров

кадры, мотивация персонала, кадровый потенциал, квалификация кадров, развитие персонала, коучинг

Постановка проблеми. Управління кадрами та кадровим потенціалом підприємства, незалежно від його розмірів та кількості персоналу, є одним з найважливіших факторів функціонування та розвитку економіки на рівні організації, країни та світу в цілому, адже ніякий суб'єкт господарювання не зможе існувати без робочої сили. Саме кваліфікація кадрів підприємства, їх рівень освіти та професійні навички мають прямий вплив на розвиток та просування бізнесу.

Сучасні умови підприємництва вимагають від керівників не тільки досконального підбору персоналу, а й його постійного розвитку, адже саме від успішного підвищення кадрового потенціалу залежать продуктивність праці кожного співробітника та фірми у цілому, її конкурентоспроможність та ефективність діяльності. У наш час розвитку людського потенціалу приділяють багато уваги та ресурсів, оскільки збалансований, професійний підхід до цього аспекту суттєво підвищує усі можливі показники роботи підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання кадрового потенціалу та мотивації працівників у наш час досліджуються багатьма вченими та здобувачами. Вітчизняні та зарубіжні дослідники пропонують власні тлумачення терміну «мотивація персоналу», наприклад, К. Уланов [2] вважає мотивацію створенням особливих умов праці; В. Баранова [16] визначає мотивацію як сукупність впливаючих на людину стимулів. Б. Нельсон [17] бачить її як процес взаємодії працівника з керівником. Л. Норджі [10] розкриває основну функцію мотивації персоналу. Ю. Зайцева [19]

вважає мотивацію спонукаючим інструментом підвищення продуктивності. Ш. Дутта [18] стверджує, що мотивація персоналу – ставлення працівників до роботи, а М. Іващенко й О. Бабінцева [6] – що це комплекс заходів, які впливають на потреби працівників. Але у сучасній науковій літературі досі не існує єдиного підходу до тлумачення та загальновикористованого визначення терміну «мотивація персоналу».

Існуючі системи розвитку кадрового потенціалу та їхні переваги й недоліки були відображені у наукових працях таких дослідників, як Т. Баскіна [1], яка дослідила інструмент вирішення конфліктів Томаса-Кілманна, О. Смірнова [22], що розробила анкету розвитку сильних сторін працівника, І. Дубіна [5], яка винайшла ключі удосконалення творчого потенціалу та інновацій. К. Камерон та Р. Квінн [9] створили власний опитувальник організаційної культури OCAI. Проте у науковому суспільстві бракує єдиної характеристики найбільш дієвих методів розвитку кадрів, яка допомогла б менеджерам швидко обрати відповідні інструменти.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз існуючих систем розвитку кадрового потенціалу підприємств, характеристика їхніх методів, інструментів, переваг та недоліків, а також формулювання власного визначення терміну «мотивація персоналу».

Виклад основного матеріалу. Для розуміння мети створення дієвої програми кадрового розвитку та особливостей кожного з розглянутих нижче методів варто спочатку зупинитися на визначенні терміну «мотивація персоналу», адже саме ефективна та своєчасна мотивація персоналу є запорукою продуктивної праці співробітників, їхньої максимальної залученості у робочий процес і, як наслідок, стратегічні цілі та поточні задачі підприємства виконуються швидше. Аналіз публікацій дослідників та вчених (табл. 1) показав, що не існує єдиного, загальноприйнятого тлумачення терміну мотивації персоналу, тому авторами запропоновано власне визначення цього найменування.

Отже, на основі приведених вище тлумачень цього терміну авторами запропоноване власне визначення: мотивація персоналу – це сукупність заходів та інструментів, якими користується керівництво з ціллю стимулювати внутрішні ресурси працівників до максимально ефективної роботи, метою якої є підвищення продуктивності праці персоналу та загальне зростання прибутковості організації.

Керівництво організації має розробити детальний, чіткий стратегічний план розвитку кадрового потенціалу, який буде збігатися з іншими цілями підприємства та не виявиться збитковим у довгостроковій перспективі. Керівництво має точно сформулювати цілі, заради яких буде проводитися розвиток людського потенціалу, та пам'ятати важливу умову дійсно ефективних заходів: змінюватися та вдосконалюватися повинні не тільки рядові працівники, а й керуючий склад організації, бо за умов використання застарілих прийомів менеджменту та стагнації в управлінні усі спроби розвитку персоналу будуть марними. Керівники повинні йти в ногу з часом, вивчаючи нові стилі управління та шляхи взаємодії з працівниками, а також постійно удосконалюючи свої лідерські якості.

Загалом уся система розвитку кадрового потенціалу стоїть на чотирьох основах:

- сталий розвиток (постійне покращення якості кадрів шляхом підбору, навчання та підвищення кваліфікації робітників);
- постійне удосконалення керуючого складу, як було зазначено вище;
- збіг цілей кадрового розвитку з поточними та стратегічними цілями організації;
- рентабельність (система розвитку кадрів не повинна стати фінансовим тягарем, що може збанкрутити фірму) [21].

Таблиця 1 – Розкриття існуючих тлумачень терміну «мотивація персоналу»

Автор(и)	«Мотивація персоналу – це...»
Кір Уланов	Створення особливих робочих умов та стимулів всередині компанії, які спонукають працівника на якісне виконання обов'язків і досягнення поставлених цілей [2].
Юлія Зайцева	Важливий інструмент підвищення продуктивності праці, що спонукає людей до певної діяльності, спрямованої на досягнення цілей організації [19].
Вероніка Баранова	Сукупність стимулів, які застосовує керівник для досягнення максимальної ефективності роботи співробітників [16].
Bob Nelson	Мотивація працівника є прямим результатом суми взаємодій із його менеджером [17].
LIGS University	Це процес заохочення себе та інших до дій, досягнення особистих цілей чи цілей бізнесу, а метою цього процесу є отримання максимальної вигоди від використання існуючої робочої сили, що покращує загальну ефективність та прибутковість компанії [20].
Shreya Dutta	Це можна визначити як ставлення працівників до своєї роботи; це бажання та енергія, яка робить людей постійно зацікавленими і готовими до роботи [18].
Lodewijk Noordzij	Мотивація є рушійною силою успіху організації та гарантує, що співробітники залишаються активними та сприяють кращій роботі [10].
Іващенко М. О., Бабінцева О. І.	Комплекс заходів, які спрямовані на внутрішні потреби і цінності працівників. Вони спрямовані не тільки на старанність, ініціативність і бажання трудитися, а й на працю в цілому [6]

Джерело: узагальнено авторами

У сучасному бізнес-середовищі існує декілька дієвих методів формування продуктивної команди та розвитку кадрового потенціалу. Кожен з цих методів включає у себе низку дієвих інструментів та засобів, які є необхідними для досконалої оцінки кадрових ресурсів підприємства та можливих шляхів розвитку кадрового потенціалу. Нижче ми розглянемо кожен зі складових усіх зазначених методів та можливі області їх застосування. Ці методи поділяються на наступні категорії:

1. Індивідуальний розвиток та коучинг. Ці методи використовуються для стимулювання розвитку працівників з сильним індивідуальним потенціалом та прогнозованим кар'єрним зростом. Різноманітні тести, що використовуються у цій категорії, допомагають визначити особисті характеристики співробітників, їхні цінності та здібності, а також можуть допомогти у постановці цілей та інтересів. У свою чергу, це сприятиме на зацікавленість у професійному розвитку і навчанні та кар'єрному просуванні[8].

1.1. *Оцінка за методом 360°*. З різних сторін оцінюються лідерські якості та здібності співробітника його керівництвом, колегами, підлеглими та їм самим. Застосовується як допомога кадрам з високим потенціалом у складанні індивідуальних планів чи у сповіщенні співробітників лідера про його риси характеру та сильні сторони, що допоможе у вирішенні питань, розподілі обов'язків та ефективній взаємодії з колегами [3].

1.2. *Оцінка Хогана*. Ця методика включає до себе три види анкетування. Опитувальник особистих якостей Хогана потрібен для оцінки звичайних характеристик кожного працівника, які є необхідними для виконання ними своїх щоденних обов'язків, створення стійких стосунків у колективі та загального кар'єрного успіху.

Анкетування розвитку Хогана є стандартом оцінювання кількісних характеристик, що заважають кар'єрному зростанню кадрів. Опитувальник мотивів, цінностей та переваг служить для розкриття основних цінностей та вподобань робітника, його інтересів та цілей, які можуть впливати на ефективність його праці. Також цей опитувальник допомагає у відображенні ідеального робочого середовища, де працівники будуть задоволені і замотивовані до праці. Загалом оцінка Хогана служить для кращого розуміння кожної особи у колективі, її цілей, здібностей та інтересів, а також особистісних якостей і пріоритетів, що у цілому мають вплив на кар'єрний ріст людини, прискорюючи або сповільнюючи його [14].

1.3. *Індивідуальний професійний опитувальник OPQ*. Це інструмент самооцінки працівника, який використовується лише для професійно-особистісного моделювання людини у бізнес-середовищі. У основі цього метода знаходяться усі види аспектів особистості, які формують поведінку особи на роботі та мають вплив на її продуктивність. Результатом буде низка аналітичних звітів: звіт керівництва, звіти про емоційний стан та розвиток, про здатність до навчання та про план особистого розвитку працівника [4].

2. Удосконалення відносин у колективі, формування команди та вирішення конфліктних ситуацій. Це необхідно для того, щоб учасники груп чи колективів навчилися розрізняти типи особистостей та розуміли їх важливість у спілкуванні, виділити індивідуальні потреби та узгодити їх з колективними. Методи цієї категорії спрямовані на налагодження спілкування і співробітництва заради успішного керування динамічними змінами у колективі та згладжування конфліктних ситуацій.

2.1. *Індикатор зміни стилю*. Використовується для характеристики індивідуального стилю працівника за умов змін на підприємстві. Модель виділяє три види особистості: консерватор, прагматик та генератор ідей. Цей індикатор використовується для визначення відношення та підготовленості працівника і колективу в цілому до масштабних змін в організації [8].

2.2. *Основні міжособистісні стосунки у системі Орієнтація-Поведінка FIRO-B*. Ця система є допоміжною у визначенні соціальних потреб людини відносно до спілкування та відносин у колективі. Поведінка особи вимірюється у трьох видах міжособових механізмів: контроль, прив'язаність, залученість. Цей вид оцінки і контролю допомагає виділити індивідуальні потреби кожного учасника групи, які мають вплив на відносини у колективі, сприяє згладжуванню конфліктів та удосконалює систему обміну інформацією між співробітниками [13].

2.3. *Індикатор Майєрса-Бріггса*. Індикатор призначений для визначення психологічних вподобань особи, що впливають на прийняття нею рішень, через два види функцій: раціональні (мислення, почуття) та ірраціональні (інтуїція, відчуття). Саме ці функції формують інтровертну чи екстравертну модель поведінки людини. Цей індикатор використовується переважно у сфері підготовки керівних кадрів та коучингу, а також іноді є інструментом покращення співробітництва та взаємодії керівників і підлеглих [7].

2.4. *Анкета розвитку сильних сторін SDI*. Вона є незамінним інструментом оцінки свідомості людини та допомагає удосконалити колективні відносини. Ця анкета служить для розуміння працівниками їхніх пріоритетів та переваг у відносинах з іншими, а також допомагає визначити джерело власної гідності. Анкету використовують з метою покращення відносин у колективі, формування єдності та зменшення кількості конфліктів [22].

2.5. *Інструмент вирішення конфліктів Томаса-Кілманна*. Цей інструмент служить для кращого розуміння та керівництва конфліктними ситуаціями та оцінює

поведінку особі у конфлікті двома факторами: підготовленістю до спільної праці та рівнем самовпевненості. Використовується заради підвищення ефективності та продуктивності праці групи шляхом формування командного духу та вивчення практичних навичок вирішення різних конфліктних ситуацій [1].

3. Керівництво ефективністю праці та удосконалення командної роботи колективу. Ця категорія методів призначена для розуміння співробітниками важливості спільної праці, продуктивності роботи групи та кожної людини у неї, їхніх навичок та можливостей, а також інших факторів (наприклад, прозорість відносин чи розуміння поставлених цілей), що мають значний вплив на розвиток колективних відносин. Такі методи формують високоефективну групу спеціалістів з широким колом можливостей [8].

3.1. *Оцінка групового розвитку Кемпбелла-Галлама*. Загалом ця система служить методом оцінювання потенціалу колективу та ефективності його керівництва. Цей показник допомагає визначити думку групи працівників про зміни та інновації на підприємстві, а також ступінь прозорості і розуміння поставлених завдань. Оцінка групового розвитку використовується як допоміжний фактор у визначенні ефективності командної роботи, сильних і слабких сторін групи та можливих шляхів підвищення продуктивності праці [11].

3.2. *Робота у групі KSA*. Цей показник допомагає у оцінці успішної взаємодії окремих працівників за умов їхньої співпраці у команді. Оцінці підлягають два виміри групової праці: міжособистісні, що включають до себе обмін інформацією, спільне розв'язування завдань і вирішення конфліктів, та самоврядувальні, що складаються з планування, координації та управління ефективністю. Метод служить для формування максимально продуктивної та згуртованої команди шляхом оцінки потенціалу кожного її учасника та оцінки ефективності командної праці [5].

4. Організаційний розвиток та ефективність бізнесу. Даний тип методів є допоміжним у оцінці усієї організації заради визначення сильних та слабких сторін, що допоможе знайти можливі шляхи підвищення організаційної ефективності бізнесу. Ця категорія дозволяє оцінити наявну та спрогнозувати бажану корпоративну культуру й узгодити шляхи змінення культури з загальними цілями підприємства. Така оцінка характеризує позитивні та негативні фактори формування творчого та інноваційного потенціалу і дозволяє визначити ступінь задоволення колективу та загальну залученість у робочий процес [8].

4.1. *Оцінка організаційної структури Денісона*. Ця оцінка служить для визначення сильних і слабких сторін фірми, що мають вплив на її організаційну діяльність, шляхом вимірювання чотирьох параметрів організаційної культури: адаптивність до змін, первинне призначення, внутрішня залученість та організаційна узгодженість. Результатом цієї оцінки має бути збалансований план вирішення питань та завдань з покращення організаційної культури [12].

4.2. *Ключі удосконалення творчого потенціалу та інновацій*. Інструмент оцінює вплив робочого середовища групи працівників чи організації в цілому на можливість появи творчості та інновацій. Суб'єктом вивчення є ресурси підприємства, мотивація його персоналу та досвід керівництва, адже саме ці фактори мають найбільший вплив на виникнення змін та інновацій на підприємстві. Ключі використовуються для налаштування кадрів на креатив і творчість, а також створення ними інноваційних рішень [5].

4.3. *Опитувальник організаційної культури Камерона-Квінна OCAI*. Опитувальник складається з шести сфер дослідження: керівництво організацією; керівництво працівниками; домінуючі характеристики; критерії успіху; стратегічні

акценти; організаційна взаємодія. Цей метод є інструментом порівняння організаційної культури до та після будь-яких змін на підприємстві або між запланованою на фактичною ситуацією. Також він може відображати ступінь націленості організації на потреби споживачів та домінуючий стиль роботи організації [9].

Потрібно розуміти, що при впровадженні системи розвитку кадрового потенціалу є неминучими деякі помилки, які є досить типовими для більшості організацій. З боку керівництва варто заздалегідь дослідити ці промахи та не допустити їхньої появи у своїй стратегії. До основних помилок відносяться:

1. Недостатнє розуміння терміну «кадровий потенціал». Деякі керівники починають суттєво підвищувати вимоги до усіх співробітників, бо вважають, що потенціал означає надприродні можливості людини. Насправді потенціал кадрів є комплексним поняттям із багатьох складових, який включає до себе загальні ресурси усього робочого колективу.

2. Увага приділяється лише «обраним», високоперспективним працівникам, у наслідок чого у колективі виникають конфлікти на ґрунті нерівноправності. Нерідко працівники, які потребують трохи більше часу та внутрішніх ресурсів для значного розвитку, залишаються позаду та стикаються з невдоволенням керівництва.

3. Використання типового шаблону. Стратегія конкретного підприємства має бути оригінальною, створеною спеціально під умови цієї організації, з урахуванням особливостей її господарської діяльності та складу персоналу.

4. Недостатня мотивація працівників. Кожен співробітник колективу має розуміти, навіщо йому чи їй потрібно змінюватися, та мати внутрішнє бажання до саморозвитку. Без належної мотивації усі спроби керівництва покращувати та розвивати кадровий потенціал будуть позбавлені сенсу [14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна зробити висновок, що вивчення впливу якості й кваліфікації кадрів та їхньої мотивації на продуктивність роботи підприємства, а кадрового потенціалу – на виконання його подальших стратегічних планів, є досить поширеним напрямком дослідження. Аналіз існуючих систем розвитку кадрового потенціалу показав, що сучасні менеджери мають доступ до різноманітних методик та інструментів, при дослідженні яких є можливим вибір найбільш привабливих та ефективних в умовах конкретного підприємства. Але за умов великої кількості зазначених методів менеджерам буває складно знайти та обрати один чи декілька конкретних, що зможуть діяти в організації. Результатом дослідження існуючих систем розвитку кадрів, умов їхнього застосування на підприємствах та можливих переваг і недоліків використання цих систем стала детальна характеристика найбільш поширених методів розвитку кадрового потенціалу з урахуванням їхніх інструментів і галузей можливого застосування у підприємстві. Також серед існуючої проблематики була відзначена відсутність єдиного визначення категорії «мотивація персоналу», тому на підставі аналізу підходів вітчизняних та зарубіжних науковців до тлумачення цього терміну запропоновано власне визначення, яке найбільш повною мірою відображає сутність та мету мотивації персоналу.

Подальші дослідження мають бути пов'язані з глибшим вивченням принципів та інструментів мотивації персоналу і розробкою найбільш ефективних, а також створенням власних методів розвитку кадрового потенціалу підприємств.

Список літератури

1. Баскина Т. Техники успешного рекрутмента. 2 изд. Москва: Альпина Паблишер, 2014. 288 с.
2. Блог «Кіп Уланов. Інтернет-маркетинг і Digital-підприємництво». URL: <https://kirulanov.com/vidy-motivacii-personala-razbor-osnovnyx-metodov-s-primerami/> (дата звернення: 18.01.2021)

3. Блог системи автоматизації HR-процесів «HURMA». URL: <https://hurma.work/ru/blog/oczenka-metodom-360-kak-pravilno-provodit-i-primer-sostavleniya-oprosnika/> (дата звернення: 11.01.2021)
4. Блог системи відгуків працівників «6Q». URL: <https://inside.6q.io/employee-motivation-important/> (дата звернення: 19.01.2021)
5. Дубина И. Н. Творческие решения в управлении и бизнесе: учеб.пособие / И. Н. Дубина; АлтГУ. – Барнаул: Изд-во АлтГУ, 2007. 373 с.
6. Електронний науково-практичний журнал «Сучасні наукові дослідження та інновації». URL: <http://web.snauka.ru/issues/2018/06/86706> (дата звернення: 19.01.2021)
7. Інтернет-біржа HR-послуг та підбору персоналу «HRTime». URL: <https://hrtime.ru/material/tipologicheskiiy-indikator-mayers-briggs-mbti-11104/> (дата звернення: 11.01.2021)
8. Інтернет-портал з керування персоналом та лідерства «HRHelpline». URL: <https://hrhelpline.ru/obzor-metodov-razvitiya-kadrovogo-potentsiala-i-formirovanie-komandy/> (дата звернення: 29.12.2020)
9. К. Камерон, Р. Куинн. Диагностика и изменение организационной культуры / Пер. с англ. под ред. И. В. Андреевой. СПб: Питер, 2001. 320 с.
10. Сайт «Effectory». URL: <https://www.effectory.com/knowledge/what-is-employee-motivation/> (дата звернення: 19.01.2021)
11. Сайт «Leadership Insights Group». URL: <http://www.lig360.com/assessments/team-development-surveye.php> (дата звернення: 11.01.2021)
12. Сайт «Впровадження бережливого виробництва». URL: <https://leanoffice.ru/analizculture/modeldenison.html> (дата звернення: 11.01.2021)
13. Сайт «Таланты и работа». URL: <https://talentsandjob.ru/tekst-test-tomasa-strategiya-povedeniya-v-konflikte.html> (дата звернення: 11.01.2021)
14. Сайт бізнес-консалтингу «Assessment Systems». URL: <https://ru.asystems.as/produkty-uslugi/hogan/> (дата звернення: 11.01.2021)
15. Сайт видавництва «Питер». URL: <http://artlib.osu.ru/Docs/piter/bookchap/978527200106.html> (дата звернення: 11.01.2021)
16. Сайт керуючої компанії «Зубр Капітал. URL: <https://zubrcapital.com/ru/blog/motivaciya-personala-effektivnye-metody-motivacii-s-primerami> (дата звернення: 19.01.2021)
17. Сайт компанії з ефективності управління персоналом «SHL». URL: <https://www.shl.ru/produkti-i-uslugi/instrumenti-po-ocenke/lichnostnie-oprosniki/opq32> (дата звернення: 11.01.2021)
18. Сайт переваг працівників та платформи залучення «Vantage Circle». URL: <https://blog.vantagecircle.com/employee-motivation/> (дата звернення: 19.01.2021)
19. Сайт співтовариства кадровиків та спеціалістів з управління персоналом «HRLiga». URL: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1388> (дата звернення: 20.12.2020)
20. Сайт Університету LIGS. URL: <https://www.ligsuniversity.com/en/blogpost/motivation-of-employees> (дата звернення: 19.01.2021)
21. Сервіс пошуку співробітників «Джейкет». URL: https://www.jcat.ru/job_vacancy/blog/razvitie-kadrovogo-potenciala-organizacii/ (дата звернення: 11.01.2021)
22. Смирнова Е. А. Использование методики Strength Development Inventory (SDI) в разрешении конфликтных ситуаций в коллективе. Молодой ученый. 2019. № 41 (279). С. 210-213.

References

1. Internet-portal z keruvannia personalom ta liderstva «HR Helpline» [Internet-portal for HR and leadership «HR Helpline»]. *hrhelpline.ru*. Retrieved from <https://hrhelpline.ru/obzor-metodov-razvitiya-kadrovogo-potentsiala-i-formirovanie-komandy/> [in Russian].
2. Bloh systemy avtomatyzatsii HR-protsesiv «HURMA» [Blog of HR-process automation system "HURMA"]. *hurma.work/ru/blog*. Retrieved from <https://hurma.work/ru/blog/oczenka-metodom-360-kak-pravilno-provodit-i-primer-sostavleniya-oprosnika/> [in Russian].
3. Sajt biznes-konsaltnhu «Assessment systems» [Business consulting site «Assessment systems»]. *ru.asystems.as*. Retrieved from <https://ru.asystems.as/produkty-uslugi/hogan/> [in Russian].
4. Sajt kompanii z efektyvnosti upravlinnia personalom «SHL» [SHL Human Resources Management Website]. *shl.ru*. Retrieved from <https://www.shl.ru/produkti-i-uslugi/instrumenti-po-ocenke/lichnostnie-oprosniki/opq32> [in Russian].
5. Baskina, T. (2019). Successful recruitment techniques (2nd ed.) Moscow: Alpina Publisher.

6. Internet-birzha HR-posluzh ta pidboru personalu «HRTime» [Internet exchange services and HR-recruitment «HRTime»]. *hrtime.ru*. Retrieved from <https://hrtime.ru/material/tipologicheskii-indikator-mayers-briggs-mbti-11104/> [in Russian].
7. Smirnova, E. (2019). Yspol'zovanye metodyky Strength Deployment Inventory (SDI) v razreshenyy konfliktnykh sytuatsiy v kollektive [Using the Strength Deployment Inventory (SDI) methodology in resolving conflict situations in a team]. *Molodoj uchenyj – Young scientist*, 41, 210-213 [in Russian].
8. Sajt «Talanty i rabota» [Website "Talents and work"]. *talentsandjob.ru*. Retrieved from <https://talentsandjob.ru/tekst-test-tomasa-strategiya-povedeniya-v-konflikte.html> [in Russian].
9. Sajt «Leadership Insight Group» [Site «Leadership Insight Group»]. *lig360.com*. Retrieved from <http://www.lig360.com/assessments/team-development-survey.php> [in English].
10. Sajt vydavnytstva «Pyter» [Site of the publishing house "Piter"]. *artlib.osu.ru*. Retrieved from <http://artlib.osu.ru/Docs/piter/bookchap/978527200106.html> [in Russian].
11. Sajt «Vprovadzhennia berezhlyvoho vyrobnytstva» [Site "Implementation of lean production"]. *leanoffice.ru*. Retrieved from <https://leanoffice.ru/analizculture/modeldenison.html> [in Russian].
12. Dubina, I. (2007). *Tvorcheskiye resheniya v upravlenyy i biznese [Creative solutions in management and business]*. Barnaul: AltSU [in Russian].
13. Cameron, K., & Quinn, R. (2001). *Diagnosing and Changing Organizational Culture* (I. Andreeva, Trans.) St. Petersburg: Piter.
14. Servis poshuku spivrobotnykiv «Dzhejket» [Recruiting Service "JCat"]. *jcat.ru*. Retrieved from https://www.jcat.ru/job_vacancy/blog/razvitie-kadrovogo-potenciala-organizacii/ [in Russian].
15. Bloh «Kir Ulanov. Internet-marketynh i Digital-pidpriemnytstvo» [Blog "Kir Ulanov. Internet Marketing and Digital-business"]. *kirulanov.com*. Retrieved from <https://kirulanov.com/vidy-motivacii-personalazbor-osnovnyx-metodov-s-primerami/> [in Russian].
16. Sajt spivtovarystva kadrovkykiv ta spetsialistiv z upravlinnia personalom «HR Liga» [Site of the Community of Human Resources and Personnel Management «HR Liga»]. *hrliga.com*. Retrieved from <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1388> [in Russian].
17. Sajt keruiuchoi kompanii «Zubr Kapital» [Website of the management company "Zubr Capital"] *zubrcapital.com/ru*. Retrieved from <https://zubrcapital.com/ru/blog/motivaciya-personalazbor-osnovnyx-metodov-s-primerami/> [in Russian].
18. Bloh systemy vidhukiv pratsivnykiv «6Q» [6Q Employee Feedback Blog]. *inside.6q.io*. Retrieved from <https://inside.6q.io/employee-motivation-important/> [in Ukrainian].
19. Sajt Universytetu LIGS [LIGS University website]. *ligsuniversity.com/en*. Retrieved from <https://www.ligsuniversity.com/en/blogpost/motivation-of-employees> [in Ukrainian].
20. Sajt perevah pratsivnykiv ta platformy zaluchennia «Vantage Circle» [The Employee Benefits & Engagement Platform "Vantage Circle"]. *blog.vantagecircle.com*. Retrieved from <https://blog.vantagecircle.com/employee-motivation/> [in Ukrainian].
21. Sajt «Effectory» [Website «Effectory»]. *effectory.com*. Retrieved from <https://www.effectory.com/knowledge/what-is-employee-motivation/> [in English].
22. Elektronnyj naukovopraktychnyj zhurnal «Suchasni naukovi doslidzhennia ta innovatsii» [Electronic scientific-practical journal "Modern scientific research and innovations"]. *web.snauka.ru*. Retrieved from <http://web.snauka.ru/issues/2018/06/86706> [in Russian].

Anna Bessonova, Postgraduate

Tetyana Chernata, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Priazovsky State Technical University, Mariupol, Ukraine

Analysis of Methods of Development of the Human resources of Enterprises

Modern business conditions require from managers not only the perfect selection of staff, but also its constant development, because the productivity of each employee and the whole company depends on the successful increase of human resources, its competitiveness and efficiency. Nowadays, a lot of attention and resources are paid to the development of human potential, because a balanced, professional approach to this aspect significantly increases all possible performance indicators of the enterprise.

The aim of the study was to analyze the existing systems of human resources development of enterprises, characterization of their methods, tools, advantages and disadvantages, as well as the derivation of the author's interpretation of the term "staff motivation". There was also given a detailed description of modern tools for improving the quality of personnel and their components, proposed by world researchers, and have been formed the basics of the system of human resources development. The authors present and analyze the main mistakes in the implementation of personnel development strategy.

In today's business environment, there are several effective methods of forming a productive team and developing human resources. Each of these methods includes a number of effective tools that are necessary for a

thorough assessment of human resources of the enterprise and possible ways to develop human resources. The management of the organization should develop a detailed, clear strategic plan for human resources development, which will coincide with other goals of the enterprise and will not be unprofitable in the long run. Management must clearly formulate the goals for which human development will be carried out.

To manage the company effectively, it is necessary to understand the deep principles of motivation and staff development, because only if the basics of these categories are presented, management will be able to create their own system of human resources development or choose the one that suits the organization best and avoid standard mistakes in its implementation.

personnel, staff motivation, personnel potential, personnel qualification, staff development, coaching

Одержано (Received) 01.02.2021

Прорецензовано (Reviewed) 18.02.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 334

JEL Classification: G23; N23; N24; Q14

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).106-114](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).106-114)**А. О. Пантелеймоненко**, проф., д-р екон. наук*Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна***В. В. Гончаренко**, проф., д-р екон. наук**С. А. Касьян**, ст. викл.*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна***Кооперативне кредитування: перспективи застосування підходів Ф. В. Райффайзена в аграрному секторі України**

З'ясовані причини припинення надання позик кредитними спілками дрібних українських сільськогосподарських товаровиробників. Зроблено акцент на необхідності пошуку ефективної національної моделі кооперативного кредитування. Запропоновано започаткування в Україні сільських кредитних товариств, у основу яких покладено досвід кредитних кооперативів типу Ф. В. Райффайзена. Підкреслено важливу роль держави та органів місцевого самоврядування у фінансовій підтримці цього процесу. Розкрито механізм зовнішнього фінансування таких товариств, особливо на початковому етапі їхньої діяльності, із застосуванням практики «позикових кіл» Ф. В. Райффайзена. Акцентовано увагу на перспективності започаткування сільських кредитних товариств для фінансування селянських і фермерських господарств.

кредитна спілка, сільське кредитне товариство, кредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників, «позикове коло», солідарна фінансова відповідальність, державна підтримка

А. А. Пантелеймоненко, проф., д-р екон. наук*Полтавская государственная аграрная университет, г. Полтава, Украина***В. В. Гончаренко**, проф., д-р екон. наук**С. А. Касьян***Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, г. Харьков, Украина***Кооперативное кредитование: перспективы применения подходов Ф. В. Райффайзена в аграрном секторе Украины**

Выяснены причины прекращения предоставления займов кредитными союзами мелких украинских сельскохозяйственных товаропроизводителей. Сделан акцент на необходимости поиска эффективной национальной модели кооперативного кредитования. Предложено создание в Украине сельских кредитных товариществ, в основу которых положен опыт кредитных кооперативов типа Ф. В. Райффайзена. Подчеркнута важность роли государства и органов местного самоуправления в финансовой поддержке этого процесса. Раскрыт механизм внешнего финансирования таких товариществ, особенно на начальном этапе их деятельности, с применением практики «заемных кругов» Ф. В. Райффайзена. Акцентируется внимание на перспективности создания сельских кредитных товариществ для финансирования крестьянских и фермерских хозяйств.

кредитный союз, сельское кредитное товарищество, кредитование мелких сельскохозяйственных товаропроизводителей, «заемный круг», солідарная финансовая ответственность, государственная поддержка

Постановка проблеми. Застосування на початку ХХІ ст. в українській практиці кооперативного кредитування досвіду кооперативів моделі Ф. В. Райффайзена дозволило кредитним спілкам відмовитись від застави, як основної форми забезпечення кредиту. Для багатьох дрібних сільськогосподарських товаровиробників, передусім фермерів (які «не мали що заставляти»), підписання групового договору про солідарну відповідальність (формування так званого позикового кола) стало чи не єдиною можливістю отримати кредити. Такий спосіб забезпечення, як правило, навіть скорочував ризики кредитної спілки щодо можливого неповернення коштів. Подібного

не практикували комерційні банки, Згідно їхніх вимог єдиною надійною формою забезпечення «агрокредитів» була ліквідна застава, що мала значно перевищувати суму кредиту.

На жаль, практика «позикових кіл» припинилась у період світової фінансово-економічної кризи, починаючи з 2008 р., через суттєві ускладнення на вітчизняному ринку фінансових послуг та економіці України в цілому. Крім того, в середовищі кредитних спілок, через відсутність ефективного державного регулювання, з'явилась значна кількість «псевдокредитних спілок» (прихованих фінансових пірамід), що дискредитували ідею фінансової взаємодопомоги населення. Викликаний ними «суспільний негатив» сформував негативне ставлення до кредитних спілок і з боку представників органів державної влади. Більшість із них без будь-якого диференційованого підходу до оцінки їх діяльності вважають кредитні спілки, щонайменше, «проблемними організаціями». А на веб-сторінці Національного банку України (який з 1 липня 2020 року став регулятором небанківських фінансових установ), зокрема, досить прямолінійно зазначається, що «кредитні спілки належать до високо ризикових фінансових установ, оскільки вони залучають кошти громадян...» [5]. Така державна політика практично унеможлиблює діяльність справжніх кредитних спілок, що діють на основі класичних принципів кредитної кооперації. І як наслідок – популярні наприкінці 1990 – на початку 2000 років серед українських громадян організації фінансової самодопомоги, сьогодні опинилися на межі існування.

Останнє обумовлює необхідність пошуку шляхів вирішення проблеми кредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників, що в продовж тривалого часу залишається в Україні «хронічною». Однією з основних причин є тверде переконання українських комерційних банків у підвищеній ризиковості агровиробництва як сфери господарської діяльності. Це актуалізує необхідність глибокого вивчення набутого в продовж тривалого часу європейського кооперативного досвіду, зокрема підходів щодо залучення кредитно-фінансовою установою зовнішніх коштів для формування позикового капіталу, запропонованих Ф. В. Райффайзенем, що пройшли широку апробацію в різних країнах світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання змісту публікацій, представлених у наукових фахових виданнях України, дає підстави зробити висновок про те, що вони лише певною мірою розкривають сутність підходів Ф. В. Райффайзена щодо кредитування дрібних сільських товаровиробників. Так, В. К. Крутиков та Ю. В. Кузьміна у своїй статті «О необходимости создания банка кооперативного кредита» [6] після представлення загальної характеристики системи сільських кооперативних банків Німеччини, досить слушно пропонують створення мережі «некомерційних організацій фінансової взаємодопомоги», що будуть філіалами Центрального кооперативного банку [6]. Проте, автори не акцентують на аграрному спрямуванні запропонованої системи.

Заслужовують на особливу увагу статті М. А. Міненка [10; 11; 12], де в загальних рисах відображено досвід німецької кредитної кооперації, передусім, принципи організації та діяльності сільських кредитних кооперативів моделі Ф. В. Райффайзена, їх «практичні здобутки», процес формування кредитно-кооперативної системи, особливості «взаємовідносин товариств Німеччини, на місцевому, регіональному і національному рівні» тощо [10; 11; 12]. Автором цих публікацій зроблено важливий висновок про цінність такого досвіду для сучасної української практики.

У статті О. Л. Легошеної, присвяченій сільським кредитним товариствам українських губерній кінця ХІХ – початку ХХ ст. (моделі Ф. В. Райффайзена) подано загальну картину їхнього історичного розвитку [7]. Проте, механізм функціонування таких кооперативів не знайшов свого висвітлення.

Більш детально окремі практичні аспекти діяльності кооперативів моделі Ф. В. Райффайзена, зокрема, переваги, так званих «позикових кіл» (в основу яких покладено солідарну відповідальність групи позичальників за отриманий кредит), дослідили автори згаданих нижче публікацій. Так, О. В. Третьякова та М. В. Третьяков у статті під назвою «Роль та переваги кредитних спілок у розвитку кредитування» [15], шляхом узагальнення раніше опублікованої інформації [2] звертає увагу на значення «позикових кіл» як засобу скорочення ризиків невиконання кредитних зобов'язань. Також названі науковці акцентують на значенні «позикових кіл» і, зокрема, зазначають: «кредитування через позикові кола як прямо, так і опосередковано допомагає розвитку підприємницької діяльності, а для кредитної спілки – зменшує кредитний ризик» [2, с. 30].

Так само, як і вже згадані дослідники, Г. В. Кравчук, М. В. Дубина, Н. С. Пилипенко, О. П. Федоренко [4], використовуючи опубліковану раніше інформацію [13], зосередили увагу на особливостях «кооперативних банків Ф. В. Райффайзена». З огляду на важливість для сучасної України історичного досвіду кооперативного кредитування, вони здійснили загальний опис застосування «позикових кіл». А саме «позикове коло» вони трактують як «позику, взяту під солідарну відповідальність усіх членів» [4, с. 311].

Досвід кредитування малого бізнесу шляхом формування «позикових кіл» також пропонує широко застосовувати в українській практиці Р. Р. Коцовська [3, с. 15]. В своїй дисертації вона згадує про важливість застосування «позикових кіл» та констатує, що «солідарна відповідальність... мінімізує ризики при кредитуванні дрібних підприємців» [3, с. 15]. У цьому ж сенсі оцінюють значення «позикових кіл» й українські вчені, наукова діяльність яких, пов'язана з практикою функціонування кредитних спілок – О. О. Луцишин і О. І. Климчук [8, с. 211]. У своїй статті вони зазначають, що «позикове коло» є «системою..., яка передбачає взаємопоручительство учасників, щоб мінімізувати ризикованість кредитних операцій» [8, с. 211].

Відаючи належне результатам досліджень названих авторів, слід зауважити, що вони зосередили основну увагу на перевагах «позикових кіл» для мінімізації ризиків фінансово-кредитної кооперативної установи (кредитної спілки, кредитного товариства, кооперативного банку), в ході її кредитної діяльності зі своїми членами. Проте, не менш важливим для розвитку системи кооперативного кредитування в Україні може стати аналогічна практика, перенесена на площину взаємовідносин кредитного кооперативу із зовнішнім середовищем. Мова йде про формування «позикового кола», в яке об'єднуються члени такого кооперативу для залучення зовнішнього фінансування. Саме це було важливим аспектом у функціонуванні сільських кредитних товариств моделі Ф. В. Райффайзена і потребує поглибленого висвітлення в контексті вирішення проблем розвитку системи кредитної кооперації в Україні, а також визначає мету цієї статті.

Постановка завдання. Метою цієї статті є виклад концептуальних підходів щодо формування принципово нової для сучасної України моделі кредитного кооперативу, якою може стати сільське кредитне товариство, що діє на основі принципів Ф. В. Райффайзена, втілених ще у середині XIX ст. у розробленому ним підході щодо формування позикового фонду кредитного кооперативу. Основними методами цього дослідження, передусім, стали методи наукового узагальнення, аналізу та синтезу, що були використані для найбільш ефективної реалізації поставленої мети.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Німеччина є батьківщиною кооперативного кредитування. Засновані в середині XIX століття «батьками кредитної кооперації» – Г. Шульце-Делічем та Ф. В. Райффайзенем моделі кредитних

кооперативів, вже на початок ХХ ст. посідали чільне місце серед інших суб'єктів фінансового сектору не тільки економіки Німеччини, а й більшості країн Європи. При цьому слід зауважити, що Г. Шульце-Деліч сприяв розвитку кредитної кооперації у містах, то Ф. В. Райффайзен спрямував свої зусилля на побудову системи кредитних кооперативів у середовищі малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників.

Успішна діяльність сільських кредитних товариств типу Ф. В. Райффайзена визначалась принципами, що можуть бути творчо застосовані в українській практиці кооперативного кредитування [17].

Особливе значення для сучасної української практики «аграрного кредитування» є перший (і чи не основний) принцип Ф. В. Райффайзена щодо заперечення пайового капіталу (членських внесків) у запропонованій ним моделі кредитного кооперативу. Такий підхід є не випадковим і має цілком логічне пояснення. Звичайно «батько» сільської кредитної кооперації (як часто його називають) добре розумів, що функціонування будь-якої кредитно-фінансової установи не можливе без наявності сформованого позикового фонду (позикового капіталу). Проте, реальна ситуація є такою, що дрібні сільські товаровиробники не мають можливості самостійно створити такий фонд, через специфіку своєї господарської діяльності, пов'язаної, передусім, із співпаданням попиту на кредитні ресурси (сезонність сільськогосподарських робіт) та закономірне бажання сільського господаря (у разі появи «вільних коштів») спрямовувати їх на розвиток своєї виробничої діяльності. Разом з тим, кредитні товариства типу Ф. В. Райффайзена як правило, створювались невеликою групою людей, що не дозволяло акумулювати кошти, достатні для надання членам навіть мінімальних кредитів.

Ф. В. Райффайзен дійшов висновку, що від дрібних сільських товаровиробників не можливо вимагати грошових внесків при вступі до такого кооперативу. І дійсно, згідно з першим статутом, члени не повинні були сплачувати вступних внесків, хоч пізніше німецький кооперативний закон 1889 р. змінив цей порядок. Паї при вступі стали обов'язковими для всіх товариств. Проте, вони, все одно, були лише номінальним. Розмір такого паю не перевищував 15 німецьких марок. Крім того, пайовий внесок можна було сплачувати частинами [1, с. 620]. Останнє відкрило можливість приєднатися до товариства середнім та бідним селянам, але не дозволило сформувати достатній фонд для надання суми позик. Тож кооперативу потрібно було залучати зовнішні кошти.

Перші товариства моделі Ф. В. Райффайзена формували позиковий капітал на благодійних засадах: заможніші селяни-землевласники, духовенство та інші забезпечували кредитні товариства необхідними коштами. Проте, у такий спосіб вони б не набути масового поширення. Як тільки перші кредитні товариства зміцніли, вони створили власні асоціації, які за рахунок накопичених коштів, що надходили від товариств-членів надавали позики новоствореним кредитним товариствам. У такий спосіб відбувалось фінансування початкового етапу їх діяльності. Сільські кредитні кооперативи отримали міцну основу для свого розвитку, почали обходитись без сторонньої допомоги. Крім того слід зауважити, що ще на ранньому етапі свого становлення товариства моделі Ф. В. Райффайзена почали застосовувати солідарну відповідальність – «позикові кола», як інструмент мінімізації ризиків неповернення кредитних коштів.

Для ілюстрації вищезазначеного подаємо короткий екскурс процесу формування системи кредитних кооперативів Ф. В. Райффайзена. Передусім зауважимо, що в 1852 р. Ф. В. Райффайзен став ініціатором створення Heddesdorfer Wohlthätigkeitsverein (Хеддесдорфської благодійної асоціації), з якої в 1864 р. виникла Heddesdorfer

Darlehnskassenverein (Геддесдорфська Асоціація позикових кас). Саме її вважають першим кооперативом моделі Ф. В. Райффайзена [18]. За відносно короткий час Ф. В. Райффайзену вдалось побудувати жорстко централізовану систему кредитних кооперативів. У маленькому рейнському містечку Нейвід було створено «Gescheftstelle» (своєрідний центральний офіс), що зосередив у своїх руках не тільки кредитно-фінансові функції та організацію кооперативної діяльності. Названа Центральна організація для сотень місцевих кредитних кооперативів формувала політику і вимагала беззастережної її реалізації. Створення в 1881 р. так званих Unterverbände («підспілок»), на думку В. Майського зовсім не вплинуло на сформовану жорстко централізовану систему [9]. Разом з тим, на початку 1880 років кредитні кооперативи типу Ф. В. Райффайзена стрімко поширювались у південно-західній та частково центральній частині Німеччини. На початку ХХ ст. близько 90 відсотків «райффайзенбанків» були пов'язані з вищезгаданою централізованою системою. На кінець 1911 року до Preußische Central-Genossenschaftskasse (1895-1946 р.) входило 37 центральних регіональних банків. Їм підпорядковувались 17 668 товариств усіх видів, з них 14 508 – кредитні товариства. Загальний оборот цих центральних регіональних банків за підрахунками англійських експертів склав еквівалент 410,4 млн фунтів стерлінгів. Державна підтримка при формуванні капіталу Preußische Central-Genossenschaftskasse за тими ж підрахунками становила 3,75 млн фунтів стерлінгів [16, с. IV].

Після появи в Німеччині в середині ХІХ ст., досить швидко, кредитні кооперативи поширилися в інших країнах Європи. На території України кредитні кооперативи моделі Ф. В. Райффайзена почали засновуватись при фінансовій підтримці з боку держави наприкінці ХІХ століття.

Практика залучення зовнішніх коштів для формування позикового капіталу, започаткована Ф. В. Райффайзеном застосовувалась з кінця ХХ ст. кредитними товариствами, що діяли в дорадянський період в українських губерніях. Через відсутність у них вищезгаданого пайового фонду, зовнішні кредити при формуванні позикового капіталу відігравали «особливо важливу роль». З цією метою часто залучалися кредити, взяті у державному банку, земстві, окремих кооперативах (як правило сільськогосподарських товариствах) та пожертвування приватних осіб.

З часу реєстрації кооперативу його члени могли розраховувати на державну підтримку у вигляді кредитів, що надавалася регіональним відділенням державного банку.

У табл. 1 представлена інформація про надання пільгових кредитів кредитним товариствам через Полтавське відділення державного банку у 1909 та 1914 роках.

Таблиця 1 – Надання пільгових кредитів кредитним товариствам через Полтавське відділення державного банку

1909			1914		
Загальна кількість кредитних товариств	Кредитовані	%	Загальна кількість кредитних товариств	Кредитовані	%
183	62	33,8	229	128	55,8

Джерело: складено авторами на основі [14, с. 159]

Наведена таблиця 1 переконливо свідчить про те, що державною фінансовою підтримкою користувалися лише близько половини діючих у той час кредитних кооперативів. Розмір кредиту в державному банку залежав не стільки від кількості засновників, скільки від радіусу дії товариства. В основному його сума коливалася від

1 000 до 2 000 крб. з виплатою 6 % річних (у 1910 р. відбулося зниження процентної ставки до 5 %) [14, с. 160].

Також важливу роль у формуванні основного капіталу кредитних кооперативів відігравали й місцеве земства (тогочасні органи місцевого самоврядування). Беручи державний кредит, вони надавали фінансову допомогу згаданим кооперативним товариствам. У зв'язку з цим, наприкінці XIX ст. популярний у кооперативних колах і серед широкого загалу журнал «Хуторянин» інформував: «На 1 січня 1899 року кожному повітовому земству буде відкрито кредит на суму 5 000 крб. строком на 8 років з 4 % річних. Ці кредити спеціально призначаються на справу організації дрібного кредиту (тобто й на потреби кредитних кооперативів – прим. наша)» [14, с. 161].

Узагальнивши та проаналізувавши історичний досвід кредитної кооперації, можна зробити висновок про те, що для сучасних малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників – фермерів та приватних землевласників-селян реальним шляхом до вирішення їхніх фінансових проблем може стати створення кредитного товариства моделі Ф. В. Райфайзена. така кредитно-фінансова установа може стати виключно сільським кооперативом, яким у недавньому минулому, через специфіку ощадно-позикової діяльності, не змогла стати кредитна спілка. Для сучасних малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників – приватних землевласників-селян та фермерів така модель може стати реальним інструментом до вирішення їхніх фінансових проблем. Хоч вона поки що відсутня в Україні, проте за умови формування відповідного законодавства може мати гарні перспективи розвитку (рис. 1).

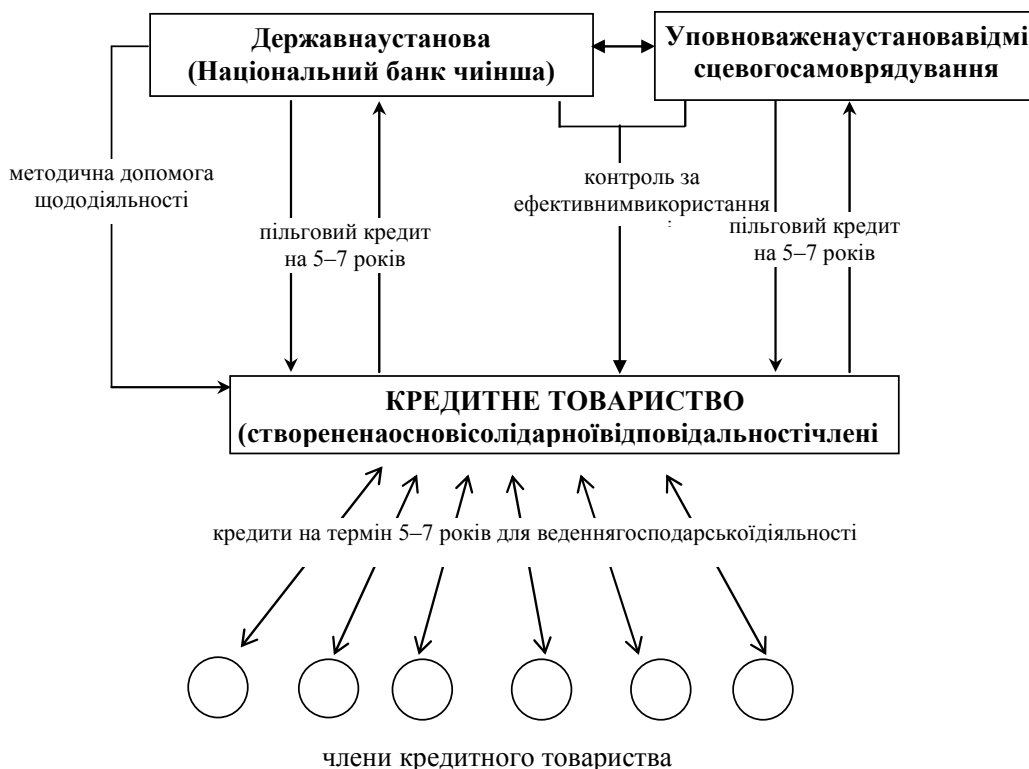

Рисунок 1 - Модель зовнішнього фінансування кредитного товариства на початковому етапі його діяльності

Джерело: удосконалено на основі [14, с. 281]

Згідно з наведеною схемою, кооператив (товариство) після його реєстрації може отримати певну суму державних коштів та коштів з місцевого бюджету, на основі якої буде сформовано позиковий фонд. Такий пільговий кредит може надаватись на 5–7

років (наприклад, під 4-6 % річних), і забезпечується шляхом формування «позикового кола», тобто солідарною відповідальністю всіх членів кредитного кооперативу (товариства). Умовою отримання таких коштів може бути наявність у кредитного товариства певної (визначеної кредиторами) суми внесків членів товариства. З отриманих коштів кооператив зможе надавати своїм членам довготермінові кредити на 5–7 років, під нижчу, ніж у інших фінансових установах процентну ставку. Обов'язковою умовою з боку кредиторів може бути й спрямування позичених кооперативом коштів лише на розвиток господарств членів. За рахунок різниці між процентами, сплаченими членами-позичальниками та зовнішніми зобов'язаннями перед державою, кооператив зможе утримувати свою діяльність, і що особливо важливо – формувати резервний капітал (який є запорукою його стабільності). При цьому, з метою забезпечення ефективної роботи кредитного товариства, уповноважена державна установа здійснюватиме його методичний супровід і постійний моніторинг кредитного портфеля. У разі ліквідації кооперативу, резервний капітал спрямовується на розвиток кооперативної системи, або повертається до бюджету.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене, можна з упевненістю стверджувати, що запропонована модель сільського кредитного товариства, може стати для України ефективним джерелом кредитування малих і середніх сільськогосподарських товаровиробників. Адже вона успішно функціонувала в Німеччині, а також на території інших європейських держав, у тому числі в українських губерніях, починаючи з кінця XIX ст. А при умові внесення відповідних змін до сучасного українського законодавства, названі сільські кредитні товариства можуть стати джерелом надання доступних кредитів на розвиток господарств селян і фермерів.

Результати досліджень, викладені у цій статті можуть стати основою для деталізації запропонованої моделі кредитного товариства, з урахуванням всіх принципів організації та діяльності товариств моделі Ф. В. Райффайзена, у подальших дослідженнях.

Список літератури

1. Анцыферов А.Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки. Харьков: Изд-во «Союз» Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. 168 с.
2. Гончаренко В. Про кредитну кооперацію *Економіка України*. 2008. № 4. С. 24-30.
3. Коцовська, Р.Р. Фінансова підтримка кредитними спілками малого бізнесу: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.04.01. Терноп. акад. нар. гос-ва. Т., 2004. 20 с.
4. Кравчук Г.В., Дубина М.В., Пилипенко Н.С., Федоренко О.П. Закордонний досвід функціонування кооперативних банків *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2011. № 4 (54). С. 309-315
5. Кредитні спілки: які права та ризики учасників. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pitannya-dnya-kreditni-spilki-yaki-prava-ta-riziki-uchasnikiv> (дата звернення: 15.03.2021)
6. Крутиков В. К. Кузьміна Ю. В. О необходимости создания банка кооперативного кредита. *Научный вестник Полтавского университета экономики и торговли. Сер. : Экономические науки*. 2010. № 3. С. 60-70.
7. Легошина О.Л. Развитие кредитных товариществ у Российской империи. *Инвестиции: практика та досвід*. 2011. № 20. С. 74-76.
8. Луцишин О., Климчук О. Скоринговий метод оцінки кредитоспроможності позичальників кредитних спілок. *Світ фінансів*. 2012. № 4. с. 207-217.
9. Майский В. Современное состояние сельскохозяйственной кооперации в Германии ВК 1911. Кн. 2. С. 83; 83-98.
10. Міненко М. А. Принципи побудови первинних товариств Німеччини. *Інтелект XXI*. 2015. № 1. С. 17-24.

11. Міненко М.А. Використання досвіду Ф. Райффайзена і В. Хааза для побудови кооперативних об'єднань в сучасних умовах господарювання. *Ефективна економіка*. 2013. № 2; URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1830> (дата звернення: 12.03.2021).
12. Міненко М.А. Особливості процесу об'єднання і взаємодії кооперативів Німеччини. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2982> (дата звернення: 15.03.2021).
13. Пантелеймоненко А. О. Досвід кооперативних банків Італії: загальна характеристика та практичне значення для розвитку фінансово-кредитної системи України. URL: <http://www.ukgcoop-journal.com.ua/2010-3/num/pantelejmonenko.htm>. (дата звернення: 17.03.2021).
14. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: Монографія. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. 347 с.
15. Третьякова О.В., Третьяков М.В. Роль та переваги кредитних спілок у розвитку кредитування *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2010. Вип. 1. С. 298-306; URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2010_1_45 (дата звернення: 15.03.2021).
16. Cahill J. R. *Agricultural Credit and Agricultural Co-operation Germany*. London: 1913. 226 p.
17. *Cooperative / Credit Union Dictionary and Reference*. Jack and Connie McLanahan Editors. – Cooperative Alumni Association, USA, 1990, P.287.
18. Genossenschaft. Wikipedia – Die freie Enzyklopädie Електронний ресурс. URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Genossenschaft> (дата звернення: 12.03.2021).

References

1. Antsyferov, A.N. (1919). *Kooperativnyy kredit i kooperativnyye banki [Cooperative credit and cooperative banks]*. Kharkov: «Soyuz» [in Russian].
2. Honcharenko, V. (2008). Pro kredytnu kooperatsiyu [Credit cooperation]. *Ekonomika Ukrayiny - Economy of Ukraine*, 4, 24-30 [in Ukrainian].
3. Kotsovskaya, R.R. (2004). Finansova pidtrymka kredytnymy spilkamy maloho biznesu [Financial support for credit unions of small business]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
4. Kravchuk, G.V., Dubina, M.V., Pilipenko, N.S., & Fedorenko, O.P. (2011). Zakordonnyy dosvid funktsionuvannya kooperatyvnykh bankiv [Foreign experience in the operation of cooperative banks]. *Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu - Journal of Chernihiv State Technological University*, 4 (54), 309-315 [in Ukrainian].
5. Kredytni spilky: yaki prava ta ryzyky uchasykiv [Credit unions: what are the rights and risks of participants]. *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pitannya-dnya-kreditni-spilki-yaki-prava-ta-ryzyki-uchasnykiv> [in Ukrainian].
6. Krutikov, V.K., & Kuzmina, Yu.V. (2010). O neobkhodymosti sozdanyya banka kooperatyvnoho kredyta [On the need to create a cooperative credit bank]. *Naukovyy visnyk Poltav'skoho universytetu ekonomiky i torhivli. Ekonomichni nauky - Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Economic sciences*, 3, 60-70 [in Ukrainian].
7. Legoshina, O.L. (2011). Rozvytok kredytnykh tovarystv u Rosiys'kiy imperiyi [Development of credit societies in the Russian Empire]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 20, 74-76 [in Ukrainian].
8. Lutsyshyn, O., & Klymchuk, O. (2012). Skorynhovyy metod otsinky kredytopromozhnosti pozychal'nykh kredytnykh spilok [Scoring method for assessing the creditworthiness of credit union borrowers]. *Svit finansiv - The world of finance*, 4, 207-217 [in Ukrainian].
9. Maisky, V. (1911). *Sovremennoye sostoyaniye sel'skokhozyaystvennoy koperatsii v Germanii [The current state of agricultural copulation in Germany]*, 2, 83-98 [in Russian].
10. Minenko, M. A. (2015). Pryntsypy pobudovy pervynnykh tovarystv Nimechchyny [Principles of building primary societies in Germany]. *Intelekt – Intelligence*, XXI, 1, 17-24 [in Ukrainian].
11. Minenko, M.A. (2013). Vykorystannya dosvidu F. Rajffajzena i V. Khaaza dlia pobudovy kooperatyvnykh ob'iednan' v suchasnykh umovakh hospodariuvannya. [Using the experience of W. Haase and F. Raiffeisen to build cooperative associations in modern conditions of management]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 2. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1830> [in Ukrainian].
12. Minenko, M.A. (2014). Osoblyvosti protsesu ob'yednannya i vzayemodiyi kooperatyviv Nimechchyny [Features of the process of unification and interaction of German cooperatives]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2982> [in Ukrainian].
13. Panteleimonenko, A.O. (2010). Dosvid kooperatyvnykh bankiv Italiyi: zahal'na kharakterystyka ta praktychne znachennya dlya rozvytku finansovo-kredytnoyi systemy Ukrayiny [The experience of cooperative banks in Italy: general characteristics and practical significance for the development of the

- financial and credit system of Ukraine]. *ukrcoop-journal.com.ua*. Retrieved from <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/pantelejmonenko.htm> [in Ukrainian].
14. Pantelejmonenko, A.O. (2008). *Ahrarna kooperatsiya v Ukrayini: teoriya i praktyka: Monohrafiya [Agrarian cooperation in Ukraine: theory and practice: Monograph]*. Poltava: PUCCU [in Ukrainian].
 15. Tretyakova, O.V., & Tretyakov, M.V. (2010). Rol' ta perevahy kredytnykh spilok u rozvytku kredyтуvannya [The role and advantages of credit unions in the development of lending]. *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky. - Journal of Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences, 1*, 298-306. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2010_1_45 [in Ukrainian].
 16. Cahill, J.R. (1913). *Agricultural Credit and Agricultural Co-operation Germany*. London [in English].
 17. McLanahan, J., & McLanahan, C. (1990). *Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference*. Cooperative Alumni Association, USA [in English].
 18. Genossenschaft. Wikipedia – Die freie Enzyklopädie. *de.wikipedia.org*. Retrieved from <https://de.wikipedia.org/wiki/Genossenschaft> [in German].

Andrii Pantelejmonenko, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics Sciences)

Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine

Vladyslav Honcharenko, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics Sciences)

Svitlana Kasyan

V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

Cooperative Crediting: Prospects of F.W. Raiffeisen Approaches Application in Ukrainian Agricultural Sector

It is emphasized that at the beginning of the XXI century application of cooperative lending experience of F.W. Raiffeisen cooperatives model in Ukrainian practice allowed credit unions to abandon collateral as the main form of credit security. For many small agricultural producers, especially farmers, signing of a group agreement on joint and several liability (formation of the so-called *loan circle*) was almost the only opportunity to obtain loans. The main reason for stopping this practice is indicated. It was caused by the consequences of the global financial and economic crisis, the first appearances of which have been felt in Ukrainian economy since 2008.

It is discovered that the content of publications presented in scientific professional journals of Ukraine only to some extent reveals the essence of F.W. Raiffeisen approaches on lending to small rural producers. The need for in-depth study of such experiences is emphasized. It is proposed to establish rural credit societies in Ukraine, which are based on the experience of F.W. Raiffeisen credit cooperatives. The important role of state and local governments in the financial support of this process is emphasized. The external financing mechanism for such cooperatives, especially at the initial stage of their activity, with the use of F.W. Raiffeisen loan circles practice is described. Establishing rural credit societies to finance peasants and farmers are indicated as promising.

A model of a rural credit society is proposed. It was successfully functioning in Germany, as well as on the territory of other European countries, including Ukrainian provinces, starting from the end of the 19th century. And provided that appropriate changes are made to current Ukrainian legislation, these rural credit societies can become a source of affordable loans for the development of farming. The expediency of detailing the proposed model of a credit cooperative is indicated, taking into account all the principles typical for cooperatives of F.W. Raiffeisen model.

credit union, rural credit society, crediting of small agricultural producers, “credit circle”, joint financial responsibility, state support

Одержано (Received) 24.03.2021

Прорецензовано (Reviewed) 09.04.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 657.6.012.16; 343

JEL Classification: M40; K00

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).115-130](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).115-130)**О. Б. Пугаченко**, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***С. С. Косенко**, доц., канд. юрид. наук*Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Київ, Україна***М. В. Бабій***Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України,**м. Кропивницький, Україна*

Організація проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань

У статті розглянуто організацію проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань, у т.ч. і в практичній діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України. Встановлено, що в межах судово-економічної експертизи виділяються: експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій; експертиза документів фінансово-кредитних операцій. Проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань знаходиться у частині підпорядкування Міністерства юстиції України та експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України. Встановлено, що підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб. Визначено, що експертами виконуються первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи, а експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому для проведення експертиз. Узагальнено особливості організації проведення комплексної та комісійної судово-економічної експертизи.

судова експертиза, експертне дослідження, судово-економічна експертиза, види економічних експертиз, організація проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань

О. Б. Пугаченко, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна***С. С. Косенко**, доц., канд. юрид. наук*Государственный научно-исследовательский экспертно-криминалистический центр МВД Украины,**г. Киев, Украина***М. В. Бабій***Кировоградский научно-исследовательский экспертно-криминалистический центр МВД Украины,**г. Кропивницький, Украина*

Организация проведения судебных экспертиз и экспертных исследований по экономическим вопросам

В статье рассмотрено организацию проведения судебных экспертиз и экспертных исследований по экономическим вопросам, в т.ч. и в практической деятельности Кировоградского научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра МВД Украины. Установлено, что в пределах судебно-экономической экспертизы выделяются: экспертиза документов бухгалтерского, налогового учета и отчетности; экспертиза документов об экономической деятельности предприятий и организаций; экспертиза документов финансово-кредитных операций. Проведение судебных экспертиз и экспертных исследований по экономическим вопросам находится в части подчинения Министерства юстиции Украины и экспертных служб Министерства внутренних дел Украины, Министерства обороны Украины, Службы безопасности Украины и Государственной пограничной службы Украины. Установлено, что основанием проведения судебной экспертизы является соответствующее судебное решение или решение органа досудебного расследования, или договор с экспертом или экспертным учреждением – если экспертиза проводится по заказу частных лиц. Определено, что экспертами выполняются первичные, дополнительные, повторные, комиссионные и комплексные экспертизы, а экспертные исследования выполняются в порядке, предусмотренном для проведения экспертиз. Обобщены особенности организации проведения комплексной и комиссионной судебно-экономической экспертизы.

© О. Б. Пугаченко, С. С. Косенко, М. В. Бабій, 2021

судебная экспертиза, экспертное исследование, судебно-экономическая экспертиза, виды экономических экспертиз, организация проведения судебных экспертиз и экспертных исследований по экономическим вопросам

Постановка проблеми. Судово-експертна діяльність – це особливий вид діяльності, пов'язаний з організацією та проведенням судових експертиз, експертних досліджень (надання висновків поза межами судочинства), спрямованих на забезпечення судово-слідчих органів, юридичних і фізичних осіб незалежними, кваліфікованими і об'єктивними висновками.

З моменту виникнення судової експертизи і на всіх етапах її розвитку в ній вбачали важливий інструмент правосуддя, необхідний для правильного вирішення справи як на етапі розслідування, так і під час розгляду в суді, а експерта вважали науковим свідком. Наразі, розглядаючи справи про економічні злочини, але не маючи спеціальної фінансово-економічної освіти, судді ставляться до висновків експертів-економістів з великою повагою. Висновок судового експерта-економіста відіграє роль важливої доказової бази при прийнятті рішення суддею. Висновок судового експерта виділяється серед інших джерел доказів тим, що з ним важко не погодитись, оскільки незгоду потрібно обов'язково мотивувати і аргументувати. Саме тому, значимість судово-економічної експертизи в процесі розгляду справ у суді важко переоцінити, а дослідження особливостей організації проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань є актуальним і нагальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дисертаційні дослідження присвячені питанням судової експертизи за економічними напрямками проводили: Остап'юк Н. А. «Обліково-аналітичне забезпечення бухгалтерської експертизи: теорія і методика» [7]; Панченко І. А. «Організація судово-бухгалтерської експертизи: теоретико-практичні аспекти» [8]; Федчишина В. В. «Облікове забезпечення експертного дослідження розрахунків з податку на додану вартість» [18]; Гавриш Г. О. «Формування ринку послуг економічної експертизи в Україні» [2]; Перезовова І. В. «Теоретичні та організаційні засади економічної експертизи в управлінні підприємствами» [9]; Стельмах Н. Є. «Бухгалтерська експертиза сільськогосподарської діяльності: судово-процесуальний аспект» [17]; Шушко О. О. «Забезпечення економічної безпеки національної економіки шляхом економічної експертизи» [19].

Дисертаційні роботи на здобуття наукового ступеня з юридичних наук у частині судово-експертної діяльності з економічних питань представили: Євдокіменко С. В. на тему «Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації» [5]; Вітер Д. В. на тему «Використання судової експертизи під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм» [1]; Говорова К. І. на тему «Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи документів фінансово-кредитних операцій» [3].

Проте, незважаючи на постійних інтерес науковців до вдосконалення організації та методики судово-економічної експертизи, все ще залишається невирішеним ряд питань прикладного характеру, а особливості проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань за деякими об'єктами взагалі перебувають поза увагою попередників-дослідників.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей організації проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань, в т.ч. й у практичній діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України. Дана стаття є продовженням авторського дослідження у роботах [14; 15; 16].

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах значна кількість суб'єктів господарювання та звичайних громадян стають учасниками судового розгляду з найрізноманітніших приводів – від простих адміністративних спорів до кримінальних справ про нанесення суттєвого матеріального збитку. Як правило, в подібних ситуаціях кращим варіантом захисту в судовому процесі є проведення економічної експертизи кваліфікованим спеціалістом [15, с. 208].

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [13]. Відповідно до чинного законодавства для юридичних і фізичних осіб на договірних засадах експертами проводяться експертні дослідження, що потребують спеціальних знань та використання методів криміналістики і судової експертизи [12].

Судово-експертна діяльність в Україні здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження.

Економічна експертиза передбачає дослідження за трьома напрямками:

- бухгалтерського та податкового обліку;
- фінансово-господарської діяльності;
- фінансово-кредитних операцій [12].

У таблиці 1 згруповано перелік основних завдань, які може вирішувати судово-економічна експертиза за відповідними її видами. Таблиця 2 узагальнює орієнтовний перелік вирішуваних питань за видами економічної експертизи.

Таблиця 1 – Основні завдання за видами судово-економічної експертизи

Вид економічної експертизи	Основні завдання
Експертиза документів бухгалтерського та податкового обліку	Визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення
	Визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів
	Визначення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у т.ч. грошових, основних засобів, надання послуг
	Визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат
	Визначення відповідності нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток
	Визначення відповідності нормативно-правовим актам відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з ПДВ
Проведення ревізійних дій (визначення експертами-економістами будь-яких економічних показників без попереднього проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю) не належить до завдань економічної експертизи	
Експертиза документів про економічну діяльність підприємств й організацій	Проведення аналізу показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства/організації
	Проведення аналізу структури майна та джерел його придбання
	Визначення документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами
	Визначення документальної обґрунтованості аналізу складу витрат
	Визначення документальної обґрунтованості розрахунків у разі приватизації й оренди майна, що приватизується
	Визначення документальної обґрунтованості розрахунків частки майна у разі виходу учасника зі складу засновників
	Визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від

Вид економічної експертизи	Основні завдання
	несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди у разі втрати працездатності та в інших випадках)
	Визначення документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів
	Визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди
	Вирішення питань щодо дотримання комітетами з конкурсних торгів вимог законодавства, що регламентує проведення закупівлі товарів (робіт, послуг) за державні кошти, не належить до завдань судово-економічної експертизи
	Вирішення питань щодо документальної обґрунтованості збитків показниками фінансової звітності підприємства/організації за певний період (визнання поточної дебіторської заборгованості безнадійною) не належить до завдань економічної експертизи
Експертиза документів фінансово-кредитних операцій	Визначення документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках
	Визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів
	Визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності
	Визначення відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності
	Визначення документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідності даним обліку та звітності, чинному законодавству
	Визначення документальної обґрунтованості проведення операцій за депозитними вкладками у банківських та інших фінансових установах

Джерело: авторська розробка на основі [12]

Таблиця 2 – Орієнтовний перелік вирішуваних питань за видами економічної експертизи

Вид економічної експертизи	Орієнтовний перелік вирішуваних питань
Експертиза документів бухгалтерського та податкового обліку	Чи підтверджується документально встановлена за актом інвентаризації від (зазначаються реквізити акта) нестача (надлишки) грошових коштів у касі на суму (зазначається сума) на підприємстві (найменування установи, організації) на дату (зазначається дата)?
	Чи підтверджується документально нестача товарно-матеріальних цінностей, встановлена за актом інвентаризації на підприємстві (найменування установи, організації), у розмірі (зазначаються кількісні та вартісні показники) на дату (зазначається дата)?
	Чи підтверджується документально нестача основних засобів (найменування установи, організації, кількісні та вартісні показники)?
	Чи підтверджується документально розмір безпідставно виплаченої та списаної по касі (найменування установи, організації) заробітної плати з урахуванням даних, наданих органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), та висновків почеркознавчої експертизи про те, що підписи в платіжних документах про одержання заробітної плати (номер відомості, період) учинені не особами, які в них зазначені?
	Чи обґрунтовано відшкодовано (зазначається кому і за який період) витрати на відрядження (у якій сумі)?
	Чи підтверджуються документально висновки перевірки (зазначаються реквізити акта перевірки) у частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт, з урахуванням висновків інших видів експертиз?
	Чи підтверджується документально зазначене в акті контролюючого органу (зазначаються реквізити акта) заниження об'єкта оподаткування (зазначається найменування установи, організації) за період (зазначається період) і

Вид економічної експертизи	Орієнтовний перелік вирішуваних питань
	<p>донарахування до сплати податків та обов'язкових платежів до бюджету (зазначається яких)?</p> <p>Чи відповідають визначені та задекларовані підприємством (найменування підприємства) доходи за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам ПКУ?</p> <p>Чи відповідають визначені та задекларовані витрати підприємством (найменування підприємства) за період (зазначається період) наданим первинним документам та вимогам ПКУ?</p> <p>Чи підтверджуються документально витрати підприємства (найменування підприємства) за період (зазначається період), що формують собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг?</p> <p>Чи підтверджується документально та нормативно відображення у податковому обліку підприємства (найменування підприємства) нарахування амортизації за період (зазначається період)?</p> <p>Чи підтверджуються документально обсяги господарських операцій та проведення розрахунків з нерезидентами?</p> <p>Чи підтверджуються документально висновки акта державної податкової інспекції (номер, дата) про завищення підприємством (найменування підприємства) заявленої суми бюджетного відшкодування з ПДВ за період (зазначається період)?</p> <p>Чи підтверджується документально встановлений за актом перевірки контролюючого органу фінансовий результат за операціями з цінними паперами і корпоративними правами (найменування підприємства) за період (зазначається період) у розмірі (наводиться сума)?</p> <p>Чи підтверджується документально визначений об'єкт оподаткування з доходів, виплачених підприємством (найменування підприємства) нерезиденту (найменування нерезидента), із джерелом їх походження з України у періоді (зазначається період)?</p>
Подібні питання можуть бути поставлені за іншими видами податків та обов'язкових платежів	
Експертиза документів про економічну діяльність підприємств й організацій	<p>Як основні економічні показники (ліквідності, платоспроможності і прибутковості тощо) фінансово-господарського стану (найменування організації) на дату укладання або закінчення терміну дії угоди (реквізити) характеризують господарсько-фінансову діяльність (найменування організації)?</p> <p>Чи підтверджується документально сума внеску до статутного фонду (найменування організації або учасника) та розрахунок розміру частини майна, що підлягає поверненню особі, яка вибула зі складу засновників (зазначається дата виходу)?</p> <p>Чи підтверджується документально розмір необґрунтованого заниження (несплати) орендної плати (найменування організації) у сумі (зазначається сума) за період (зазначається період), визначений в акті перевірки контролюючого органу? Якщо так, - у якій сумі?</p> <p>Чи підтверджується документально зазначена в акті перевірки контролюючого органу у вартості об'єктів нерухомості (яких саме), що підлягали приватизації, частка фінансування споруд за рахунок державних коштів відповідно до наданих установчих та первинних документів?</p> <p>Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо нецільового використання бюджетних коштів, отриманих підприємством (найменування) за бюджетною програмою (назва програми)?</p> <p>Чи підтверджується документально розрахунок пенсійних виплат громадянину (прізвище, ім'я, по батькові), проведений установами Пенсійного фонду України за період (зазначається період)?</p> <p>Чи мають показники фінансово-економічного стану підприємства (найменування) за період (зазначається період) ознаки доведення до банкрутства, фіктивного банкрутства, прихованого банкрутства?</p> <p>Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо наявності у підприємства (найменування) заборгованості з виплати заробітної плати станом на</p>

Вид економічної експертизи	Орієнтовний перелік вирішуваних питань
	<p>(зазначається дата)?</p> <p>Чи підтверджується документально та нормативно розрахунок дивідендів до виплати, здійснений підприємством (найменування) власнику корпоративних прав (найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи) за період (зазначається період)?</p> <p>Чи підтверджуються документально висновки, зазначені в акті перевірки контролюючого органу (номер, дата) щодо завищення обсягів державної закупівлі (назва товарів, робіт, послуг) на суму (зазначається сума) порівняно з умовами договору (номер, дата), укладеного за результатами конкурсних торгів?</p> <p>Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки контролюючого органу (номер, дата) щодо необґрунтованого перерахування бюджетних коштів на суму (зазначається сума) з урахуванням висновків інших видів експертиз?</p>
Експертиза документів фінансово-кредитних операцій	<p>Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо відповідності вимогам чинного законодавства документального оформлення операцій (найменування установи) з надання кредитів, повноти нарахування і сплати відсотків та інших платежів за користування кредитами позичальником (найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи) за кредитною угодою (номер, дата)?</p> <p>Чи відповідає перелік документів, наданих банку підприємством (найменування) для отримання кредитних коштів за кредитною угодою, чинному Положенню про кредитування?</p> <p>Чи підтверджується документами бухгалтерського обліку вартість активів (майна) у підприємства (позичальника), наданих в заставу за кредитною угодою?</p> <p>Чи підтверджується документально розмір збитків банку, визначений в акті перевірки (зазначається суб'єкт контролю), внаслідок необґрунтованої видачі, неповернення кредиту за угодою (номер, дата)?</p> <p>Чи підтверджується бухгалтерськими та первинними документами нецільове використання кредитних коштів за угодою (номер, дата)?</p> <p>Чи відповідає наявний у матеріалах справи розрахунок заборгованості позичальника (зі сплати процентів за кредит та погашення основної суми боргу) перед банком умовам укладеного між зазначеними сторонами кредитного договору та розрахунковим документам щодо видачі та погашення кредиту за цим кредитним договором?</p> <p>Чи відповідає метод нарахування банком процентів за кредитним договором (реквізити договору) вимогам Положення про кредитування банку (найменування установи)?</p> <p>Чи підтверджується первинними документами та даними бухгалтерського обліку банку внесення вкладником (П.І.Б.) грошових коштів у сумі (зазначається сума) за депозитним договором (номер, дата)?</p>

Джерело: авторська розробка на основі [12]

Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу» [13].

До державних спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України. Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-

медичних і судово-психіатричних експертиз.

Огляд основних результатів діяльності підрозділів Експертної служби МВС України дозволяє встановити, що за період 2018-2020 років з економічного напрямку досліджень було призначено у 2018 р. – 1650, у 2019 р. – 2278, у 2020 р. – 2868 судових експертиз, що у відносному значенні показує їх приріст на 38% і 26% у порівнянні з попереднім роком.

У 2020 році за напрямом економічних досліджень надійшло 2868 постанов (ухвал) про призначення судової експертизи (на 25,9% більше ніж минулого року – 2278), за якими виконано 2066 судових експертиз (на 37,2% більше ніж минулого року – 1506), у тому числі 146 з минулих років, та 31 експертне дослідження (загальна кількість досліджених об'єктів – 13118), складено 686 повідомлень про неможливість проведення судової експертизи (з урахуванням залишку за 2019 рік). Перебувають на виконанні 256 судових експертиз (на 1,2% більше ніж минулого року – 253), з них від 45 діб до 3 місяців – 77, понад 3 місяці – 26 (у ДНДЕКЦМВС – 10, Київському – 4, Миколаївському та Харківському – по 3, Донецькому, Львівському та Сумському НДЕКЦМВС – по 2) [10].

Ключова фігура в судово-експертній діяльності – це судовий експерт, який є суб'єктом процесуальних правовідносин і якому в порядку, встановленому законодавством України, доручено проведення судової експертизи (табл. 3).

Таблиця 3 – Порівняння фактичної продуктивності за економічним напрямом у 2019-2020 роках за областями України

Область	Фактична продуктивність (кількість економічних експертиз проведених одним судовим експертом)		Зміни продуктивності («+» - збільшення / «-» - зменшення)
	2019 рік	2020 рік	
Нормативна продуктивність одного працівника в місяць – 2 економічні експертизи			
Вінницька	1,2	2,4	+ 1,2
Волинська	1,7	1,9	+ 0,2
Дніпропетровська	4,0	2,8	- 1,2
Донецька	0,9	2,0	+ 1,1
Житомирська	0,6	1,3	+ 0,7
Закарпатська	1,1	2,8	+ 1,7
Запорізька	1,2	2,0	+ 0,8
Івано-Франківська	0,6	0,7	+ 0,1
Київська	1,2	1,6	+ 0,4
Кіровоградська	0,5	2,0	+ 1,5
Луганська	0,7	1,9	+ 1,2
Львівська	1,0	1,8	+ 0,8
Миколаївська	1,1	1,8	+ 0,7
Одеська	1,2	1,3	+ 0,1
Полтавська	2,8	3,3	+ 0,5
Рівненська	1,1	2,3	+ 1,2
Сумська	1,9	3,4	+ 1,5
Тернопільська	2,1	2,1	0
Харківська	3,1	3,9	+ 0,8
Херсонська	1,8	2,1	+ 0,3
Хмельницька	0,7	0,8	+ 0,1
Черкаська	1,3	1,4	+ 0,1
Чернівецька	0,5	2,7	+ 2,2
Чернігівська	1,5	2,2	+ 0,7

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі [10]

Фактична продуктивність за економічним напрямом за 12 місяців 2020 року (за нормативної продуктивності 1 працівника в місяць 2 економічні експертизи) становить від 0,7 в Івано-Франківській і 0,8 у Хмельницькій областях до 3,9 у Харківській області. У всіх областях, крім Дніпропетровської (- 1,2 економічної експертизи), спостерігається зростання продуктивності судових експертів (найбільше +2,2 у Чернівецькій області). У Кіровоградській області даний показник повністю відповідає нормативній продуктивності 1 працівника в місяць – 2,0 економічні експертизи (аналогічний норматив дотримано ще в Донецькій і Запорізькій областях), що трохи менше ніж середня продуктивність 1 працівника по Україні за 12 місяців 2020 року – 2,2 економічних експертиз. У Кіровоградській області має місце збільшення середньої продуктивності 1 працівника за 12 місяців 2020 року у порівнянні з 2019 роком з 0,5 до 2,0 економічних експертиз, тобто у 4 рази. Тому, можна стверджувати, що якщо у 2019 році на проведення однієї економічної експертизи 1 працівником Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Кропивницький) витрачалось два місяці, то у 2020 році – лише два тижні.

Посада судового експерта-економіста за своєю природою є винятковою, оскільки має певні особливості. З одного боку, робота експерта полягає в проведенні із застосуванням своїх спеціальних знань з бухгалтерського обліку, оподаткування та фінансів, науково обґрунтованого дослідження для встановлення фактів, що мають доказове значення під час розслідування і розгляду справ у судах, а з іншого – судовий експерт отримує статус процесуального особи під час надання висновку, і таким чином, у своїй професійній діяльності поєднує статус фахівця в сфері обліку, науковця і процесуального особи.

Згідно зі статтями 384 і 385 Кримінального кодексу України [6] судові експерти можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за неналежне виконання своїх обов'язків. Судовий експерт є самостійним учасником процесу, втручання в проведення експертизи і будь-який вплив на нього заборонені. Він надає висновок, ґрунтуючись на результатах проведених досліджень. При цьому, згідно вимог законодавства, експерт самостійний у виборі методів, засобів і способів дослідження. Перешкоджання законній діяльності судового експерта не припустимо і тягне за собою відповідальність, у т.ч. і кримінальну згідно статті 386 Кримінального кодексу України [6].

Призначення судових експертиз та експертних досліджень судовим експертам державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та атестованим судовим експертам, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, їх обов'язки, права та відповідальність, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів здійснюються у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним, Цивільним процесуальним, Господарським процесуальним кодексами України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства України, Митним кодексом України, Законами України «Про судову експертизу», «Про виконавче провадження», іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності та Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Експертизи та дослідження, що проводяться атестованими судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, здійснюються з урахуванням обмежень, передбачених статтею 7 Закону України «Про судову експертизу».

Судова експертиза призначається тільки у разі реальної необхідності в спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, які входять до предмету доказування, тобто тоді, коли висновок експерта не може замінити інші засоби доказування. Якщо наявні у справі докази є суперечливими, їх оцінка при необхідності може бути здійснена судом з призначенням судової економічної експертизи. Неприпустимою є постановка перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (наприклад, щодо вини особи) [4].

Підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом, в якому обов'язково зазначаються її реквізити, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню.

В інших випадках проводиться експертне дослідження, підставою для якого є договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовою заявою (листом) замовника (юридичної або фізичної особи), з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються [12].

Разом з документом про призначення експертизи (залучення експерта) експерту слід надати документи бухгалтерського та податкового обліку, які містять вихідні дані для вирішення поставлених питань. Такими документами можуть бути прибуткові та видаткові накладні, податкові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізій, таблиці, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, реєстри податкових накладних, податкові декларації, баланси та інші первинні і зведені документи бухгалтерського та податкового обліку і звітності.

Якщо ведення бухгалтерського та податкового обліку здійснювалось в електронно-обчислювальному вигляді, експерту надаються реєстри бухгалтерського та податкового обліку у роздрукованому вигляді, обов'язково завірені в установленому порядку. Додатково вони можуть бути надані на вимогу експерта на електронних носіях інформації.

Якщо експертиза призначається з метою перевірки висновків документальної ревізії, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначається, які саме висновки і з яких причин викликають сумнів (суперечать іншим матеріалам справи, непереконливо обґрунтовані фінансовими інспекторами тощо).

У разі потреби для визначення, які саме документи слід надати експерту на дослідження в кожному конкретному випадку, доцільно отримати консультацію експерта-економіста. Для проведення дослідження необхідно надати оригінали документів або належним чином завірені їх якісні копії. Документи мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за відповідними періодами), підшитими, прошнурованими та пронумерованими.

При проведенні експертиз в експертній установі організаційне, матеріально-технічне забезпечення їх виконання, контроль за своєчасним проведенням і за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладається на керівника експертної установи. Якщо експерт здійснює судово-

експертну діяльність у складі юридичної особи, що не є державною спеціалізованою установою, організаційне, матеріально-технічне забезпечення виконання експертиз та контроль за своєчасним їх проведенням покладаються на її керівника. Експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та на професійній основі здійснюють судово-експертну діяльність, забезпечують проведення експертиз та досліджень відповідно до вимог Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах [11].

Керівник експертної установи розглядає отримані матеріали і доручає відповідному структурному підрозділу експертної установи організувати проведення експертизи за певними її видами (таблиця 4).

Таблиця 4 – Види експертиз згідно з процесуальним законодавством України

Вид	Суть
Первинна	Експертиза, коли об'єкт досліджується вперше
Додаткова	Експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи
Повторна	Експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз)
Комісійна	Експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією (фахівцями в одній галузі знань). Комісія експертів може утворюватися органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), або керівником експертної установи
Комплексна	Експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах

Джерело: авторська розробка на основі [12]

Керівник експертної установи може безпосередньо призначити експерта та встановити строк виконання експертизи відповідно до законодавчих вимог або передати вирішення цих питань заступнику керівника експертної установи чи керівникові підрозділу. Якщо в експертній установі не проводяться певні види експертиз та відсутні фахівці з певної галузі спеціальних знань, керівник експертної установи повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), та повертає матеріали справи без виконання.

Якщо в одному документі про призначення експертизи (залучення експерта) є питання, що стосуються різних видів експертиз, не пов'язаних між собою, керівник установи визначає, які питання підлягають вирішенню у відповідному підрозділі та послідовність їх виконання.

Якщо отримані матеріали оформлені з порушеннями, які виключають можливість організації проведення експертизи, керівник експертної установи терміново у письмовій формі повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). Якщо орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), не вживає належних заходів для усунення цих перешкод, керівник експертної установи по закінченні тридцяти календарних днів з дня направлення повідомлення повертає йому (їй) матеріали.

Організуючи виконання комплексної експертизи, керівник експертної

установи доручає проведення досліджень відповідним підрозділам експертної установи, визначає, який з них є провідним. Керівник провідного підрозділу за погодженням з керівниками інших підрозділів формує комісію експертів і призначає голову експертної комісії. Якщо комплексна експертиза виконується експертами кількох експертних установ, комісія експертів формується керівником провідної експертної установи разом з керівниками інших експертних установ – співвиконавців. Голову комісії призначає керівник провідної експертної установи. Експерт, призначений головою комісії, не має переваг перед іншими співвиконавцями при вирішенні поставлених питань. Голова комісії виконує лише організаційні функції, а саме: скликає нараду експертів, на якій ознайомлює їх з документом про призначення експертизи (залучення експерта) та матеріалами, які надійшли на дослідження; організовує розробку спільної програми досліджень, у тому числі з визначенням послідовності та строків виконання окремих досліджень; у разі неузгодження дій комісії при виконанні досліджень чи порушення їх послідовності повідомляє про це керівника експертної установи; організовує попереднє вивчення досліджуваних об'єктів членами комісії; здійснює зв'язок з керівниками експертних установ (підрозділів), співробітники яких є членами комісії, контролює строки проведення окремих досліджень і координує виконання всієї програми досліджень; керує проміжними та підсумковими нарадами експертів; складає проект висновку (повідомлення про неможливість надання висновку) або доручає одному з членів комісії. Якщо проведення комплексної експертизи не може бути здійснене силами експертів даної експертної установи, її керівник повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), та просить залучити до проведення експертизи експерта відповідної спеціалізації. Залучення такого експерта проводиться з дотриманням вимог процесуального законодавства України. Якщо проведення комплексної експертизи, призначеної різними експертними установами, одним із членів комісії не розпочато протягом тридцяти календарних днів, а без її результатів подальше проведення досліджень іншими членами комісії неможливе, керівник експертної установи, що здійснював організацію роботи комісії, повідомляє про це орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). Після цього, якщо протягом тридцяти календарних днів заходи з організації роботи комісії не вживаються, матеріали повертаються замовнику без виконання.

Організація проведення комісійної експертизи здійснюється за правилами, викладеними у попередньому абзаці статті. Спільний висновок комісії експертів підписується експертами, які брали участь у сукупній оцінці результатів усіх досліджень і дійшли згоди. Якщо згоди між ними не було досягнуто, складаються декілька висновків експертів (за кількістю точок зору) або один, у якому вступна і дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна – окремими з відповідними висновками або згідно з проведеними ними дослідженнями [12].

Під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо.

Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта. У випадках, передбачених

законодавством, експертною установою надсилається рахунок вартості робіт за проведення експертиз (експертних досліджень).

Строк проведення експертизи встановлюється керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) і не повинен перевищувати 90 календарних днів. У разі значного завантаження експерта (за наявності у нього на виконанні одночасно понад десять експертиз, у тому числі комісійних та комплексних) більший розумний строк встановлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Час попереднього вивчення матеріалів не повинен перевищувати п'ятнадцяти робочих днів. У разі відмови органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), у погодженні запропонованого розумного строку проведення експертизи матеріали справи повертаються з пропозицією призначити експертизу іншим суб'єктам судово-експертної діяльності, визначеним у статті 7 Закону України «Про судову експертизу». У разі невиконання клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів, несплати вартості експертизи протягом 45 календарних днів з дня направлення клопотання в порядку, передбаченому чинним законодавством, незабезпечення прибуття експерта, безперешкодного доступу до об'єкта дослідження, а також належних умов для його роботи (учинення перешкод з боку сторін, що беруть участь у справі, в обстеженні об'єкта) матеріали справи повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення.

Строк проведення експертизи починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день складання висновку експерта (повідомлення про неможливість надання висновку). Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, днем закінчення строку вважається наступний за ним робочий день. У строк проведення експертизи не включається строк виконання клопотань експерта, усунення недоліків, допущених органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта) [12].

Якщо експерт порушив клопотання про надання йому додаткових матеріалів, але протягом сорока п'яти календарних днів не отримав відповіді, він письмово повідомляє орган (особу), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість надання висновку.

При проведенні дослідження експерт повинен уживати заходів щодо збереження наданих на експертизу об'єктів, аби не допустити їх знищення або пошкодження. Якщо за характером дослідження зберегти об'єкт неможливо, а в документі про призначення експертизи (залучення експерта) відсутній дозвіл на пошкодження (знищення) цього об'єкта, то на його пошкодження чи знищення має бути отримана письмова згода органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). У разі пошкодження чи знищення об'єкта в процесі дослідження до висновку експертизи вноситься про це відповідний запис. Пошкоджені під час дослідження об'єкти або їх залишки повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта). Документальні матеріали, які були об'єктом дослідження, а також надані для порівняльного дослідження зразки позначаються відповідними штампами і після проведення експертизи (дослідження) повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта).

Предмети та документи, що були об'єктами експертного дослідження, підлягають поверненню органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу

(залучив(ла) експерта), разом з висновком експертизи або повідомленням про неможливість надання висновку. Великогабаритні предмети та інші об'єкти, що не підлягають пересиланню поштою (вибухові та легкозаймисті речовини, дорожочінні метали та каміння, вогнепальна зброя, патрони, боеприпаси, сильнодіючі, отруйні речовини тощо), отримуються в експертній установі особисто або представником за дорученням органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після пред'явлення документа, що засвідчує його (її) особу.

Експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому для проведення експертиз.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що судова експертиза та експертне дослідження з економічних питань призначається на загальних підставах з дотриманням вимог Закону України «Про судову експертизу», Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень й процесуального законодавства.

У межах судової економічної експертизи виділяються: експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій; експертиза документів фінансово-кредитних операцій. Проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань знаходиться у частині підпорядкування Міністерства юстиції України та експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Дослідження проводилось з використанням результатів практичної діяльності Кіровоградського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (м. Кропивницький).

У цілому, порядок призначення та проведення судової експертизи та експертних досліджень з економічних питань, а також права, обов'язки та відповідальність судових експертів у процесуальному законодавстві подібні. Встановлено, що підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб.

Визначено, що в Україні згідно з процесуальним законодавством України експертами виконуються первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи, а експертні дослідження виконуються в порядку, передбаченому для проведення експертиз. Узагальнено особливості організації проведення комплексної та комісійної судово-економічної експертизи.

Перспективи подальших наукових розробок вбачаються нам в аналізі існуючого порядку документального оформлення результатів проведення експертиз та експертних досліджень, особливостей вибору методів дослідження та методик проведення судово-економічних експертиз, а також в удосконаленні нормативно-правових актів та нормативних документів з питань організації проведення судових експертиз та експертних досліджень з економічних питань.

Список літератури

1. Вітер Д.В. Використання судової експертизи під час розслідування злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм : дис. ... д-ра філософії : 081 / Нац. наук. центр «Ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса». Харків, 2021. 282 с.
2. Гавриш Г.О. Формування ринку послуг економічної експертизи в Україні : автореф. дис. на

- здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03. Кривий Ріг, 2014. 20 с.
3. Говорова К.І. Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи документів фінансово-кредитних операцій : дис. ... д-ра філософії : 081 / Нац. наук. центр «Ін-т судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса». Харків, 2021. 212 с.
 4. Дмитренко Е. Экспертные экономические исследования и судебная экспертиза налогового учета. *Вісник «Офіційно про податки»*. 2015. № 33. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/8743> (дата звернення: 14.03.2021)
 5. Євдокіменко С.В. Судово-економічна експертиза: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 44 с.
 6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.03.2021)
 7. Остап'юк Н.А. Обліково-аналітичне забезпечення бухгалтерської експертизи: теорія і методика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.06.04. Київ, 2006. 21 с.
 8. Панченко І.А. Організація судово-бухгалтерської експертизи: теоретико-практичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.09. Київ, 2007. 23 с.
 9. Перезовова І.В. Теоретичні та організаційні засади економічної експертизи в управлінні підприємствами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.04. Івано-Франківськ, 2014. 40 с.
 10. Презентаційні матеріали до Огляду основних результатів діяльності підрозділів Експертної служби МВС за 2020 рік. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/> (дата звернення: 17.03.2021)
 11. Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : Наказ М-ва юстиції України від 12 груд. 2011 р. № 3505/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 16.03.2021)
 12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ М-ва юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.03.2021)
 13. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv#Text> (дата звернення: 16.03.2021)
 14. Пугаченко О.Б. Вимоги процесуального законодавства в частині участі експерта при проведенні судової експертизи з економічних питань. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки*. 2013. Вип. 24. С. 340-348
 15. Пугаченко О.Б. Процесуальні вимоги призначення та проведення економічних експертиз. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2014. вип. 26. С. 207-215
 16. Pugachenko Olga The Procedure for Performing Economic Evaluation in Ukraine. *Innovative Economics and Management (Special Edition 2)*. 2017. Volume IV. P. 166-174
 17. Стельмах Н.Є. Бухгалтерська експертиза сільськогосподарської діяльності: судово-процесуальний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.09. Київ, 2016. 23 с.
 18. Федчишина В.В. Облікове забезпечення експертного дослідження розрахунків з податку на додану вартість : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.09. Житомир, 2011. 22 с.
 19. Шушко О.О. Забезпечення економічної безпеки національної економіки шляхом економічної експертизи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.03. Запоріжжя, 2019. 23 с.

References

1. Viter, D.V. (2021). Vykorystannia sudovoi ekspertyzy pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi finansuvannia sotsialnykh tsilovykh prohram [The use of forensic science in the investigation of crimes in the field of financing social target programs]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Havrysh, H.O. (2014). Formuvannia rynku posluh ekonomichnoi ekspertyzy v Ukraini [Formation of the market of economic expertise services in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kryvyi Rih [in Ukrainian].
3. Hovorova, K.I. (2021). Teoretychni ta zahalno-metodychni polozhennia sudovoi ekonomichnoi ekspertyzy dokumentiv finansovo-kredytnykh operatsii [Theoretical and general methodological provisions of forensic economic examination of documents of financial and credit operations]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Dmitrenko, E. (2015) Ekspertnye ekonomicheskie issledovaniya i sudebnaya ekspertiza nalogovogo ucheta [Expert economic research and forensic examination of tax accounting]. *Visnyk «Ofitsiino pro podatky» - Bulletin "Officially about taxes"*, 33. Retrieved from <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/8743> [in Russian].
5. Yevdokimenko, S.V. (2016). Sudovo-ekonomichna ekspertyza: teoretyko-metodolohichni zasady i praktyka realizatsii [Forensic economic examination: theoretical and methodological principles and practice of implementation]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy № 2341-III vid 05.04.2001 r. [Criminal Code of Ukraine of 05 April, 2001 № 2341-III]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
7. Ostapiuk, N.A. (2006). Oblikovo-analitychne zabezpechennia bukhhalterskoi ekspertyzy: teoriia i metodyka [Accounting and analytical support of accounting expertise: theory and methodology]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Panchenko, I.A. (2007). Orhanizatsiia sudovo-bukhhalterskoi ekspertyzy: teoretyko-praktychni aspekty [Organization of forensic accounting examination: theoretical and practical aspects]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Perevozova, I.V. (2014). Teoretychni ta orhanizatsiini zasady ekonomichnoi ekspertyzy v upravlinni pidpriemstvamy [Theoretical and organizational principles of economic expertise in enterprise management]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
10. Prezentatsiini materialy do Ohliadu osnovnykh rezultativ diialnosti pidrozdiliv Ekspertnoi sluzhby MVS za 2020 rik. [Presentation materials for the Review of the main results of the activities of the units of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs for 2020]. *dndekc.mvs.gov.ua*. Retrieved from <https://dndekc.mvs.gov.ua/> [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Instruksii pro osoblyvosti zdiisnennia sudovo-ekspertnoi diialnosti atestovanykh sudovymy ekspertamy, shcho ne pratsiuut u derzhavnykh spetsializovanykh ekspertnykh ustanovakh : Nakaz M-va yustytzii Ukrainy № 3505/5 vid 12.12.2011 r. [Instruction on the peculiarities of carrying out forensic activities by certified forensic experts who do not work in state specialized expert institutions of 12 December, 2011 № 3505/5]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen : Nakaz M-va yustytzii Ukrainy № 53/5 vid 08.10.1998 r. [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific and methodological recommendations for the preparation and appointment of forensic examinations and expert research of 08 October, 1998 № 53/5]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
13. Pro sudovu ekspertyzu : Zakon Ukrainy № 4038-XII vid 25.02.1994 r. [Law of Ukraine On forensic examination of 25 February, 1994 № 4038-XII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv#Text> [in Ukrainian].
14. Puhachenko, O.B. (2013). Vymohy protsesualnoho zakonodavstva v chastyni uchasti eksperta pry provedenni sudovoi ekspertyzy z ekonomichnykh pytan [Requirements of procedural legislation regarding the participation of an expert in conducting a forensic examination on economic issues]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky - Scientific works of Kirovograd National Technical University: Economic Sciences*, 24, 340-348 [in Ukrainian].
15. Puhachenko, O.B. (2014). Protseualni vymohy pryznachennia ta provedennia ekonomichnykh ekspertyz [Procedural requirements for the appointment and conduct of economic examinations]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky - Scientific works of Kirovograd National Technical University: Economic Sciences*, 26, 207-215 [in Ukrainian].
16. Pugachenko, O.B. (2017) Poryadok provedeniya ekonomicheskikh ekspertiz v Ukraine [The Procedure for Performing Economic Evaluation in Ukraine]. *Innovative Economics and Management (Special Edition 2)*, IV, 166-174 [in English].
17. Stelmakh, N.Ye. (2016). Bukhhalterska ekspertyza silskohospodarskoi diialnosti: sudovo-protseualnyi aspekt [Accounting examination of agricultural activity: forensic aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
18. Fedchyshyna, V.V. (2011). Oblikove zabezpechennia ekspertnoho doslidzhennia rozrakhunkiv z podatku na dodanu vartist [Accounting support for expert research of value added tax calculations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zhytomyr [in Ukrainian].
19. Shushko, O.O. (2019). Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky shliakhom

ekonomichnoi ekspertyzy [Ensuring the economic security of the national economy through economic expertise]. *Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhzhia* [in Ukrainian].

Olha Puhachenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Svetlana Kosenko, Associate Professor, PhD in Law (Candidate of Law Sciences)

State Research Forensic Centre of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Maxim Babii

Kirovohrad Research Forensic Centre of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine

Organization of Forensic Examinations and Expert Research on Economic Issues

The article studies the organization of forensic examinations and expert research on economic issues. The objective of the article is to study the peculiarities of the organization of forensic examinations and expert research on economic issues, including practical activities of Kirovohrad State Research Forensic Centre of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The study was conducted on the basis of the systematic approach using methods of analysis, generalization, grouping and comparison. The method of graphical representation was used for better perception of information about the organization of forensic examinations and expert research on economic issues.

It was found that forensic examination and expert research on economic issues is appointed on general grounds in compliance with the Law of Ukraine "On Forensic Examination", Instruction on appointment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific and methodological recommendations on preparation and appointment of forensic examinations and expert research and procedural law. Forensic economic examination includes: examination of accounting documents, tax accounting and reporting; examination of documents on economic activity of enterprises and organizations; examination of documents of financial and credit transactions. Judicial expertise and expert research on economic issues are subordinated to the Ministry of Justice of Ukraine and expert services of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine, the Security Service of Ukraine and the State Border Guard Service of Ukraine. In general, the procedure for the appointment and conduct of forensic examinations and expert research on economic issues, as well as the rights, duties and responsibilities of forensic experts in procedural law are similar. It is established that the basis for the forensic examination is the relevant court decision or the decision of the pre-trial investigation body, or a contract with an expert or expert institution if the examination is conducted at the request of others.

It is determined that in Ukraine, in accordance with the procedural legislation of Ukraine, experts perform primary, additional, repeated, commission and complex examinations, and expert examinations are performed in the manner prescribed for examinations. The peculiarities of the organization of complex and commission forensic economic examination are generalized. Prospects for further research are seen in the analysis of the existing procedure for documenting the results of examinations and expert studies, features of the choice of research methods and methods of forensic economic examinations, as well as in improving regulations and normative documents on the organization of forensic examinations and expert research on economic issues.

forensic examination, expert research, forensic economic expertise, types of economic expertise, organization of forensic examinations and expert research on economic issues

Одержано (Received) 23.03.2021

Прорецензовано (Reviewed) 30.03.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 336.221.2:338.23

JEL Classification: H61; H71; R58

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).131-141](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).131-141)

В.В. Шалімов, доц., канд. екон. наук

В.О. Решетов, доц., канд. екон. наук

Т.А. Мельник, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Стимулювання соціально-економічного та інноваційного розвитку національної та регіональної економік: врахування в принципах бюджетної системи та оподаткування

Обґрунтовано, що врахування цілей соціально-економічного та інноваційного розвитку не знайшло належне відображення як в принципах бюджетної системи України, так і в принципах оподаткування (основних засадах податкового законодавства). Визначено, що пряма й непряма державна фінансова підтримка та податки, як фіскальні інструменти, мають сприяти стимулюванню економічного розвитку, стимулюванню та активізації інноваційної діяльності, але вибір форм та методів такого стимулювання потребує обґрунтування з урахуванням необхідності досягнення конкретних цілей. На основі аналізу практик створення світового податкового кодексу та світової практики застосування заходів щодо підтримки малих та середніх підприємств в умовах Covid-19 доведено, що поєднання прямої фінансової підтримки із запровадженням інвестиційно-інноваційних податкових кредитів з можливістю чіткого їх податкового адміністрування та контролю є оптимальним механізмом в сучасних умовах. Запропоновані напрями реформування системи місцевого оподаткування в контексті стимулювання соціально-економічного та інноваційного розвитку в регіоні.

інноваційний розвиток, соціально-економічний розвиток, бюджетна система, оподаткування, податкова система, принципи бюджетної системи, принципи оподаткування, податкові пільги, фінансова підтримка

В.В. Шалімов, доц., канд. екон. наук

В.А. Решетов, доц., канд. екон. наук

Т.А. Мельник, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Стимулирование социально-экономического и инновационного развития национальной и региональной экономик: отражение в принципах бюджетной системы и налогообложения

Обосновано, что цели социально-экономического и инновационного развития не нашли должного отражения как в принципах бюджетной системы Украины, так и в принципах налогообложения (основных принципах налогового законодательства). Определено, что прямая и косвенная государственная финансовая поддержка и налоги, как фискальные инструменты, должны способствовать стимулированию экономического развития, стимулированию и активизации инновационной деятельности, но выбор форм и методов такого стимулирования требует обоснования с учетом необходимости достижения конкретных целей. На основе анализа практики создания мирового налогового кодекса и мировой практики применения мер по поддержке малых и средних предприятий в условиях Covid-19 доказано, что сочетание прямой финансовой поддержки с введением инвестиционно-инновационных налоговых кредитов с возможностью четкого их налогового администрирования и контроля является оптимальным механизмом в современных условиях. Предложены направления реформирования системы местного налогообложения в контексте стимулирования социально-экономического и инновационного развития в регионе.

инновационное развитие, социально-экономическое развитие, бюджетная система, налогообложение, налоговая система, принципы бюджетной системы, принципы налогообложения, налоговые льготы, финансовая поддержка

Постановка проблеми. Низька інноваційна активність вітчизняних підприємств обумовлена різними причинами, серед яких виділяють такі: орієнтація економіки на інвестування розвитку виробництв, а не на активізацію інноваційної діяльності;

© В.В. Шалімов, В.О. Решетов, Т.А. Мельник, 2021

відсутність розвинутої інноваційної інфраструктури; орієнтація на імпорт високотехнологічного устаткування на шкоду вітчизняних розробок; недостатня увага до розвитку власного науково-технічного потенціалу; відсутність кваліфікованого керування інноваційними процесами, спрямованого на підвищення якості продукції, одержання конкурентних переваг; недосконалість інструментів правового регулювання інноваційної діяльності, і особливо в сфері захисту прав інтелектуальної власності [11].

Інновації та інноваційно-орієнтована модель розвитку регіону має стати ключовим елементом підвищення його конкурентоспроможності та фінансової самодостатності. Але інновації потребують великої кількості інвестиційних ресурсів різних джерел фінансування. Статистичні дані свідчать про те, що протягом останніх двадцяти років власні кошти підприємств займали пріоритетне значення і становили від 60,6% (2008 рік) до 97,2% (2015 рік) в загальному обсягу витрат на фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств, кошти державного бюджету – від 0,3% (2013 рік) до 5,2% (2018 рік), кошти інвесторів-нерезидентів – від 30,0% (2010 рік) до 0,1% (2016 рік), кошти інших джерел – від 45,6% (2011 рік) до 2,0% (2015 рік). В 2018 році структура фінансування інноваційної діяльності виглядала так: власні кошти підприємств (87,7%), кошти інших джерел (8,1%), кошти державного бюджету (3,9%), кошти інвесторів-нерезидентів (0,3%) [7]. Основним джерелом фінансування інновацій на промислових підприємствах у 2019 р. залишаються власні кошти підприємств – 12474,9 млн. грн. (або 87,7% загального обсягу фінансування інновацій). Кошти державного бюджету отримали 6 підприємств, загальний обсяг яких становив 556,5 млн. грн. (3,9%), обсяг коштів місцевих бюджетів становив 109,9 млн. грн. (0,8%), інвестори-резиденти інвестували 72,3 млн. грн. (0,5%), кошти іноземних інвесторів отримали 3 підприємства в обсязі 42,5 млн. грн. (0,3%), обсяг коштів з інших джерел становив 1147,0 млн. грн. (6,8%), в т.ч. кредити – 853,2 млн. грн. (6%) [9, с. 77; 9, с. 21].

Отже, держава практично не здійснює прямого фінансування інноваційної діяльності підприємств, але можливим і доцільним є використання непрямих методів фінансування інновацій, які втілюються в бюджетній та податковій політиках, що потребує чіткого регламентування відповідних засад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційної діяльності представлені в значній кількості досліджень, які присвячені оцінці ефективності інноваційної діяльності підприємств [23], її фінансовому забезпеченню в умовах трансформаційних змін [8; 22], особливостям стратегічного інноваційного розвитку підприємств [20], ключовим елементам механізму стратегічного управління інноваційним розвитком [15], інструментам та методам комерціалізації інноваційної продукції [10]. Практичним аспектам державної фінансової підтримки та податкового стимулювання інноваційної діяльності також присвячені наукові праці вітчизняних науковців, зокрема [2; 3; 13; 21; 12].

Разом з тим, розробка науково-практичних рекомендацій має будуватися на чіткому визначенні теоретичних засад підтримки інноваційної діяльності, певних вихідних ідей, які покладені в основу бюджетної і податкової системи, тобто на головних принципах їх формування. Ґрунтовні дослідження принципів бюджетної системи і бюджетної політики та принципів організації податкових відносин в Україні з акцентом на еволюцію їх становлення та наукових поглядів представлені в [16; 4]. Водночас досліджень, які б містили критичний аналіз принципів формування бюджетної і податкової системи з точки зору пріоритету підтримки інноваційного розвитку, недостатньо, що і визначило цільову спрямованість даної роботи.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження сучасної практики врахування в принципах побудови бюджетної та податкової систем України цілей

соціально-економічного і, в першу чергу, інноваційного розвитку та обґрунтування підходів щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах: принцип єдності бюджетної системи України; принцип збалансованості; принцип самостійності; принцип повноти; принцип обґрунтованості; принцип ефективності та результативності; принцип субсидіарності; принцип цільового використання бюджетних коштів; принцип справедливості і неупередженості; принцип публічності та прозорості [6]. Серед них в принципі ефективності та результативності декларовано, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки. Інший принцип закладений в механізмі надання субвенцій на виконання інвестиційних проєктів ґрунтується на таких основних принципах. Серед задекларованих принципів (принцип об'єктивності та відкритості; принцип єдності; принцип збалансованого розвитку; принцип цільового використання коштів) саме принцип єдності передбачає, що розподіл коштів має забезпечити реалізацію системи національних цінностей і завдань інноваційного розвитку та сприяти зменшенню відмінностей в рівні життя населення різних регіонів країни.

В Податковому кодексі України інноваційний розвиток, інновації, інноваційна діяльність, навіть як терміни, не згадуються взагалі. Так, Податковим кодексом визначено такі засади оподаткування: загальність оподаткування; рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства; презумпція правомірності рішень платника податку; фіскальна достатність; соціальна справедливість; економічність оподаткування; нейтральність оподаткування; стабільність; рівномірність та зручність сплати; єдиний підхід до встановлення податків та зборів [19]. Серед них відсутня як згадка про необхідність забезпечення соціально-економічного та інноваційного розвитку, так і принцип стимулювання.

Змістовий аналіз принципів показує, що вони зорієнтовані, по-перше, на захист платників податків: відсутність можливості впливу на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків (принцип нейтральності оподаткування), установлення податків відповідно до платоспроможності платника податків (соціальна справедливість), забезпечення однакового підходу (рівність усіх платників), презумпція правомірності рішень платника податку, якщо норми припускають неоднозначне трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів), недопущення змін правил та ставок протягом бюджетного року (стабільність), зручність сплати. По-друге, основні засади податкового законодавства враховують інтереси бюджетної системи в цілому, а саме: обов'язковість сплати (невідворотність настання відповідальності), збалансованість бюджету (фіскальна достатність), співставність обсягів надходжень податків з витратами на їх адміністрування (економічність оподаткування), забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для здійснення витрат бюджет (рівномірність та зручність сплати).

Україна повинна здійснювати в цілому фінансову підтримку та податкове стимулювання інноваційного розвитку на державному та регіональному рівнях, але питання постає у виборі форм та методів такого стимулювання з урахуванням необхідності досягнення конкретних цілей. Податковим кодексом пропонуються наступні підстави для надання податкових пільг - особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та

суспільне значення здійснюваних ними витрат. Разом з тим, відсутні критерії визначення таких особливостей, хоча й передбачено широкий перелік способів надання податкових пільг: податкове вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору; зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору; встановлення зниженої ставки податку та збору; звільнення від сплати податку та збору. Отже, для такого стимулювання доцільно вирішити питання розробки механізму інвестиційно-інноваційних податкових кредитів та інших видів податкових пільг, які б сприяли активізації інноваційного розвитку.

В контексті розгляду проблеми оцінки ролі системи оподаткування для забезпечення соціально-економічного та інноваційного розвитку варто звернути увагу на такий цікавий етап розвитку світових систем та світової економіки, як розробка Світового Податкового Кодексу - Basic World Tax Code (BWTC) [26]. Розглядаючи питання глобалізації та інтеграції соціально-економічних систем, проблеми оподаткування піднімаються в різних контекстах, зокрема, подвійне оподаткування, міжнародне оподаткування, офшорні зони і т.п. BWTC – це проект, який фінансувався Міжнародною Податковою Програмою Гарвардського Університету, ідея якого виникла, коли директор Міжнародної Податкової Програми Гарвардського Університету Гленн Дженкінс запропонував Уорду М. Хассі та Дональду С. Лююку описати результати великої роботи з підготовки проекту Податкового кодексу для Домініканської Республіки, який розроблювався під егідою Гарвардського Інституту Міжнародного розвитку, Міжнародної Податкової Програми, з фінансуванням за рахунок коштів Програми Економічного Розвитку ООН.

Метою було створення прикладу системи законів, необхідних для формування дієвої та ефективної податкової системи, забезпечення спеціалістів в країнах, які здійснюють реформи, певною структурною схемою та переліком того, що потрібно (або не потрібно) для створення основ податкової системи. Перше, так зване «Попереднє видання» Світового Податкового Кодексу, було опубліковано в 1992 році, а в 1996 році було опубліковано Видання 1996 року.

У BWTC містяться кілька загальних принципів або припущень (assumptions or principles) побудови податкових систем. Перший принцип передбачає необхідність узагальнення всіх законів, що відносяться до оподаткування, в єдиному документі, з тим, щоб потреби в податкових надходженнях могли бути оцінені з однієї загальної точки зору. Передбачається, що простота, ясність і зрозумілість є бажаними цілями законодавства. Другий принцип передбачає, що економіка буде розвиватися найкращим чином, якщо вона стане ефективним виробником в світовій економіці. Тому вважається, що не в інтересах країни приймати протекціоністські системи оподаткування, в яких віддається перевага вітчизняному капіталу перед іноземними інвестиціями, або при яких окремим секторам економіки надаються привілеї за допомогою тимчасового звільнення від податків або інших податкових пільг. Третій принцип: надання податкових пільг (tax preferences) менш ефективно, ніж виплата прямих бюджетних субсидій (direct subsidy), так як податкові пільги важко піддаються контролю. У BWTC відкидається ефективність пільг, звільнення, тимчасового звільнення («податкових канікул») та інших спеціальних преференцій і угод. Четвертий принцип полягає в тому, що, з огляду на специфіку економіки країн, що розвиваються, основна частина доходів повинна формуватися за рахунок непрямих податків (indirect taxes) (мита, ПДВ і акцизів) і податку на прибуток корпорацій. Прибутковий податок з фізичних осіб та майнові податки не повинні відігравати суттєву роль. При такій структурі податків адміністративні витрати на одиницю зібраних податків будуть нижчими, ніж при прибутковому оподаткуванні. Однак в BWTC підкреслюється, що

багато з колишніх соціалістичних країн, однак, зберегли високий податок на заробітну плату або диференційований податок широкого охоплення на оплату праці, щоб фінансувати виплати соціальних допомог. П'ятий принцип передбачає інтеграцію в єдиний прибутковий податок (income tax) всіх податків, що стягуються з усіх видів доходів без необхідності подавати податкову декларацію. Варто окремо відмітити другий та третій принципи, які є корисними саме в контексті стимулювання соціально-економічного розвитку та інновацій.

Також BWTC базується на припущенні, що розробка і написання законів є тільки прелюдією до головного в податковій реформі - розвитку ефективної системи адміністрування, адже наявність чесної і високо компетентної податкової адміністрації є абсолютною необхідністю. Крім загальних принципів Кодекс включає чотири розділи за кількістю основних податків, які рекомендуються для введення в країнах з ринковою економікою, що розвиваються: розділ I - прибутковий податок; розділ II - ПДВ; розділ III - акцизні податки; розділ IV - податок на нерухомість. Окремий розділ (розділ V) розкриває принципи організації податкового адміністрування.

Слід зауважити, що BWTC майже не досліджується вітчизняними науковцями, хоча його принципи є актуальними і мають бути критично проаналізовані в контексті необхідності підвищення ефективності вітчизняної системи оподаткування та забезпечення соціально-економічного та інноваційного розвитку.

Враховуючи обмеженість і недостатність бюджетних ресурсів для фінансування переходу економіки країни на інноваційну модель розвитку провідну роль має відігравати податковий механізм стимулювання інноваційної діяльності разом з заохочувальними організаційними заходами [17]. Податкові преференції можуть стати додатковими вливаннями, що можуть допомогти підприємствам в їх інноваційній діяльності. Зокрема, акцентується увага на необхідності запровадження системи інвестиційно-інноваційних податкових кредитів як ефективного інструменту стимулювання ділової активності [14]. Підкреслюється, що для стимулювання інноваційної діяльності в різних країнах застосовують різні податкові преференції або їх поєднання, а саме: надання дослідницького та інвестиційного податкового кредиту; «податкові канікули» протягом кількох років на прибуток, отриманий від реалізації інноваційних проектів; пільгове оподаткування дивідендів юридичних і фізичних осіб, одержаних на акції інноваційних організацій; зниження ставок податку на прибуток для замовних та спільних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт; зв'язок надання пільг з урахуванням пріоритетності виконуваних проектів; пільгове оподаткування прибутку, отриманого в результаті використання патентів, ліцензій, інших нематеріальних активів, що входять до складу інтелектуальної власності; зменшення оподаткованого прибутку на суму вартості приладів і обладнання, які передаються закладам вищої освіти, науково-дослідним та іншим інноваційним організаціям; відрахування з оподаткованого прибутку внесків до благодійних фондів, діяльність яких пов'язана з фінансуванням інновацій; зарахування частини прибутку інноваційної організації на спеціальні рахунки з подальшим пільговим оподаткуванням у разі використання на інноваційні цілі [1].

Але така позиція має два недоліки. По-перше, в такому випадку поза сферою впливу фактично залишаються платники податку, які застосовують спрощену систему оподаткування у вигляді сплати єдиного податку. По-друге, позбавляються важелів впливу органи місцевого самоврядування через застосування місцевих податків і зборів, до яких відноситься і єдиний податок, зокрема. Отже, система місцевого оподаткування повинна не лише забезпечувати потреби місцевих бюджетів у надходженні коштів, а й враховувати необхідність стимулювання інноваційної

активності суб'єктів господарювання регіону. Відповідно підсилюються і проблеми забезпечення ефективності місцевого оподаткування та, в першу чергу, використання їх як важеля впливу на активізацію інноваційної та інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання регіону за умов проголошення стратегічного курсу державної політики в напрямку гармонізації з європейськими цінностями територіального самоврядування та бюджетної децентралізації.

Згідно із Податковим кодексом України [19] до місцевих податків відносять два податки та два збори: податок на майно (складається з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортного податку, плати за землю); єдиний податок; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.

Ефективність місцевого оподаткування також має визначатися виходячи з принципів оподаткування. Серед цих принципів відсутній принцип стимулювання, але беззаперечним є факт, що податки в цілому та місцеві податки та збори зокрема як фіскальні інструменти мають сприяти стимулюванню та активізації економічної діяльності.

Дана теза підкріплюється і таким обґрунтуванням важливості застосування податків і зборів для стимулювання інноваційної діяльності [17], яке уточнено з урахуванням сутності місцевих податків і зборів: надають можливість охопити всіх суб'єктів інноваційної діяльності і тим самим забезпечити необхідний масштаб інноваційної активності в регіоні; не спотворюють конкуренції, оскільки не є безпосередньою підтримкою конкретних суб'єктів господарювання; знижують рівень залежності від перебігу бюджетного процесу та прихованого лобіювання вибору конкретного проекту; зменшують витрати суб'єктів інноваційної діяльності, стимулюють їх брати на себе ризик ведення інноваційної діяльності; надають можливість диференційовано стимулювати суб'єктів інноваційної діяльності (застосовуючи різний набір пільг та їх ставки) залежно від встановлених органами місцевого самоврядування пріоритетів, етапу життєвого циклу інновації тощо.

При реформуванні системи місцевого оподаткування в контексті стимулювання інноваційної активності підприємств регіону доцільно розглянути можливість застосування таких інструментів податкового стимулювання, як: податкові знижки, податкові канікули, застосування диференційованих ставок або їх зменшення, введення податкового інвестиційного кредиту. Саме доцільність введення останнього інструменту та межі його застосування активно обговорюються в економічній літературі.

Серед основних проблем місцевого оподаткування у контексті необхідності стимулювання інноваційної діяльності варто відзначити відсутність права органів місцевого самоврядування на встановлення власних податкових преференцій на своїй території. На даний час, місцеві органи самоврядування позбавлені права впливу на елементи місцевих податків, що звужує потенціал місцевого оподаткування, особливо в сфері стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання регіону з метою посилення інноваційного та інвестиційного потенціалу регіону. Органи місцевого самоврядування об'єктивно змушені посилювати дієвість місцевих податків і зборів як інструментів регулювання за допомогою розширення кількості їх платників та збільшення об'єкту оподаткування, що досягається в основному за рахунок підвищення ефективності адміністрування вказаних податків і зборів.

Пропозиції щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування представлені в роботах вітчизняних науковців, але вони стосуються лише єдиного податку IV групи [5; 18]. Тому вважаємо за доцільне розглянути питання розширення повноважень органів місцевого самоврядування і стосовно інших місцевих податків і

зборів, які сплачують як ті платники податків, які застосовують спрощену систему оподаткування, так і ті, які знаходяться на загальній системі оподаткування.

Відсутність у органів місцевого самоврядування можливості впливати на визначення пільг та ставок місцевих податків і зборів з метою активізації інноваційної діяльності не сприяє підвищенню конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості регіонів. Україна повинна здійснювати податкове стимулювання на державному та регіональному рівнях. Для цього необхідно вирішити питання, по-перше, розширення повноважень місцевих органів самоврядування, місцевих органів влади та територіальних громад щодо встановлення елементів місцевих податків і зборів, по-друге, розробки механізму інвестиційно-інноваційних податкових кредитів та інших видів податкових пільг, які б сприяли активізації інноваційної діяльності регіону.

Варто відмітити, що такі принципи стимулювання та захисту набули актуальності в сучасних умовах і яскраво ілюструються ситуацією із заходами щодо підтримки малих та середніх підприємства в умовах Covid-19. В Україні вони охоплювали такі заходи: мораторій на податкові перевірки, тимчасове скасування штрафів, звільнення від сплати окремих місцевих податків і зборів, зміна їх ставок та об'єктів оподаткування за рішенням місцевих органів самоврядування, відтермінування застосування реєстраторів розрахункових операцій, часткове погашення податкового боргу платників податків, звільнення від сплати податків та зборів фізичних осіб-підприємців I групи. Необхідно зазначити, що огляд заходів інших країн щодо підтримки малих та середніх підприємств показує, що країни йдуть також шляхом застосування в значній мірі прямої бюджетної підтримки.

Так, результати дослідження показують, що країни застосовують такі групи фіскальних заходів [25]: негайна фіскальна підтримка, відстрочки, інші заходи та гарантії підтримки ліквідності. Негайний фіскальна підтримка включає: додаткові державні витрати (такі як медичні ресурси, утримання зайнятості, субсидування малих та середніх підприємств, державні інвестиції) та непередбачені доходи (наприклад, скасування деяких податків та внесків на соціальне страхування). Застосування таких заходів як відстрочки має певні особливості. Так, кілька країн вирішили відкласти певні виплати, включаючи податки та внески на соціальне страхування, які в принципі повинні бути виплачені пізніше. Ці заходи покращують стан ліквідності фізичних осіб та компаній, але не скасовують їх зобов'язань. Деякі країни також відклали обслуговування кредитів або оплату комунальних платежів, що також є важливим інструментом для покращення стану ліквідності. Інші заходи та гарантії підтримки ліквідності включають експортні гарантії, допомогу в ліквідності, кредитні лінії через національні банки розвитку. Деякі з цих заходів покращують стан ліквідності приватного сектору, але на відміну від відстрочок, які є автоматичними та, як правило, застосовуються до цільових груп, кредитні лінії вимагають заходів від компаній, що зазнали впливу. При цьому спостерігається суттєва диференціація цих заходів за обсягами та відсотками до ВВП і, як можна побачити, податкові пільги не відіграють суттєвої ролі. Навіть якщо ці заходи розглядати в контексті соціальної справедливості, захист платників податків не має бути кінцевої ціллю їх застосування, важливим є подальше стимулювання економічного та інноваційного розвитку, що має бути відображено в принципах оподаткування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Разом з тим, стимулювання економічного розвитку, в цілому, та інноваційного, зокрема, має відбуватися на основі належним чином побудованої інституціональної системи, яка має функціонувати на основі певних принципів. Але врахування цілей соціально-економічного та

інноваційного розвитку не знайшло належне відображення в принципах як бюджетної системи України, так і в принципах податкової системи (основних засадах податкового законодавства), хоча беззаперечним є факт того, що пряма й непряма державна фінансова підтримка та податки, як фіскальні інструменти, мають сприяти стимулюванню економічного розвитку, стимулюванню та активізації інноваційної діяльності.

Обґрунтовано, що Україна повинна здійснювати в цілому фінансову підтримку та податкове стимулювання інноваційного розвитку на державному та регіональному рівнях, але питання постає у виборі форм та методів такого стимулювання з урахуванням необхідності досягнення конкретних цілей. Вивчення практики створення світового податкового кодексу показало, що два з п'яти принципів, закладених в його основу, стосувалися стимулювання соціально-економічного розвитку та інновацій: розвиток ефективного виробника без суттєвого акценту на протекціоністські системи оподаткування та надання переваг прямим бюджетним субсидіям, які легше контролюються у порівнянні з податковими пільгами. Аналіз світової практики застосування заходів щодо підтримки малих та середніх підприємств в умовах Covid-19 показав, що спостерігається суттєва диференціація цих заходів за обсягами та відсотками до ВВП, а податкові пільги не відіграють суттєвої ролі, адже важливим є подальше стимулювання економічного та інноваційного розвитку, що має бути відображено в принципах оподаткування та бюджетної політики.

Відповідно поєднання прямої фінансової підтримки із запровадженням інвестиційно-інноваційних податкових кредитів з можливістю чіткого їх податкового адміністрування та контролю є оптимальним механізмом в сучасних умовах. Водночас увага має бути приділена не лише таким загальнодержавним податкам, як податок на прибуток та ПДВ, а і системі місцевого оподаткування. Необхідним є розширення повноважень місцевих органів самоврядування, місцевих органів влади та територіальних громад щодо встановлення елементів місцевих податків і зборів, розробки механізму інвестиційно-інноваційних податкових кредитів та інших видів податкових пільг, які б сприяли активізації інноваційної діяльності регіону.

Враховуючи авторський акцент на важливість чіткого адміністрування та контролю фінансової та податкової підтримки перспективами подальших досліджень є розробка економіко-математичних моделей оцінки ефективності таких систем.

Список літератури

1. Алексеев І.В., Желізняк Р.Й. Європейський досвід податкового стимулювання інноваційної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Проблеми економіки та управління»*. 2012. №725. С.7-16.
2. Біла О.Г., Мединська Т.В. Трансформація вітчизняних умов податкового стимулювання інвестицій в умовах євроінтеграції. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 11. С. 22-27.
3. Богер О.В. Модель податкового стимулювання становлення інноваційної економіки України. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4475> (дата звернення: 10.10.2020).
4. Болдуєва О.В., Болдуєв М.В. Теоретичні аспекти визначення принципів організації податкових відносин в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 30. С. 385-391.
5. Босенко А.В. Організаційно-економічний механізм управління оподаткуванням сільськогосподарських товаровиробників в умовах поглиблення інтеграційних процесів: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Кіровоград, 2016. 271 с.
6. Бюджетний кодекс України (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 2.02.2020).
7. Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ni/dj_fin_igpp/dj_fin_idpp_u.htm (дата звернення: ...)

- 2.04.2021).
8. Зянько В.В., Спіфанова І.Ю. Інноваційна діяльність підприємств та її фінансове забезпечення в умовах трансформаційних змін економіки України : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2015. 172 с.
 9. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша, Л.В. Рожкова, О.В. Коваленко. К.: УкрІНТЕІ, 2020. 45 с.
 10. Інструменти та методи комерціалізації інноваційної продукції : монографія / за ред. д.е.н., проф. Ілляшенка С.М., к.е.н., доц. Біловодської О.А. Суми : Територія, 2018. 382 с.
 11. Костюченко В.М. Джерела фінансування інноваційного розвитку суб'єктів підприємництва в Україні: правовий аспект. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнародний збірник наукових праць*. Випуск 2(17). С. 161–167.
 12. Магопець О.А., Шалімов В.В. Еволюція пільгового оподаткування інноваційної діяльності в Україні. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2019. Вип. 3(36). С. 161-171.
 13. Марченко О.В., Ткаченко В.П. Напрями податкового стимулювання інноваційної діяльності підприємств. *Економіст*. 2013. №1. С. 13–17.
 14. Мельник М. Напрями підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової активності в Україні. *Економіст*. 2011. №5. С. 28-32.
 15. Механізм стратегічного управління інноваційним розвитком : монографія / за заг. ред. О. А. Біловодської. Суми : Університетська книга, 2012. 432 с.
 16. Мискін Ю.В., Мискіна О.О., Шевчук С.В. Принципи формування фіскально-регуляторного потенціалу бюджетної політики України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Випуск 20, частина 2. С. 119-122.
 17. Молдован О.О., Єгорова О.О. Щодо вдосконалення бюджетно-податкових інструментів стимулювання інноваційної діяльності в Україні. 2013. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1104/>
 18. Оподаткування та державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників: регіональні пріоритети та євроінтеграційні процеси : монографія / Г.М. Давидов, Н.С. Шалімова, А.М. Лисенко, О.А. Магопець ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Г.М. Давидова та д-ра екон. наук, проф. Н.С. Шалімової. Кропивницький : ФО-П Александрова М. В., 2017. 208 с.
 19. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року №2755-VII (зі змінами та доповненнями). URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 15.04.2021).
 20. Рогоза М.С., Вергал К.Ю. Стратегічний інноваційний розвиток підприємств: моделі та механізми : монографія. Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. 136 с.
 21. Тулуш Л.Д. Податкові важелі та механізми стимулювання інновацій. *Фінанси України*. 2006. №4. С. 62-70.
 22. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України : монографія / М.І. Диба та ін. ; за ред. д.е.н., проф. М.І. Диби і к.е.н., доц. О.М. Юркевич. К. : КНЕУ, 2013. 425 с.
 23. Чорна М. В., Глухова С.В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств : монографія. Харків : ХДУХТ, 2012. 210 с.
 24. Шалімова Н.С., Магопець О.А. Державна фінансова підтримка розвитку інноваційної діяльності в Україні. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2018. Вип. 1(34). С. 161-171.
 25. The fiscal response to the economic fallout from the coronavirus / Anderson, J., Bergamini E., Brekelmans S., Cameron A., Darvas Z., Domínguez J. M., Lenaerts K., Midões C. URL: [https://www.bruegel.org/publications/datasets/covid-national-dataset/?utm_content=buffer99084&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer+\(bruegel\)#portugal](https://www.bruegel.org/publications/datasets/covid-national-dataset/?utm_content=buffer99084&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer+(bruegel)#portugal) (дата звернення: 15.04.2021).
 26. Basic World Tax Code. URL: [http://www.taxhistory.org/www/bwtc.nsf/PDFs/basica.pdf/\\$file/basica.pdf](http://www.taxhistory.org/www/bwtc.nsf/PDFs/basica.pdf/$file/basica.pdf) (дата звернення: 15.04.2021).

References

1. Aleksieiev, I.V., & Zhelizniak, R.I. (2012). Yevropeiskyi dosvid podatkovoho stymuliuvannia innovatsiinoi diialnosti [European experience of tax incentives for innovation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» «Problemy ekonomiky ta upravlinnia» - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic" "Problems of Economics and Management"*, 725, 7-16 [in Ukrainian].
2. Bila, O.H., & Medynska, T.V. (2010). Transformatsiia vitchyznianskykh umov podatkovoho stymuliuvannia investytsij v umovakh ievrointehratsii [Transformation of domestic conditions of tax stimulation of investments in the conditions of European integration]. *Ekonomika. Finansy. Pravo - Economy. Finances. Law, Vol. 11*, 22-27 [in Ukrainian].

3. Boher, O.V. (2015). Model podatkovoho stymuliuвання stanovlennia innovatsijnoi ekonomiky Ukrainy [Model Tax Incentives for the Formation of the Innovative Economy of Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 10. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4475> [in Ukrainian].
4. Bolduieva, O.V., & Bolduiev, M.V. (2019). Teoretychni aspekty vyznachennia pryntsyviv orhanizatsii podatkovykh vidnosyn v Ukraini. [Theoretical aspects of determining the principles of organization of tax relations in Ukraine]. *Infrastruktura rynku - Market infrastructure*, 30, 385-391 [in Ukrainian].
5. Bosenko, A.V. (2016). Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizm upravlinnia opodatkovanniam silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv v umovakh pohlyblennia intehratsiinykh protsesiv [Organizational and economic mechanism of taxation management of agricultural producers in the conditions of deepening integration processes]. *Candidate's thesis*. Kirovohrad [in Ukrainian].
6. Byudzhetnyy kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].
7. Dzherela finansuvannia innovatsiinoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv [Sources of financing of innovative activity of industrial enterprises]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/ni/dj_fin_igpp/dj_fin_idpp_u.htm [in Ukrainian].
8. Zianko, V.V., & Epifanova, I.Yu. (2015). *Innovatsiina diialnist pidpriemstv ta yii finansove zabezpechennia v umovakh transformatsiinykh zmin ekonomiky Ukrainy: monohrafiia* [Innovation activity of enterprises and its financial support in the conditions of transformational changes of Ukrainian economy: monograph]. Vinnitsa: VNTU [in Ukrainian].
9. Pysarenko, T.V., Kvasha, T.K., Rozhkova, L.V., & Kovalenko, O.V. (2020). *Innovatsiina diialnist v Ukraini u 2019 rotsi: naukovo-analitychna dopovid* [Innovative activity in Ukraine in 2019: scientific and analytical report]. Kyiv: UkrINTEI [in Ukrainian].
10. Ilyashenko, S.M., & Belovodskaya, O.A. (Eds.). (2018). *Tools and methods of commercialization of innovative products: monograph*. Sumy: Territory.
11. Kostiuchenko, V.M. (2010). Dzherela finansuvannia innovatsiinoho rozvytku subiektiv pidpriemnytstva v Ukraini: pravovy aspekt [Sources of financing the innovative development of business entities in Ukraine: the legal aspect]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizy. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats - Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis. International collection of scientific works*, 2 (17), 161–167 [in Ukrainian].
12. Mahopets, O.A., & Shalimov, V.V. (2019). Evoliutsiia pilhovoho opodatkovannia innovatsiinoi diialnosti v Ukraini [Evolution of preferential taxation of innovation activity in Ukraine]. *Tsentralkoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky - Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences*, 3(36), 161-171 [in Ukrainian].
13. Marchenko, O.V., & Tkachenko, V.P. (2013). Napriamy podatkovoho stymuliuвання innovatsijnoi diial'nosti pidpriemstv [Areas of tax stimulation of innovative activity of enterprises]. *Economist – Economist, Vol. 1*, 13–17 [in Ukrainian].
14. Melnyk, M. (2011). Napriamy pidvyshchennia podatkovoho potentsialu stymuliuвання dilovoi aktyvnosti v Ukraini [Directions for increasing the tax potential to stimulate business activity in Ukraine]. *Economist - Economist*, 5, 28-32 [in Ukrainian].
15. Blovodskaya, O.A. (Eds.). (2012). *Mechanism of strategic management of innovative development: monograph*. Sums: University Book.
16. Myskin, Yu.V., Myskina, O.O., & Shevchuk, S.V. (2018). Pryntsyvy formuvannia fiskalno-rehuliatornoho potentsialu biudzhetnoi polityky Ukrainy [Principles of formation of fiscal and regulatory potential of budget policy of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 20, 2, 119-122 [in Ukrainian].
17. Moldovan, O.O., Yehorova, O.O. (2013). Shchodo vdoskonalennia biudzhetno-podatkovykh instrumentiv stymuliuвання innovatsiinoi diialnosti v Ukraini [Regarding the improvement of budget and tax instruments to stimulate innovation in Ukraine]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1104/> [in Ukrainian].
18. Davydov, H.M., Shalimova, N.S., Lysenko, A.M., & Mahopets, O.A. (2017). *Opodatkovannia ta derzhavna pidtrymka silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv: rehionalni priorytety ta yevrointehratsiini protsesy: monohrafiia* [Taxation and state support of agricultural producers: regional priorities and European integration processes: monograph]. Kropyvnytskyi: FO-P Aleksandrova M.V. [in Ukrainian].
19. Podatkovy kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].

20. Rogoza, M.E., & Vergal, K.Yu. (2011). *Stratehichnyi innovatsiinyi rozvytok pidpriemstv: modeli ta mekhanizmy: monohrafiia [Strategic Innovative Enterprise Development: Models and Mechanisms: Monograph]*. Poltava: RVV PUET [in Ukrainian].
21. Tulush, L.D. (2006). Podatkovi vazheli ta mekhanizmy stymuliuvannia innovatsij [Tax levers and mechanisms for stimulating innovation]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 4, 62-70 [in Ukrainian].
22. Dyba, M.I., & Yurkevich, O.M. (2013). *Finansove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy : monohrafiia [Financial Support for Innovative Development of Ukraine: monograph]*. K.: KNEU. Retrieved from <http://kneu.edu.ua> [in Ukrainian].
23. Chorna, M.V., & Glukhova, S.V. (2012). *Otsinka efektyvnosti innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv : monohrafiia [Assessment of efficiency of innovative activity of enterprises: monograph]*. Kharkiv: KhDUHT [in Ukrainian].
24. Shalimova, N.S. & Mahopets, O.A. (2018). Derzhavna finansova pidtrymka rozvytku innovatsiinoi diialnosti v Ukraini [State financial support for the development of innovation in Ukraine]. *Tsentrlnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky - Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences*, 1(34), 161-171 [in Ukrainian].
25. Anderson, J., Bergamini E., Brekelmans S., Cameron A., Darvas Z., Domínguez J. M., & et al. (2020). The fiscal response to the economic fallout from the coronavirus. *bruegel.org*. Retrieved from [https://www.bruegel.org/publications/datasets/covid-national-dataset/?utm_content=buffer99084&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer+\(bruegel\)#portugal](https://www.bruegel.org/publications/datasets/covid-national-dataset/?utm_content=buffer99084&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer+(bruegel)#portugal) [in English].
26. Basic World Tax Code. *taxhistory.org*. Retrieved from [http://www.taxhistory.org/www/bwtc.nsf/PDFs/basica.pdf/\\$file/basica.pdf](http://www.taxhistory.org/www/bwtc.nsf/PDFs/basica.pdf/$file/basica.pdf) [in English].

Volodymyr Shalimov, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Valerii Reshetov, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Tatiana Melnyk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Stimulation of the Socio-Economic and Innovative Development of the National and Regional Economy: Taking Into Account the Principles of Budget System and Taxation

The state does not carry out direct financing of innovation activities of enterprises, but it is possible and appropriate to use indirect methods of financing innovations embodied in budget and tax policies, which requires clear regulation of the relevant principles. The purpose of this article is to study the current practice of taking into account the goals of socio-economic and, first of all, innovative development in the principles of the budget and tax systems of Ukraine and substantiation of approaches to its improvement.

It is substantiated that goals of socio-economic and innovative development is not properly reflected in the principles of both the budget system of Ukraine and in the principles of the tax system (basic principles of tax legislation). It is determined that direct and indirect state financial support and taxes as fiscal instruments should help stimulate economic development, stimulate and intensify innovation, but the choice of forms and methods of such stimulation needs to be justified taking into account the need to achieve specific goals. An analysis of the practices of the World Tax Code and the world practice of applying measures to support small and medium enterprises in terms of Covid-19 showed that direct state financial support is preferred in comparison with tax benefits due to clearer procedures of administration and control and further stimulation of development. It is proved that the combination of direct financial support with the using of investment and innovation tax credits with the possibility of their clear tax administration and control is the optimal mechanism in modern conditions.

The directions of reforming the system of local taxation in the context of stimulating socio-economic and innovative development in the region are offered. The need to expand the powers of local governments, local authorities and local communities to establish elements of local taxes and fees, develop a mechanism for investment and innovation tax credits and other types of tax benefits that would enhance innovation in the region are substantiated. Due to the author's emphasis on the importance of clear administration and control of financial and tax support, the prospects for further research are the development of economic and mathematical models for evaluating the effectiveness of such systems.

innovative development, socio-economic development, budget system, taxation, tax system, principles

Одержано (Received) 23.04.2021

Прорецензовано (Reviewed) 04.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 347.441.14:338.43

JEL Classification: H71; Q14

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).142-153](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).142-153)

Д. П. Шинкар, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Ключові елементи механізму державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників

В статті висвітлюються особливості надання державної фінансової підтримки сільськогосподарським товаровиробникам на основі дослідження еволюційної трансформації форм такої підтримки. Обґрунтовано доцільність формування механізму державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, визначені концептуальні підходи до його побудови та змісту й означені ключові елементи. На основі авторського підходу щодо розуміння поняття «механізм» та висвітлених вітчизняних особливостей надання державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників запропоновано авторське трактування поняття «механізм державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників».

сільськогосподарські товаровиробники, державна фінансова підтримка, механізм державної фінансової підтримки, пряма підтримка, непряма підтримка, податкові пільги, спеціальний режим оподаткування, бюджетні дотації, бюджетні субсидії

Д. П. Шинкар, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Ключевые элементы механизма государственной финансовой поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей

В статье рассматриваются особенности предоставления государственной финансовой поддержки сельскохозяйственным товаропроизводителям на основе исследования эволюционной трансформации форм такой поддержки. Обоснована целесообразность формирования механизма государственной финансовой поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей, определены концептуальные подходы к его построению, содержанию, представлены ключевые элементы. На основе авторского подхода к пониманию понятия "механизм" и отечественных особенностей предоставления государственной финансовой поддержки сельскохозяйственным товаропроизводителям, предложена авторская трактовка понятия "механизм государственной финансовой поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей".

сельскохозяйственные товаропроизводители, государственная финансовая поддержка, механизм государственной финансовой поддержки, прямая поддержка, косвенная поддержка, налоговые льготы, специальный режим налогообложения, бюджетные дотации, бюджетные субсидии

Постановка проблеми. В сучасних умовах поглиблення світових інтеграційних та глобалізаційних процесів аграрний сектор національної економіки має потужний потенціал задля забезпечення продовольчої безпеки, задоволення потреб населення у безпечних та якісних продуктах харчування, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, збільшення експортного потенціалу України та завоювання лідируючих позицій в світовій торгівлі, формування сприятливого інвестиційного клімату, а також формування самодостатніх територіальних громад у сільській місцевості й поступового відродження і розвитку сільських територій.

Водночас, реалії функціонування аграрного сектору супроводжуються складними і суперечливими процесами та явищами, нагромадженням проблем, обумовлених як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, серед яких, як проблеми, пов'язані із специфікою сільськогосподарського виробництва (природно-кліматичні фактори, сезонність виробництва, підпорядкованість виробництва біологічним законам тощо), так і проблеми, зумовлені відсутністю цілісної стратегії

розвитку аграрного сектора, недостатньою ефективністю проваджуваних реформ та подекуди конфліктним характером трансформаційних процесів. Все це ускладнює можливості реалізації наявного потенціалу аграрної сфери національної економіки та знижує спроможність сільськогосподарських товаровиробників до сталого розвитку, що вимагає активізації участі держави в забезпеченні сільськогосподарських товаровиробників фінансовою підтримкою.

Таким чином, одним з актуальних питань сьогодення є дослідження особливостей надання державної фінансової підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, механізму її формування та функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників та розвитку аграрного сектора національної економіки постійно знаходиться в полі зору вітчизняних науковців і практиків. Впродовж останніх років ці питання активно досліджують: Васільєва Л. [1], Конєва І. [3], Куницький К. [6], Кушнір С. [7], Лебідь В. [8], Мазур Ю. [9], Онисько С. [10], Осіпова А. [12], Павлова Г. [13], Панухник О. [14], Прунцева Г. [23], Давидов Г., Шалімова Н., Магопець О., Лисенко А. [11; 26], та інші. Разом з тим, варто зазначити, що в економічній літературі недостатньо дослідженими залишаються питання, пов'язані з визначенням концептуальних основ формування механізму державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників та його основних елементів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей функціонування вітчизняної системи державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників та висвітлення на цій основі концептуальних підходів до формування механізму державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників з означенням його ключових елементів.

Виклад основного матеріалу. Основні засади державної політики у бюджетній, кредитній, цінovій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення визначено Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877-IV (із змінами) [18]. Даний Закон визначає принципи державної підтримки сільського господарства України, види, порядок та обсяги її надання, суб'єктів та об'єкти державної фінансової підтримки.

Державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників здійснюється у формі: прямої підтримки (прямі виплати виробникам сільськогосподарської продукції) та непрямой підтримки (податкові пільги, відстрочення або розстрочення сплати податкових зобов'язань, формування державних резервів, надання дорадчих послуг), в тому числі визначення організаційних засад функціонування системи гарантування кредитів малих виробників сільськогосподарської продукції, у тому числі сімейних фермерських господарств.

Надання державної фінансової підтримки сільськогосподарським товаровиробникам в Україні почало здійснюватися з 1991 року, проте до 2017 р. її лєвова частка надавалась у формі непрямой підтримки, базуючись на використанні системи податкових пільг (спеціальний режим оподаткування у формі фіксованого сільськогосподарського податку та спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість).

Протягом тривалого періоду часу оподаткування сільськогосподарських товаровиробників вирізнялося наявністю спеціального режиму оподаткування, який діяв (протягом 1999-2014 рр.) у формі фіксованого сільськогосподарського податку

(далі ФСП) [22] та сплата якого звільняла його платника від необхідності сплати інших актуальних на той час податків (податку на прибуток підприємств; плати (податку) за землю; податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; комунального податку; збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збору до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; збору на обов'язкове соціальне страхування; збору на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України; збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; збору до Державного інноваційного фонду; плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; збору за спеціальне використання природних ресурсів щодо користування водою для потреб сільського господарства).

Впродовж 2003-2010 рр. до механізму спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників вносилися корективи, пов'язані із розширенням об'єктів оподаткування, зміною ставки податку, виключення з переліку податків та зборів, які заміщав ФСП збору до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, а також збору до Державного інноваційного фонду (через їх скасування), виведення зі складу ФСП збору на обов'язкове державне пенсійне страхування та збору на обов'язкове соціальне страхування, податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів (внаслідок чого сплата даних податків і зборів сільськогосподарськими товаровиробниками почала здійснюватися на загальних підставах).

Прийняття Податкового кодексу України (далі ПКУ) внесло деякі зміни в ряд елементів ФСП [15]. Починаючи з 2011 р. платники ФСП не були платниками податку на прибуток підприємств, земельного податку (крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються для ведення сільськогосподарського товаровиробництва), збору за спеціальне використання води та збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності (у частині провадження торговельної діяльності). Всі інші податки і збори підлягали сплаті в порядку і розмірах, встановлених ПКУ, а єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – в порядку, визначеному Законом «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [20].

Наприкінці 2014 р. з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» ФСП було приєднано до спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності у формі платників єдиного податку четвертої групи [16]. Для платників єдиного податку четвертої групи передбачено звільнення від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податку на прибуток підприємств, податку на майно (в частині земельного податку, крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються для ведення сільськогосподарського товаровиробництва) та рентної плати за спеціальне використання води. Зазнали змін, у порівнянні з ФСП, певні елементи єдиного податку четвертої групи: об'єкт оподаткування (віднесено лише земельні ділянки права користування якими були зареєстровані відповідно до земельного законодавства), база оподаткування (якщо для ФСП вона визначалася виходячи з нормативно-грошової оцінки землі станом на 1 січня 1995 року, то для розрахунку єдиного податку використовувалася нормативно-грошова оцінка станом на 1 січня звітного року з урахуванням індексації), підвищено ставки податку.

Спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість (далі ПДВ) був запроваджений в Україні з 1999 р. [21].

З прийняттям Податкового кодексу України дія спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських товаровиробників була продовжена. Стаття 209 ПКУ визначала спеціальний режим оподаткування діяльності у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства, зокрема, було передбачено, що резидент, який провадить підприємницьку діяльність у сфері сільського та лісового господарства й рибальства, може обрати спеціальний режим оподаткування. Його особливість полягала в тому, що сума податку, яка нараховувалася на вартість поставлених сільськогосподарських товарів/послуг власного виробництва, не сплачувалася до бюджету, а повністю залишалась у розпорядженні товаровиробника з метою відшкодування податку за придбані товари/послуги, з яких сформовано податковий кредит, а у разі наявності залишку – використовувалась на виробничі цілі.

Подальші зміни, внесені до ст. 209 ПКУ, які набрали чинності з 1 січня 2016 року [17] були спрямовані на скасування спеціального режиму ПДВ, яке відбувалося у два етапи. На першому етапі (впродовж 2016 р.) у розпорядженні сільськогосподарського товаровиробника залишалася частка суми ПДВ, розмір якої залежав від галузі виробництва. Відповідно до ст. 209 ПКУ (п. 209.2 пп. 209.2.2) було встановлено, що за операціями з сільськогосподарськими товарами/послугами (крім операцій із зерновими й технічними культурами та операцій з продукцією тваринництва) на спеціальних рахунках, відкритих сільськогосподарським підприємствам, залишається 50% від суми ПДВ; за операціями із зерновими та технічними культурами – 15%; за операціями з продукцією тваринництва – 80%. Ці суми залишалися у розпорядженні сільськогосподарських товаровиробників для використання у виробництві сільськогосподарських товарів/послуг.

У 2017 році, на вимогу Міжнародного валютного фонду та Світового банку, Україна повністю скасувала спеціальний режим оподаткування ПДВ та перейшла на використання прямих дотацій.

Слід зазначити, що за весь період незалежності, наша держава крім податкових пільг використовувала й прямі субсидії, проте їх питома вага в загальних обсягах державної фінансової підтримки була занадто низькою й відповідно, дія – неефективною.

Потягом останніх років державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників зазнала кардинальних змін, що пов'язано із зміною пріоритетності непрямой підтримки на пряму фінансову підтримку.

Основними напрямками державної фінансової підтримки, яка надається за рахунок бюджетних коштів нині є:

- підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції;
- підтримка розвитку фермерських господарств;
- часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва;
- підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів;
- підтримка розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства;
- надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- підтримка страхування сільськогосподарської продукції;
- відшкодування втрат від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- підтримка сільськогосподарських товаровиробників, які використовують меліоровані землі;
- підтримка виробників органічної сільськогосподарської продукції;
- підтримка виробників картоплі;
- підтримка сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь [18; 19].

Для кожного з означених напрямів державної підтримки затверджуються відповідні порядки надання коштів, які визначають механізм отримання бюджетних коштів та перелік умов, за дотримання яких сільськогосподарські товаровиробники можуть претендувати на державну допомогу.

Загальними умовами майже всіх напрямів є те, що на державну фінансову підтримку не можуть розраховувати сільськогосподарські товаровиробники:

- які мають заборгованість зі сплати податків та зборів;
- яких визнано банкрутами чи щодо яких порушено справу про банкрутство;
- які перебувають у стадії ліквідації;
- у яких раніше було виявлено факти незаконного одержання та/або нецільового використання бюджетних коштів.

Досліджуючи тенденції зміни обсягів бюджетних коштів, які впродовж останніх років спрямовуються на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, слід вказати на їх позитивну динаміку впродовж 2017-2018 рр., та негативну за 2019 р. та 2020 р. Якщо в абсолютному значенні видатки Державного бюджету у 2020 р. порівняно із 2015 р. зросли у 2,3 рази, то у відсотках до загальних видатків Державного бюджету вони відповідають показникам 2015 року. Тобто за останні два роки, незважаючи на розширення напрямів надання державної фінансової підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, обсяг коштів, який закладається у Державний бюджет на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників зменшується [24].

З метою аналізу ефективності державної підтримки сільського господарства, звернемося до даних Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), яка здійснює моніторинг та оцінку сільськогосподарської політики в розрізі декількох оціночних показників, основними з яких є загальна підтримка сільськогосподарських товаровиробників у % до ВВП та оцінка підтримки сільськогосподарських товаровиробників у % від випуску продукції сільського господарства. Показник загальної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у % до ВВП дає змогу визначити річну грошову вартість валового перерозподілу ресурсів від споживачів і платників податків на підтримку сільськогосподарських товаровиробників та включає оцінку заходів державної підтримки підприємництва в сільськогосподарському виробництві. Як свідчать дані, наведені у табл. 1, впродовж 2016 - 2017 рр. спостерігалось негативне значення показників підтримки сільськогосподарських товаровиробників, що характеризує політику підтримки як неефективну.

Таблиця 1 – Оціночні показники рівня державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні та країнах ЄС

Показники	Україна						Європейський Союз					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Питома вага сільського господарства у ВВП, %	12,1	11,7	10,2	10,1	9,0	9,3	1,5	1,4	1,5	1,4	1,4	1,4
Загальна підтримка сільськогосподарських товаровиробників, % ВВП	0,29	-0,30	-0,08	0,68	0,81	0,48	0,64	0,65	0,64	0,65	0,63	0,66
Оцінка підтримки сільськогосподарських товаровиробників, % від випуску продукції сільського господарства	0,5	-1,4	-0,8	2,1	3,0	1,4	18,8	19,6	18,9	19,7	19,5	19,3

Джерело: складено автором на основі даних ОЕСР [25]

Найвищим рівень показників підтримки сільськогосподарських товаровиробників був у 2019 р., при цьому показник загальної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у % до ВВП в Україні перевищував аналогічний показник по країнам ЄС на 0,18 %. Співставляючи показники питомої ваги сільського господарства у ВВП України та країн ЄС, слід вказати на значне перевищення зазначеного показника в Україні порівняно із країнами ЄС, натомість підтримка сільськогосподарських товаровиробників, яка оцінюється у % від випуску продукції сільського господарства в країнах ЄС в десятки разів перевищує аналогічний показник по Україні (табл. 1). Отже, як свідчать наведені вище дані, ефективною державну фінансову підтримку сільськогосподарських товаровиробників в Україні наразі визнати складно. Така ситуація є наслідком відсутності чітко сформованого та дієвого механізму державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, функціонально спрямованого на створення сприятливих умов для здійснення сільськогосподарської діяльності, підвищення якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішніх ринках та гарантування продовольчої безпеки населення.

Аналіз літературних джерел засвідчує відсутність підходів щодо трактування поняття «механізм державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників», хоча наукові пошуки з даної проблематики ведуться [6; 10]. Для з'ясування основних підходів щодо формування механізму державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників та його елементів слід визначитися безпосередньо з поняттям «механізм». Незважаючи на те, що цей термін має досить широке використання, однозначного підходу до трактування його сутності ми не знаходимо. Найбільш поширеними є наступні підходи до його розуміння:

- система, чи спосіб, що визначає порядок певного виду діяльності, деяких ланок та елементів, що приводять їх у дію [2, с. 355];
- послідовність станів, процесів, які представляють собою які-небудь дії, явища; система, пристрій, який обумовлює порядок якого-небудь виду діяльності [4, с. 401];
- система цілей, функцій, методів, організаційної структури, суб'єктів та об'єктів управління, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію об'єктів управління, що має вхідні посилки і результуючу реакцію [5, с. 13 – 14].

Узагальнюючи наведені підходи, можна стверджувати, що механізмом є своєрідна система, яка визначає порядок провадження певної діяльності та спрямована на досягнення конкретних результатів.

З урахуванням наведеного авторського підходу щодо розуміння механізму, як такого, та висвітлених особливостей вітчизняної системи державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, можемо визначити механізм державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників як багатогранну систему фінансових відносин, які виникають між державою та сільськогосподарськими товаровиробниками у відповідному інституційному середовищі, базуються на певних принципах та умовах, передбачають застосування форм та інструментів, які здатні стимулювати виробництво сільськогосподарської продукції та забезпечити сприятливі умови для розвитку сільськогосподарських товаровиробників (рис. 1).

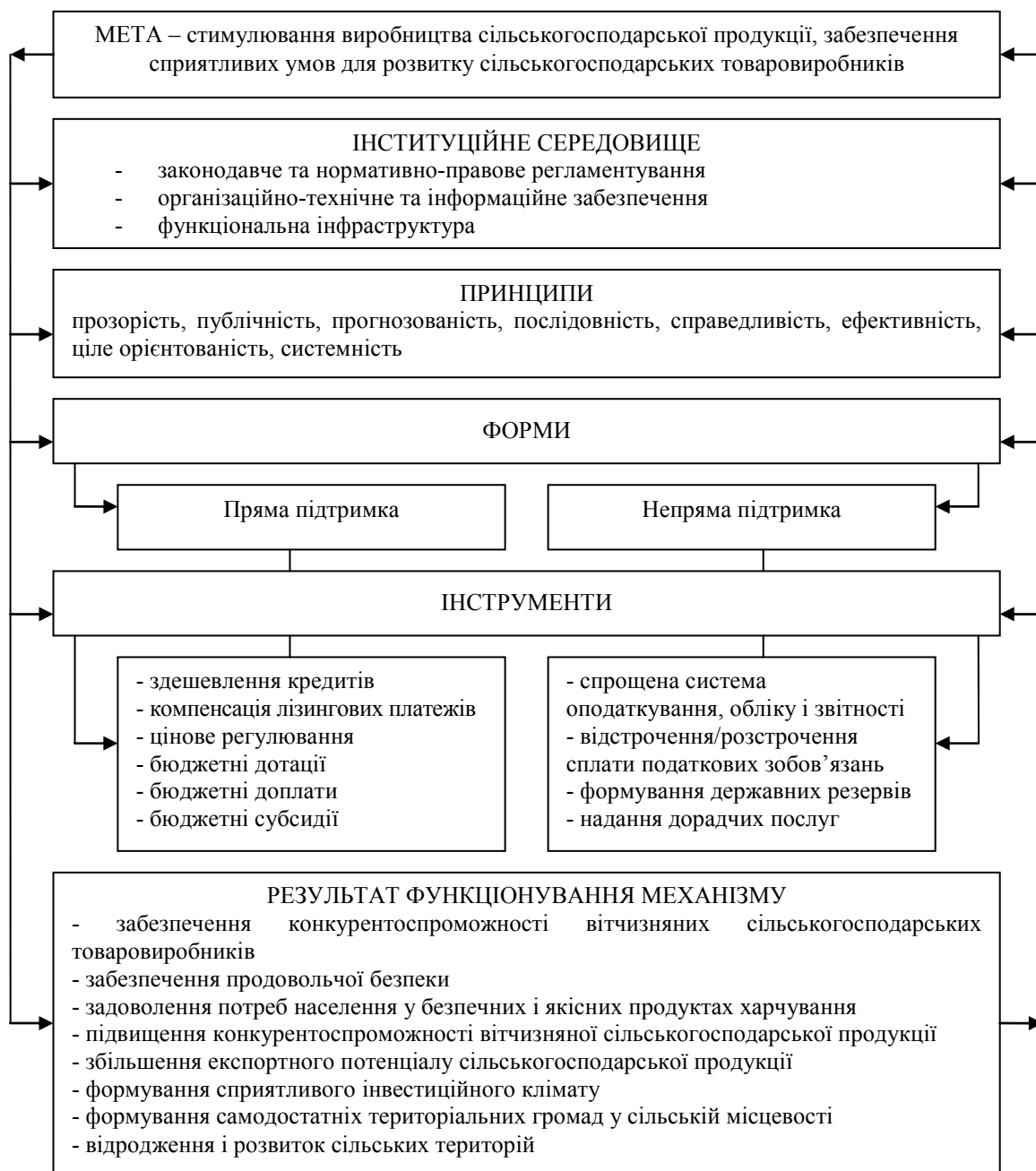

Рисунок 1 – Концептуальні підходи до формування механізму державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників

Джерело: розроблено автором

Суб'єктом, на якого спрямована дія механізму державної фінансової підтримки, є сільськогосподарський товаровиробник, а ключовими елементами механізму виступають форми та інструменти надання фінансової підтримки, які характеризуються широкою різноманітністю та різноплановістю використання. Вважаємо, що такий підхід до формування механізму державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників забезпечить дієвість його функціонування та ефективність системи надання державної фінансової підтримки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незважаючи на потужний потенціал вітчизняного аграрного сектора, він й досі залишається низько ефективним та неконкурентоспроможним, а ціла низка організаційних та фінансових проблем - нерозв'язаними, що зумовлює необхідність активної участі держави у подоланні негативних факторів та бар'єрів розвитку й забезпеченні належної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

На основі аналізу нормативно-правових актів, встановлено, що державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників здійснювалась впродовж всього періоду незалежності України, проте надавалась переважно у формі непрямой підтримки, базуючись на використанні системи податкових пільг (спеціальний режим оподаткування у формі фіксованого сільськогосподарського податку та спеціальний режим оподаткування ПДВ). Починаючи із 2017 р., зі скасуванням спецрежиму оподаткування ПДВ, пріоритетності набула пряма підтримка сільськогосподарських товаровиробників, однак порівняно із країнами ЄС її рівень залишається досить низьким, а оцінка показників підтримки свідчить про її неефективність. В напрямі вирішення проблем забезпечення ефективності державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, доцільним є формування механізму державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, визначені концептуальні підходи до його побудови та змісту й означені ключові елементи. Механізм державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників слід сприймати як багатогранну систему фінансових відносин, які виникають між державою та сільськогосподарськими товаровиробниками у відповідному інституційному середовищі, базуються на певних принципах та умовах, передбачають застосування форм та інструментів, які здатні стимулювати виробництво сільськогосподарської продукції та забезпечити сприятливі умови для розвитку сільськогосподарських товаровиробників.

Слід зазначити, що вітчизняний механізм державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників характеризується різноманітністю та різноплановістю використання інструментів впливу. Більшість із цих інструментів є характерними й для закордонної практики, причому принципи дії в окремих країнах мають дуже багато спільного з вітчизняною практикою, проте методи застосування мають відмінності у порядку, умовах та масштабах реалізації. Відтак перспективи подальших досліджень ґрунтуються на визначенні пріоритетних, з точки зору ефективності, методів застосування інструментарію державної фінансової підтримки у зарубіжній практиці та можливості її імплементації в Україні.

Список літератури

1. Васільєва Л.М. Державна підтримка аграрного сектору економіки країни в умовах функціонування в складі СОТ як основа забезпечення продовольчої безпеки. *Modern Economics*. 2019. №17. С. 55 – 60.
2. Економічна енциклопедія: у 3-х томах / за ред. С.В. Мочерного. Київ: Видавничий центр «Академія», 2000-2002 р. 2664 с.
3. Конєва І.І. Державна фінансова підтримка підприємств АПК: стан та стратегія розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 802 – 807.

4. Краткий экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. Москва: Институт новой экономики, 2001. 1088 с.
5. Кульман А. Экономические механизмы: Пер. с франц. / под общ. ред. Н.И. Хрусталевой. Москва: Прогресс; Универс, 2003. 192 с.
6. Куницький К. С. Пріоритетні напрями удосконалення механізму державної фінансової підтримки аграрного сектору економіки України. *Управління розвитком складних систем*. 2019. №39. С. 126 – 132.
7. Кушнір С. Державна підтримка агропромислового комплексу. *Український журнал прикладної економіки*. 2017. Вип. 1, т. 2. С. 48 – 56.
8. Лебідь В.С. Організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення аграрного виробництва : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Вінницький нац. аграр. ун-т, Вінниця, 2017. 260 с.
9. Мазур Ю. Державна підтримка АПК України: суть, значення та сучасний стан. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 7. С. 128 – 136.
10. Онисько С.М., Кіц М.В. Удосконалення організаційно-економічного механізму державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Фінанси України*. 2015. №4. С. 86 – 95.
11. Оподаткування та державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників: регіональні пріоритети та євроінтеграційні процеси : монографія / Давидов Г.М., Шалімова Н.С., Лисенко А.М., Магопєць О.А. Кропивницький : ФО-П Александра М.В., 2017. 208 с.
12. Осіпова А.А. Напрями державної фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2020. № 4. URL: <https://www.inter-nauka.com/ua/issues/economic2020/4/5883> (дата звернення 08.05.2021)
13. Павлова Г. Державна підтримка як складова системи державного регулювання аграрного сектора економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 11. URL: <http://www.investplan.com.ua> (дата звернення 04.05.2021).
14. Панухник О. Напрями та шляхи трансформації державної підтримки суб'єктів аграрної сфери України. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 1. С. 5 – 10.
15. Податковий кодекс України : Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page> (дата звернення: 10.05.2021).
16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28 груд. 2014 р. № 71-VIII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/71-19/paran2#n2> (дата звернення: 10.05.2021).
17. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24 груд. 2015 р. № 909-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/909-19/page> (дата звернення: 11.05.2021).
18. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 черв. 2004 р. № 1877-IV (із змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення: 05.05.2021).
19. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки сільгосптоваровиробників : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 лют. 2017 р. № 77. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.05.2021).
20. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 07 лип. 2010 р. № 2464-VI. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (дата звернення: 09.05.2021).
21. Про Порядок акумуляції та використання коштів, які нараховуються сільськогосподарськими товаровиробниками платниками податку на додану вартість щодо операцій з продажу товарів (робіт, послуг) власного виробництва, включаючи продукцію (крім підакцизних товарів), виготовлену на давальницьких умовах із власної сільськогосподарської сировини : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 лют. 1999 р. № 271. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/271-99-%D0%BF> (дата звернення: 11.05.2021).
22. Про фіксований сільськогосподарський податок : Закон України від 17 груд. 1998 р. № 320-XIV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/320-14> (дата звернення: 09.05.2021).
23. Прунцева Г.О. Аналіз ефективності державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Економіка і організація управління*. 2020. № 1 (37). С. 79 – 88.
24. Річний Звіт про виконання Державного бюджету. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini> (дата звернення: 12.05.2021).

25. OECD: PSE Database URL: <https://www.oecd.org/switzerland/producerandconsumersupportestimatesdatabase.htm> (дата звернення: 13.05.2021).
26. Shalimova N., Magopets O., Shalimov V. Priorities of Regional Development in the Taxation of Agricultural Producers and Distribution of State Financial Support in the Context of Ensuring Innovative Development of the Region. *Innovation Economics And Management*. Batumi, Vol. VI, № 1, 2019. P. 14 – 27.

References

1. Vasil'ieva, L. M. (2019). Derzhavna pidtrymka ahrarnoho sektoru ekonomiky krainy v umovakh funkcionuvannya v skladi SOT iak osnova zabezpechennia prodovol'choi bezpeky [State support of the agricultural sector of the country's economy in terms of functioning within the WTO as a basis for food security]. *Modern Economics – Modern Economic*, 17, 55 – 60 [in Ukrainian].
2. Mochernyj, S. V. (Eds.). (2000-2002). *Economic encyclopedia*. Kyiv: Vydavnychyj tsentr «Akademii».
3. Konieva, I. I. (2016). Derzhavna finansova pidtrymka pidprijemstv APK: stan ta stratehiia rozvytku. [State financial support of agro-industrial enterprises: state and development strategy]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, Vol. 14, 802 – 807 [in Ukrainian].
4. Azriliyan, A. N. (Eds.). (2001). *Concise Dictionary of Economics*. Moscow: Institute of New Economy.
5. Kulman, A. (2003). *Economic mechanisms*. N.I. Khrustalevoy (Ed.). Moscow : Progress; Univers.
6. Kynyts'kyj, K. S. (2019). Priorytetni napriamy udoskonalennia mekhanizmu derzhavnoi finansovoi pidtrymky ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Priority areas for improving the mechanism of state financial support for the agricultural sector of Ukraine's economy]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system – Management of the development of complex systems*, 39, 126 – 132 [in Ukrainian].
7. Kushnir, S. (2017). Derzhavna pidtrymka ahropromysloвого комплексу [State support of the agro-industrial complex]. *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky – State support of the agro-industrial complex*. Vol. 1, 2, 48 – 56 [in Ukrainian].
8. Lebid', V. S. (2017). Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm finansovoho zabezpechennia ahrarnoho vyrobnytstva [Organizational and economic mechanism of financial support of agricultural production]. *Candidate's thesis*. Vinnytsia [in Ukrainian].
9. Mazur, Yu. (2017). Derzhavna pidtrymka APK Ukrainy: sut', znachennia ta suchasnyj stan [State support of the agro-industrial complex of Ukraine: essence, significance and current state]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky – Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*, 7, 128 – 136 [in Ukrainian].
10. Onys'ko, S.M., & Kits, M.V. (2015). Udoshkonalennia orhanizatsijno-ekonomichnoho mekhanizmu derzhavnoi pidtrymky sil'skohospodars'kykh pidprijemstv [Improving the organizational and economic mechanism of state support of agricultural enterprises]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 4, 86 – 95 [in Ukrainian].
11. Davydov, H.M., Shalimova, N.S., Lysenko, A.M., & Magopets' O.A. (2017). *Opodatkuvannia ta derzhavna pidtrymka sil'skohospodars'kykh tovarovyrobnykiv: rehional'ni priorytety ta ievrointehratsijni protsesy [Taxation and state support of agricultural producers: regional priorities and European integration processes]*. Kropyvnytskyi : FO-P Aleksandrova M.V. [in Ukrainian].
12. Osipova, A.A. (2020). Napriamy derzhavnoi finansovoi pidtrymky sil'skohospodars'kykh pidprijemstv [Directions of state financial support of agricultural enterprises]. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka» – International scientific journal "Internauka"*, Vol. 4. Retrieved from <https://www.inter-nauka.com/ua/issues/economic2020/4/5883> [in Ukrainian].
13. Pavlova, H. (2013). Derzhavna pidtrymka iak skladova systemy derzhavnoho rehulivannia ahrarnoho sektora ekonomiky [State support as a component of the system of state regulation of the agricultural sector of the economy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, Vol. 11. Retrieved from <http://www.investplan.com.ua> [in Ukrainian].
14. Panukhnyk, O. (2017). Napriamy ta shliakhy transformatsii derzhavnoi pidtrymky sub'iektiv ahrarnoi sfery Ukrainy [Directions and ways of transformation of state support of the subjects of the agrarian sphere of Ukraine]. *Aktual'ni problemy innovatsijnoi ekonomiky – Actual problems of innovative economy*, Vol. 1, 5 – 10 [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI «Podatkovyj kodeks Ukrainy» [The Law of Ukraine of December 02, 2010 № 2755-VI «Tax Code of Ukraine»]. (2010, 02 December). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page> [in Ukrainian].
16. Zakon Ukrainy vid 28.12.2014 № 71-VIII «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo podatkovoi reformy» [The Law of Ukraine of December 28, 2014 № 71-VIII « On amendments to the Tax Code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine on tax reform»]. (2014, 28 December). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/71-19/paran2#n2> [in Ukrainian].
17. Zakon Ukrainy vid 24.12.2015 № 909-VIII «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo zabezpechennia zbalansovanosti biudzhetykh nadkhodzen' u 2016 rotsi» [The Law of Ukraine of December 24, 2015 № 909-VIII « On amendments to the Tax Code of Ukraine and some legislative acts of Ukraine to ensure the balance of budget revenues in 2016»]. (2015, 24 December). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/909-19/page> [in Ukrainian].
18. Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 № 1877-IV «Pro derzhavnu pidtrymku sil's'koho hospodarstva Ukrainy» [The Law of Ukraine of June 24, 2004 № 1877-IV « On state support of agriculture of Ukraine »]. (2004, 24 June). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> [in Ukrainian].
19. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.02.2017 № 77 «Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia finansovoi pidtrymky sil'hosptovarovyrobnykiv» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 08, 2017 № 77 «About the statement of the Order of use of the means provided in the state budget for financial support of agricultural commodity producers»]. (2017, 08 February). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
20. Zakon Ukrainy vid 07.07.2010 № 2464-VI «Pro zbir ta oblik iedynoho vnesku na zahal'noobov'iazkove derzhavne sotsial'ne strakhuvannia» [The Law of Ukraine of July 07, 2010 № 2464-VI «On the collection and accounting of a single contribution to the obligatory state social insurance»]. (2010, 07 July). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> [in Ukrainian].
21. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.02.1999 № 271 «Pro Poriadok akumulatsii ta vykorystannia koshtiv, iaki narahovuiut'sia sil's'kohospodars'kymy tovarovyrobnykamy platnykamy podatku na dodanu vartist' schodo operatsij z prodazhu tovariv (robit, posluh) vlasnoho vyrobnytstva, vkluchaiuchy produktsiiu (krim pidaktsyznykh tovariv), vyhotovlenu na daval'nyts'kykh umovakh iz vlasnoi sil's'kohospodars'koi syrovyny» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 26, 1999 № 271 «On the Procedure for Accumulation and Use of Funds Accrued by Agricultural Producers by Value Added Tax Payers for Transactions on Sale of Goods (Works, Services) of Own Production, Including Products (Except Excisable Goods) Made on Toll Terms from Own Agricultural Raw»]. (1999, 26 February). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/271-99-%D0%BF> [in Ukrainian].
22. Zakon Ukrainy vid 17.12.1998 № 320-XIV «Pro fiksovanyj sil's'kohospodars'kyj podatok» [The Law of Ukraine of December 17, 1998 № 320-XIV «On a fixed agricultural tax»]. (1998, 17 December). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/320-14> [in Ukrainian].
23. Pruntseva, H.O. (2020). Analiz efektyvnosti derzhavnoi pidtrymky sil's'kohospodars'kykh pidprijemstv [Analysis of the effectiveness of state support for agricultural enterprises]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management, № 1 (37)*, 79 – 88 [in Ukrainian].
24. Richnyj Zvit pro vykonannia Derzhavnoho biudzhetu [Annual Report on the Execution of the State Budget]. *treasury.gov.ua*. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richniy-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukraini> [in Ukrainian].
25. OECD: PSE Database. *oecd.org*. Retrieved from <https://www.oecd.org/switzerland/producerandconsumersupportestimatesdatabase.htm> [in English].
26. Shalimova, N., Magopets, O., & Shalimov V. (2019). Priorities of Regional Development in the Taxation of Agricultural Producers and Distribution of State Financial Support in the Context of Ensuring Innovative Development of the Region. *Innovation Economics And Management. Batumi, Vol. VI, 1*, 14 – 27 [in English].

Dmytro Shynkar, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Key Elements of the Mechanism of State Financial Support of Agricultural Producers

The aim of the article is to study the peculiarities of the domestic system of state financial support of agricultural producers and highlight on this basis the conceptual approaches to the formation of the mechanism of state financial support of agricultural producers with the definition of its key elements.

Based on the analysis of normative legal acts, the peculiarities of providing state financial support to agricultural producers throughout the period of Ukraine's independence were clarified and the evolutionary transformation of forms of such support was established. It was found that for a long time financial support to agricultural producers was provided mainly in the form of indirect support, based on the use of a system of tax benefits (there was a special tax regime in the form of a fixed agricultural tax and a special value added tax regime). Only in recent years, after the abolition of the special regime of value added tax, direct support for agricultural producers became a priority. Analysis of the effectiveness of state support for agriculture, based on data from the Organization for Economic Cooperation and Development, shows that compared to EU countries, the level of state financial support for agricultural producers in Ukraine remains quite low, and the assessment of support indicates its inefficiency. In order to solve the problems of ensuring the effectiveness of state financial support for agricultural producers, the feasibility of forming a mechanism of state financial support for agricultural producers is substantiated, conceptual approaches to its construction and content are identified and key elements are identified.

Based on the author's approach to understanding the concept of "mechanism" and highlighted domestic features of providing state financial support to agricultural producers, the author's interpretation of the concept of "mechanism of state financial support of agricultural producers" is proposed. This a mechanism is a system of financial relations that arise between the state and agricultural producers in the relevant institutional environment, based on certain principles and conditions, provide for the use of forms and tools that can stimulate agricultural production and provide favorable conditions for agricultural development.

agricultural producers, state financial support, mechanism of state financial support, direct support, indirect support, tax benefits, special tax regime, budget grants, budget subsidies

Одержано (Received) 18.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 24.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

**ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ. СТАТИСТИКА. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ,
МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ**

УДК 658.8

JEL Classification: M15; M31; L86

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).154-162](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).154-162)**В. Ф. Гамалій**, проф., д-р фіз-мат. наук**А. Ю. Мінько**, здобувач*Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна***С. А. Романчук**, доц., канд. техн. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Маркетингові інформаційні системи та цифрове моделювання в управлінні процесом виведення на ринок нового товару**

Стаття присвячена дослідженню маркетингових інформаційних систем та цифрових моделей управління процесом виведення на ринок нового товару. Для досягнення поставленої мети розглянуті загальні характеристики, принципи та класифікація маркетингових інформаційних систем управління, розкриті основні аспекти цифрового моделювання, етапи та їх характеристика. Розглянуте поняття життєвого циклу та його основні моделі. Проаналізована цифрова модель управління процесом виведення на ринок нового товару та її основні складові.

маркетинг, управління підприємством, інформаційна система, цифрова система, моделювання, цифрове моделювання, виведення на ринок нового товару

В. Ф. Гамалій, проф., д-р. физ-мат. наук**А. Ю. Мінько**, соискатель*Киевский национальный торговельно-экономический университет, г. Киев, Украина.***С. А. Романчук**, доц., канд. техн. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна***Маркетинговые информационные системы и цифровое моделирование в управлении процессом вывода на рынок нового продукта**

Стаття посвящена исследованию маркетинговых информационных систем и цифровых моделей управления процессом вывода на рынок нового продукта. Для достижения поставленной цели рассмотрены общие характеристики, принципы и классификация маркетинговых информационных систем управления, раскрыты основные аспекты цифрового моделирования, этапы и их характеристика. Рассмотрено понятие жизненного цикла и его основные модели. Проанализирована цифровая модель управления процессом вывода на рынок нового продукта и его основные составляющие.

маркетинг, управление предприятием, информационная система, цифровая система, моделирование, цифровое моделирование, вывод на рынок нового продукта

Постановка проблеми. На сьогоднішній день одним із рушіїв трансформації ринку є розвиток цифрових технологій та впровадження їх у процеси управління підприємством. Сучасний стан управління вимагає використання методів цифрового моделювання. Знання принципів і можливостей моделювання, уміння створювати, досліджувати та застосовувати моделі на практиці стають необхідними вимогами сучасності.

Для досягнення кращого функціонування маркетингової інформаційної системи управління підприємством необхідно дотримуватись певних принципів її побудови та функціонування, а саме: принципів відповідності, економічності, регламентації, самоконтролю, адекватності [1]. Маркетингова інформаційна система управління повинна вирішувати поточні завдання стратегічного, тактичного і оперативного планування, а також завдання оперативного обліку фірми [7]. Виведення нового товару

на ринок являє собою складний, багатоаспектний і послідовний процес, проте дозволяє зміцнити позиції у конкретному сегменті, зберегти конкурентоспроможність, розширити обсяг продажів. У сучасних умовах, цифрове моделювання застосовується все більш широко. Це обумовлено великою кількістю переваг даного виду моделювання у порівнянні з традиційними методами [1].

Впровадження цифрових технологій є доцільним також при технологічному забезпеченні маркетингового комплексу, зокрема в маркетинговій товарній політиці, а саме інноваційній політиці, при виведенні нового товару на ринок. Використання цифрових технологій значно прискорить виведення товару на ринок, зробить цей процес більш гнучким і набагато ефективнішим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої дослідження питанням цифрових технологій в маркетингу, варто виокремити низку авторів. Теоретичні засади здійснення цифровізації маркетингової діяльності та практично орієнтовані аспекти її активізації розглядають: Хоменко М. [9], Султанова Б. [7], Алексеев В. [1], Карпова Т. [3], Нечепуренко Д. [6], Маковій В. [5], Лазор Я. [4], Асеев Г. [2], Терехов Д. [8].

Загальноприйнятої класифікації маркетингових інформаційних систем досі не існує, тому їх можна класифікувати за різними ознаками, що викликало існування кількох різних класифікацій МІС. Досить поширену класифікацію маркетингових інформаційних систем за місцем у виробничому (життєвому) циклі розглядали Терехов Д.С. та Асеев Г. [7]: ERP (англ. Enterprise Resource Planning) - система планування (управління) ресурсами підприємства; CRM (англ. Customer relationship management) - модель взаємодії, яка визначає, що центром всієї філософії бізнесу є клієнт, а основними напрямками діяльності є заходи з підтримки ефективного маркетингу, продажів і обслуговування клієнтів; ECM (англ. Enterprise Content Management) - це стратегічна інфраструктура і технічна архітектура для підтримки єдиного життєвого циклу неструктурованої інформації (контенту) різних типів і форматів; CPM (англ. Corporate Performance Management) - концепція управління ефективністю бізнесу, що охоплює весь спектр завдань в області стратегічного і фінансового управління компанією; HRM (англ. Human Resource Management) - область знань і практичної діяльності, спрямована на своєчасне забезпечення організації персоналом і оптимальне його використання; EAM (англ. Enterprise Asset Management) - це інформаційна система, призначена в основному для автоматизації процесів пов'язаних з технічним обслуговуванням устаткування, його ремонтом, а також післяпродажним обслуговуванням цього обладнання; EDMS (англ. Electronic Document Management) - система управління документами підприємства; Workflow (англ. Business Process Management - BPM)) - система відповідає за документообіг підприємства в комплексі, починаючи від простого доручення до кінцевих маршрутів і версій використовуваних документів; Collaboration - система, що відповідає за електронну взаємодію людей.

Разом з тим, існує доцільність пошуку комплексних шляхів удосконалення складових механізму впровадження цифрових технологій, які б найбільш повно відповідали вимогам активнішого розвитку маркетинг-міксу. Недостатньо досліджено моделювання процесів виведення на ринок нового товару. Для детального вивчення даної тематики необхідно дослідити теоретичні, науково-методичні підходи домаркетингових інформаційних систем та практичні аспекти цифрового моделювання у процесі виведення на ринок нового товару.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних методів маркетингових інформаційних та цифрових систем, а також практичне

застосування цифрової моделі управління процесом виведення на ринок нового товару. Результати щодо класифікації, етапів, інструментів, аналізу особливостей та переваг, дозволять виявити ключові аспекти маркетингових інформаційних та цифрових систем для виведення на ринок нового товару.

Виклад основного матеріалу. У сучасних реаліях підприємства представляють складні організаційні системи з окремими складовими, які постійно змінюються та знаходяться в складній взаємодії один з одним. Маркетингова інформаційна система – це інструмент необхідний для управління підприємством, а саме: сукупність інформації, економіко-математичних методів і моделей, технічних, програмних та інших технологічних засобів для обробки інформації і прийняття управлінських рішень [8].

Ефективне використання маркетингових інформаційних систем з точки зору вирішення управлінських завдань дозволяє:

- підвищувати ступінь обґрунтованості і своєчасності прийнятих рішень управління організацією в умовах ринкової економіки за рахунок оперативного збору, передачі та обробки інформації;
- узгоджувати рішення, що приймаються на різних рівнях управління і в різних структурних підрозділах;
- здійснювати збір, зберігання і оперативний доступ до облікової інформації фірми;
- за рахунок поінформованості управлінського персоналу про поточний стан економічного об'єкта забезпечувати зростання продуктивності праці, скорочувати невиробничі втрати;
- домагатися зростання ефективності управління за рахунок своєчасного і повного надання необхідної інформації керівникам усіх рівнів управління з єдиного інформаційного фонду [7].

Для досягнення поставленої цілі при впровадженні маркетингової інформаційної системи управління підприємством необхідно забезпечити грамотну її побудову, яка складається з наступних кроків: формулювання основних цілей, що досягаються підприємством в процесі використання маркетингових інформаційних технологій; оцінка стану структури діючої маркетингової інформаційної системи, її документообігу та необхідності віртуалізації; вибір напряму застосування інформаційного ресурсу як всередині підприємства, так і поза його межами; визначення необхідної моделі управління підприємством; встановлення змісту необхідного програмного та технічного забезпечення для досягнення поставлених цілей; розробка системи навчання персоналу; розробка структури взаємозв'язку, управління і захисту апаратно-мережевих засобів; оцінка очікуваного рівня витрат і результатів, що досягаються [1]. Нинішні реалії вимагають широкого застосування цифрових систем управління. Використання в цих системах цифрових обчислювальних пристроїв забезпечує реалізацію досить складних алгоритмів управління, а також високу точність обчислень. Цифрова система є досить схожою до інформаційної, тому основні етапи та методи їх створення подібні.

Створення даних систем починається з домовленості між замовником та виконавцем і зазвичай складається з наступних етапів [9]:

I етап: Формування вимог до системи (аналіз).

Початковим етапом створення цифрової системи управління є процес моделювання бізнес-процесів, що протікають в організації і реалізують її цілі та завдання.

II етап: Проектування.

На етапі проектування формуються моделі даних, здійснюється розробка архітектури та виконується проектування процесів з розробкою технічного проекту цифрової системи.

III етап: Реалізація.

На етапі реалізації здійснюється створення програмного забезпечення системи, установка технічних засобів, розробка експлуатаційної документації.

IV етап: Тестування.

Етап тестування полягає у проведенні випробувань цифрової системи відповідно до програми і методики, для визначення її відповідності реальному стану на ринку, для знаходження та виявлення слабких ланок системи.

V етап: Експлуатація та супровід.

Система переходить в режим експлуатації та подальшого супроводу з метою доопрацювань та фіксування помилок. Розробка цифрових систем управління підприємством, неможлива без ретельно обдуманого методологічного підходу. Методологія створення цифрових систем полягає в організації процесу побудови системи для підприємства і забезпеченні управління цим процесом. Таким чином, сукупність станів, які проходить цифрова система в своєму розвитку, від моменту прийняття рішення про створення системи до моменту припинення її функціонування, називається життєвим циклом системи. В даний час відомі і використовуються наступні три основні моделі життєвого циклу [3].

1. Каскадна модель - передбачає послідовне виконання всіх етапів проекту в строго фіксованому порядку (аналіз, проектування, реалізація, тестування, експлуатація) [5].

2. Поетапна модель з проміжним контролем (розробка цифрової системи ведеться ітераціями з циклами зворотного зв'язку між етапами).

3. Спиральна модель (рис. 1).

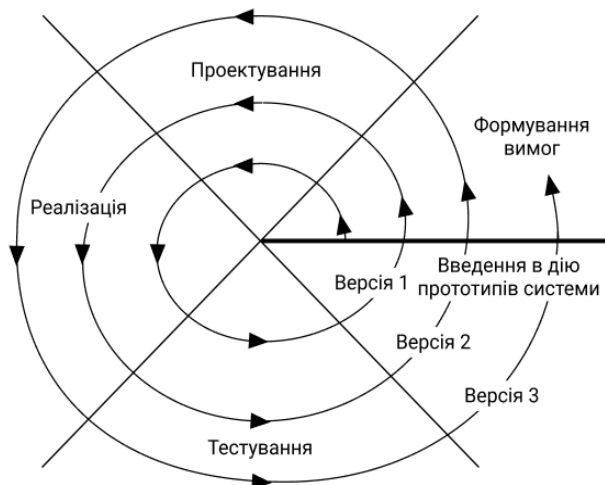

Рисунок 1 – Спиральна модель життєвого циклу

Джерело: розроблено авторами

На кожному витку спіралі виконується створення чергової версії продукту, уточнюються вимоги проекту, визначається його якість і плануються роботи наступного витка [4].

Це дозволяє забезпечити швидкість, гнучкість, мобільність та глибинний розгляд обраної проблеми, процесу або системи в цілому. Застосовувати дані моделі варто починаючи від моделювання стратегічного управління підприємством до моделювання діяльності фінансових ринків. Саме тому необхідно застосувати цифрову модель в управлінні процесом виходу на ринок нового товару (в даному випадку Web-сайту). Процес виходу товару на ринок має таке ж велике значення, як і виготовлення самого товару, іноді ці два процеси нерозривно поєднуються. Без грамотної моделі, навіть інноваційний продукт, який містить переваги над продуктами конкурентів, виправив усі їх недоліки, додав корисні функції або ж приємний дизайн, може не знайти своїх покупців і просто загубитись серед інших схожих товарів. Саме тому велику увагу необхідно приділити стратегії виходу товару на ринок. В свою чергу процес виведення на ринок нового Web-сайту має ряд особливостей, насамперед, даний процес починається вже з самого початку створення продукту – аналіз ринку, конкурентів, виявлення потреб споживачів. Одразу ж необхідно думати на перспективу, розглядати варіанти створення у майбутньому мобільного застосування, сучасних віджетів, які стануть у нагоді користувачам та полегшать їх взаємодію з ресурсом. Разом з тим потрібно розуміти, що продукт - віртуальний, тому не можна зробити процес виходу на ринок завершальним, сучасний ринок цифрових послуг не стоїть на місці, треба тримати планку для існуючих клієнтів та вдосконалюватись для залучення потенційних. Використання цифровізації на усіх етапах випуску товару на ринок буде доречно в ринкових умовах. Основні етапи виходу на ринок продукту складаються з ідентифікації, збору інформації, аналізу зібраних даних, збору бізнес вимог, підготовки до реалізації, поступового виходу продукту на ринок.

Представлені етапи є алгоритмом цифрової моделі при виведенні на ринок нового товару.

Перший етап – ідентифікація. Стейкхолдери надають вхідні дані для створення продукту, виходячи із основної діяльності, потреб споживачів, розвитку конкурентів. Майбутній продукт буде стосуватися онлайн страхування, тому вирішено запровадити на ринок Web-ресурс допомоги у виборі страхових продуктів. Також треба звернути увагу на те, що працювати доведеться з іноземними компаніями, тому в подальшому потрібно розглядати продукт не тільки з точки зору українського ринку, але і з застосуванням європейських підходів.

Другий етап – збір інформації. В залежності від поставленої цілі та вимог стейкхолдерів необхідно зібрати дані про особливості роботи у галузі, виявити ключові параметри, які слугуватимуть основою для майбутньої бази даних продуктів, що будуть розміщуватись на сайті, визначити конкурентів. Потрібно визначити особливості функціонування страхових компаній, дізнатися усі правові моменти їх роботи, визначити аспекти можливої співпраці з ними. Необхідно виділити основних страхових гравців, для подальшого збору бази даних. Другим кроком цього етапу є виявлення конкурентів для продукту. Третім кроком було розроблення початкової бази даних полісів за десятьма найпопулярнішими страховими компаніями, які були відібрані раніше. Необхідно визначити ключові параметри, за якими буде збиратись база даних, основні послуги, які будуть представлені на сайті, після чого можна наповнювати базу даними.

Третій етап – аналіз зібраних даних. Цей етап характеризується всебічним аналізом ринкових відносин, вподобань споживачів, формуються ключові вимоги до продукту, на підставі зібраних даних.

Четвертий – збір бізнес вимог. На основі зібраних даних створюється BRD-документ, тобто складаються вимоги до майбутнього продукту. Насамперед тут зазначають передумови створення продукту. Другим істотним пунктом BRD-документу є визначення основних характеристик та відповідь на питання, навіщо користувачам продукт. Далі визначаються так звані Job Stories для потенційних клієнтів та майбутніх партнерів, де необхідно зазначити:

– Ситуацію – опис контексту, в якому у людини виникає складне становище чи проблема. Що послугувало тригером, тим що її спровокувало?

– Мотивацію – що повинно статися, щоб людина позбулася проблеми? Тут описується як людина сама бачить вирішення проблеми.

– Ауткам – чому або для чого людина хоче вирішити проблему? Коли людина знайде рішення проблеми, як покращиться її життя? Які можливості у неї з'являться, яких не було раніше, якщо проблема вирішиться?

Далі зазначаються основні гіпотези для валідації та метрика їх оцінювання.

Наступним кроком буде виділення основних цілей створення продукту:

1. Маркетингові цілі: створення кваліфікованого страхового консультанта на основі алгоритмів машинного навчання; створення каналу залучення релевантних лідів для партнерів-замовників задля просування їх страхових продуктів; стимулювання користувачів сайтів конкурентів користуватися нашим сервісом; створення повноцінного профілю потенційних користувачів; створення іміджу сервісу, який дозволяє отримати допомогу навіть самим необізнаним користувачам в області страхових послуг; створення інструментарію для збору BigData існуючих і потенційних користувачів; створення і наповнення бази клієнтів і подальших комунікацій з ними в разі необхідності отримати додаткову інформацію, продати будь-які послуги або сервіси та ін.; утримання постійних користувачів за рахунок надання їм додаткових можливостей (знижок від партнерів, акцій тощо); участь в партнерських акціях з метою додаткового збору інформації та / або генерації додаткового доходу.

2. Бізнес-цілі: генерація доходу шляхом просування страхових продуктів за рахунок отримання оплати за залучені, для них, релевантні ліди, генерація доходу шляхом створення додаткових каналів продажів, які будуть опрацьовані на базі BigData, яка буде згенерована за рахунок зареєстрованих і не зареєстрованих користувачів, генерація доходу за рахунок надання можливості партнерам розміщення рекламних повідомлень на інтерфейсах продукту. Усі ці дані допоможуть створити ресурс, який буде відповідати цілям керівників, потребам споживачів, включати в себе основні переваги конкурентів.

П'ятий етап – внесення поліпшень та підготовка до реалізації. Даний етап передбачає всебічний аналіз висунутих вимог, виявлення слабких місць, внесення поліпшень щодо усіх аспектів нового продукту, уточнення термінів виконання кожного процесу і підпроцесу та здійснення основних кроків для підготовки реалізації продукту. Створюються мокапи сторінок сайту, складається контент, розроблюються функціональні та технічні аспекти роботи сервісу. Даний етап слугує відправною крапкою для запуску продукту.

Шостий – етап реалізації MVP. Це один із найголовніших етапів реалізації продукту. На цьому кроці запроваджується спрощена версія сайту з основним функціоналом для перевірки своїх гіпотез. На цьому кроці при запуску сайту додається лише один тип продукту, також максимально спрощено систему та включено лише найнеобхідніші елементи, щоб не перевантажити систему. Спрощена версія містить основний масив даних, який дозволить перевірити усі поставлені гіпотези.

Сьомий етап – повноцінний вихід продукту на ринок. Створення повноцінного продукту виконується на базі інсайдів, які були отримані на попередньому етапі. Даний етап повинен включати визначення основних помилок та проблем, та подальше їх нівелювання. Опитування користувачів допомагає виявити, які саме продукти вони бажають бачити на сайті, які розділи слід додати, що саме їх більше цікавить, щоб знову повернутись на сайт. Завдяки отриманим даним, вдосконалено систему, додано спеціальні функції – партнерську програму, започатковано написання цікавого та корисного контенту, покращено дизайн та технічну сторону роботи сайту.

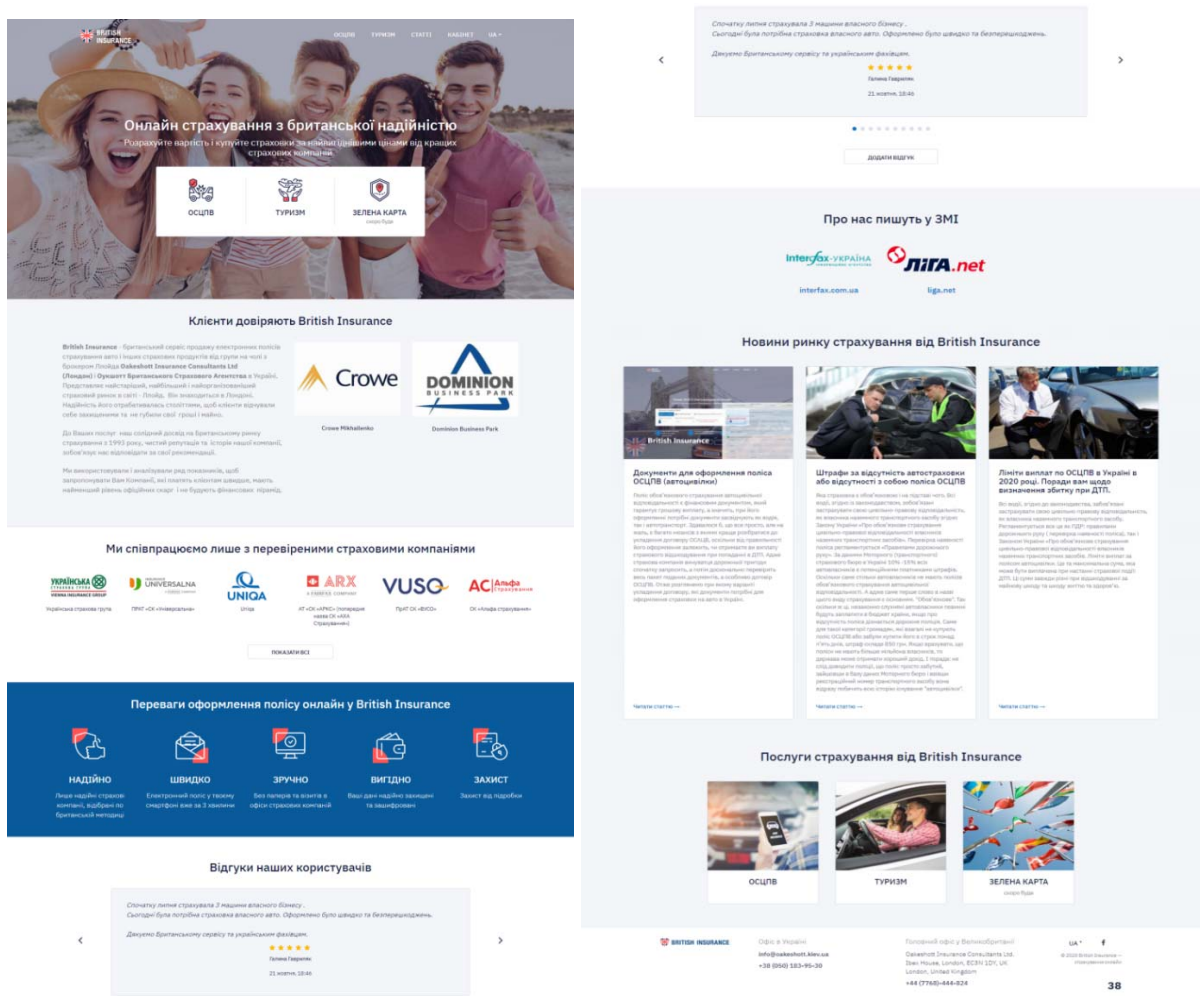

Рисунок 2 – Закінчений вигляд сайту

Джерело: розроблено авторами

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі розглянутих цифрових систем у розрізі проблем управління обґрунтовано, що цифровізація маркетингових процесів, зокрема виведення нового товару на ринок, має значні переваги перед звичайними методиками. Відповідно основні кроки побудови та принципи функціонування маркетингових інформаційних систем мають включати: дослідження моделей життєвого циклу товару, теоретичні основи застосування цифрових систем, створення алгоритму цифрової моделі виходу на ринок нового товару та дослідження її практичної реалізації.

Цифровізація набуває все більшого поширення, використання сучасних інструментів в розрізі процесу випуску нового продукту допомагає контролювати та полегшувати взаємодію усіх етапів цього процесу, завдяки можливості підвищення якості продукції, що випускається. Перспективною виглядає деталізація представленого алгоритму під різні товари та послуги.

Список літератури

1. Алексеев В.А. Развитие спиральной модели жизненного цикла программных систем. *Проблемы программирования*. 2003. № 4. С. 34-42.
2. Асеев Г.В. Документознaвство в інформаційній індустрії. *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 6. С. 24-26.
3. Карпова Т.О. Життєвий цикл інформаційної системи та його вплив на розвиток підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 15 №Ч.1. С. 142-146.
4. Лазор Я.О. Поняття та види інформаційних систем. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 80-86.
5. Маковій В.В. Роль інформаційних систем в діяльності телекомунікаційного підприємства. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2017. № 3. С. 121-126.
6. Нечепуренко Д.С. Автоматизація процесів управління та розподілу ресурсів у машинобудівних виробництвах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 24. С. 104-107.
7. Султанова Б.К. Информационные процессы в системах управления бизнес-процессами предприятия. *Молодой ученый*. 2015. № 20 (100). С. 82-84.
8. Терехов Д.С. Характеристика класифікаційних відмінностей інформаційних систем та технологій в управлінні промисловими підприємствами. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2010. Вип. 1. С. 342-349.
9. Хоменко М.В. Інформаційні системи підприємств в управлінні інтелектуальними ресурсами. *Культура і сучасність*. 2018. № 2. С. 291-296.

References

1. Alekseev, V.A. (2003). Rozvytok spiral'noi modeli zhyttievoho tsykladu prohramnykh system [Development of a spiral model of the life cycle of software systems]. *Problemy prohramuvannia – Problems of programming*, 4, 34-42 [in Ukrainian].
2. Aseev, G.V. (2013). Documentation in the information industry [Dokumentoznavstvo v informatsijnij industrii]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 6, 24-26 [in Ukrainian].
3. Karpova, T.O. (2017). Zhyttievij tsykl informatsijnoi systemy ta joho vplyv na rozvytok pidpriemstva [The life cycle of the information system and its impact on enterprise development]. *Naukovyj visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu: serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific herald of the Uzhhorod National University: series: International economic relations and world economy*, 1, 142-146 [in Ukrainian].
4. Lazor, Y.O. (2016). Poniattia ta vydy informatsijnykh system [Concepts and types of information systems]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Lvivs'ka politekhnika". Yurydychni nauky – Bulletin of the National University "LvivPolytechnic". Legal sciences*, 837, 80-86 [in Ukrainian].
5. Makoviy, V.V. (2017). Rol' informatsijnykh system v diial'nosti telekomunikatsijnoho pidpriemstva [The role of information systems in the activities of a telecommunications enterprise]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes – Economics. Management. Business*, 3, 121-126 [in Ukrainian].
6. Nechepurenko, D.S. (2016). Avtomatyzatsiia protsesiv upravlinnia ta rozpodilu resursiv u mashynobudivnykh vyrobnytstvakh [Automation of management processes and resource distribution in machine-building productions]. *Investytsii: praktykatadosvid – Investments: practice and experience*, 24, 104-107. [in Ukrainian].
7. Sultanova, B.K. (2015). Informacionnye processy v sistemah upravlenija biznes-processami predpriyatija [Information processes in business process management systems of the enterprise]. *Molodoj uchenyj – Young scientist*, 20 (100), 82-84 [in Russian].
8. Terekhov, D.S. (2010). Kharakterystyka klasyfikatsijnykh vidminnostej informatsijnykh system ta tekhnolohij v upravlinni promyslovymy pidpriemstvamy [Characteristics of classification differences of

- information systems and technologies in the management of industrial enterprises]. *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences*, 1, 342-349 [in Ukrainian].
9. Khomenko, M.V. (2018). Informatsijni systemy pidpriemstv v upravlinni intelektual'nymy resursamy [Information systems of enterprises in the management of intellectual resources]. *Kul'tura i suchasnist' – Culture and modernity*, 2, 291-296 [in Ukrainian].

Volodimir Gamaliy, Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences

Anastasiia Minko, Applicant for higher education

Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

Serhiy Romanchuk, Associate Professor, PhD in Technical (Candidate of Technical Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Marketing Information Systems and Digital Modeling in the Management of the Process of Bringing a New Product to Market

The purpose of the study is to determine the theoretical methods of marketing information and digital systems, as well as the practical application of the digital model of managing the process of launching a new product. The results, in terms of classification, stages, tools, analysis of features and benefits, will identify key aspects of marketing information and digital systems for launching a new product.

Today, one of the drivers of market transformation is the development of digital technologies and their implementation in enterprise management processes. The current state of management requires the use of digital modeling methods. Knowledge of the principles and possibilities of modeling, the ability to create, research and apply models in practice are becoming necessary requirements of today. The modeling of new product launch processes has been insufficiently studied. For a detailed study of this topic, theoretical, scientific and methodological approaches to marketing information systems and practical aspects of digital modeling in the process of bringing a new product to market.

On the basis of the considered digital systems in the context of management problems the advantages of the decision of administrative problems are revealed, the basic steps of construction and principles of functioning of information systems are defined. On the basis of product life cycle models the theoretical basis of digital systems application is investigated, and with the help of the considered stages of system development and the main advantages of modeling the algorithm of digital model of entering the market of new goods is created and its practical realization is investigated. Special attention should be paid to the classification of information systems by functional feature and level of management and by place in the production cycle when launching a new product on the market. Digitization is becoming more widespread, the use of modern tools in the context of the process of launching a new product helps to control and facilitate the interaction of all stages of this process, thanks to the possibility of improving the quality of products. The detailing of the presented algorithm for different goods and services looks promising.

marketing, enterprise management, information system, digital system, modeling, digital modeling, launch of a new product

Одержано (Received) 24.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 28.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 657.631.8

JEL Classification: M42

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).163-178](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).163-178)

Н. С. Шалімова, проф., д-р екон. наук

І. І. Андрощук, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Завдання з надання впевненості та завдання з надання впевненості, інші ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації: тенденції введення в аудиторську практику та розвиток процесів стандартизації

Систематизовані тенденції розвитку аудиту в історичному контексті відповідно до процесів використання терміну «завдання з надання впевненості». Розкриті історичні етапи введення в аудиторську практику поняття «завдання з надання впевненості». Конкретизовано тенденції становлення завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, в Міжнародних стандартах. Представлено порівняльний аналіз структури Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості. Запропоновано порівняльну характеристику змісту Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, щодо вимог по організації та методики їх виконання. Конкретизовані відмінності в розробці Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості від Міжнародних стандартів аудиту, обґрунтовані напрями та визначені цільові орієнтири розвитку вітчизняної системи нормативного регулювання і стандартизації завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації.

аудиторська діяльність, аудит, завдання з надання впевненості, завдання з надання впевненості, інше ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, міжнародні стандарти

Н. С. Шалімова, проф., д-р екон. наук

І. І. Андрощук, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Задания по предоставлению уверенности и задания по предоставлению уверенности, иные, чем аудит или обзор исторической финансовой информации: тенденции включения в аудиторскую практику и развитие процессов стандартизации

Систематизированы тенденции развития аудита в историческом контексте в соответствии с процессами использования термина «задания по предоставлению уверенности». Раскрыты исторические этапы введения в аудиторскую практику понятия «задания по предоставлению уверенности». Конкретизированы тенденции становления заданий по предоставлению уверенности иных, чем аудит или обзор исторической финансовой информации, в Международных стандартах. Представлен сравнительный анализ структуры Международной концептуальной основы заданий по приданию уверенности. Предложена сравнительная характеристика содержания Международных стандартов заданий по предоставлению уверенности иных, чем аудит или обзор исторической финансовой информации, относительно требований по организации и методике их выполнения. Конкретизированы отличия в разработке Международных стандартов заданий по предоставлению уверенности от Международных стандартов аудита, обоснованы направления и определены целевые ориентиры развития отечественной системы нормативного регулирования и стандартизации заданий по предоставлению уверенности иных, чем аудит или обзор исторической финансовой информации.

аудиторская деятельность, аудит, задания по предоставлению уверенности, задания по предоставлению уверенности иные, чем аудит или обзор исторической финансовой информации, международные стандарты

Постановка проблеми. Майбутні перспективи та концепції реформування аудиту в широкому сенсі цього слова формуються під впливом великої кількості чинників зовнішньої та внутрішньої дії. Проблемою сучасного розвитку аудиту є тяжіння до класичних підходів щодо класифікації аудиту при визначенні напрямів удосконалення організаційних та методичних засад дослідження різних об'єктів.

Визначення ключових засад розвитку організації і методики виконання аудиторських послуг потребує глибокого аналізу історичного розвитку аудиту, визначення його подальшого розвитку з урахуванням історичних орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У фаховій літературі достатньо повно розглянуто розвиток аудиту. Врахування зміни мети і ролі аудиторів покладено в основу існуючих в науковій фаховій літературі класифікацій концепцій аудиту: 1) адекватності (теорія «сторожового пса»), контролінгу (теорія «собаки-шукача») та консалтингу (теорія «собаки-поводиря»); 2) підтверджуючий, системноорієнтований та аудит, який базується на ризику, або ризикоорієнтований [8, с. 30; 33, с. 105–106]; 3) підтверджуючий, процедурний, системний аудит та аудит зон ризику [2, с. 7; 28, с. 18]. О.А. Петрик запропоновані критерії відмінностей «етапів розвитку аудиту» (функції та завдання аудиторів, замовники аудиту, користувачі інформації, ставлення суспільства до професії аудитора тощо) [28, с. 18], чітка градація послідовних та взаємопов'язаних головних етапів та елементів процесу створення інституту аудиту в Україні [29]. Ґрунтовне дослідження основних поглядів на поняття «аудит» у взаємозв'язку із такими категоріями, як перевірка, діяльність, контроль, консультація, проведено С.В. Івахненковим [9, с. 27–40]. О.Ю. Редьком детально досліджені чинники становлення інституту аудиту в Україні та його специфіки [32]. В.В. Рядською розроблено інтегральну схему періодизації еволюційного розвитку аудиту та відповідних економічних теорій, що описують його зміст, в якій поєднані описані вище класифікації [34, с. 10]. І.М. Дмитренко пропонує систематизацію змістовних ознак етапів еволюційного розвитку світового аудиту [4, с. 341–344]. Б.В. Мельничук обґрунтовує такі еволюційні етапи розвитку аудиту та підходи до його розуміння, як: процедурно-функціональний, професійний, інституційний [11, с. 53]. М.С. Пушкарем подано процес становлення і розвитку аудиту як науки [30, с. 31–33]. Слід виділити праці Г.М. Давидова, в яких вченим здійснено ґрунтовне дослідження теорії аудиту [3], запропоновано механізм формування впевненості аудитора при наданні ним аудиторських послуг, розроблений на підставі теоретичної конструкції науки про аудит [3, с. 275–285]. Варто відмітити дослідження еволюції процедур аудиту Н.М. Проскуріної [31]. Мета аудиту фінансової звітності, її становлення та розвиток розкрито в монографії з питань аудиту фінансових результатів за ред. І.К. Дрозд [1, с. 45–62].

Але недостатньо уваги приділено саме історичному розвитку (періодизації) стандартизації завдань з надання впевненості, в цілому, та завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, зокрема. Важливим є аналіз становлення завдань з надання впевненості в міжнародній практиці аудиту, переходу від широкого визначення аудиту до терміну «завдання з надання впевненості» та виділення кола «завдань з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації» або «завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації».

Постановка завдання. В якості мети дослідження поставлено систематизувати сучасні тенденції розвитку аудиту і завдань з надання впевненості, дослідити тенденції нормативного регламентування завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, обґрунтувати напрями розвитку вітчизняної практики стандартизації їх виконання.

Виклад основного матеріалу. Тенденції розширення розуміння сутності аудиту призвели до того, що з 90-х рр. ХХ сторіччя широке визначення аудиту було поступово замінено на термін «завдання з надання впевненості». Історія введення в аудиторську практику терміну «завдання з надання впевненості», яке фактично замінило «широке»

визначення аудиту, викладено в Стандартах аудиту та етики видання 2003 року [27, с. 139–143]. Фактично обговорення доцільності введення стандартів, присвячених завданням з надання впевненості, проводилося протягом 1997–1999 рр. і лише в червні 2000 року Комітет з міжнародної практики аудиту видав МСА 100 «Завдання з надання впевненості», який згодом став основою для прийняття Концептуальної основи завдань з надання впевненості та окремих Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації (що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації). Ретроспективний огляд вимог Міжнародних стандартів стосовно введення поняття «завдання з надання впевненості» узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1 – Історичні етапи введення в аудиторську практику поняття «завдання з надання впевненості»

Період	Етап	Характеристика, відмінності
До 1997 року	Широке тлумачення аудиту як виду діяльності	– використання терміну «аудит» для позначення широкого кола завдань, в яких предметом виступають різноманітна інформація та об'єкти
1997–2000 рр.	Обговорення Міжнародного стандарту завдань з надання впевненості	– видання проекту «Надання висновку щодо достовірності інформації»; – введення поняття континууму рівнів впевненості, що їх можна забезпечити; – видання другого проекту: «Завдання з надання впевненості», в якому кількість рівнів упевненості обмежено двома: високим та помірним
2001–2003 рр.	Прийняття Міжнародного стандарту із завдань з надання впевненості	– введення МСА 100 «Завдання з надання впевненості», в якому встановлено, що аудит є лише частиною завдань з надання впевненості
2004 р.	Прийняття Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості та введення чіткішої структури стандартів	– введено в дію Концептуальну основу завдань з надання впевненості та відкликано МСА 100 «Завдання з надання впевненості»; – в назві збірки стандартів вперше використано термін «надання впевненості»
2014–2015 рр.	Перегляд Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості та основного стандарту для інших завдань з надання впевненості 3000	– опубліковано переглянута Міжнародну концептуальну основу завдань з надання впевненості, яка є чинною для завдань з надання впевненості з 15 грудня 2015 року; – Міжнародна концептуальна основа завдань з надання впевненості суттєво розширена та доповнена пояснюючими параграфами
2016-2021 рр.	<i>Увага приділена Міжнародним стандартам аудиту, Міжнародним стандартам завдань з огляду та Міжнародним стандартам з контролю якості</i>	

Джерело: систематизовано авторами

З урахуванням ретроспективного огляду введення поняття «завдання з надання впевненості» можна виокремити основні історичні етапи введення в аудиторську практику поняття «завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації (інше ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації)» та прийняття відповідних стандартів (табл. 2). Розглянемо детально виділені періоди, базуючись на строках перегляду та прийняття стандартів нової редакції:

Таблиця 2 – Історичні етапи введення в аудиторську практику завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації

Період 2	Етап 3	Стандарти 4	Характеристика, відмінності 5
2001–2003 рр.	Прийняття Міжнародного стандарту із завдань з надання впевненості	Стандарти аудиту та етики. Видання МФБ 2001 року. Видані в Україні в 2003 році [27]	<ul style="list-style-type: none"> – введення МСА 100 «Завдання з надання впевненості», в якому встановлено, що аудит є лише частиною завдань з надання впевненості; – наявність невідповідностей в структурі стандартів (так, огляд фінансової звітності регламентувався МСА 910 «Завдання з огляду фінансових звітів», який був включений до блоку «Супутні послуги (стандарти 900–999)»; – відсутність окремого блоку стандартів, які б регламентували порядок виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації; – єдиний стандарт, який стосується інших завдань з надання впевненості, включений в блок «Спеціалізовані сфери» (МСА 810)
2004 р.	Прийняття Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості та введення чіткішої структури стандартів	Міжнародні стандарти, аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2004 року [12]	<ul style="list-style-type: none"> – введено в дію Міжнародну концептуальну основу завдань з надання впевненості; – запропонована більш чітка класифікація завдань з надання впевненості; – переглянута класифікація стандартів і введено новий блок стандартів «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом фінансової звітності» (3000–3669), поділений на дві групи: стандарти 3000–3399 «Застосовані до всіх завдань з надання впевненості» та стандарти 3400–3699 «Стандарти для спеціалізованих сфер»; – прийнято два Міжнародних стандарти завдань з надання впевненості: 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом фінансової звітності» та 3400 «Перевірка прогнозової фінансової інформації»
2005–2012 рр.	Перегляд Міжнародних стандартів аудиту та розробка проектів нових стандартів завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації. Введення нових	<p>Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2006 року [13]</p> <p>Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2007 року [14]</p> <p>Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг:</p>	<ul style="list-style-type: none"> – переглядаються Міжнародні стандарти аудиту, але Міжнародна концептуальна основа та раніше прийняті Міжнародні стандарти завдань з надання впевненості: 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом фінансової звітності» та 3400 «Перевірка прогнозової фінансової інформації» залишені без змін; – введені нові Міжнародні стандарти завдань з надання впевненості 3402 «Звіти з надання впевненості щодо заходів контролю в організації, що надає послуги» (2010 р.); 3410 «Завдання з надання впевненості щодо звітів з парникових газів» (2012 р.), 3420 «Завдання з надання впевненості

Період 2	Етап 3	Стандарти 4	Характеристика, відмінності 5
	Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації	Видання 2010 року [17; 18] Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2012 року [19; 20] Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2013 року [21; 22]	щодо складання гіпотетичної фінансової інформації, яка включається в проспект емісії» (2012 р.)
2013–2015 рр.	Перегляд Концептуальної основи завдань з надання впевненості та основного стандарту для інших завдань з надання впевненості 3000	Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2014 року [6; 23; 24] Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2015 року [7; 25; 26]	<ul style="list-style-type: none"> – опубліковано переглянутий МСЗНВ 3000, який суттєво розширений та доповнений пояснюючими параграфами, набув чинності для звітів, які датуються 15 грудня 2015 р. або пізніше; – опубліковано переглянуту Міжнародну концептуальну основу завдань з надання впевненості, яка набула чинності після того, як набув чинності переглянутий МСЗНВ 3000
2016-2021 рр.	Перегляд Міжнародних стандартів аудиту, Міжнародних стандартів завдань з огляду, Міжнародного стандарту з контролю якості. Перегляд Кодексу етики.	Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості 2016-2017 року [5; 15; 16] Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2018 року [37; 38; 41] Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2020 року [35; 36; 40] Міжнародні стандарти 2018 та 2020 років не перекладені на українську мову	<ul style="list-style-type: none"> – переглядаються Міжнародні стандарту аудиту, Міжнародні стандарти завдань з огляду, розробляються два нових Міжнародних стандарти з контролю якості, які будуть чинними з 15 грудня 2022 року; – Міжнародна концептуальна основа завдань з надання впевненості та МСЗНВ залишаються без змін; – Ускладнюється зміст Кодексу етики, який представлений Кодексом етики та Міжнародними стандартами з незалежності [39]

Джерело: узагальнено авторами

1. Стандарти аудиту та етики: Видання Міжнародної Федерації Бухгалтерів 2001 року [27].

В Передмові до Міжнародних стандартів аудиту та супутніх послуг зазначалося, що Міжнародні стандарти аудиту слід застосовувати в аудиторській перевірці фінансової звітності, але вони (адаптовані за потреби) можуть застосовуватися в аудиторській перевірці іншої інформації, а також при наданні супутніх послуг (п. 9 розділу «Статус Міжнародних стандартів аудиту») [27, с. 93]. Але залишились і невідповідності в структурі самих стандартів. Так, огляд фінансової звітності регламентувався МСА 910 «Завдання з огляду фінансових звітів», який був включений до блоку «Супутні послуги (стандарти 900–999)». Блок стандартів, які б регламентували порядок виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, не був введений, тому стандарт, присвячений перевірці прогнозованої фінансової інформації залишився в блоці «Спеціалізовані сфери» (МСА 810 «Перевірка прогнозованої фінансової інформації»).

2. Міжнародні стандарти, аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2004 року (введені в дію в якості Національних стандартів аудиту згідно рішення АПУ №122 від 18 квітня 2003 року) [12].

Запропонована більш чітка класифікація завдань з надання впевненості, відповідно переглянута класифікація стандартів і введено новий блок стандартів: «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом фінансової звітності», який охоплює Міжнародні стандарти завдань з надання впевненості (МСЗНВ) 3000–3669. Цей блок поділений на дві групи: стандарти 3000–3399 «Застосовані до всіх завдань з надання впевненості» та стандарти 3400–3699 «Стандарти для спеціалізованих сфер». Також було прийнято два Міжнародних стандарти завдань з надання впевненості: 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації» та 3400 «Перевірка прогнозованої фінансової інформації». Разом з тим, враховано існування різних видів завдань з надання впевненості в інших документах. Так, введено в дію переглянутий Кодекс етики професійних бухгалтерів, в якому окремо розглядаються ситуації, в яких виникають загрози незалежності при виконанні завдань з надання впевненості та інших видів аудиторських послуг, завдань з аудиту та завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації

4. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2006 року [13]; Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2007 року [14].

Переглянуті більшість Міжнародних стандартів аудиту, але МСЗНВ 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації» та 3400 «Перевірка прогнозованої фінансової інформації» залишені без змін. Введений Міжнародний стандарт контролю якості 1 «Контроль якості для фірм, що виконують аудити та огляди фінансової звітності, а також інші завдання з надання впевненості і супутні послуги», в якому деталізуються вимоги щодо окремих елементів системи контролю якості залежно від виду завдання, яке виконується: аудит чи завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом фінансової звітності.

5. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2010 року [17; 18].

Переглянуті більшість Міжнародних стандартів аудиту, але МСЗНВ 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації» та 3400 «Перевірка прогнозованої фінансової інформації» залишені без змін. Введений новий Міжнародний стандарт завдань з надання впевненості 3402 «Звіти з

надання впевненості щодо заходів контролю в організації, що надає послуги». Також введений в дію новий переглянутий Кодекс етики [10], в якому окремо виділено Розділ 290, присвячений вимогам незалежності для завдань з аудиту та огляду, та Розділ 291, присвячений вимогам незалежності для завдань з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації.

6. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2012 року [19; 20]; Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2013 року [21; 22].

Знову переглядається більшість з Міжнародних стандартів аудиту, але МСЗНВ 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації», 3400 «Перевірка прогнозової фінансової інформації», 3402 «Звіти з надання впевненості щодо заходів контролю в організації, що надає послуги» залишені без змін. В квітні 2011 року були запропоновані зміни до МСЗНВ 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом фінансової звітності», 3400 «Перевірка прогнозової фінансової інформації» та Концептуальної основи завдань з надання впевненості, які були розміщені на сайті для обговорення. Запропоновані проекти нових Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом фінансової звітності: 3410 (в оригіналі – «Assurance Engagements on Greenhouse Gas Statements») та 3420 (в оригіналі – «Assurance Engagements to Report on the Compilation of Pro Forma Financial Information Included in a Prospectus»). Згодом були введені нові Міжнародні стандарти завдань з надання впевненості: 3410 «Завдання з надання впевненості щодо звітів з парникових газів», 3420 «Завдання з надання впевненості щодо складання гіпотетичної фінансової інформації, яка включається в проспект емісії».

8. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2014 року [6; 23; 24]. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2015 року [7; 25; 26].

У виданні 2014 року опубліковані такі переглянуті документи, як Концептуальна основа завдань з надання впевненості та МСЗНВ 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації», які суттєво розширені та доповнені пояснюючими параграфами. За вимогами РМСАНВ ці документи чинні для завдань з надання впевненості, які охоплюють періоди, що закінчуються 15 грудня 2015 року або пізніше, а на Україні вони застосовуються в якості національних з 1 лютого 2016 року.

9. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: Видання 2016-2017 рр. [5; 15; 16]; Видання 2018 р. [37; 38; 41]; Видання 2020 р. [35; 36; 40]. Починаючи з 2016 року основна увага приділяється Міжнародним стандартам аудиту, завдань з огляду та Міжнародним стандартам контролю якості, які перейменовуються на Міжнародні стандарти з менеджменту якості. Також варто звернути увагу, що був суттєво переглянутий Кодекс етики, який представлений самим Кодексом та Міжнародними стандартами незалежності [39].

Для розуміння розвитку нормативного регламентування організації і методики виконання завдань з надання впевненості, в цілому, та завдань з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації, проаналізуємо структуру Міжнародних стандартів, окремо розглянувши Міжнародну концептуальну основу завдань з надання впевненості та вимоги Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості.

Порівняння структури Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості (чинної з 2005 року по 2015 рік та з 2015 року), результати якого наведені в табл. 3, показує, що в цілому їх структури є подібними, але в оновленій редакції Міжнародної концептуальної основи розширені окремі розділи або окремі питання виділені в окремі розділи, а саме:

Таблиця 3 – Порівняння змісту Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості

Інформація	Концептуальна основа, яка чинна для висновків із завдань з надання впевненості, наданих з 1 січня 2005 року або пізніше [24, с. 1–18]	Концептуальна основа, яка чинна для висновків із завдань з надання впевненості, наданих з 15 грудня 2015 року або пізніше [5, с. 85-120]
Вступ із зазначенням структури, обмежень	+	+
Етичні принципи та стандарти контролю якості	+	+
Визначення та мета завдання з надання впевненості, в тому числі опис завдань, їх поділ на завдання з підтвердження та прямі завдання, з достатньої та обмеженої впевненості	+	
Опис завдань з надання впевненості		+
Завдання з підтвердження та прямі завдання		+
Завдання з надання достатньої впевненості та завдання з надання обмеженої впевненості		+
Сфера застосування Концептуальної основи	+	+
Звіти із завдань, які не є завданнями з надання впевненості	+	+
Прийняття завдання з надання впевненості	+	+
Елементи завдань з надання впевненості	+	+
Тристоронні відносини	+	+
Предмет перевірки, в тому числі критерії	+	
Критерії		+
Докази, в тому числі	+	+
професійний скептицизм,	+	+
професійне судження,		+
достатність і прийнятність доказів	+	+
сутєвість	+	+
ризик завдання	+	+
характер, час та обсяг процедур збору доказів	+	+
кількість та якість наявних доказів	+	+
Звіт з надання впевненості	+	+
Інші питання, в тому числі		+
відповідальність за повідомлення іншої інформації		+
документація		+
Належне використання імені фахівця-практика	+	+
Додаток «Відмінності завдань з надання достатньої впевненості від завдань з надання обмеженої впевненості»	+	
Додаток 1 «Положення, видані РМСАНВ та їх взаємозв'язок між собою та з Кодексом етики»		+
Додаток 2 «Завдання з підтвердження та прямі завдання»		+
Додаток 3 «Сторони, задіяні у виконанні завдань з надання впевненості»		+
Додаток 4 «Визначення предмета перевірки»		+

Джерело: узагальнено авторами

– якщо в Міжнародній концептуальній основі (2005 року) визначення завдання, його класифікація містилося в одному розділі, то в Міжнародній концептуальній основі 2015 року окремо розглядається опис завдання, окремо дається опис завдань з підтвердження («attestation engagement») та прямих завдань («direct engagement»), завдань з достатньої впевненості та завдань з обґрунтованої впевненості;

– в окремий розділ в Міжнародній концептуальній основі 2015 року виділено матеріал, присвячений критеріям, тоді як в Міжнародній концептуальній основі 2005 року цей матеріал розглядався в межах предмета перевірки;

– до Міжнародної концептуальної основи 2015 року додано розділ «Інші питання», який розглядає відповідальність за повідомлення іншої інформації і вимоги щодо документації;

– змінено та суттєво розширено склад додатків до Міжнародної концептуальної основи 2015 року;

– якщо в додатку до старої редакції Міжнародної концептуальної основи розглядалися лише відмінності між завданням з достатньої впевненості та завданням з обмеженої впевненості, то в новій редакції в додатках деталізована структура документів, виданих ISAAB, характеристика завдань з підтвердження та прямих завдань, характеристика сторін, задіяних у процесі виконання завдання, характеристика предмета перевірки.

На даний час стандарти, які регламентують порядок виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, представлені двома групами:

– ті, що застосовуються до всіх завдань з надання впевненості (Міжнародна концептуальна основа завдань з надання впевненості, МСЗНВ 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації», Кодекс Етики та Міжнародні стандарти з незалежності, Міжнародний стандарт з контролю якості 1 «Контроль якості для фірм, що виконують аудити та огляди фінансової звітності, а також інші завдання з надання впевненості і супутні послуги»);

– ті, що застосовуються до завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації з чітко визначеним предметом завдання (МСЗНВ 3400 «Перевірка прогнозованої фінансової інформації», МСЗНВ 3402 «Звіти з надання впевненості щодо заходів контролю в організації, що надає послуги», МСЗНВ 3410 «Завдання з надання впевненості щодо звітів з парникових газів», МСЗНВ 3420 «Завдання з надання впевненості щодо складання гіпотетичної фінансової інформації, яка включається в проспект емісії»).

Суттєві відмінності в розробці Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості від Міжнародних стандартів аудиту включають таке: якщо при розробці останніх основна увага концентрувалася на розробці стандартів з регламентації питань, які можуть бути використані і при проведенні аудиту фінансової звітності в цілому, і при проведенні аудиту окремих компонентів фінансової звітності, статей, рахунків, а окремі стандарти з перевірки конкретних об'єктів (компонентів фінансової звітності - балансу, звіту про фінансові результати тощо, статей, рахунків - основні засоби, нематеріальні активи, інші операційні витрати) практично не розроблялися, то дотепер при розробці стандартів для завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, простежується протилежна тенденція.

Проаналізуємо детальніше зміст документів, які регламентують порядок виконання завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації. Результати порівняння наведені в табл. 4.

Таблиця 4 – Порівняння змісту Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості, що не є аудит чи оглядом історичної фінансової інформації, щодо вимог по організації та методикі їх виконання

Інформація	Застосовуються до всіх завдань		Застосовуються до завдань з чітко визначеним предметом завдання			
	МСЗНВ 3000 [24, с. 64–78]	МСЗНВ 3000 (переглянутий) [16, с. 157-255]	МСЗНВ 3400 [16, с. 256-267]	МСЗНВ 3402 [16, с. 268-328]	МСЗНВ 3410 [16, с. 329-430]	МСЗНВ 3420 [16, с. 431-471]
<i>чинний для звітів, які датуються</i>	<i>1 січня 2005 р. або пізніше</i>	<i>15 грудня 2015 р. або пізніше</i>	<i>31 грудня 2001 р. або пізніше</i>	<i>15 липня 2001 р. або пізніше</i>	<i>30 вересня 2013 р. або пізніше</i>	<i>31 березня 2013 р. або пізніше</i>
Сфера застосування та цілі аудитора	+	+	+	+	+	+
Етичні вимоги	+	+		+	+	
Письмові запевнення від управлінського персоналу	+	+	+	+	+	+
Повідомлення управлінському персоналу		+		+	+	
Узгодження умов завдання	+				+	
Процедури прийняття та продовження завдання	+	+	+	+	+	+
Планування	+	+			+	
Оцінка відповідності предмета перевірки	+	+				
Процедури оцінювання належності критеріїв	+	+		+	+	+
Суттєвість	+	+		+	+	+
Процедури отримання розуміння організації, включаючи заходи контролю	+	+	+	+	+	
Процедури отримання доказів	+	+	+	+	+	
Використання роботи експертів	+	+			+	
Використання роботи іншого аудитора, того, хто вимірює або оцінює предмет завдання, або внутрішнього аудиту		+				
Процедури реагування на шахрайство, недотримання вимог законодавчих і нормативних документів					+	
Необхідність та процедури ознайомлення з іншою інформацією		+		+	+	+
Процедури оцінки подальших подій	+	+		+	+	
Порівняльна інформація					+	
Документація	+	+		+	+	
Зміст звіту з надання впевненості	+	+	+	+	+	+
Умови модифікації думки	+	+	+	+	+	+
Пояснювальні параграфи та параграфи з інших питань		+			+	+
Відповідальність за повідомлення іншої інформації	+	+		+	+	
Контроль якості	+	+			+	

Джерело: узагальнено авторами

Проведене порівняння змісту існуючих Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості показує, що зміст стандартів поступово ускладнюється, оскільки увага починає приділятися більш детальним питанням, зокрема: врахування подальших подій; розгляд порівняльної та іншої інформації; розширення звіту за рахунок включення пояснювальних параграфів та параграфів з інших питань. Цей процес знайшов віддзеркалення в переглянутому МСЗНВ 3000 «Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації» [16, с. 413–499], який починає діяти для звітів, які датуються після 15 грудня 2015 року. Але і цей стандарт не охоплює всі питання, оскільки в ньому недостатньо висвітлені, зокрема, питання дослідження і реагування на шахрайство та недотримання вимог законодавства. В цілому аналіз тенденцій розробки цих стандартів показує, що всі вони є самодостатніми, оскільки предмети завдання суттєво відрізняються.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі дослідження історичного розвитку аудиту та ретроспективного аналізу вимог міжнародних стандартів конкретизовано такі тенденції розвитку завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації: розширення кола предметів завдань, які може виконувати аудитор, та перехід від широкого тлумачення аудиту до запровадження поняття «завдання з надання впевненості»; розробка концептуальної основи завдань з надання впевненості, якою регламентуються різні за своїм складом завдання з поступовим ускладненням її змісту та структури; виділення в окремий блок Міжнародних стандартів завдань з надання впевненості; поглиблення змісту інших документів у сфері аудиторської діяльності, зокрема Кодексу етики, з метою деталізації вимог окремо для різних видів аудиторських послуг.

Тенденції розробки нормативного забезпечення інших завдань з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації, включають:

- виділення в окремий блок стандартів для завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації;
- виділення в блоці стандартів завдань з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації, двох додаткових блоків: стандарти, які стосуються всіх завдань, та стандарти для спеціалізованих сфер;
- розробка стандартів для спеціалізованих сфер, тобто для конкретних завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, з чітко визначеним предметом завдання, які включають всі питання організації і методики доречні для даного предмету;
- вибір для розробки стандартів для спеціалізованих сфер предметів завдання, які мають важливе значення для захисту суспільних інтересів та інтересів окремих осіб, наприклад, звітів, які готуються відповідно до вимог нормативних та законодавчих документів (звіти щодо парникових газів, звіти щодо прогнозованої фінансової інформації, звіти щодо функціонування систем контролю);
- відкладання розробки стандартів, які були б загальними для всіх завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, незалежно від предмету завдання і регламентували окремі питання (наприклад, планування завдань, порядок визначення суттєвості тощо);
- ускладнення вимог інших документів, зокрема, Кодексу етики, з метою деталізації вимог окремо для завдань з аудиту та огляду історичної фінансової інформації, завдань з надання впевненості, інших ніж аудит чи огляд історичної фінансової інформації, супутніх та інших послуг.

Відповідно, враховуючи складність інших завдань з надання впевненості, доцільно використати підхід, який застосований в Міжнародній практиці, – розробка

окремих стандартів для окремих об'єктів, які базуватимуться на попередньо визначених етапах виконання завдання. Вказаний висновок визначає перспективні напрями подальших досліджень: розробка внутрішніх стандартів для окремих об'єктів, базуючи на вимогах Міжнародних стандартів.

Список літератури

1. Аудит фінансових результатів: теоретико-методологічний аспект : монографія / І.К. Дрозд, В.М. Іванков, Г.Б. Назарова, Н.С. Шалімова ; за заг. редакцією І.К. Дрозд. К.: ТОВ «Видавництво «Сова», 2013. 208 с.
2. Бондар М.І. Аудит в АПК : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2003. 188 с.
3. Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика: Монографія. Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2006. 324 с.
4. Дмитренко І.М. Етапи еволюції світового аудиту: систематизація змістових ознак. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. 2012. № 3 (55). С. 336–345.
5. Додаток до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016-2017 років. Частина III. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%203\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%203(1).pdf) (дата звернення: 30.04.2021).
6. Додаток до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, частина 3, видання 2014 року. URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/290/Audit_2015_3_all.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
7. Додаток до Міжнародних стандартів контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2015 року, Частина 3. URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1038/Part_3_2015.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
8. Дорош Н.І. Аудит : теорія і практика. К.: Знання, 2006. 495 с.
9. Івахненко С.В. Інформаційні технології аудиту та внутрішньогосподарського контролю в контексті світової інтеграції. Наукове видання. Житомир: ПП «Рута», 2010. 432 с.
10. Кодекс Етики Професійних бухгалтерів 2009. Міжнародна Федерація Бухгалтерів / Перекл. з англ. за ред. С. Я. Зубілевича. К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2010. 124 с.
11. Мельничук Б.В. Еволюція сутності аудиту. Економіка АПК. 2011. №12. С. 49–57.
12. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2004 року / Пер. з англ. мови О. В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Д.Й. Юрківська, С.О. Куликов. К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «Статус», 2004. 1028 с.
13. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2006 року / Пер. з англ. мови О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л. Й. Юрківська, С.О. Куликов. К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «Статус», 2006. 1152 с. URL: https://www.apu.net.ua/files/temp/standart_2006.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
14. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2007 року / Пер. з англ. мови О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л. Й. Юрківська, С.О. Куликов. К.: ТОВ «ІАМЦ АУ «Статус», 2007. 1172 с.
15. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016-2017 років. Частина I. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2016-2017-IAASB-Handbook-Volume-1_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
16. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2016-2017 років. Частина II. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202(1).pdf) (дата звернення: 30.04.2021).
17. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2010 року, частина 1 / Пер. з англ.: Ольховікова О.Л., Селезньов О.В., Зеніна О.О., Гик О.В., Біндер С.Г. К.: Видавництво «Фенікс», 2011. 846 с. https://www.apu.net.ua/files/temp/Ukr-block_T1-2010.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
18. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2010 року, частина 2 / Пер. з англ.: Ольховікова О.Л., Селезньов О.В., Зеніна О.О., Гик О.В., Біндер С.Г. К.: Видавництво «Фенікс», 2011. 414 с. https://www.apu.net.ua/files/temp/Ukr-block_T2-2010.pdf (дата звернення: 30.04.2021).

19. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2012 року. Частина 1. URL: https://www.apu.net.ua/files/temp/Audit_2012_1.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
20. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2012 року. Частина 2. URL: https://www.apu.net.ua/files/temp/Audit_2012_2.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
21. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2013 року. Частина 1. URL: https://www.apu.net.ua/files/temp/Audit_2013_1.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
22. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2013 року. Частина 2. URL: https://www.apu.net.ua/files/temp/Audit_2013_2.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
23. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2014 року. Частина 1. URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/290/Audit_2015_1_all.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
24. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2014 року. Частина 2. URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/290/Audit_2015_2_all.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
25. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2015 року. Частина 1. URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1038/Part_1_2015.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
26. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг. Видання 2015 року. Частина 2. URL: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1038/Part_2_2015.pdf (дата звернення: 30.04.2021).
27. МФБ 2001. Стандарти аудиту та етики. К.: ТОВ «Паритет-інформ», 2003. 712 с.
28. Петрик О.А. Аудит : методологія і організація : монографія. К. : КНЕУ, 2003. 260 с.
29. Петрик О.А. Формирование и развитие современного аудита в Украине: институциональный поход. Международный бухгалтерський учет. 2013. №9(255). С. 45–53.
30. Проблеми і перспективи розвитку аудиту в Україні : Монографія / За заг. ред. д.е.н., проф. Пушкаря М.С. Тернопіль: «Карт-Бланш», 2012. 220 с.
31. Проскуріна Н.М. Процедурне забезпечення аудиту: теорія і практика : монографія. К.: Інформ.-аналіт. Агентство, 2011. 739 с.
32. Редько О.Ю. Проблеми інституту аудиту в Україні. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. 2014. № 2. С. 200–209.
33. Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту : монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 196 с.
34. Рядська В.В. Аудит в економічній системі України : сучасний стан та концепція розвитку : монографія. Чернігів : Видавець Лозовий В.М., 2014. 472 с.
35. Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2020 Edition. Volume II. <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-2.pdf> (дата звернення: 30.04.2021).
36. Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2020 Edition. Volume I. <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-1.pdf> (дата звернення: 08.05.2021).
37. Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2018 Edition. Volume II. <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2018-HB-Vol-2.pdf> (дата звернення: 08.05.2021).
38. Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2018 Edition. Volume I. <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2018-HB-Vol-1.pdf> (дата звернення: 08.05.2021).
39. Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards). URL : https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IESBA-English-2020-IESBA-Handbook_Web-LOCKED.pdf (дата звернення: 08.05.2021).
40. Supplement to the Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2020 Edition. Volume III. <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-3.pdf> (дата звернення: 08.05.2021).
41. Supplement to the Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2018 Edition. Volume III. <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2018-HB-Vol-3.pdf> (дата звернення: 08.05.2021).

References

1. Drozd, I.K., Ivankov, V.M., Nazarova, H.B., & Shalimova, N.S. (2013). *Audyt finansovykh rezultativ: teoretyko-metodolohichnyy aspekt : monohrafiya [Audit of financial results: theoretical and methodological aspect: monograph]*. I.K. Drozd (Ed.). Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Sova».
2. Bondar, M.I. (2003). *Audyt v APK [Audit in the agro-industrial complex]*. K. : KNEU [in Ukrainian].
3. Davidov, H.M. (2006). *Audyt : teoriia i praktyka [Audit: theory and practice]: monograph*. Kirovohrad: Imex-LTD LLC [in Ukrainian].
4. Dmitrenko, I.M. (2012). Etapy evoliutsii svitovoho audytu: systematyzatsiia zmistovykh oznak [Stages of evolution of world audit: systematization of semantic features]. *Visnyk Donets'koho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli im. M. Tugan-Baranovskoho - Bulletin of Donetsk National University of Economics and Trade. M. Tugan-Baranovsky, 3(55)*, 336–345 [In Ukrainian].
5. Dodatok do Mizhnarodnykh standartiv kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh. Vydannia 2016-2017 rokiv. Chastyna III. [Supplement to the Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2016-2017 Edition. Volume III]. *mof.gov.ua*. Retrieved from [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%203\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%203(1).pdf) [in Ukrainian].
6. Dodatok do Mizhnarodnykh standartiv kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh, chastyna 3 [Supplement to the Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2014 Edition. Volume III]. *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/attachments/article/290/Audit_2015_3_all.pdf [in Ukrainian].
7. Dodatok do Mizhnarodnykh standartiv kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh. Vydannia 2015 roku, Chastyna 3. [Supplement to the Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2015 Edition. Volume III]. *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/attachments/article/1038/Part_3_2015.pdf [in Ukrainian].
8. Dorosh, N.I. (2006). *Audyt : teoriia i praktyka [Audit: theory and practice]*. K.: Znannia [in Ukrainian].
9. Ivakhnenkov, S.V. (2010). *Informatsiini tekhnologii audytu ta vnutrishnohospodarskoho kontroliu v konteksti svitovoi intehtratsii [Information technologies of audit and internal control in the context of global integration]*. Naukove vydannia. Zhytomyr: PP «Ruta» [in Ukrainian].
10. *Code of Ethics for Professional Accountants 2009. International Federation of Accountants*. (2010). (S.Ya Zubilevich, Trans). K.: Federation of Professional Accountants and Auditors of Ukraine.
11. Melnychuk, B.V. (2011). Evoliutsiia sutnosti audytu [Evolution of the essence of audit]. *Ekonomika APK - Economics of agro-industrial complex, 12*, 49-57 [in Ukrainian].
12. *Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethic Pronouncement*. (2004). (O.V. Selez'ov, O.L. Ol'khovikova, O.V. Hyk, T.Ts. Sharashydzhe, D.J. Yurkivs'ka, S.O. Kulikov, Trans). K.: TOV «IAMTs AU «Status».
13. *Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethic Pronouncement*. (2006). (O.V. Selez'ov, O.L. Ol'khovikova, O.V. Hyk, T.Ts. Sharashydzhe, L.J. Yurkivs'ka, S.O. Kulykov, Trans). K.: TOV «IAMTs AU «Status»». *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/files/temp/standart_2006.pdf [in Ukrainian].
14. *Handbook of International Auditing, Assurance, and Ethic Pronouncement*. (2007). (O.V. Selez'ov, O.L. Ol'khovikova, O.V. Hyk, T.Ts. Sharashydzhe, L.J. Yurkivs'ka, S.O. Kulykov, Trans). K.: TOV «IAMTs AU «Status» [in Ukrainian].
15. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh. Vydannia 2016-2017 rokiv. Chastyna I. [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume I, 2016-2017 Edition]. (2017). *mof.gov.ua*. Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/2016-2017-IAASB-Handbook-Volume-1_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf [in Ukrainian].
16. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnykh posluh. Vydannia 2016-2017 rokiv. Chastyna II. [Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume II, 2016-2017 Edition]. (2017). *mof.gov.ua*. Retrieved from [https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%A1%D0%90%202016-2017_%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%202(1).pdf) [in Ukrainian].
17. *Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2010 Edition*. Volume I. (2010). (Ol'khovikova O.L., Selez'ov O.V., Zienina O.O., Hyk O.V., Binder S.H., Trans). *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/files/temp/Ukr-block_T1-2010.pdf [in Ukrainian].

18. *Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements*. 2010 Edition. Volume II. (2010). (Ol'khovikova O.L., Selez'n'ov O.V., Zienina O.O., Hyk O.V., Binder S.H., Trans). *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/files/temp/Ukr-block_T2-2010.pdf [in Ukrainian].
19. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2012 roku. Chastyna 1. [Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2012 Edition. Volume I]. *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/files/temp/Audit_2012_1.pdf [in Ukrainian].
20. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2012 roku. Chastyna 2. [Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2012 Edition. Volume II]. (2012). *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/files/temp/Audit_2012_2.pdf [in Ukrainian].
21. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2013 roku. Chastyna 1. [Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2013 Edition. Volume I]. (2013). *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/files/temp/Audit_2013_1.pdf [in Ukrainian].
22. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2013 roku. Chastyna 2 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2013 Edition. Volume II]. (2013). *www.apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/files/temp/Audit_2013_2.pdf [in Ukrainian].
23. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2014 roku. Chastyna 1. [Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2014 Edition. Volume I]. (2014). *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/attachments/article/290/Audit_2015_1_all.pdf [in Ukrainian].
24. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2014 roku. Chastyna 2. [Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2014 Edition. Volume I]. (2014). *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/attachments/article/290/Audit_2015_2_all.pdf [in Ukrainian].
25. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2015 roku. Chastyna 1. [Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2015 Edition. Volume I]. (2015). *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/attachments/article/1038/Part_1_2015.pdf [in Ukrainian].
26. Mizhnarodni standarty kontroliu iakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh. Vydannia 2015 roku. Chastyna 2 [Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2015 Edition. Volume II]. (2015). *apu.net.ua*. Retrieved from https://www.apu.net.ua/attachments/article/1038/Part_2_2015.pdf [in Ukrainian].
27. *MFB 2001. Standarty audytu ta etyky. [IFAC 2001. Standards for auditing and Ethics]*. (2003). Kyiv: Parytet-inform [in Ukrainian].
28. Petryk, O.A. (2003). *Audyt : metodolohiia i orhanizatsiia [Audit: Methodology and Organization]*. K.: KNEU [in Ukrainian].
29. Petryk, O.A. (2013). Formyrovanye y razvytye sovremennoho audyta v Ukrainy: ynstitutsyonalnyi pokhod [Formation and development of modern audit in Ukraine: an institutional campaign]. *Mezhdunarodnyi bukhhalterskyi uchet - International accounting*, 9(255), 45–53. [in Russian].
30. Pushkar, M.S. (Eds.). (2012). *Problems and prospects of audit development in Ukraine*. Ternopil: «Kart-Blansh».
31. Proskurina, N.M. (2011). *Protsedurne zabezpechennya audytu: teoriya i praktyka: monohrafiya [Procedural provision of audit: theory and practice]*. Kyiv : Informatsiyno-analitychne ahentstvo [in Ukrainian].
32. Redko, O.Iu. (2014). Problemy instytutu audytu v Ukraini [Problems of the audit institute in Ukraine]. *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohii, orhanizatsii - Accounting, analysis and audit: problems of theory, methodology, organization*, 2, 200-209 [in Ukrainian].
33. Rudnytskyi, V.S. (2000). *Metodolohiia i orhanizatsiia audytu [Methodology and organization of audit]*. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].
34. Riadska, V.V. (2014). *Audyt v ekonomichnii systemi Ukrainy : suchasnyi stan ta kontseptsiiia rozvytku [Audit in the economic system of Ukraine: current status and concept of development]*. Chernyhiiv : Vydavets Lozovyi V.M. [in Ukrainian].
35. *Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements*. 2020 Edition. Volume II. (2020). *ifac.org*. Retrieved from <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-2.pdf> [in English].

36. *Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements*. 2020 Edition. Volume I. (2020). *ifac.org*. Retrieved from <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-1.pdf> [in English].
37. *Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements*. 2018 Edition. Volume II. (2018). *ifac.org*. Retrieved from <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2018-HB-Vol-2.pdf> [in English].
38. *Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements*. 2018 Edition. Volume I. (2018). *ifac.org*. Retrieved from <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2018-HB-Vol-1.pdf> [in English].
39. *Handbook of the International Code of Ethics for Professional Accountants (including International Independence Standards)*. (2020). *ifac.org*. Retrieved from https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IESBA-English-2020-IESBA-Handbook_Web-LOCKED.pdf [in English].
40. Supplement to the Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2020 Edition. Volume III. (2020). *ifac.org*. Retrieved from <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2020-Handbook-Volume-3.pdf> [in English].
41. Supplement to the Handbook of International Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services Pronouncements. 2018 Edition. Volume III. (2018). *ifac.org*. Retrieved from <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IAASB-2018-HB-Vol-3.pdf> [in English].

Nataliia Shalimova, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Iryna Androshchuk, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Assurance Engagements and Assurance Engagements Other than Audit or Review of Historical Financial Information: Trends of Introduction in Audit Practice and the Development of Standardization Processes

The problem of modern audit development is the trend of using classical approaches to the classification of audit in determining the areas of improvement of organizational and methodological foundations of the engagements in which the subject matter are various objects. Determining the key principles of development of the organization and methods of performing audit services requires an in-depth analysis of the historical development of the audit, determining its further development, taking into account historical landmarks.

The aim of the study is to systematize current trends in audit development and assurance engagements, to investigate trends in regulation of assurance engagements as a whole and assurance engagements other than audit or review of historical financial information, to justify the development of national practice of standardization of their implementation.

Trends in the development of auditing in the historical context are systematized in accordance with the processes of using the term "assurance engagement". The historical stages of introducing the concept of "assurance engagement" into audit practice are revealed. The trends in the formation of assurance engagements other than audit or review of historical financial information, in International Standards of Quality Control, Auditing, Other Assurance, Related Services are specified. A comparative analysis of the structure of the International Conceptual Framework of Assurance Engagements is presented. A comparative description of the content of International Standards of Assurance Engagements regarding the requirements for the organization and methodology of their fulfilling is proposed. The differences in the development of International Standards of Assurance Engagements from the International Standards on Auditing are specified, the directions and targets for the development of the national system of regulation and standardization of assurance engagements other than audit or review of historical financial information are substantiated.

auditing, auditing, assurance engagements, assurance engagements other than auditing or reviewing historical financial information, international standards

Одержано (Received) 15.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 21.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 334.723:657

JEL classification: O10; M40

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).179-186](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).179-186)

Л. В. Кононенко, доц., канд. екон. наук

Н. П. Сисоліна, доц., канд. екон. наук

О. С. Чумаченко, доц., канд. техн. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Звітність підприємств в умовах сталого розвитку: сучасний стан, проблеми, перспективи, інформаційне забезпечення

Статтю присвячено дослідженню проблем задоволення інформаційних запитів користувачів звітності підприємств на сучасному етапі розвитку суспільства. Доведена нездатність діючої парадигми бухгалтерської звітності вирішувати питання, які сучасне суспільство висуває до неї. Це обумовило виникнення нової парадигми звітності - інтегрованої. Обґрунтовано, що основною передумовою її виникнення слугувала позиція міжнародних організацій щодо сталого розвитку суспільства як єдиного напрямку, який надає можливість забезпечити потреби як сучасного, так і майбутнього покоління. Розглянуто основні компоненти концепції сталого розвитку.

фінансова звітність, інтегрована звітність, сталий розвиток, інформаційні запити, користувачі

Л. В. Кононенко, доц., канд. екон. наук

Н. П. Сисоліна, доц., канд. екон. наук

А. С. Чумаченко, доц., канд. техн. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Отчетность предприятий в условиях устойчивого развития: современное состояние, проблемы, перспективы, информационное обеспечение

Статья посвящена исследованию проблем удовлетворения информационных запросов пользователей отчетности предприятий на современном этапе развития общества. Доказана неспособность действующей парадигмы бухгалтерской отчетности решать вопросы, которые современное общество предъявляет к ней. Это обусловило возникновения новой парадигмы отчетности - интегрированной. Обосновано, что основной причиной ее возникновения служила позиция международных организаций по устойчивому развитию общества как единого направления, которое дает возможность обеспечить потребности как современного, так и будущего поколений. Рассмотрены основные компоненты «концепции устойчивого развития».

финансовая отчетность, интегрированная отчетность, устойчивое развитие, информационные запросы, пользователи

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку людства характеризується низкою проблем, які викликають серйозне занепокоєння на міжнародному рівні. Для їх вирішення була розроблена, так звана, «концепція сталого розвитку». На сьогодні існує безліч підходів щодо її визначення і трактування складових. Проте, більшість вчених до основних складових сталого розвитку відносять повагу та турботу про спільноту; екологічну гідність; соціальну та економічну справедливість; демократію, ненасилля та мир. Саму ж доктрину сталого розвитку розглядають як «трикомпонентну систему, побудовану на засадах балансування і узгодженості, що об'єднує всі трансформаційні процеси у такі складові: економічну, екологічну і соціальну» [3, с. 132]. При цьому сталий розвиток за «своїм внутрішнім змістом передбачає перманентне відтворення динамічної рівноваги з періодичною зміною його рівня, при якому б відбувалося постійне вирішення суперечностей між внутрішніми компонентами системи» [10].

Однією з основних компонент, які забезпечують реалізацію концепції сталого розвитку, є його інформаційне забезпечення, одним із джерел якого є фінансова звітність, яка формується у системі бухгалтерського обліку [6, с. 162]. Проте, сучасний

етап розвитку характеризується невідповідністю інформаційного забезпечення фінансової звітності підприємств потребам користувачів у цьому напрямі. Це обумовило зародження нової парадигми звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання формування звітності і методичні підходи до її складання досліджували у своїх працях вітчизняні та закордонні вчені. Так, праці К. Безверхого спрямовані на дослідження методичних засад формування інтегрованої звітності підприємства [1]. М. Бонк присвятив свої праці дослідженню питань трансформації фінансової звітності [2]. Дослідження В. Жука присвячені системі звітно-облікового забезпечення управління [4]. М. Корягін і П. Куцик ґрунтовно дослідили проблеми та визначили перспективи розвитку бухгалтерської звітності [8]. Крім того, праці М. Корягіна присвячені питанням коригування фінансової звітності для потреб оцінки вартості підприємства [7], процесам трансформації бухгалтерської звітності [9].

Ф. Сафанова досліджувала методику формування інтегрованого звіту [15]. Праці Я. Соколова присвячені історичному аспекту розвитку звітності [16]. Н. Шалімова спрямувала свої дослідження на вплив елементів облікової політики на формування показників фінансової звітності [17]. Результати досліджень учених-економістів характеризуються глибиною теоретичних висновків, значущістю висвітлених питань і узагальнень та становлять значний вклад у розвиток вітчизняної системи обліку та звітності. Проте, потребують подальшого дослідження питання сучасного стану забезпечення інформаційних запитів користувачів звітності підприємств в умовах сталого розвитку та окреслення напрямів подолання існуючих невідповідностей.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану забезпечення інформаційних запитів користувачів звітності підприємств в умовах сталого розвитку та окреслення напрямів подолання існуючих невідповідностей.

Викладення основного матеріалу. Перехід світової економіки на модель сталого розвитку обумовлює необхідність «отримання інформації щодо впливу діяльності суб'єктів господарювання на економіку, екологію та соціальну сферу» [5, с. 62]. Якщо економічні показники знаходять своє відображення у фінансовій звітності, то показники екологічної та соціальної діяльності у ній не відображаються. Це обумовлює зміни «вимог щодо змісту ... інформації» [14, с. 30]. Тому останнім часом спостерігається поетапне впровадження нових форм і видів звітів підприємств. Такі тенденції обумовили створення міжнародних організацій, метою діяльності яких є забезпечення регулювання та методологічна і методична підтримка формування та подання звітності. Реалізація цієї мети здійснюється на підставі впровадження стандартів та розробці методичних рекомендацій щодо їх застосування та принципів і форматів складання.

Виникнення нової парадигми звітності є логічним, «оскільки зміни, що відбулись протягом останніх років в інституційному середовищі бухгалтерського обліку, повинні бути обов'язково враховані шляхом удосконалення облікового методологічного апарату. Перехід від однієї парадигми до іншої характеризується наявністю глибоких структурних зрушень в існуючій концепції бухгалтерської звітності, що значно змінює розуміння її сутності та зумовлює необхідність розробки нових моделей прийняття рішень користувачами на її основі (на основі фінансових та нефінансових показників)» [8, с. 141]. М. Корягін зазначає, що «сьогодні відбувається парадигмальний зсув – перехід від четвертої до п'ятої парадигми бухгалтерської звітності та поступовий процес її остаточного оформлення і формування» [8, с. 142]. При цьому він акцентує увагу на тому, що «одним із визначальних елементів п'ятої парадигми є інтегрована звітність, яка є конгломератом бухгалтерсько-управлінських

звітів, які відображають здатність підприємства генерувати вартість, що надається зовнішнім користувачам для прийняття рішень» [8, с. 142]. Таким чином, інтегрована звітність дає можливість поєднання у єдиній формі різнопланових інформаційних ресурсів, що інформаційно забезпечує прийняття оптимальних управлінських рішень. При цьому досягається прозорість для всіх користувачів стану підприємства, його переваг та недоліків.

С. Адамс та Р. Сімнетт зазначають, що «інтегрована звітність є новою парадигмою звітності, яка є цілісною, стратегічною, адаптивною, суттєвою і актуальною до різних часових вимірів» [18, с. 292].

Саме нездатність діючої парадигми бухгалтерської звітності вирішувати питання, які сучасне суспільство висуває до неї, обумовило необхідність виникнення нової. Так, сьогодні, як ніколи раніше, постала проблема охорони навколишнього середовища, а фактори небезпеки довкілля та інші ризики не знаходили відображення у основних формах звітності. Щодо допоміжних звітів чи приміток до фінансової звітності, то, хоча іноді такі факти і знаходили відображення, вони не мали систематизованого характеру та, як правило, не привертати увагу користувачів. Таким чином, сьогодні є актуальною розробка рекомендацій щодо забезпечення довгострокової життєздатності і стратегічної стійкості підприємств з врахуванням вимог сьогодення. Це обумовлює зміни запитів користувачів щодо бухгалтерської звітності, насамперед щодо нефінансової інформації. Вимоги сьогодення щодо бухгалтерської звітності – це відображення у ній інформації, яка дасть можливість користувачу відповісти на питання щодо соціально-економічного стану підприємства (соціальні, екологічні, управлінські на інші аспекти).

Значущість зазначеного питання підкреслює зацікавленість ним на міжнародному рівні. Так, Комітет з міжнародної інтегрованої звітності у документі «До інтегрованої звітності. Об'єднуючи вартість у XXI столітті» зазначив необхідність перегляду існуючої моделі звітності. До основних причин, які обумовлюють трансформування звітності, були віднесені зміни умов та методів ведення бізнесу, застосування підходів до генерування підприємствами своєї вартості тощо. В цілому цей процес відображає наступні тенденції: «глобалізація; зростання політичної діяльності у всьому світі у відповідь на фінансову, управлінську та інші кризи; завищені очікування корпоративної прозорості та підзвітності; фактичний і перспективний дефіцит ресурсів, зростання кількості населення і екологічні проблеми» [20, с. 2]. Ці обставини обумовлюють трансформування як сучасної облікової системи так і діючої парадигми звітності з метою забезпечення інформаційних потреб користувачів в умовах соціально-економічних реалій.

Отже, сучасний етап розвитку суспільства обумовлює зміну парадигми бухгалтерської звітності, яка повинна привести до подолання розриву між інформаційним наповненням звітності та потребами користувачів.

На сьогодні серед науковців і практиків немає єдиного підходу щодо категорії «інтегрована звітність». Більшість науковців погоджуються із визначенням, яке розроблено Комітетом з міжнародної інтегрованої звітності: інтегрована звітність – «це процес, який призводить до подання організацією відомостей, які виражаються у випуску періодичного інтегрованого звіту про створення цінності протягом певного часу. Інтегрований звіт являє собою стислий виклад інформації про те, як стратегії організації, управління нею, її діяльність та перспективи в контексті зовнішнього середовища, допомогли створити цінність в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі» [8].

Ф.Ю. Сафанова при дослідженні інтегрованої звітності зазначає, що «основними перевагами застосування інтегрованої звітності є:

- поліпшення відносин з інвесторами та іншими заінтересованими особами;
- збільшення прозорості та достовірності наданої інформації;
- контроль і управління ризиками організації, ефективністю використання ресурсів;
- короткий і інтегрований формат наданої інформації в єдиному звіті» [15, с. 53-54].

У проекті Міжнародного формату інтегрованої звітності (2013 р.) зазначені «наступні види капіталу, в розрізі яких надається інформація про використання загального капіталу підприємства і впливу на нього стратегії підприємства: фінансовий, промисловий, інтелектуальний, людський, соціальний, природний» [13, с. 2]. Д. О. Панков зазначає, що «більш змістовна інтегрована звітність відображає раціональне управління такими формами капіталу, як, наприклад, інтелектуальний, природний, соціальний, що, в свою чергу, дозволяє оцінювати і підтримувати вартість у довгостроковому періоді» [12, с. 274]. Проте «даний набір складових капіталу, запропонований в проекті, в майбутньому може бути дещо розширений. Зокрема, Європейська комісія вже пропонує, щоб компанії, як мінімум, розкривали інформацію про наступні об'єкти і процеси: вплив на навколишнє середовище; соціальне значення та значення для працівників; виконання людських прав; антикорупційні заходи та хабарництво» [7, с. 151].

Слід зазначити, що інтегрована звітність орієнтована на інформаційне забезпечення стратегічного управління. Це обумовило визначення певним колом дослідників інтегрованого звіту «як короткого повідомлення про те, як стратегія, управління, ефективність і перспективи організації в контексті її зовнішнього середовища призводять до створення вартості в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі» [8]. Отже, інформація, яка наведена у інтегрованій звітності, має інше наповнення ніж фінансова. Так фінансова звітність є нечутливою до факторів вартості сучасного бізнесу. Облікові методи, «на основі яких вона формується, досить погано пристосовані для відображення драйверів вартості нематеріальних активів та інших активів інтелектуальної природи (брендів, людських ресурсів, мереж, клієнтських баз та інтелектуальної власності)» [8]. Однак у майбутньому успіх компанії залежатиме все більше від «її здатності створювати вартість, використовуючи різні види ресурсів – природні, соціальні, людські чи фінансові. Заінтересовані сторони будуть все частіше шукати інформацію про те, як компанії пов'язують свою бізнес-стратегію з їх фінансовою та не фінансовою діяльністю» [8].

Слід зазначити, що процес впровадження у практику інтегрованої звітності передбачає вирішення цілого комплексу задач. Так, Ф.Ю. Сафанова зазначає, що «необхідність застосування нового формату звітності – інтегрованого звіту, є очевидною, але при цьому на даному етапі залишається невирішеним ряд проблем в області його формування:

- питання методики формування інтегрованого звіту;
- структура та зміст звіту;
- впровадження процесу формування інтегрованого звіту у звітний процес організації» [15, с. 53-54].

К.В. Безверхий підкреслює, що «основними проблемами при реалізації концепції інтегрованої звітності на підприємстві є відсутність прийнятої методики формування

такої звітності та визначення її змісту. Розробка етапів та кроків формування інтегрованої звітності дозволять зробити її більш структурованою і змістовною» [1].

Н. О. Лоханова акцентує увагу на таких проблемах формування інтегрованої звітності:

- «складність забезпечення суттєвості інформації;
- необхідність забезпечення балансу між розкриттям потрібної, але не надмірної інформації;
- складність забезпечення вимог різних груп користувачів» [11, с. 307].

Д. О. Панков підкреслює, що «інтегрована звітність являє собою новий вектор розвитку складання фінансової звітності, практичний механізм її побудови розроблений не в повній мірі» [12, с. 274]. При цьому вони констатують наявність значного попиту на інформацію, що відображена у інтегрованій звітності.

Проте, на нашу думку, найбільш суттєвою проблемою залишається питання розробки і реалізації механізму формування і оприлюднення інтегрованої звітності. Так, документи, які розроблені Комітетом з міжнародної інтегрованої звітності, містять лише перелік принципів, на які є доцільним орієнтуватися у процесі формування інтегрованої звітності. Впровадження інтегрованої звітності також передбачає розробку теоретичних передумов формування прогнозних показників, що покликано подолати інформаційний розрив між моментом оприлюднення звітності і запитамі внутрішніх користувачів. Так, Р. Каспіна зазначає, що «побудова ефективної системи бізнесу є неможливою без правильних та своєчасних форматів прогнозних звітів, що є частиною інтегрованої звітності» [19, с. 94].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Невідповідність сучасного стану забезпечення інформаційних запитів користувачів звітності підприємств їх потребам обумовила зародження нової парадигми звітності – інтегрованої. Основною передумовою її виникнення є позиція міжнародних організацій щодо сталого розвитку суспільства як єдиного напрямку, який надає можливість забезпечити потреби як сучасного, так і майбутнього покоління. Інтегрована звітність тісно пов'язана як із фінансовою, так і з не фінансовою інформацією, і є результатом еволюції облікової системи щодо забезпечення інформаційних потреб користувачів, підвищення прозорості даних, релевантності облікової інформації. Перспектива подальших досліджень пов'язується із механізмом реалізації концепцій сталого розвитку.

Список літератури

1. Безверхий К. В. Методичні засади формування інтегрованої звітності підприємства. *Облік і фінанси*. 2014, № 3(65). С. 8-14.
2. Бонк М. Трансформація фінансової звітності з точки зору теорії і практики – основні напрямки змін в XXI столітті. *Журнал європейської економіки*. 2016. Т. 15, № 3. С. 344-357. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2016_15_3_9 (дата звернення: 19.05.2021)
3. Єрешко Ю. О. Аберації парадигми сталого розвитку. *Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка*. 2021. Вип. 1. С. 131-136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzuk_2021_1_15 (дата звернення: 19.05.2021)
4. Жук В. М. Система звітно-облікового забезпечення управління: минуле й майбутнє. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 4. С. 107-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmarpr_2019_4_15 (дата звернення: 19.05.2021)
5. Кононенко Л.В., Юрченко О.В. Нефінансова (соціальна) звітність підприємств та цілі сталого розвитку. *Advances in Technology and Science. Abstracts of XII International Scientific and Practical Conference*. Berlin, Germany 2021. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=6RUIEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA62&ots=_yDWBbEu-Y&sig=WU85eNQ0brTXF6y_9s2Gb5UKyBA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 17.05.2021).

6. Кононенко Л. В. Інноваційні технології у бухгалтерському обліку. *Фінанси, облік, банки*. 2014. No 1 (20). С. 161–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fub_2014_1_23 (дата звернення: 17.05.2021).
7. Корягін М. В. Коригування фінансової звітності для потреб оцінки вартості підприємства. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія : Економічна*. 2014. Вип. 44. С. 90-95. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vlca_ekon_2014_44_20.pdf (дата звернення: 19.05.2021)
8. Корягін М. В., Куцик П. О. Проблеми та перспективи розвитку бухгалтерської звітності: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2016. 276 с.
9. Корягін М. В. Бухгалтерська звітність та її трансформація. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2018. № 4. С. 38-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhastat_2018_4_6 (дата звернення: 19.05.2021)
10. Круп'як І. Й. Теоретичні домінанти сталого економічного розвитку держави. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_12_40 (дата звернення: 18.05.2021)
11. Лоханова Н. О. Інтеграційні процеси в обліку в умовах інституціональних перетворень : монографія. Херсон : Грінв Д. С., 2012. 400 с.
12. Панков Д. А. Модель стоимостной оценки “человеческого капитала – функции” и методика его отражения в составе интегрированной отчетности бюджетных организаций. *Economics and Management*. 2014. № 3. С. 273-291.
13. Проект міжнародного формату інтегрованої звітності <IR>. URL: http://bdo.com.ua/integrivannaja_otchetnost. (дата звернення: 18.05.2021)
14. Савченко В. Система бухгалтерського обліку як складова системи управління. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2010. Вип. 18 (2). С. 27–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2010_18%282%29__7 (дата звернення: 18.05.2021).
15. Сафанова Ф. Ю. Методика формирования интегрированного отчета : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.12. Санкт-Петербург, 2014. 227 с.
16. Соколов Я. В. История бухгалтерского учета : учебник. М., 2006. 274 с.
17. Шалімова Н. С. Вплив елементів облікової політики на формування показників фінансової звітності бюджетних установ. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_1_14 (дата звернення: 18.05.2021).
18. Adams S. Integrated Reporting: An Opportunity for Australia's Not-for-Profit Sector. *Australian Accounting Review*. 2011. Volume 21. Issue 3. P. 292- 301.
19. Kaspina R. G. Cash Flow Forecasting as an Element of Integrated Reporting: An Empirical Study. *Asian Social Science*. 2015. Vol. 11. No. 11. – P. 89-94. (дата звернення: 17.05.2021).
20. Towards Integrated Reporting. Communicating Value in the 21st Century. IIRC, 2011. 30 p.

References

1. Bezverkhij, K.V. (2014). Metodichni zasady formuvannia intehrovanoi zvitnosti pidpriemstva [Methodological Bases of Creating the Enterprise's Integrated Reporting]. *Oblik i finansy – Accounting & Finance*, 3(65), 8-14 [in Ukrainian].
2. Bonk, M. (2016). Transformatsiia finansovoi zvitnosti z tochky zoru teorii i praktyky – osnovni napriamky zmin v XXI stolitti [Transformation of financial reporting in terms of theory and practice - the main directions of change in the XXI century]. *Zhurnalievropejs'koi ekonomiky – Journal of European Economy*, Vol. 15, № 3, 344-357. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2016_15_3_9 [in Ukrainian].
3. Yereshko, Yu.O. (2021). Aberatsii paradyhmy staloho rozvytku [Aberrations of the sustainable development paradigm]. *Vcheni zapysky universytetu "KROK" . Seriya : Ekonomika – Scientific Notes of «KROK» University. Economic Sciences*, Vol. 1, 131-136. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzuk_2021_1_15 [in Ukrainian].
4. Zhuk, V.M. (2019). Systema zvitno-oblikovoho zabezpechennia upravlinnia: mynule j majbutnie [System of Reporting Management Support: the Past and the Future]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky – Economy, Finances, Management: Topical Issues of Science and Practical Activity*, 4, 107-116. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2019_4_15 [in Ukrainian].
5. Kononenko, L.V., & Yurchenko, O.V. (2021). Nefinansova (sotsial'na) zvitnist' pidpriemstv ta tsili staloho rozvytku [Non-financial (social) reporting of enterprises and goals of sustainable development]. *Advances in Technology and Science: Abstracts of XII International Scientific and Practical Conference*. Berlin, Germany. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=6RUIEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA62&ots=_yDW

- BbEu-Y&sig=WU85eNQ0br TXF6y_9s2Gb5UKyBA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false [in Germany].
6. Kononenko, L.V. (2014). Innovatsijni tekhnologii u bukhholders'komu obliku. [Innovative technologies in accounting]. *Finansy, oblik, banky – Finance, accounting, banks, 1 (20)*, 161–166. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fub_2014_1_23 [in Ukrainian].
 7. Koriahin, M.V. (2014). Koryhuvannia finansovoi zvitnosti dlia potreb otsinky vartosti pidpriemstva [Adjustment of financial statements for the needs of enterprise value assessment]. *Visnyk Lvivs'koi komertsijnoi akademii. Seriya : Ekonomichna – Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Economic, 44*, 90-95. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vlca_ekon_2014_44_20.pdf [in Ukrainian].
 8. Koriahin, M.V., & Kutsyk, P.O. (2016). *Problemy ta perspektyvy rozvytku bukhholders'koi zvitnosti [Problems and prospects for the development of accounting]*. Kyiv: Interservis [in Ukrainian].
 9. Koriahin, M.V. (2018). Bukhholders'ka zvitnist' ta ii transformatsiia [Accounting Statements and Their Transformation]. *Naukovyj visnyk Natsional'noi akademii statystyky, obliku ta audytu – Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Audit, 4*, 38-49. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvhastat_2018_4_6 [in Ukrainian].
 10. Krup'iak, I.J. (2020). Teoretychni dominanty staloho ekonomichnoho rozvytku derzhavy [Theoretical dominants of sustainable economic development of the state]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy, 12*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_12_40 [in Ukrainian].
 11. Lokhanova, N.O. (2012). *Intehratsijni protsesy v obliku v umovakh instytutsional'nykh peretvoren' [Integration processes in accounting in the conditions of institutional transformations]*. Kherson: Hrin' [in Ukrainian].
 12. Pankov, D.A. (2014). Model' stoimostnoj ocenki “chelovecheskogo kapitala – funkci” i metodika ego otrazhenija v sostave integrirovanoj otchetnosti bjudzhetnykh organizacij [Model for the valuation of "human capital - functions" and the methodology for its reflection in the integrated reporting of budgetary organizations]. *Economics and Management, 3*, 273-291 [in Ukrainian].
 13. Draft international format of integrated reporting <IR>. (n.d.). *bdo.com.u*. Retrieved from http://bdo.com.ua/integrirovannaja_otchetnost [in Ukrainian].
 14. Savchenko, V. (2010). Systema bukhholders'koho obliku iak skladova systemy upravlinnia [System of the accounting as forming managerial system]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – The Collection of Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences, 18 (2)*, 27–33. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2010_18%282%29_7 [in Ukrainian].
 15. Safanova, F.Yu. (2014). Metodika formirovanija integrirovannogo otcheta [Methodology for generating an integrated report]. *Candidate's thesis*. Sankt-Peterburg [in Russian].
 16. Sokolov, Ja. V. (2006). *Istorija buhgalterskogo ucheta [Accounting history]*. Moskow [in Russian].
 17. Shalimova, N.S. (2020). Vplyv elementiv oblikovoi polityky na formuvannia pokaznykiv finansovoi zvitnosti biudzhetnykh ustanov [The influence of elements of accounting policies on the formation of financial statements of budgetary institutions]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy, 1*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_1_14 [in Ukrainian].
 18. Adams, S. (2011). Integrated Reporting: An Opportunity for Australia's Not-for-Profit Sector. *Australian Accounting Review, Vol. 21, Issue 3*, 292-301. [in English].
 19. Kaspina, R.G. (2015). Cash Flow Forecasting as an Element of Integrated Reporting: An Empirical Study. *Asian Social Science, Vol.11, No. 11*, 89-94. [in English].
 20. *Towards Integrated Reporting. Communicating Value in the 21st Century*. (2011). IIRC [in English].

Lesya Kononenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Nataliia Sysolina, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Olha Chumachenko, Associate Professor, PhD in Technical (Candidate of Technical Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Reporting of Enterprises in the Conditions of Sustainable Development: Current State, Problems, Prospects, Information Support

The current stage in the development of mankind is characterized by low problems that cause serious concerns internationally. To solve them, a so-called "conception of sustainable development" was developed. Most scientists to the main components of sustainable development include respect and concern for the community; environmental dignity; social and economic justice; Democracy, non-violence and peace.

One of the main components that ensure the implementation of the concept of sustainable development is its information provision, one of the sources of which is the financial statements formed in the accounting

system. However, the modern stage of development is characterized by the discrepancy of information provision of financial statements of enterprises in the needs of users in this direction. This caused the birth of a new reporting paradigm.

The emergence of a new reporting paradigm - integrated - is logical, since changes that have taken place over recent years in the institutional accounting environment must be taken into account by improving the accounting methodological apparatus. Integrated reporting makes it possible to combine in a single form of diverse information resources, which informs the adoption of optimal management decisions. In this case, transparency is achieved for all users of the enterprise, its advantages and disadvantages.

It is the inability of the existing paradigm of accounting reporting to solve the issues that modern society puts forward to it, caused the need for a new one. The main prerequisite for its emergence was the position of international organizations on sustainable development of society as a single direction, which provides an opportunity to provide both modern and future generations. Integrated reporting is closely linked both with financial and non-financial, is the result of the evolution of the accounting system to ensure information needs of users, increasing the transparency of data, relevancy of the accounting information.

financial reporting, integrated reporting, sustainable development, information queries, users

Одержано (Received) 08.03.2021

Прорецензовано (Reviewed) 15.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 657.6

JEL Classification: M40; M41

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).186-197](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).186-197)

О.Б. Пугаченко, доц., канд. екон. наук

Т.В. Фоміна, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Тестування системи обліку та внутрішнього контролю операцій з необоротними активами

У статті доведено, що процедури тестування займають важливе значення при оцінці системи обліку та внутрішнього контролю підприємства. З'ясовано, що наразі відсутнє єдине визначення поняття «тестування», що призводить до неузгодженості та неоднозначності застосування цього терміну. Встановлено, що тестування використовувалось переважно під час проведення аудиторських перевірок, а наразі межі його використання розширились і тести застосовуються при загальній оцінці системи обліку та внутрішнього контролю. Представлений тест оцінки системи обліку та внутрішнього контролю операцій з необоротними активами охоплює всі етапи «життєвого циклу» окремих їх видів на підприємстві.

тестування, облік, внутрішній контроль, необоротні активи, тест системи обліку та внутрішнього контролю

О.Б. Пугаченко, доц., канд. екон. наук

Т.В. Фомина, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Тестирование системы учета и внутреннего контроля операций с необоротными активами

В статье доказано, что процедуры тестирования имеют важное значение при оценке системы учета и внутреннего контроля. Выяснено, что сегодня отсутствует единое определение понятия «тестирование», что приводит к несогласованности и неоднозначности применения этого термина. Установлено, что тестирование использовалось преимущественно при проведении аудиторских проверок, а сейчас границы его использования расширились и тесты применяются при общей оценке системы учета и внутреннего контроля. Представленный тест оценки системы учета и внутреннего контроля операций с необоротными активами охватывает все этапы «жизненного цикла» отдельных их видов на предприятии.

тестирование, учет, внутренний контроль, необоротные активы, тест системы учета и внутреннего контроля

© О.Б. Пугаченко, Т.В. Фоміна, 2021

Постановка проблеми. Найбільш поширеним способом оцінки системи внутрішнього контролю є тестування. Доволі тривалий час тести системи контролю використовувались виключно на стадії планування аудиторських перевірок. Поряд з цим практика доводить, що тестування системи внутрішнього контролю показує свою дієздатність та ефективність і за наступних умов: при зовнішньому контролі (може бути корисною при перевірці держаними контролюючими органами); при діяльності внутрішніх контролюючих органів (ревізійні комісії, служби внутрішнього аудиту); при зміні інструментів внутрішнього контролю (оцінювання альтернативних варіантів побудови системи контролю); з ініціативи власників (при їх зміні; інтерес власника щодо дієвості створеної системи контролю тощо); при зміні певних категорій облікового персоналу (головного бухгалтера, матеріально-відповідальних осіб тощо); при зміні філософії та стилю керівництва (запровадження нових форм організаційних структур, нових методик, систем бюджетування тощо); з інших причин (з ініціативи інвесторів, кредиторів тощо).

Продумані питання тестів оцінки системи внутрішнього контролю дозволять отримати комплексну інформацію про внутрішній контроль, швидко виявити проблематичні ділянки і на основі цього вжити термінових заходів щодо їх усунення.

Рівень довіри до існуючої системи контролю на підприємстві є основою для планування, визначення етапів, процедур, методів, прийомів, способів та виконавців контрольних заходів. Все це свідчить про актуальність та необхідність розробки тестів системи обліку та контролю операцій з необоротними активами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безверхий К. вказує, що при розробці плану роботи управлінський персонал має орієнтуватися на тестування системи внутрішньогосподарського контролю підприємства [1]. У статті [25, с. 382] зазначається, що вивчення й оцінка внутрішнього контролю і системи бухгалтерського обліку потребує проведення тестування, в результаті якого можна вивчити слабкі і сильні сторони об'єкта дослідження. Макаренко А.П. і Босенко Е.О. декларують, що для зменшення ризику невиявлення проводять оцінку системи внутрішнього контролю обліку, використовуючи тести внутрішнього контролю [12].

Прикладні тести системи обліку і внутрішнього контролю окремих об'єктів розробили: Подмешальська Ю.В., Феофанов Л.К., Качан К.А. – з обліку основних засобів [19, с. 122]; Самчик М.Ю. – для оцінки системи внутрішнього контролю в частині ремонту основних засобів [23, с. 44-46]; Любенко А.М., Хомуляк Т.І. – для основних засобів лізингової компанії та відповідних господарських операцій [11, с. 121]; Пугаченко О.Б. – операцій із запасами [21, с. 207-209]; Левицька С.О. – для операцій з запасами, що базуються на результатах їх інвентаризації [9, с. 204]; Скрипник М.І., Григоревська О.О., Радіонова Н.Й. – для виробничих запасів підприємства [25, с. 383-384]; Макаренко А.П., Босенко Е.О. – для оцінки системи внутрішнього контролю та обліку готової продукції [12]; Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. – з готівковими операціями [29, с. 24-27]; Подмешальська Ю.В., Троян О.В., Ковалик М.Д. – для касових операцій у національній валюті [17, с. 117]; Подмешальська Ю.В., Феофанов Л.К., Горбатова П.О. – для внутрішнього контролю обліку власного капіталу [18, с. 52]; Феофанова І.В., Голяк В.В. – з нарахування заробітної плати [28, с. 129]; Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Петрова О.С. – для обліку доходів від реалізації продукції [14, с. 56]; Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Кулек А.С. – з розрахунків з покупцями під час тендерних закупівель, тендерних операцій та тендерних документів [13, с. 35]; Лубенченко О.Е. – для перевірки системи контролю якості аудиту зовнішньоекономічної діяльності [10, с. 94-96]; Редченко К.І. – для виконання завдань з перевірки прогнозової інформації [22, с. 1034-1035]; Василюк М.М.

– для оцінки відповідності системи контролю якості вимогам МСКЯ 1 «Контроль якості для фірм, що виконують аудити та огляди фінансової звітності, а також завдання з надання впевненості і супутні послуги» [4, с. 142-144] тощо.

Проте, незважаючи на постійних інтерес до тестування, як інструменту оцінки системи обліку та внутрішнього контролю, все ще залишається невирішеними ряд питань прикладного характеру, а деякі об'єкти взагалі залишилися поза увагою попередників-дослідників.

Постановка завдання. Метою є дослідження необхідності, значення й місця тестування при оцінці системи обліку і внутрішнього контролю, а також представлення авторського варіанту тесту операцій з необоротними активами.

Виклад основного матеріалу. Згідно НС(П)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» необоротні активи – це всі активи, що не є оборотними [15]. До складу необоротних активів відносяться: нематеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції, основні засоби, інвестиційна нерухомість, довгострокові біологічні активи, довгострокові фінансові інвестиції, довгострокова дебіторська заборгованість, відстрочені податкові активи, інші необоротні активи.

Бухгалтерський облік – процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень [20]. Внутрішній контроль – це процес постійного впливу на об'єкти через відстеження відхилень та корекції управлінських рішень задля приведення фактичного стану об'єктів до бажаного [6, с. 13].

Тест – це коротке стандартне завдання, метод випробування, що застосовується в різних галузях науки для одержання кількісної характеристики певних явищ [27, с. 102]. У таблиці 1 представлено трактування поняття «тестування» у різних джерелах.

Таблиця 1 – Загальне визначення поняття «тестування»

Визначення	Джерело
Поняття «тестування» може використовуватися, по-перше, як метод вимірювання, по-друге, як узагальнена назва процесу вимірювання. У першому випадку, зокрема, ми маємо чітко виокремлювати такі поняття, як метод тестування та інструмент, яким здійснюється тестування. У випадку опису процесу вимірювання ми маємо розрізнити технологію тестування і процедури, які забезпечують здійснення процесу вимірювання	[3, с. 8]
Тестування – це дослідницький метод, який дозволяє виявити рівень знань, умінь і навичок, здібностей і інших якостей особистості, а також їх відповідність певним нормам шляхом аналізу способів виконання випробуванням ряду спеціальних завдань	[7, с. 100]
Тестування – це проведення дослідження за допомогою тестів	[27]
Тестування – налагодження, опробування, перевірка, випробування	[26]
Тестування – це метод вимірювання певних властивостей особи за допомогою тесту	[16]
Тестування застосовується для визначення відповідності предмета випробування заданим специфікаціям. До завдань тестування не належить визначення причин невідповідності заданим вимогам (специфікаціям)	[5]

Джерело: авторська розробка

Отже, метод тестування передбачає, що інструментом вимірювання є тест, складений із тестових завдань, процедурою вимірювання є тестування, методом оцінювання є шкалювання [3, с. 9].

Про необхідність і доцільність використання тестування в аудиторській діяльності наголошується у більшості фахових підручників та навчальних посібників,

наприклад: Л. Кулаковська та Ю. Піча ще у 2004 р. розробили тести системи контролю більшості об'єктів бухгалтерського обліку; С. Ільїна (2009 р.) зазначала, що у міжнародній практиці аудиту для вивчення системи внутрішнього контролю використовують два види тестів: наскрізні (у випадках, коли необхідно простежити за наявністю контролю від моменту появи первинного документа про господарську операцію до відображення її в облікових регістрах і фінансовій звітності) та тести узгодженості відповідності (перевіряється ефективність системи внутрішнього контролю, її здатність в короткий термін виявити та виправити можливі помилки); колектив авторів на чолі з Г. Давидовим (2004, 2009 рр.) наголошували, що аудиторські докази одержуються в процесі перевірок належним поєднанням тестів систем контролю і процедур перевірки на суттєвість.

Редченко К. стверджує, що у практичній діяльності аудиторів США, Великої Британії, Канади, Австралії та інших зарубіжних країн тестовий підхід до виконання аудиторської перевірки є домінуючим, при цьому використовується багато різних аудиторських тестів, кожен з яких має свої мету та завдання [22, с. 1032-1033]. Скаско О. підкреслює, що завдяки методів тестування аудиторі досліджують, окрім ефективності системи внутрішнього контролю, компетентність працівників, відповідність посадам, які вони обіймають, якість програмного забезпечення [24, с. 144]. Колектив авторів [18, с. 50] наголошує, що за результатами аналізу проведеного тестування, аудитор визначає оцінку організації бухгалтерського обліку – високу, середню, низьку. У роботі [19, с. 121] визначено, що за результатами тестування аудитор проводить аналіз відповідей та робить певні висновки, на підставі яких визначає методіку аудиту, планує аудиторський ризик та рівень суттєвості, складає програму аудиту. Самчик М. вказує, що здійснюючи тест системи внутрішнього контролю внутрішні аудиторі повинні зосередити свою увагу на зонах ризику, що можуть призвести до зменшення ефективності управління [23, с. 43]. Саме тому, у таблиці 2 узагальнено авторські підходи до визначення місця і ролі тестування в аудиторській діяльності.

Таблиця 2 – Місце і роль тестування в аудиторській діяльності

Визначення	Джерело
Для оцінки системи внутрішнього контролю на підприємстві, як правило, використовують тестування	[28, с. 128]
Тестування традиційно вважається одним з основних методичних прийомів аудиту, використання якого є частиною світової аудиторської практики. Його зміст полягає у тому, що аудитор формує перелік питань для оцінки відповідного об'єкта дослідження і послідовно виконує необхідні процедури для отримання аудиторських доказів	[8, с. 21]
З метою усунення причин не проходження зовнішнього контролю якості аудиторських послуг, пропонується при перевірці контролю якості аудиторських послуг зовнішньому контролеру застосовувати тести контролю щодо дієвості системи внутрішнього контролю якості, яка створена аудиторською фірмою	[4, с. 141]
Поділяють думку Р.А. Алборова про те, що найбільш ефективним методом отримання попередньої інформації про стан внутрішнього контролю є тестування	[11, с. 121]
Для визначення методології аудиторської перевірки важливе значення має оцінка стану внутрішнього контролю суб'єкта господарювання, яка може здійснюватися методом тестування. Тест для оцінки системи внутрішнього контролю складається аудитором для визначення аудиторського ризику, для виявлення слабких місць в організації бухгалтерського обліку основних засобів, визначення кваліфікації та практичного досвіду бухгалтера, для аналізу виявлених минулих порушень, для оцінки ефективності контрольних процедур	[19, с. 121]
Оцінка внутрішнього контролю обліку визначається за результатами анкетування, тестування або іншим способом. Найбільш раціональним є використання тестів, який	[18, с. 55]

Визначення	Джерело
охоплює і питання організації бухгалтерського обліку і функціонування внутрішнього контролю та його ефективність, професійні та практичні навички працівників	
За результатами тестування аудитор робить висновки про організацію бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю та на підставі цих висновків коригує визначений аудиторський ризик, обсяг перевірки, планує основні аудиторські процедури за етапами аудиторської перевірки, визначає об'єкти перевірки і складає Програму аудиту	[17, с. 117]
При аудиті доцільно використовувати вибіркового методичний прийом організації аудиту, що значно скорочує матеріальні та трудові затрати, хоча ризик не виявлення помилки зростає. Для зменшення ризику не виявлення проводять оцінку системи внутрішнього контролю обліку, використовуючи тести внутрішнього контролю	[12]
Для планування аудиту необхідно провести тестування та оцінити стан системи внутрішнього контролю	[13, с. 36; 14, с. 57]
Відповідно до МСА 315 рекомендовано застосовувати досить прозору (одночасно – просту, деталізовану методично та організаційно) послідовність етапів визначення цілей контролю, оцінки стану контролю, процедур контролю, тестів на підтвердження питань, що вивчаються. Тести доцільно складати в розрізі певних етапів руху об'єктів	[9, с. 203, 204]
Тести системи контролю – застосовують для одержання аудиторських доказів відносно відповідності структури та ефективності функціонування систем обліку та внутрішнього аудиту. Це перелік методів та порядок їх застосування аудитором для оцінки ефективності функціонування системи обліку і внутрішнього контролю	[25, с. 382]
Важливим методом внутрішнього аудиту є тестування. До нього вдаються для стандартизованого визначення ефективності системи внутрішнього контролю, індивідуальних відомостей про особистості підприємства	[24, с. 144]
Тест системи внутрішнього контролю дозволяє внутрішнім аудиторам визначити можливі зони ризику, розробити рекомендації щодо їх мінімізації та надати ці рекомендації керівництву для їх реалізації	[23, с. 43]
Аудиторські тести є одним з найбільш ефективних методичних прийомів, які дозволяють отримати і систематизувати важливу інформацію про об'єкти дослідження	[22, с. 1035]
Що стосується поняття «тестування», то його слід використовувати для позначення безпосередньо процесу перевірки і збору аудиторських підтверджень	[2, с. 19]
Оцінку системи внутрішнього контролю доцільно проводити у вигляді тестового опитування, оскільки саме ця форма дозволить оцінити якісні вимірники в кількісних характеристиках	[21, с. 206]

Джерело: авторська розробка

При розробці тестів оцінки внутрішнього контролю обов'язково необхідно враховувати наступні моменти: галузеві особливості суб'єкта господарювання, що підлягає тестуванню; вплив специфіки діяльності на побудову системи обліку; залежність підприємств галузі від сезонних коливань; зовнішній вплив на розвиток даної галузі (законодавче регулювання, політичне та соціально-економічне становище); виробничі фактори; номенклатура продукції (робіт, послуг), що виготовляється (надається).

При цьому, тест має бути достатньо зрозумілим, лаконічним, всеохоплюючим і таким, що передбачає точну й однозначну відповідь – «так» або «ні» (виключає відповіді «іноді», «можливо», «за деяких умов», «не пам'ятаю», «не знаю» тощо).

Оцінку системи обліку та внутрішнього контролю операцій з оборотними активами доцільно здійснювати за допомогою тесту, наведеного у таблиці 3.

Таблиця 3 – Тест системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю операцій з необоротними активами

№з/п	Питання, які характеризують стан внутрішнього контролю операцій з необоротними активами	Відповідь	
		«так»	«ні»
1	Доступ до записів про облік та рух об'єктів необоротних активів мають лише відповідальні особи		
2	Ведуться реєстри аналітичного обліку:		
2.1	інвентарні картки		
2.2	інвентарні відомості		
2.3	опис інвентарних карток		
3	Об'єкти необоротних активів закріплені за матеріально-відповідальними особами		
4	З матеріально-відповідальними особами укладено договори про повну матеріальну відповідальність		
5	На підприємстві є в наявності необоротні активи, які не використовуються в господарській діяльності		
6	Керівник або уповноважена особа затверджує документи на придбання об'єктів необоротних активів		
7	Дозвіл на списання об'єктів необоротних активів надає:		
7.1	керівник		
7.2	уповноважений орган		
7.3	спеціально створена комісія		
8	Головний бухгалтер підписує, а керівник затверджує акти приймання-передачі та ліквідації об'єктів необоротних активів		
9	На звітні дати визначається справедлива вартість об'єктів нематеріальних активів		
10	Визначає справедливу вартість окремих видів необоротних активів:		
10.1	комісія, призначена керівником		
10.2	головний інженер		
10.3	головний бухгалтер		
10.4	інвентаризаційна комісія		
10.5	залучені експерти		
10.6	інші		
11	На кожний факт руху об'єктів необоротних активів складається первинний документ		
12	Об'єкти необоротних активів знаходять своє відображення в обліку на дату затвердження актів приймання-передачі		
13	Факти передачі об'єктів необоротних активів в оренду знаходять своє відображення в обліку		
14	За об'єктами необоротних активів, переданими в оренду, ведуться окремі реєстри		
15	Об'єкти необоротних активів класифіковані у відповідності до вимог законодавства		
16	До складу первісної вартості необоротних активів включаються витрати, передбачені законодавством		
17	Об'єкти необоротних активів, які повністю зношені, підлягають обов'язковій переоцінці		
18	Облік необоротних активів здійснюється із застосуванням типових форм обліку		
19	Амортизація нараховується упродовж всього терміну експлуатації об'єктів необоротних активів		
20	На підприємстві основні засоби оприбутковуються на підставі:		
20.1	рахунків-фактур		
20.2	договорів		
20.3	копій первинних документів		
20.4	інших документів		
21	Переоцінка (зменшення (відновлення) корисності) необоротних активів		

№з/п	Питання, які характеризують стан внутрішнього контролю операцій з необоротними активами	Відповідь	
		«так»	«ні»
	санкціонується керівником або уповноваженою на це особою		
22	У випадках переміщення необоротних активів між підрозділами підприємства закріплюється відповідальність за іншою матеріально-відповідальною особою		
23	Списання необоротних активів внаслідок форс-мажорних обставин здійснюється без висновків державних контролюючих органів		
24	Регістри первинного, аналітичного та синтетичного обліку 1 раз на місяць підлягають перевірці головним бухгалтером		
25	На підприємстві діє інвентаризаційна комісія		
26	Інвентаризація необоротних активів проводиться 1 раз на рік		
27	Про початок проведення інвентаризації працівники не попереджаються		
28	На період проведення інвентаризації приміщення закриваються та опломбовуються		
29	Оформлюються акти про результати інвентаризації		
30	Оформлюються протоколи за результатами інвентаризацій		
31	Ведеться книга реєстрації інвентаризацій		
32	За попередні 3 роки були випадки недостач об'єктів необоротних активів		
33	За попередні 3 роки були випадки лишків об'єктів необоротних активів		
34	За попередні 3 роки траплялись випадки крадіжок об'єктів необоротних активів		
35	За попередні 3 роки траплялись випадки знищення, псування об'єктів необоротних активів		
36	За попередні 3 роки траплялись випадки знищення, псування об'єктів необоротних активів за форс-мажорних обставин (пожежі, повені, дії непереборної сили)		
37	За попередній рік відбувалась зміна особового складу інвентаризаційної комісії		
38	Виявлені під час інвентаризації розбіжності між фактичною наявністю необоротних активів та задокументованою знаходять своє відображення в обліку		
39	Траплялись випадки відшкодувань матеріальної шкоди через недостачі необоротних активів матеріально-відповідальними особами		
40	Дотримується порядок розрахунку суми відшкодування винними особами		
41	Проводиться контроль виконання заходів за результатами інвентаризації		
42	На кожному об'єкті необоротних активів зазначений інвентарний номер		
42.1	Порушення, виявлені контролюючими органами виникають внаслідок:		
42.2.	неохайності, безвідповідальності, розсіяності тощо		
42.3.	невірного судження або невірного розуміння інструктивних матеріалів		
42.4.	змови працівників підприємства між собою або з працівниками інших підприємств		
42.5	зловживання з боку керівництва		
43	Відбувається виправлення помилок та викривлень за наслідками перевірок		

Джерело: авторська розробка

Тести внутрішнього контролю повинні бути побудовані таким чином, щоб позитивна відповідь – «так» (але не завжди), як правило, свідчила б про те, що наведене питання задовільно характеризує систему контролю на підприємстві. Виходячи з цього, до 50% позитивних відповідей вказує на незадовільний стан системи контролю окремих операцій; відсотковий проміжок від 50 до 80% задовільно оцінює систему контролю, але вказує на деякі прогалини в його організації (на такі прогалини вкажуть відповіді, які негативно характеризують певну ділянку); більше 80% позитивних відповідей дають підстави вважати існуючу систему контролю як дієву і ефективну. Проте, останній випадок не вказує на те, що керівництво повинно повністю відволікти

увагу від контролю певних операцій, адже послаблення контролю через впевненість того, що «тут все гаразд», може стати плідним ґрунтом для можливих зловживань та порушень в майбутньому. Для оцінки результатів тестів за окремими напрямками діяльності підприємства, кожний користувач (контролер, власник, інвестор тощо) може розробити власну шкалу оцінювання (відсотки, бали, рейтинг тощо). При обранні бальної системи оцінювання надзвичайно важливим є вибір раціональної та обґрунтованої шкали з урахуванням особливостей кожного питання за умов єдиного підходу.

Окрему увагу варто приділити відповідям на взаємопов'язані питання, оскільки відповідь «так» на деякі з них не завжди позитивно характеризує контрольну діяльність. Особливу увагу слід приділяти відповідям на питання, які знаходять своє продовження у наступних пунктах тесту. Так, наприклад, якщо певне питання передбачає позитивну відповідь з одночасною негативною відповіддю на інше подібне питання, що наводиться у наступних блоках тесту, з'являється підозра у завідомо неправдивому представленні господарських фактів, наслідком чого можуть бути серйозні зловживання з боку опитуваних осіб.

При здійсненні тестування необхідно чітко визначатись з часовими рамками, тобто визначити період, за яких здійснюється оцінка (3 роки, 1 рік, 1 місяць тощо). Ефективним буде тестування працівників, які прямо чи опосередковано приймають участь у веденні певних видів операцій, і при цьому позитивна або негативна відповідь одного з працівників може мати негативні наслідки для іншого працівника. Для того, щоб тестування адекватно відобразило дійсний стан об'єкту внутрішнього контролю, необхідно: по-перше, унеможливити спілкування працівників між собою під час його проведення; по-друге, здійснювати його раптово, без попередження працівників, які будуть тестуватись; по-третє, обмежувати час на відповіді.

При дотриманні принципу раптовості великого значення набуває, так званий, «людський фактор», коли кожний працівник, який тестується намагатиметься якомога краще представити результати своєї роботи для керівництва, а це, врешті решт, лише викривить уявлення про систему внутрішнього контролю та призведе до втрачених можливостей при розробці питань щодо вдосконалення її ефективності та дієвості [29, с. 23-27].

Впровадження у практику тестування для оцінки системи внутрішнього контролю дозволить змінити ставлення до тестів та визначити їх як ефективний інструмент управління підприємством.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження з'ясовано, що процедури тестування займають важливе значення при оцінці системи обліку та внутрішнього контролю підприємства. Наразі відсутнє єдине визначення поняття «тестування», що призводить до незгодженості та неоднозначності застосування цього терміну.

Традиційно тестування використовувалось переважно під час проведення аудиторських перевірок з метою виявлення «слабких» місць, при коригуванні процесу аудиту та використанні конкретних процедур. Наразі межі використання тестування розширились і воно застосовується при загальній оцінці системи обліку та внутрішнього контролю та встановленні їх дієвості та доцільності. При цьому, тест оцінки системи обліку та внутрішнього контролю операцій з необоротними активами має охоплювати всі етапи «життєвого циклу» окремих їх видів на підприємстві.

Перспективи подальших наукових розробок вбачаються у розробці тестів системи обліку та внутрішнього контролю окремих об'єктів необоротних активів (нематеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції, основні засоби, інвестиційна

нерухомість, довгострокові біологічні активи, довгострокові фінансові інвестиції, довгострокова дебіторська заборгованість, відстрочені податкові активи, інші необоротні активи) із врахуванням галузевих особливостей, видів економічної діяльності, організаційно-правових форм суб'єктів господарювання.

Список літератури

1. Безверхий К. Тестування системи внутрішньогосподарського контролю підприємства. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2014. № 3. С. 96-108
2. Бондар В.П. Тестування в аудиті: термінологічний аспект. *Вісник ЖДТУ. Економічні науки*. 2008. № 3. С. 15-20.
3. Булах І.Є., Мруга М.Р. Створюємо якісний тест : Навч. посіб. К.: Майстер-клас, 2006. 160 с.
4. Василюк М.М. Організація та методологія контролю якості аудиторських послуг : дис. д-ра екон. наук. : 08.00.09. Київ, 2020. 596 с.
5. Вільна енциклопедія «Вікіпедія». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 11.03.2021)
6. Внутрішній контроль процесів матеріального забезпечення в системі управління підприємством : Монографія / Т.В. Фоміна, О.Б. Пугаченко ; за редакцією Г.М. Давидова. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 200 с.
7. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования. 7-е изд., стер. М.: Издательский центр «Академия», 2010. 208 с.
8. Інструментарій внутрішнього аудиту (посібник для внутрішніх аудиторів державного сектору) / Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/...%83.pdf> (дата звернення: 18.03.2021)
9. Левицька С.О. Виробничі запаси як об'єкт внутрішнього контролю (на прикладі суб'єктів споживчої кооперації). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка*. 2017. Вип. 4. С. 200-206
10. Лубенченко О.Е. Практичні аспекти моніторингу системи контролю якості аудиту зовнішньоекономічної діяльності. *Щоквартальний науково-інформаційний журнал «Статистика України»*. 2016. № 2 (73). С. 90-100
11. Любенко А.М., Хомуляк Т.І. Оцінка внутрішнього контролю при аудиті лізингових операцій. *Вісник Університету банківської справи*. 2020. № 1. С. 117-123.
12. Макаренко А.П., Босенко Е.О. Організація та методика аудиту готової продукції. *Ефективна економіка*. 2019. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6818> (дата звернення: 18.03.2021).
13. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Кулек А.С. Удосконалення методики внутрішнього аудиту розрахунків із покупцями з метою запобігання порушень під час тендерних закупівель. *Агросвіт*. 2019. № 4. С. 32-41
14. Меліхова Т.О., Чакалова Н.С., Петрова О.С. Удосконалення методичних підходів аудиту доходів від реалізації продукції для ефективного управління підприємством. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 4. С. 54-61
15. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Затв. Наказом М-ва фінансів України від 07 лют. 2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 20.02.2021)
16. Основи тестування. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php> (дата звернення: 11.08.2021)
17. Подмешальська Ю.В., Троян О.В., Ковалик М.Д. Удосконалення методики аудиту операцій з грошовими коштами у касі підприємств. *Економіка та держава*. 2019. № 1. С. 114-121.
18. Подмешальська Ю.В., Фефанов Л.К., Горбатова П.О. Розробка програми аудиту власного капіталу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 50-57.
19. Подмешальська Ю.В., Фефанов Л.К., Качан К.А. Удосконалення аудиту основних засобів. *Агросвіт*. 2020. № 3. С. 118-129
20. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 лип. 1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 17.02.2021)
21. Пугаченко О.Б. Процедури тестування в аудиті операцій з виробничими запасами. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки*. 2008. Вип. 14. С. 205-210
22. Редченко К.І. Тестування як інструмент аудиту: стратегічний аспект. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 1032-1036

23. Самчик М.Ю. Внутрішній аудит витрат на ремонт основних засобів. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2016. № 2. С. 25-50
24. Скаско О.І. Завдання, методи внутрішнього аудиту діяльності суб'єктів господарювання на сучасному етапі. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Збірник наукових праць ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»*. 2016. Вип. 2 (118). С. 141-145
25. Скрипник М.І., Григоревська О.О., Радіонова Н.Й. Удосконалення організації і методики аудиту виробничих запасів на підприємстві. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2016. Вип. 2-3. С. 378-398
26. Словник українських синонімів. URL: <https://jak.waykun.com/articles/testuvannja-ce.html> (дата звернення: 11.03.2021)
27. Словник української мови в 11 томах / Інститут Мовознавства ім. О.О. Потебні. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%...%8F> (дата звернення: 11.03.2021)
28. Феофанова І.В., Голяк В.В. Удосконалення обліку та аудиту заробітної плати на підприємстві. *Економіка та держава*. 2021. № 3. С. 125-130
29. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Тести внутрішнього контролю: прикладний аспект. *Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць*. 2006. Вип. 5 (60). С. 22-27

References

1. Bezverkhij, K. (2014). Testuvannia systemy vnutrishn'ohospodars'koho kontroliu pidpriemstva [Testing of the system of internal control of the enterprise]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of Kyiv National University of Trade and Economics*, 3, 96-108 [in Ukrainian].
2. Bondar, V.P. (2008). Testuvannia v audyti: terminolohichnyj aspekt [Testing in audit: terminological aspect]. *Visnyk ZhDTU. Ekonomichni nauky – Bulletin of ZhSTU. Economic sciences*, 3, 15-20 [in Ukrainian].
3. Bulakh, I.Ye., & Mruha, M.R. (2006). Stvoriuiemo iakisnyj test [We create a quality test]. K.: Majsterklas [in Ukrainian].
4. Vasyliuk, M.M. (2020). Orhanizatsiia ta metodolohiia kontroliu iakosti audytoriv'kykh posluh [Organization and methodology of quality control of audit services]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Vil'na entsyklopediia «Wikipediia» [Free encyclopedia "Wikipedia"]. [uk.wikipedia.org](http://uk.wikipedia.org/wiki/). Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].
6. Fomina, T.V., & Puhachenko, O.B. (2014). *Vnutrishnij kontrol' protsesiv material'noho zabezpechennia v systemi upravlinnia pidpriemstvom [Internal control of logistics processes in the enterprise management system]*. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian]
7. Zagvjazinskij, V.I., & Atahanov, R. (2010). *Metodologija i metody psihologo-pedagogicheskogo issledovanija [Methodology and methods of psychological and pedagogical research]*. M.: Izdatel'skij centr «Akademija» [in Russian].
8. Instrumentarij vnutrishn'oho audytu (posibnyk dlia vnutrishnikh audytoriv derzhavnogo sektoru) [Internal Audit Tools (a guide for public sector internal auditors)]. mof.gov.ua. Retrieved from <https://mof.gov.ua/storage/files/%...%83.pdf> [in Ukrainian].
9. Levyts'ka, S.O. (2017). Vyrobnychi zapasy iak ob'iekt vnutrishn'oho kontroliu (na prykladi sub'iektiv spozhyvchoi kooperatsii) [Inventories as an object of internal control (on the example of consumer cooperatives)]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia». Serii: Ekonomika – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Economics*, 4, 200-206 [in Ukrainian].
10. Lubenchenko, O.E. (2016). Praktychni aspekty monitorynhu systemy kontroliu iakosti audytu zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti [Practical aspects of monitoring the quality control system of foreign economic activity audit]. *Schokvartal'nyj naukovo-informatsijnyj zhurnal «Statystyka Ukrainy» – Quarterly scientific and information magazine "Statistics of Ukraine"*, 2 (73), 90-100 [in Ukrainian].
11. Liubenko, A.M., & Khomuliak, T.I. (2020). Otsinka vnutrishn'oho kontroliu pry audyti lizynhovyykh operatsij [Assessment of internal control in the audit of leasing transactions]. *Visnyk Universytetu bankivs'koi spravy – Bulletin of the University of Banking*, 1, 117-123 [in Ukrainian].
12. Makarenko, A.P., & Bosenko, E.O. (2019). Orhanizatsiia ta metodyka audytu hotovoi produktsii [Organization and methods of audit of finished products]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 1. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6818> [in Ukrainian].
13. Melikhova, T., Chakalova, N., & Kuliek, A. (2019). Udoshkonalennia metodyky vnutrishn'oho audytu

- rozrakhunkiv iz pokuptsiamy z metoiu zapobihannia porushen' pid chas tendernykh zakupivel' [Improving the methodology of internal audit of settlements with customers in order to prevent breaches of tender procurement]. *Ahrosvit – Agrosvit, Vol. 4*, 32-41 [in Ukrainian].
14. Melikhova, T., Chakalova, N., & Petrova, O. (2019). Udoskonalennia metodychnykh pidkhodiv audytu dokhodiv vid realizatsii produktsii dlia efektyvnoho upravlinnia pidpriemstvom [Improvement of the methodological approaches of the audit of revenue income from product realization for effective management of the enterprise]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 4*, 54-61 [in Ukrainian].
 15. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 1 «Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti»: zatverdzheno nakazom MFU № 73 vid 07.02.2013 r. [National Accounting Standard (Standard) 1 General Requirements for Financial Statements: from 17th November 2013, № 73]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> [in Ukrainian].
 16. Osnovy testuvannia [Basics of testing]. *repository.vsau.org*. Retrieved from <http://repository.vsau.org/getfile.php> [in Ukrainian].
 17. Podmeshal's'ka, Yu.V., Troian, O.V., & Kovalyk, M.D. (2019). Udoskonalennia metodyky audytu operatsij z hroshovymy koshtamy u kasi pidpriemstv [Improving the methodology of audit of cash transactions at the cash desk of enterprises]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state, 1*, 114-121 [in Ukrainian].
 18. Podmeshalska, Yu., Feofanov, L., & Horbatova, P. (2019). Rozrobka prohramy audytu vlasnoho kapitalu. [Development of the program of audit of own capital]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 3*, 50-57 [in Ukrainian].
 19. Podmeshalska, Yu., Feofanov, L., & Kachan, K. (2020). Udoskonalennia audytu osnovnykh zasobiv [Improvement of fixed assets audit]. *Ahrosvit – Agrosvit, 3*, 118-129 [in Ukrainian].
 20. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini : Zakon Ukrainy № 996-XIV vid 16.07.1999 r. [Law of Ukraine “On accounting and financial reporting in Ukraine”: from 16th July 1999, № 996-XIV]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> [in Ukrainian].
 21. Puhachenko, O.B. (2008). Protsedury testuvannia v audyti operatsij z vyrobnychymy zapasamy [Testing procedures in the audit of inventories]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu: Ekonomichni nauky – Scientific works of Kirovograd National Technical University: Economic Sciences, 14*, 205-210 [in Ukrainian].
 22. Redchenko, K.I. (2015). Testuvannia yak instrument audytu: stratehichnyj aspekt [Testing as an audit tool: a strategic aspect]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems, 4*, 1032-1036 [in Ukrainian].
 23. Samchyk, M.Yu. (2016). Vnutrishnij audyt vytrat na remont osnovnykh zasobiv [Internal audit of fixed asset repair costs]. *Problemy teorii ta metodologii bukhhalters'koho obliku, kontroliu i analizu – Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis, 2*, 25-50 [in Ukrainian].
 24. Skasko, O.I. (2016). Zavdannia, metody vnutrishn'oho audytu diial'nosti sub'iektiv hospodariuvannia na suchasnomu etapi [Tasks, methods of internal audit of business entities at the present stage]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats' DU «Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M.I. Dolishn'oho NAN Ukrainy» – Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Collection of scientific works of SI "Institute of Regional Studies named after MI Dolny National Academy of Sciences of Ukraine", 2 (118)*, 141-145 [in Ukrainian].
 25. Skrypnyk, M.I., Hryhorevs'ka, O.O., & Radionova, N.J. (2016). Udoskonalennia orhanizatsii i metodyky audytu vyrobnychymy zapasiv na pidpriemstvi [Improving the organization and methodology of audit of inventories at the enterprise]. *Problemy teorii ta metodologii bukhhalters'koho obliku, kontroliu i analizu – Problems of theory and methodology of accounting, control and analysis, 2-3*, 378-398 [in Ukrainian].
 26. Slovnyk ukrains'kykh sinonimiv [Dictionary of Ukrainian synonyms]. *jak.waykun.com*. Retrieved from <https://jak.waykun.com/articles/testuvannja-ce.html> [in Ukrainian].
 27. Slovnyk ukrains'koi movy v 11 tomakh [Dictionary of Ukrainian synonyms]. *slovyk.ua*. Retrieved from <https://slovyk.ua/index.php?sword=%...%8F> [in Ukrainian].
 28. Feofanova, I., & Holiak, V. (2021). Udoskonalennia obliku ta audytu zarobitnoi platy na pidpriemstvi [Improvement of the accounting and the audit of payment at the enterprise]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state, 3*, 125-130 [in Ukrainian].
 29. Fomina, T.V., & Puhachenko, O.B. (2006). Testy vnutrishn'oho kontroliu: prykladnyj aspekt [Internal control tests: applied aspect]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: Zbirnyk naukovykh prats' – Formation of market relations in Ukraine: Collection of scientific works, 5 (60)*, 22-27 [in Ukrainian].

Olha Puhachenko, Associate Professor, PhD of Economics (Candidate of Economic Sciences)

Tetiana Fomina, Associate Professor, PhD of Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Testing of the System of Accounting and Internal Control of Transactions With Non-Current Assets

Testing of the system of accounting and internal control of transactions with non-current assets was considered in the article. The objective of the article is to study the necessity, importance and position of testing in the assessment of accounting and internal control, as well as the presentation of the author's version of the test of transactions with non-current assets.

This study was conducted using the historical method, methods of analysis, generalization, grouping and comparison. For better perception of the information and when testing the system of accounting and internal control of transactions with non-current assets the method of graphical representation was used.

According to the study results it was found that testing procedures are important in assessing the company's accounting and internal control system. It has also been found that there is currently no single definition of "testing", which leads to inconsistencies and ambiguities in the use of this term. It was found that testing was used mainly during audits to identify "weaknesses", to adjust the audit process and to use specific procedures. Currently, the limits of the use of testing have expanded and are used in the overall assessment of accounting and internal control system, and to establish its effectiveness and feasibility. We have deepened our understanding of the assessment of internal control system through tests and tried to change the attitude to the testing system as an effective management tool. The presented test of assessment of the system of accounting and internal control of operations with non-current assets covers all stages of the "life cycle" of their certain types in the company.

Prospects for further research are seen in the development of tests of accounting and internal control of certain non-current assets (intangible assets, work in progress, fixed assets, investment property, long-term biological assets, long-term financial investments, long-term receivables, deferred tax assets, other non-current assets) taking into account industry characteristics, types of economic activity, organizational and legal forms of economic entities.

testing, accounting, internal control, non-current assets, test of accounting and internal control

Одержано (Received) 29.03.2021

Прорецензовано (Reviewed) 06.04.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 657

JEL Classification: M11, M21, M41

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).197-210](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).197-210)

В. М. Савченко, проф., канд. екон. наук

І. В. Смірнова, доц., канд. екон. наук

Н. В. Смірнова, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Розвиток локальних облікових теорій на прикладі теорії управлінського обліку аграрних підприємств

Стаття присвячена дослідженню галузевої специфіки аграрних підприємств при визначенні сутності та запровадженні на них управлінського обліку. Проведено аналіз існуючих підходів до розуміння сутності категорії «управлінський облік» та з'ясовано його специфіку щодо агропідприємств. Визначені завдання, які необхідно вирішити для створення ефективного управлінського обліку на агропідприємствах. Запропоновані етапи організації управлінського обліку в агропідприємствах. Проаналізовано переваги використання управлінського обліку аграрними підприємствами. Визначені складові успішного впровадження системи управлінського обліку. З'ясовані перешкоди і проблеми на шляху формування та забезпечення ефективного функціонування управлінського обліку

управління, облік, теорія, управлінський облік, аграрні підприємства, принципи, завдання, етапи, переваги, проблеми, перешкоди, облікова теорія, локальна облікова теорія

© В. М. Савченко, І. В. Смірнова, Н. В. Смірнова, 2021

В. М. Савченко, проф., канд. екон. наук

И. В. Смирнова, доц., канд. екон. наук

Н. В. Смирнова, доц., канд. екон. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, з. Кропивницький, Україна

Развитие локальных учетных теорий на примере теории управленческого учета аграрных предприятий

Статья посвящена исследованию отраслевой специфики аграрных предприятий при определении сущности и внедрении на них управленческого учета. Проведен анализ существующих подходов к пониманию сущности категории «управленческий учет» и выяснено его специфику на агропредприятиях. Определены задачи, которые необходимо решить для создания эффективного управленческого учета на агропредприятиях. Предложены этапы организации управленческого учета в агропредприятиях. Проанализированы преимущества использования управленческого учета аграрными предприятиями. Определены составляющие успешного внедрения системы управленческого учета. Выявлены препятствия и проблемы на пути формирования и обеспечения эффективного функционирования управленческого учета

управление, учет, теория, управленческий учет, аграрные предприятия, принципы, задачи, этапы, преимущества, проблемы, препятствия, учетная теория, локальная учетная теория

Постановка проблеми. Управлінський облік увійшов в облікову теорію і практику вітчизняних підприємств з прийняттям Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», в статті першій якого зазначено, що «внутрішньогосподарський (управлінський) облік - система збору, обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством» [9]. Як правило, в такому трактуванні цей вид обліку і розуміють.

Однак, сучасні умови господарювання характеризуються запровадженням інноваційних підходів до управління, виникненням нових форм господарських взаємовідносин, інформаційними потребами системи управління підприємств, які постійно зростають, а також підвищенням рівня соціалізації суспільства. При цьому, теоретичне обґрунтування інноваційних процедур, інструментів і методів управлінського обліку випереджає їх практику використання, що особливо характерно для вітчизняних аграрних підприємств. З одного боку, сучасний стан і ступінь розробки методик управлінського обліку характеризуються різноманітністю і складністю новітніх методів та підходів для підвищення якості управління, які досить часто не мають технологічних і організаційних передумов до використання в українській обліковій практиці. З іншого, все ще спостерігається термінологічна неузгодженість та неоднозначність категоріального апарату.

В цих умовах особливої актуальності набувають питання поглиблення досліджень, пов'язаних із галузевою специфікою управлінського обліку та її впливом на організацію та ведення цього виду обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі дослідженню проблем сутності, організації та результативності впровадження управлінського обліку суб'єктами господарювання різних видів економічної діяльності присвячено чимало праць українських вчених: Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, В.М. Жука, О.В. Карпенко, Г.Г. Кірейцева, Л.В. Нападовської, М.С. Пушкаря, І.Б. Садовської, В.В. Сопка, М.Г. Чумаченка. У зв'язку з цим необхідно відмітити ґрунтовне дослідження Фоміної О.В., присвячене особливостям управлінського обліку в торгівлі.

Сутність та особливості управлінського обліку в аграрних підприємствах досліджували Белова І.М. [1], Вольська В.В. і Камінська М.Б. [2], Ліба Н. С. і Максименко Д. В. [4], Моссаковський В.Б. і Бублик С.Я. [6], Пантелюк Л. і Лепетан І. [8] та інші фахівці. При цьому заслуговує на увагу робота Панадій О.П. [7], в якій

досліджено регіональний аспект розвитку управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах на прикладі товаровиробників Київщини.

Питання організації та впровадження управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах розглядаються в роботах Довжик О.О. і Гаркуша С.А. [3], Смірної Н.В. і Клименко Я.В. [11], Тлучкевич Н.В. [12] та ін.

Серед напрацювань, що висвітлюють окремі аспекти запровадження управлінського обліку в Україні, достатньо інформативною є робота Скрипник Г.О. [10], в якій висвітлено нормативно-правове регулювання управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах.

Однак, подальший розвиток ринкових відносин в нашій країні зумовлює нові вимоги до підвищення ефективності управління на сільськогосподарських підприємствах, що зумовлює необхідності перебудови системи управління і до посилення ролі управлінського обліку. Відповідно, особливої актуальності набувають питання дослідження галузевої специфіки сутності та організації управлінського обліку в аграрних підприємствах.

Постановка завдання. Мета написання статті полягає у дослідженні особливостей трактування змісту терміну «управлінський облік» та їх впливу на організацію цього виду обліку в аграрних підприємствах.

Виклад основного матеріалу. На підтвердження факту існування та використання в Україні, взагалі, та агробізнесі, зокрема, управлінського обліку можна навести міркування Панадій О.П., який вважає, що свідченням про сучасний стан та можливості і перспективи розвитку будь-якого інституту мають як мінімум такі складові: теоретичну, методологічну, організаційну та практичну. У сфері управлінського обліку теоретичним доказом його розвитку є наявність чіткого розуміння суті, принципів, цілей та методології цього обліку. У методологічному аспекті розвиток управлінського обліку характеризується свідченнями про розуміння і використання фахівцями ключових його правил, визначених певними методичними підходами окремих наукових шкіл. Організаційним доказом є наявність на підприємствах формальних ознак розвитку служби управлінського обліку. І практичним підтвердженням є власне свідчення про застосування правил і методик управлінського обліку у повсякденній діяльності [7].

Науковці, що досліджували історію розвитку управлінського обліку, розходяться в думках як щодо періоду виникнення управлінського обліку та становлення його як науки, так і щодо подальшої періодизації розвитку.

На думку Тлучкевич Н.В., управлінський облік виник разом із бухгалтерським обліком, що характеризувалося складанням калькуляцій. Надалі вимоги до управлінської інформації зумовили доповнення обліку іншими складовими як обліку, так і управління: нормування, контроль, аналіз, оцінка, звітність, планування. Це призвело до формування управлінського обліку, як такого, який на кожному етапі набував нового змісту. Становлення управлінського обліку в сільському господарстві пов'язано із виникненням самої галузі. Перші його прояви були засвідчені ще в 256 р. до н.е., які характеризувалися веденням обліку за видами продукції і центрами відповідальності та складанням внутрішніх звітів[12].

Фоміна О.В. стверджує, що деякі науковці вважають, що управлінський облік виник як наука після Другої світової війни, оскільки саме в цей період значно посилилася роль обліку в системі управління. Інші називають ранішні дати – початок ХХ століття, пов'язуючи виникнення управлінського обліку з появою науки управління. Узагальнення накопиченого досвіду попередників дало змогу авторці уточнити основні чотири етапи розвитку управлінського обліку:

- 1) до початку XX ст. - зародження теорії обліку витрат і калькулювання собівартості продукції;
- 2) початок XX ст. - середина 50-х років XX ст. - виробничий облік;
- 3) середина 50-х років XX ст. - кінець XX ст. - традиційний управлінський облік;
- 4) кінець XX ст. - наші дні - управлінський облік стратегічного спрямування [13].

Вперше питання впровадження управлінського обліку в практичну діяльність вітчизняних підприємств було порушено у жовтні 1998 року з прийняттям Програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів, якою одним із головних завдань трансформації національної облікової системи визнавалося надання суб'єктам господарювання можливостей самостійно визначати межі та форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку [1].

Відповідно до Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, управлінський облік – це процес ідентифікації, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі інформації, яка використовується управлінським персоналом для планування, оцінки та контролю роботи організації, для впевненого використання звітності по ресурсах [5].

Більшість західних дослідників так чи інакше підтримують твердження про те, що управлінський облік представляє собою процес підготовки інформації, необхідної керівництву для управління (табл. 1).

Таблиця 1 – Підходи до визначення терміну «управлінський облік»

Джерело	Визначення
Американська асоціація бухгалтерів	процес ідентифікації інформації, обчислення й оцінки показників та надання даних користувачам для вироблення, обґрунтування та прийняття рішень
Друрі К.	готує інформацію для внутрішніх менеджерів з метою допомоги в процесі прийняття вірних управлінських рішень»
Ентоні Р., Ріс Дж.	є процесом у рамках організації, який забезпечує управлінський апарат інформацією, що використовується для планування, власне управління та контролю за діяльністю організації
Скоун Т.	надання менеджерам фінансової інформації з метою допомогти їм у ключових сферах: плануванні, контролі, прийнятті рішень
Хорнгрен Ч.Т., Фостер Дж.	це ідентифікація, вимірювання, збір, систематизація, аналіз, розкладання, інтерпретація та передача інформації, необхідної для управління будь-якими об'єктами
Голов С.Ф.	це процес виявлення, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі інформації, що використовується управлінською ланкою для планування, оцінки і контролю всередині організації та для забезпечення відповідного підзвітного використання ресурсів
Карпенко О.В.	це не стільки облік, скільки одержання, обробка та інтерпретація інформації, потрібної для прийняття господарських рішень щодо розвитку підприємства
Карпова Т.П.	це інтегрована система обліку витрат і доходів, нормування, планування, контролю та аналізу, яка систематизує інформацію для оперативних управлінських рішень і координації проблем майбутнього розвитку підприємства

Продовження таблиці 1

Ліба Н.С., Максименко Д.В.	є комплексною дисципліною, що включаєв себе безпосередньо облік витрат і виходу продукції та ряд інших об'єктів обліку, а також бюджетування й подальший контроль за діяльністю підприємства і його підрозділів та розробку заходів щодо поліпшення наслідків діяльності підприємства на ближню й далеку перспективу
Лучко М.Р.	це процес підготовки облікової інформації про діяльність господарських підприємств (організацій), користувачами якої можуть бути будь-хто і яка необхідна менеджеру для планування, контролю і прийняття обґрунтованих управлінських рішень
Нападовська Л.В	управлінський облік можна охарактеризувати як інтегровану систему підготовки й забезпечення різних видів управління інтерпретованою відповідним чином інформацією для ефективного планування, контролю та прийняття управлінських рішень
Палій В.Ф., Віл Р.В.	являє своєрідну підсистему управління підприємством, яка за умов ефективної організації реалізує всі функції управління: планування, обліку, контролю, аналізу та оцінки діяльності, регулювання, обміну інформацією, мотивації та стимулювання, прийняття управлінських рішень
Сопко В.В.	є продовженням та поглибленням бухгалтерського фінансового обліку витрат і доходів діяльності підприємства
Тлущкевич Н.В.	складова бухгалтерського обліку, що є поєднанням бюджетування, обліку, аналізу та контролю для інформаційного забезпечення менеджменту підприємства.
Чумаченко М.Г.	це не результат «штучного поділу», а цілеспрямований розвиток усього бухгалтерського обліку, який має перетворитися в надійного постачальника інформації для потреб управління
Шеремет А.Д.	це підсистема бухгалтерського обліку, яка в рамках однієї організації забезпечує її управлінський апарат інформацією, що використовується для планування, власне управління та контролю за діяльністю організації

Джерело: систематизовано та доповнено авторами на підставі [1; 4; 12]

Дослідження змісту наведених визначень дозволяє зробити ряд зауважень.

По-перше, це стосується визначення управлінського обліку на законодавчому рівні. Моссаковський В.Б. і Бублик С.Я. [6] вважають, що розглядаючи методику вивчення витрат, яка запропонована в перекладних роботах А. Апчерча, К. Друрі, Ч.Т. Хонгрена, Дж. Фостера та багатьох інших, слід визнати, що вони пропонують розраховувати точку беззбитковості, різні методи оцінки витрат, методику розподілу накладних витрат, калькулювання тощо, а також планування, контроль та оцінка результатів діяльності, прогнозування на близьку та далеку перспективу тощо. По суті справи в наведеному переліку робіт лише незначна їх частина стосується безпосередньо обліку в тому розумінні, як це прийнято вважати в Україні. Виходить, що у Законі «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» подане зовсім інше тлумачення поняття управлінського обліку, як системи обробки та підготовки інформації, адже дефініція «підготовка» має включати зовсім інше значення ніж аналіз, розробка альтернативних рішень, пропозиції щодо прогнозування діяльності. Сюди, на

нашу думку, зовсім не входить планування та бюджетування. Наведена деталізація функцій, що входять до поняття «управлінський облік», свідчить, що воно набагато ширше, ніж визначення, подане у Законі України. Цієї думки дотримуються також Ліба Н.С. і Максименко Д.В. [4], які вважають, що управлінський облік є комплексною дисципліною, тому це свідчить, з одного боку, про необхідність внесення змін до Закону та, з іншого – про створення належної системи функціонування управлінського обліку в Україні.

По-друге, аналіз літературних джерел показав, що більшість авторів праць з управлінського обліку описують і рекомендують для використання підходи, розроблені в сучасній міжнародній практиці, часто без будь-яких коментарів і без врахування особливостей роботи вітчизняних підприємств, зокрема праці С.Ф. Голова. Такий підхід Скрипник Г.О., до якої приєднуємось і ми, вважає не вірним, тому що при розробці методики ведення управлінського обліку на вітчизняних підприємствах потрібно враховувати, крім світового досвіду облікової практики, досягнення вітчизняних вчених, а також специфіку і реальний стан функціонування суб'єктів господарювання [10].

По-третє, спектр думок щодо визначення системи управлінського обліку є дуже широким. Управлінський облік трактують як у вузькому значенні цього слова (як підсистему бухгалтерського обліку, що включає збір, реєстрацію і узагальнення інформації), так і в широкому розумінні (як систему управління підприємством, що охоплює всі функції управління: планування, організацію, власне облік, контроль, аналіз, ухвалення рішень). На думку Фоміної О.В., серед недоліків визначення предметної області управлінського обліку є ототожнення з системою управління підприємством та віднесення до його функцій тих, які він лише інформаційно підтримує. Вчений зазначає, що при всіх універсальних властивостях та широких інформаційних можливостях управлінський облік як елемент системи не може замінити собою ні систему управління, ні систему інформаційних масивів економічної, технологічної, організаційно-правової, кадрової та іншої інформації суб'єкта господарювання, а лише використовує дану інфраструктуру для виконання поставлених перед ним завдань [13].

По-четверте, уявлення багатьох авторів про його зміст з часом змінюються. Дослідження взаємозв'язку між змінами, що відбуваються на підприємствах та в їх оточенні, і розвитком управлінського обліку дозволило Фоміній О.В. систематизувати підходи щодо визначення змісту дефініції «управлінський облік» на сучасному етапі його розвитку:

- внутрішній (внутрішньогосподарський) облік;
- облік витрат або виробничий облік (німецька облікова школа);
- управлінська бухгалтерія – аналітичний, маржинальний облік (французька облікова школа);
- невід'ємна частина менеджменту (англо-американська облікова школа);
- вид (сфера) діяльності;
- застосування методів обробки економічної інформації;
- частина управлінської інформаційної системи;
- процес;
- підсистема бухгалтерського обліку і/або управління;
- відособлена система [13].

По-п'яте, численні визначення управлінського обліку ґрунтуються на:

- перерахуванні процедурних дій (збір, вимірювання, інтерпретація, передача, зберігання, використання початкової інформації і т.п.);

- відображенні функцій управління (планування, ухвалення рішень, контроль та ін.);
- констатації груп зацікавлених користувачів (агенти, управлінський персонал організації);
- виявленні принципів відмінностей від інших видів обліку тощо [13].

По-шосте, в існуючих дослідженнях та визначеннях управлінського обліку в сільському господарстві [4; 6] відсутнє галузеве забарвлення.

Отже, існуючі визначення управлінського обліку відображають мету, задля якої воно здійснюється або розглядається, і всі вони мають право на існування.

Необхідно відмітити, що сьогодні більшість науковців розглядає управлінський облік як стійку сформовану систему. Водночас аналіз практики застосування управлінського обліку обумовлює значущість адаптації управлінського обліку до мінливих умов діяльності підприємства і зовнішнього середовища, тобто вимагає вивчення управлінського обліку як складної системи, що розвивається, забезпечує органічний взаємозв'язок облікового процесу, контролю, аналізу і управління з урахуванням життєвого циклу і стратегії розвитку підприємства [13].

Крім врахування мінливих умов діяльності при дослідженні сутності та організації управлінського обліку обов'язково мають бути враховані галузеві особливості видів економічної діяльності, що вимагає, зокрема, дослідження специфіки організації та ведення управлінського обліку в аграрних підприємствах. Як вірно зазначає В.Б. Моссаковський, вивчення умов функціонування аграрних підприємств України в сучасних умовах доводить їх специфіку порівняно з підприємствами інших галузей економіки, що впливає на побудову управлінського обліку [6].

Першим етапом побудови ефективної системи управлінського обліку на аграрному підприємстві є попередній аналіз особливостей його діяльності та управління з метою розробки дієвих рекомендацій і здійснення конкретних заходів щодо удосконалення процесів, сегментів та діяльності підприємства в цілому. Після цього необхідно визначити конкретні завдання, які належить вирішити за допомогою управлінського обліку, оскільки проблеми кожного аграрного підприємства на певних етапах розвитку бізнесу індивідуальні. Перелік завдань, що постають перед системою управління на агропідприємстві, представлено рис. 1.

Від правильності прийнятих рішень залежить ефективність функціонування аграрних підприємств. Перед керівниками стоять такі важливі завдання, як формування собівартості, використання ресурсів, аналіз відхилення від норм витрат, вивчення запитів споживачів, використання техніки та інші. Тобто управлінський облік перетворився в активний інструмент оптимізації господарського процесу.

З огляду на це для створення ефективного управлінського обліку на агропідприємствах необхідно вирішити цілу низку завдань (рис. 2).

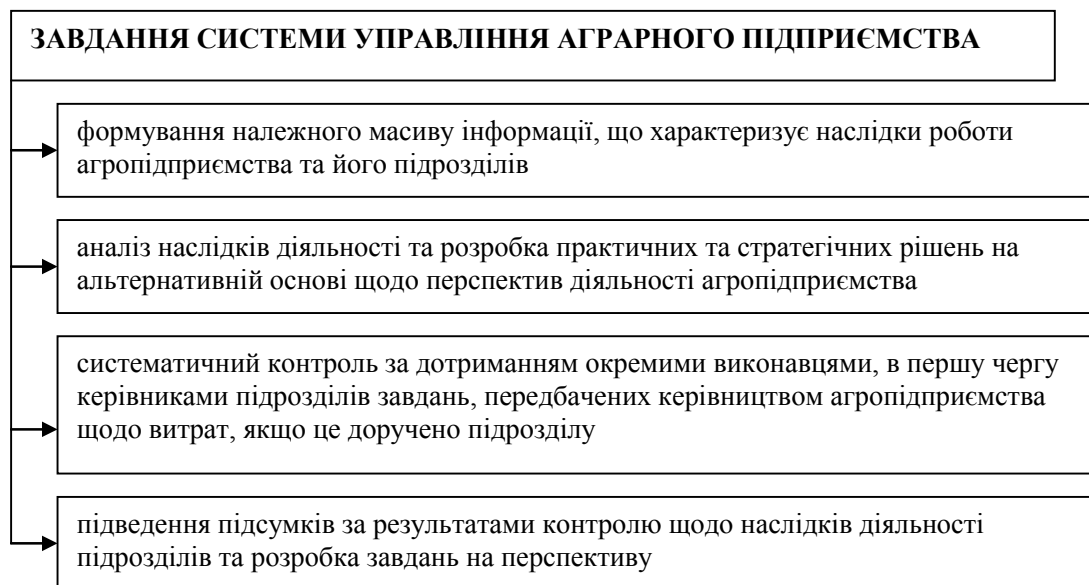

Рисунок 1- Завдання системи управління аграрного підприємства

Джерело: побудовано авторами на підставі [6]

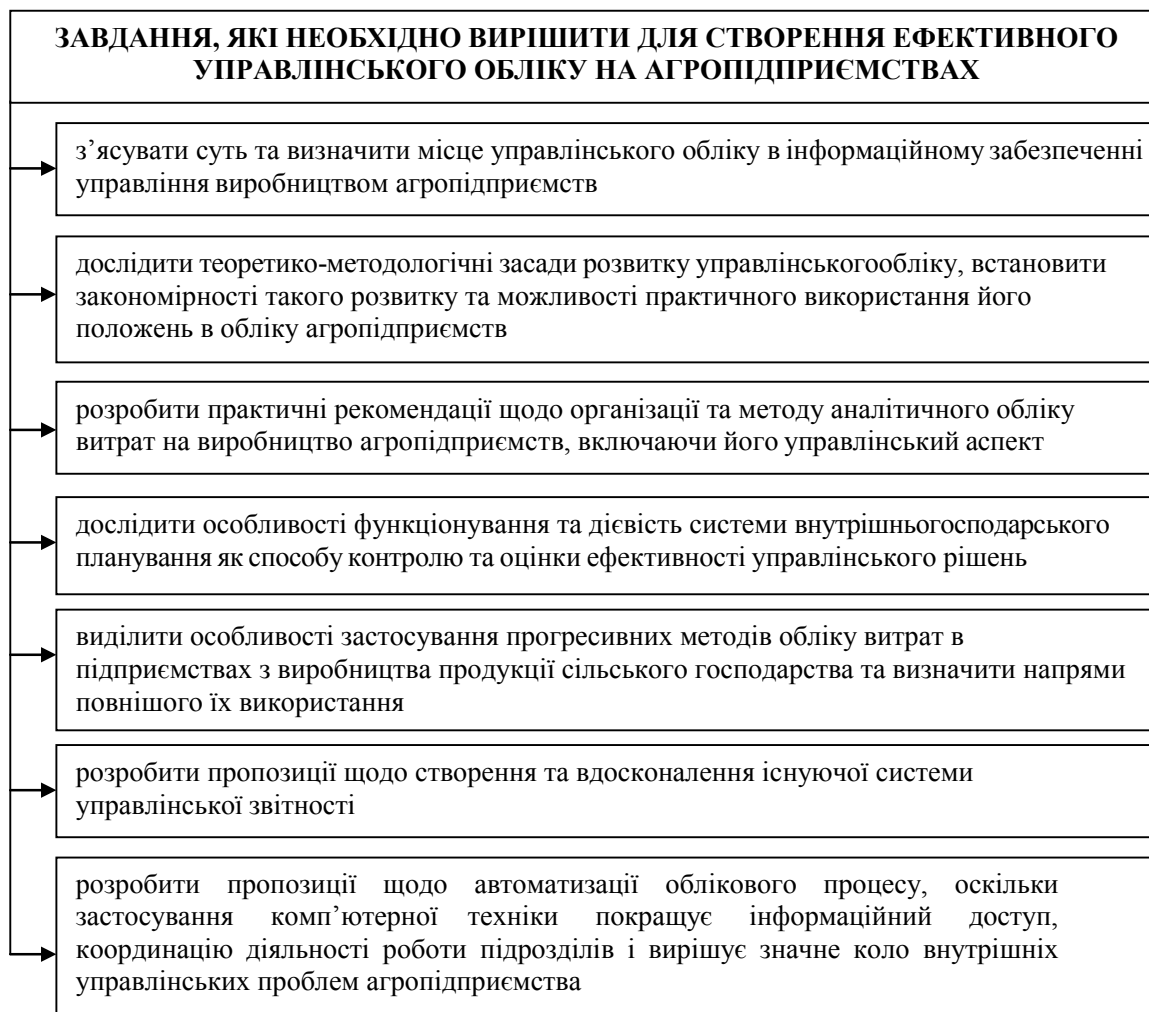

Рисунок 2 – Завдання, які необхідно вирішити для створення ефективного управлінського обліку на агропідприємствах

Джерело: побудовано авторами на підставі [4; 8]

Організацію управлінського обліку в агропідприємствах доцільно здійснювати в послідовності, що наведена на рис. 3.

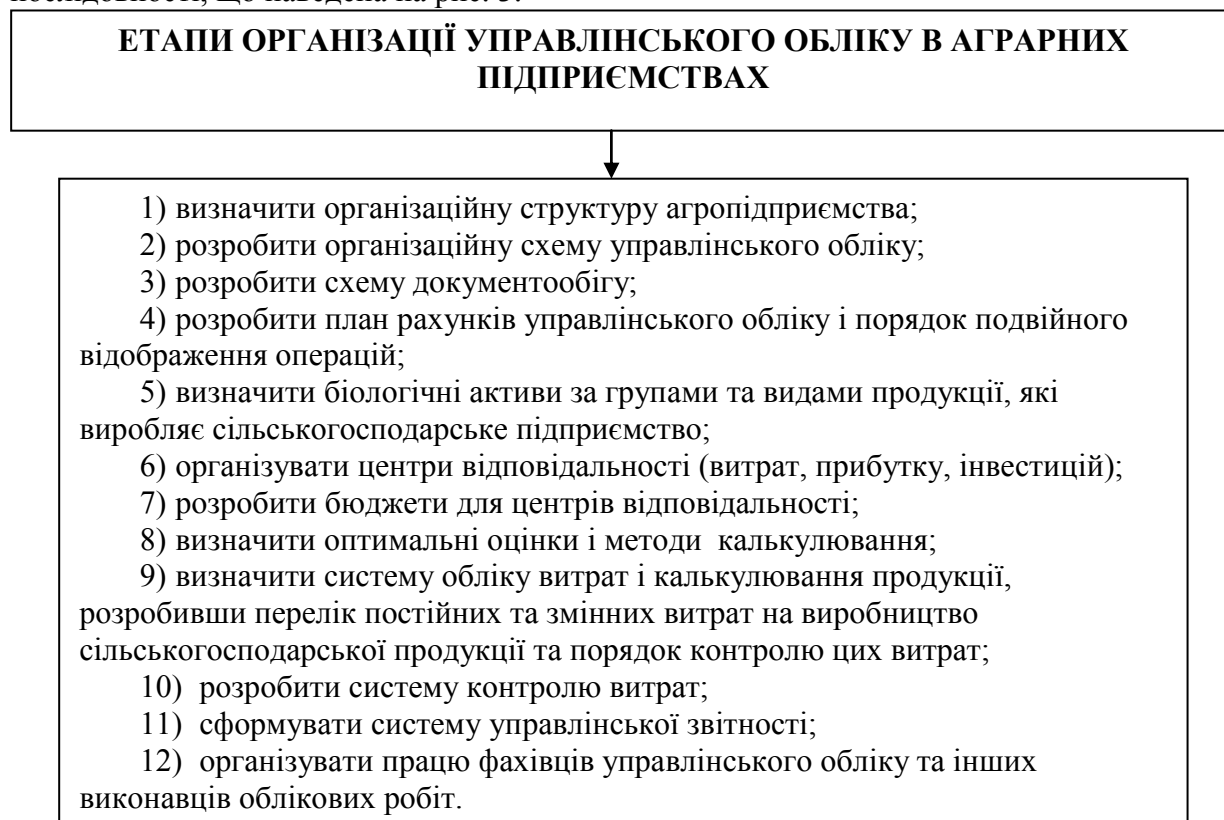

Рисунок 3 - Етапи організації управлінського обліку в агропідприємствах

Джерело: побудовано авторами на підставі [10; 11]

Загальні принципи організації управлінського обліку агропідприємств представлені рис. 4.

Що стосується регулювання управлінського обліку на сільськогосподарському підприємстві, то тут повинні існувати конкретні рекомендації, виконання яких є обов'язковим і повинно контролюватися (інакше система управлінського обліку не буде ефективною). Коли агропідприємство приймає рішення про впровадження управлінського обліку, необхідним кроком є розробка пакету документів, що визначатиме методологію і методику ведення управлінського обліку та процес його організації [10].

До документів, що регулюють управлінський облік на рівні підприємства можна віднести документи трьох рівнів: загальне положення про систему управлінського обліку; регламенти, що регулюють окремі питання організації і ведення управлінського обліку; посадові інструкції.

Переваги використання управлінського обліку аграрними підприємствами включають:

- кваліфікована підготовка оперативних даних для прийняття стратегічних рішень;
- формування, контроль і коректування системи бюджетного планування на підприємстві;
- аналіз і розрахунок альтернативних варіантів дій для прийняття вірного управлінського рішення;

- контроль за центрами фінансової відповідальності, що призведе до підвищення прибутковості та адекватного оцінювання діяльності підрозділів підприємства;
- збір, аналіз і надання інформації для оцінювання і контролю за діяльністю суб'єкта господарювання [14].

Рисунок 4 - Принципи організації управлінського обліку в агропідприємствах
Джерело: складено авторами на підставі [3]

На думку Белової І.М., для успішного впровадження системи управлінського обліку необхідні три невід'ємні складові:

- 1) спеціальні ресурси для реалізації цього завдання - якщо підприємство зважилось на виконання поставленого завдання, йому знадобиться багато як грошових витрат, так і витрат часу;
- 2) фахівці - керівництву слід усвідомлювати, що для постановки управлінського обліку йому слід наймати не бухгалтерів, а саме спеціалістів, в яких є такий досвід;
- 3) участь у процесі постановки - часто керівництво вважає, що слід втручатися у ту сферу, де є власні спеціалісти. Проте на це можна поглянути з іншого боку: як консультант чи фахівець будуть знати без активної участі керівництва про те, яку інформацію вони хотіли б бачити у себе на столі, щоб мати змогу приймати правильні управлінські рішення.

При цьому широкому впровадженню управлінського обліку в Україні перешкоджають проблеми організації, що пов'язані з необхідністю розробки моделі системи управлінського обліку відповідно до потреб управління витратами. Управлінський облік будується індивідуально на кожному підприємстві та орієнтований, в першу чергу, на завдання інформаційного забезпечення процесу оперативного управління фінансовою діяльністю. Відсутність загальнорозроблених критеріїв організації управлінського обліку, широта вибору методологічних підходів,

дефіцит кваліфікованих кадрів, непередбачувана поведінка споживчого ринку ускладнюють удосконалення системи обліку на підприємствах [1].

Суттєвими проблемами на шляху формування та забезпечення ефективного функціонування управлінського обліку для вітчизняних підприємств є такі:

1) більше половини оперативної інформації, що використовується менеджерами для контролю та оцінювання господарської діяльності, формується поза офіційною системою бухгалтерського обліку в цілому, і тому ведення управлінського обліку не зможе поліпшити ситуацію;

2) набуває особливого змісту проблема, що дані управлінського обліку будуть використовуватись не стільки для управління, скільки для погодження з даними фінансового (бухгалтерського) обліку та подальшого їх уточнення та виправлення;

3) на сьогодні в більшості підприємств бухгалтерський облік не є основним джерелом інформації для задоволення потреб системи управління. Бухгалтери вітчизняних підприємств завантажені роботою з реєстрації поточних фактів господарської діяльності, тому позбавлені можливості надавати будь-яку практичну допомогу адміністрації підприємства. Працівники бухгалтерії тепер основну увагу зосереджують на вирішенні питань обліку з метою оподаткування підприємства;

4) необхідно будувати систему управлінського обліку з обов'язковим урахуванням її ефективності тому, що недостача звітної інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, так само небезпечна, як і наявність надлишкової управлінської інформації, яка розсіває увагу адміністрації та перешкоджає вивченню фактів і зосередженню на вирішенні головних завдань [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило зробити ряд висновків. По-перше, це стосується визначення управлінського обліку на законодавчому рівні. Оскільки управлінський облік є комплексною сферою діяльності, то це свідчить про необхідність внесення змін до тексту Закону про бухгалтерський облік і фінансову звітність, де не враховано ці обставини. По-друге, при розробці методики ведення управлінського обліку на вітчизняних агропідприємствах потрібно враховувати, крім світового досвіду облікової практики, досягнення вітчизняних вчених, а також специфіку і реальний стан функціонування суб'єктів господарювання. По-третє, спектр думок щодо визначення системи управлінського обліку є дуже широким. При цьому трактування його змісту з часом змінюються. По-четверте, в існуючих дослідженнях та визначеннях управлінського обліку в сільському господарстві відсутнє галузеве забарвлення.

Одним з найважливіших завдань управлінського обліку для керівників аграрних підприємств повинно бути формування повної і достовірної облікової інформації про результати діяльності виробничих і функціональних підрозділів підприємств, необхідної для оперативного управління. Ведення управлінського обліку на підприємстві повинно бути теоретично обґрунтовано, методично виправдано і придатним до практичного використання. Усвідомлення потреби та бажання запровадити управлінський облік недостатньо для здійснення цього наміру. Вирішальне значення при цьому мають відігравати розміри підприємства, потреби щодо забезпечення інформацією всіх рівнів управління, а також співвідношення витрат і вигод від введення управлінського обліку.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні специфічних ознак діяльності аграрних підприємств та їх впливу на організацію та ведення управлінського обліку.

Список літератури

1. Белова І.М. Суть управлінського обліку та його місце в системі управління підприємством. *Інноваційна економіка*. 2'2015[57]. С. 20-245.
2. Вольська В.В., Камінська М.Б. Теорія і практика управлінського обліку в аграрних підприємствах. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2012. Вип. 1 (22). С. 61-66.
3. Довжик О.О., Гаркуша С.А. Управлінський облік на сільськогосподарських підприємствах: особливості побудови. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва*. Сер. : Економічні науки. 2014. № 4. С. 124-135.
4. Ліба Н. С., Максименко Д. В. Особливості управлінського обліку в сільському господарстві. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2014. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/4909/4836> (дата звернення: 17.02.21 р.)
5. Міжнародні стандарти фінансової звітності. К. : Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2005. 1304 с.
6. Моссаковський В.Б., Бублик С.Я. Управлінський облік та його особливості у сільському господарстві. *Облік і фінанси АПК*. 2006. № 1. С. 129-138.
7. Панадій О.П. Стан управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах (на прикладі товаровиробників Київщини). *Облік і фінанси*. № 1 (71) 2016. С. 45-55.
8. Пантелюк Л., Лепетан І. Особливості управлінського обліку в сільському господарстві. URL: http://sophus.at.ua/publ/2013_11_21_22_kampodilsk/sekcija_2_2013_11_21_22/osoblivosti_upravlinskogo_obliku_v_silskomu_gospodarstvi/36-1-0-741 (дата звернення: 18.02.21 р.)
9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 17.02.21 р.)
10. Скрипник Г.О. Нормативно-правове регулювання управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах. *Облік і фінанси АПК*. 2014. № 1. С. 9–14.
11. Смірнова Н. В., Клименко Я. В. Особливості побудови управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах. *Наукові записки КНТУ*. 2012. № 12, ч. I. С. 160–166.
12. Тлущкевич Н.В. Організація управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.09. Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки" УААН. К., 2007. 20 с.
13. Фоміна О.В. Управлінський облік у торгівлі : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 468 с.
14. Яременко Л.М., Пономаренко Я.А. Особливості ведення управлінського обліку на вітчизняних підприємствах: міжнародний досвід ведення управлінського обліку. *Молодий вчений*. № 9 (61). вересень, 2018 р. С. 275-278.

References

1. Belova, I.M. (2015). Sut upravlinskoho obliku ta yoho mistse v systemi upravlinnia pidpriemstvom [The essence of managerial accounting and its place in the enterprise management system]. *Innovatsiina ekonomika - Innovative economy*, 2 [57], 240-245 [in Ukrainian].
2. Volska, V.V., Kaminska, M.B. (2012). Teoriia i praktyka upravlinskoho obliku v ahrarnykh pidpriemstvakh [The theory and practice of managerial accounting in agrarian enterprises]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu - Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis*, 1 (22), 61-66 [in Ukrainian].
3. Dovzhyk, O.O., Harkusha, S.A. (2014). Upravlinskyi oblik na silskohospodarskykh pidpriemstvakh: osoblyvosti pobudovy [Managerial accounting for agricultural enterprises]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V. V. Dokuchaieva - Bulletin of the Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev*, 4, 124-135 [in Ukrainian].
4. Liba, N.S., Maksymenko, D.V. (2014). Osoblyvosti upravlinskoho obliku v silskomu hospodarstvi [Features of managerial accounting in agriculture]. *Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy. Seriiia «Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes» - Scientific Bulletin of NUBiP of Ukraine. Series "Economics, Agrarian Management, Business"*. Retrieved from <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Economica/article/viewFile/4909/4836> [in Ukrainian].
5. Holov, S.F. (Eds.). (2005). *International Financial Reporting Standards*. K. : Federatsiia profesiinykh bukhgalteriv i audytoriv Ukrainy [in Ukrainian].

6. Mossakovskiy, V.B., Bublyk, S.Ya. (2006). Upravlinskyi oblik ta yoho osoblyvosti u silskomu hospodarstvi [Managerial accounting and its features in agriculture]. *Oblik i finansy APK - Accounting and Finance APC, 1*, 129-138 [in Ukrainian].
7. Panadii, O.P. (2016). Stan upravlinskoho obliku v silskohospodarskykh pidpriemstvakh (na prykladi tovarovyrobnykiv Kyivshchyny) [State of managerial accounting in agricultural enterprises (on the example of commodity producers of Kyiv region)]. *Oblik i finansy - Accounting and finance, 1 (71)*, 45-55 [in Ukrainian].
8. Panteliuk L., Lepetan I. (2013). *Osoblyvosti upravlinskoho obliku v silskomu hospodarstvi [Facility of managerial accounting in agriculture]*. Retrieved from http://sophus.at.ua/publ/2013_11_21_22_kampodilsk/sekcija_2_2013_11_21_22/osoblivosti_upravlinskogo_obliku_v_silskomu_gospodarstvi/36-1-0-741 [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. № 996-XIV Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini [Law of Ukraine dated 16.07.1999 No. 996-XIV About Accounting and Financial Reporting in Ukraine]. (1999, 66 July). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> [in Ukrainian].
10. Skrypnyk, H.O. (2014). Normatyvno-pravove rehuliuвання upravlinskoho obliku v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Normative-legal regulation of managerial accounting in agricultural enterprises]. *Oblik i finansy APK - Accounting and Finance APC, 1*, 9–14 [in Ukrainian].
11. Smirnova, N.V., Klymenko, Ya.V. (2012). Osoblyvosti pobudovy upravlinskoho obliku v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Features of construction of management accounting in agricultural enterprises]. *Naukovi zapysky KNTU - Scientific notes of the KNTU, 2, 1*, 160–166 [in Ukrainian].
12. Tluchkevych, N.V. (2007). Orhanizatsiia upravlinskoho obliku v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Organization of managerial accounting in agricultural enterprises]. *Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv* [in Ukrainian].
13. Fomina, O.V. (2016). *Upravlinskyi oblik u torhivli : monohrafiia [Management Accounting in Trade]*. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
14. Yaremenko, L.M., Ponomarenko, Ya.A. (2018). Osoblyvosti vedennia upravlinskoho obliku na vitchyznianskykh pidpriemstvakh: mizhnarodnyi dosvid vedennia upravlinskoho obliku [Features of managerial accounting at domestic enterprises]. *Molodyi vchenyi - Young scientist, 9 (61)*, 275-278 [in Ukrainian].

Vera Savchenko, Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Iryna Smirnova, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Nadiya Smirnova, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Development of Local Accounting Theories on the Example of the Theory of Management Accounting of Agricultural Enterprises

Modern business conditions require updating approaches to the management system, and, accordingly, managerial accounting. Therefore, the issues of deepening research of sectoral specifics of managerial accounting acquire special importance and its influence on the organization and conduct of this type of accounting. The purpose of writing an article is to study the features of the interpretation of the content of the term "managerial accounting" and their impact on the organization of this type of accounting in agrarian enterprises.

Scientists, who investigated history of development of managerial accounting, diverge in thoughts on the period of managerial accounting and to further periodize its development. For the first time, the introduction of managerial accounting in practical activities of national enterprises was violated in October 1998 with the adoption of a Program for reforming the accounting system with the application of international standards.

Most western researchers support the statement that managerial accounting is a process of preparing information necessary to manual for management. Investigation of the content of existing definitions of managerial accounting allowed a number of conclusions. First, it concerns the definition of managerial accounting at the legislative level. Since managerial accounting is a comprehensive area of activity, it indicates the need to amend the text of the Law of Accounting and financial statements where these circumstances are not taken into account. Secondly, when developing a methodology for managerial accounting in domestic agrarian enterprises, it is necessary to take into account, except for the world experience of accounting practice, achievements of domestic scientists, as well as the specifics and real state of functioning of business entities. Thirdly, the spectrum of opinions on determining the managerial accounting system is very wide. In this case, the interpretation of its content over time changes has been presented. Fourth, in existing studies and definitions of managerial accounting in agriculture there is no sector color.

One of the most important tasks of managerial accounting for managers of agrarian enterprises should be the formation of complete and reliable accounting information on the results of the activities of production and functional divisions of enterprises. Maintaining management accounting at the enterprise should be theoretically substantiated, methodically justified and suitable for practical use. Awareness of the need and desire to introduce managerial accounting is not enough to implement this intention. The size of the enterprise needs to provide information to all levels of management, as well as the ratio of expenses and benefits from the introduction of managerial accounting should be played crucial value.

management, accounting, theory, management accounting, agrarian enterprises, principles, tasks, stages, advantages, problems, obstacles, accounting theory, local accounting theory

Одержано (Received) 24.02.2021

Прорецензовано (Reviewed) 11.03.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

**РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ГАЛУЗЕЙ.
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ**

УДК 351.824.1:504

JEL Classification: H56; O14

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).211-219](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).211-219)**О. М. Гуцалюк**, доц., д-р екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Т. С. Обнявко**, здобувач*Кіровоградський інститут розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Кропивницький, Україна***Напрямки економіко-екологічної трансформації підприємств
оборонно-промислового комплексу України**

Обґрунтовано необхідність розгляду підприємств оборонно-промислового комплексу України як таких, що вносять свій суттєвий внесок в розбудову економіки країни, при цьому не лише не руйнують довкілля, а сприяють сталому розвитку країни. Визначено перешкоди економіко-екологічній трансформації підприємств оборонно-промислового комплексу України. Запропоновано низку управлінських рішень, які можуть стати драйверами прискорення економіко-екологічної трансформації підприємств оборонно-промислового комплексу України.

сталий розвиток, промислова політика, оборонно-промисловий комплекс, трансформація економіки, національна безпека**А. Н. Гуцалюк**, доц., д-р. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна***Т. С. Обнявко**, соискатель*Кировоградский институт развития человека ВУЗ «Открытый международный университет развития человека «Украина», г. Кропивницкий, Украина***Направления экономико-экологической трансформации предприятий оборонно-промышленного комплекса Украины**

Обоснована необходимость рассмотрения предприятий оборонно-промышленного комплекса Украины как таких, что вносят свой существенный вклад в развитие экономики страны, при этом не только не разрушают окружающую среду, а содействуют устойчивому развитию страны. Определены препятствия экономико-экологической трансформации предприятий оборонно-промышленного комплекса Украины. Предложен ряд управленческих решений, которые могут стать драйверами ускорения экономико-экологической трансформации предприятий оборонно-промышленного комплекса Украины.

устойчивое развитие, промышленная политика, оборонно-промышленный комплекс, трансформация экономики, национальная безопасность

Постановка проблеми. Вибір напряму дослідження обумовлений кризовим станом української економіки, необхідністю прискореного економічного розвитку країни та необхідністю всебічної підтримки промисловості як системоутворюючого сектору економіки, що має найбільшу стійкість до макроекономічних потрясінь. Але трансформація промислової політики повинна враховувати екологічну неблагополучність країни, до якої призвели деформації структури економіки, переважно екстенсивні способи господарювання, недостатньо виважена екологічна політика з боку держави, нехтування вимогами міжнародного та національного екологічного законодавства з боку великої кількості промислових підприємств, зокрема і в оборонному комплексі.

Залученість підприємств оборонно-промислового комплексу (далі – ОПК) до проривного економічного зростання вбачається нами як перспективний й важливий крок з огляду на потенціал їх економічного внеску, навіть враховуючи геополітичну ситуацію країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти функціонування ОПК є предметом вивчення багатьох науковців. Зокрема, Горбулін В.П., Шеховцов В.С. та Шевцов А.І. досліджували інтеграцію підприємств ОПК України в європейський оборонно-промисловий простір [5]. Рижих В.М. та Богуцький П.П. ґрунтовно досліджують організаційні засади формування державної політики у сфері ОПК України [3]. Питання напрямів співпраці ОПК України з транснаціональними корпораціями розглянуто в роботі Свергунова О.О. [6]. Дослідження Бегми В.М., Врублевської О.А. і Цвірової В.В. спрямовані на аналіз діючого механізму ціноутворення на продукцію українського оборонно-промислового комплексу [2]. Проте оборонним підприємствам в контексті еколого-економічного розвитку країни не приділяється достатня увага. Невирішеним залишається питання визначення напрямків еколого-економічної трансформації підприємств оборонно-промислового комплексу України, а пропозиції окремих авторів щодо еколого-економічної трансформації ОПК наразі залишаються лише пропозиціями, переважно за рахунок активного опору з боку менеджменту оборонних підприємств (абсолютна більшість яких знаходиться у державній власності), недостатньо зваженої роботи окремих міністерств (насамперед Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України та Міністерства оборони України), низьких темпів впровадження стандартів НАТО на оборонних підприємствах, що призводить до зниження їх інвестиційної привабливості, та низкою інших причин.

Постановка завдання. Метою статті є визначення напрямків еколого-економічної трансформації підприємств оборонно-промислового комплексу України, що сприятиме сталому розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. Промисловість є одним з важливих, системоутворюючих секторів сучасної економіки. Це, зокрема, показала «коронакриза», що спалахнула в світі у 2020 році. Як показує наявна макроекономічна статистика, найбільш постраждалими від пандемії виявилися розвинені країни, у ВВП яких є значна частка сфери послуг і незначна – промисловості [4; 11]. В умовах криз промисловість показує більш велику (порівняно з іншими секторами) резистентність, що визначає загальну стійкість економік, в яких велика частка промисловості. Отже, сучасній українській економіці потрібна реіндустріалізація, що вимагає не тільки відродження, а й трансформації реалізованої в даний час моделі промислової політики. Аналіз тенденцій економічного розвитку України і країн світу в останні десятиліття дозволив виділити наступні ключові напрямки трансформації промислової політики:

1) підвищення значимості промислової політики, зростання її ролі серед інших видів державної економічної політики в зв'язку з її великим антикризовим потенціалом і стійкістю промисловості до макроекономічних шоків;

2) надання промисловій політиці більшої інноваційної спрямованості. Необхідність даного напрямку розвитку промислової політики обумовлена тією обставиною, що сучасний світ перебуває в стадії переходу до нового технологічного укладу і переживає в даний час четверту промислову революцію;

3) значущість промисловості та ефективної промислової політики (особливо в світлі перспектив постпандемійних трансформацій) для національного розвитку сьогодні усвідомлюється лідерами провідних країн світу. Це призводить до загострення конкурентної боротьби в сфері промисловості, здійснення її не на корпоративному (що

є традиційним), а на національно-державному і навіть військово-політичному рівні, тому вимагає розробки і прийняття, на додаток до наявних галузевих програм імпортозаміщення, аналогічних програмних документів, орієнтованих на зниження імпортозаміщення.

Перехід української економіки на ринкові рейки виявився вкрай складним і не дуже успішним, зокрема на заваді трансформації економіки стали накопичені за багато років проблеми ОПК. Розбудова ринкової економіки в Україні мала на меті, перш за все, подолання командно-адміністративних провалів. Незважаючи на те, що підприємства ОПК відповідали достатньо високому технологічному рівню порівняно з підприємствами інших галузей, спостерігалися суттєві труднощі з розповсюдженням в них ринкових економічних принципів. Визначальними особливостями саме ОПК є абсолютне переважання державної власності, централізація й монополізація виробництва, значна ступінь автаркії.

Оголосивши про необхідність проведення ринкових реформ, український уряд також багато в чому припинив здійснювати державне регулювання оборонного сектора економіки. Відмовившись від адміністративних заходів, уряд не зумів впровадити ефективні ринкові механізми регулювання виробництва. Така політика призвела до децентралізації контролю над оборонно-промисловим сектором економіки, тому оборонні підприємства були змушені виживати без підтримки уряду в жорстких умовах ринку.

Частіше за все ОПК представляється як економічний тягар, здатний лише висмоктувати і без того обмежені ресурси, перш за все, фінансові. До того ж, такий стан речей вважається нормальним і не потребує змін. Дискусія переважно будується навколо недостатнього фінансування оборонного сектору з боку держави, а його окремі економічні успіхи розглядаються як ненавмисні і точкові, які відбулися не завдяки комплексу управлінських рішень, а випадково, за збігом обставин.

Проте очевидно, що вітчизняний оборонно-промисловий комплекс є важливою підсистемою сучасної української національної економіки. В ОПК сконцентровані значні інтелектуальні, виробничо-технічні та інноваційні ресурси, функціонування яких забезпечує надходження до державного бюджету значних коштів [12]. Так, ОПК щорічно забезпечує експортні надходження від продажу продукції в США – 10,0–12,0 млрд дол. США, в Російській Федерації – 6,0 млрд дол. США, в Франції – 2,0–3,0 млрд дол. США, у Великобританії – 4,0–5,0 млрд дол. США, у Німеччині – 0–4,0 млрд дол. США, в Україні – 0,5–1,2 млрд дол. США [7].

По суті, ОПК виступає основою високотехнологічного сектора української економіки, чим визначається його ключове значення для забезпечення функціонування і розвитку всього народногосподарського комплексу в сучасний період зміни технологічних укладів, тому що підприємства українського ОПК мають такий рівень інноваційності та технологічності, що перевищує середні значення по обробній промисловості. Тому завдання управління його стійким розвитком повинно бути пріоритетним для державної промислової політики [9]. До основних особливостей ОПК як об'єкта державної промислової політики можна віднести наступні: широке використання інтегруючих інструментів управління; об'єднання в комплексі підприємств і організацій різних форм власності; мультиплікативний вплив на соціально-економічне становище країни і регіонів; висока капіталомісткість, унікальність, наукоємність і тривалість розробки і виробництва продукції; можливість виготовлення продукції подвійного призначення.

Одна з ключових властивостей вітчизняного ОПК полягає в тому, що він має потенціал концентрації різних видів ресурсів для досягнення проривних результатів не

тільки при вирішенні питань створення новітніх зразків озброєнь і військової техніки, а й для реалізації масштабних проектів, що мають важливе народногосподарське значення. Цей потенціал проривного розвитку в даний час залишається недовикористаним, що вимагає внесення корективів не тільки в промислову, а й державну економічну політику в цілому.

У той же час розвиток ОПК тісно пов'язаний із здійсненням політики в сфері національної безпеки. Подальший розвиток ОПК, на нашу думку, повинен здійснюватися з урахуванням дотримання імперативної вимоги підтримки обороноздатності країни в існуючій і – що більш важливо – прогнозованій системі загроз, вирішення задач забезпечення життєво важливих інтересів України у військовій та цивільній сферах. Тобто, ОПК, будучи за своєю природою виробничо-економічною системою, повинен вирішувати завдання в сфері забезпечення військової та національної безпеки України в цілому.

В сучасних умовах необхідно забезпечити трансформацію концепції функціонування ОПК: забезпечити перехід від споживчої моделі при гарантованому державному оборонному замовленні (далі – ДОЗ) до самоокупної. Виникає проблема диференційованого підходу до реструктуризації оборонних підприємств, формування конкурентоспроможного портфеля продукції, що забезпечує баланс між продукцією військового та цивільного призначення, який забезпечить сталий розвиток підприємств ОПК в довгостроковій перспективі.

Трансформація підприємств ОПК України має враховувати визначений у попередніх дослідженнях комплекс економічних, екологічних, соціальних, політичних та інформаційних заходів, що може стати основою для побудови концепту економіко-екологічної трансформації ОПК [10].

При побудові концепту економіко-екологічної трансформації ОПК необхідно виявляти нові пріоритети взаємодії між учасниками процесу трансформації у зв'язку з низкою протиріч, що виникають між ними (рис. 1).

Особливу увагу потрібно приділити конфлікту цілей та його вирішенню. Він полягає в вимогах, з одного боку, забезпечити національну безпеку країни в частині її обороноздатності та, з іншого боку, дотримання таких умов функціонування, що не призведуть до надмірного військово-техногенного навантаження на довкілля.

Основними перешкодами економіко-екологічної трансформації підприємств оборонно-промислового комплексу України є:

- відсутність у підприємств ОПК чіткої, економічно обґрунтованої стратегії розвитку внаслідок суттєвої фінансово-економічної і військово-технічної невизначеності в періоди трьох останніх десятиліть, що не дозволяла проводити ефективну бюджетну політику, тому витрати на оборону планувалися на один рік. Крім того, часто потенційних інвесторів цікавили не власне підприємства ОПК, а їх майновий комплекс;

- руйнування системи матеріально-технічного забезпечення оборонного замовлення, зокрема системи виробничої кооперації внаслідок переходу виробництва комплектуючих міжгалузевого застосування, матеріалів і ресурсів на ринкові відносини при значній мірі монополізації, що призвело до різкого їх здорожчання і відповідно зростання витрат на кінцеву продукцію; окремі підприємства ОПК залежать від іноземних комплектуючих;

- обмеження доступу приватних компаній до державних оборонних замовлень, що може зумовити перенесення виробничих потужностей за кордон, що спричинить зменшення податкових надходжень до бюджету, відтік цінних кадрів, а також підвищення цін на продукцію переміщених компаній [1];

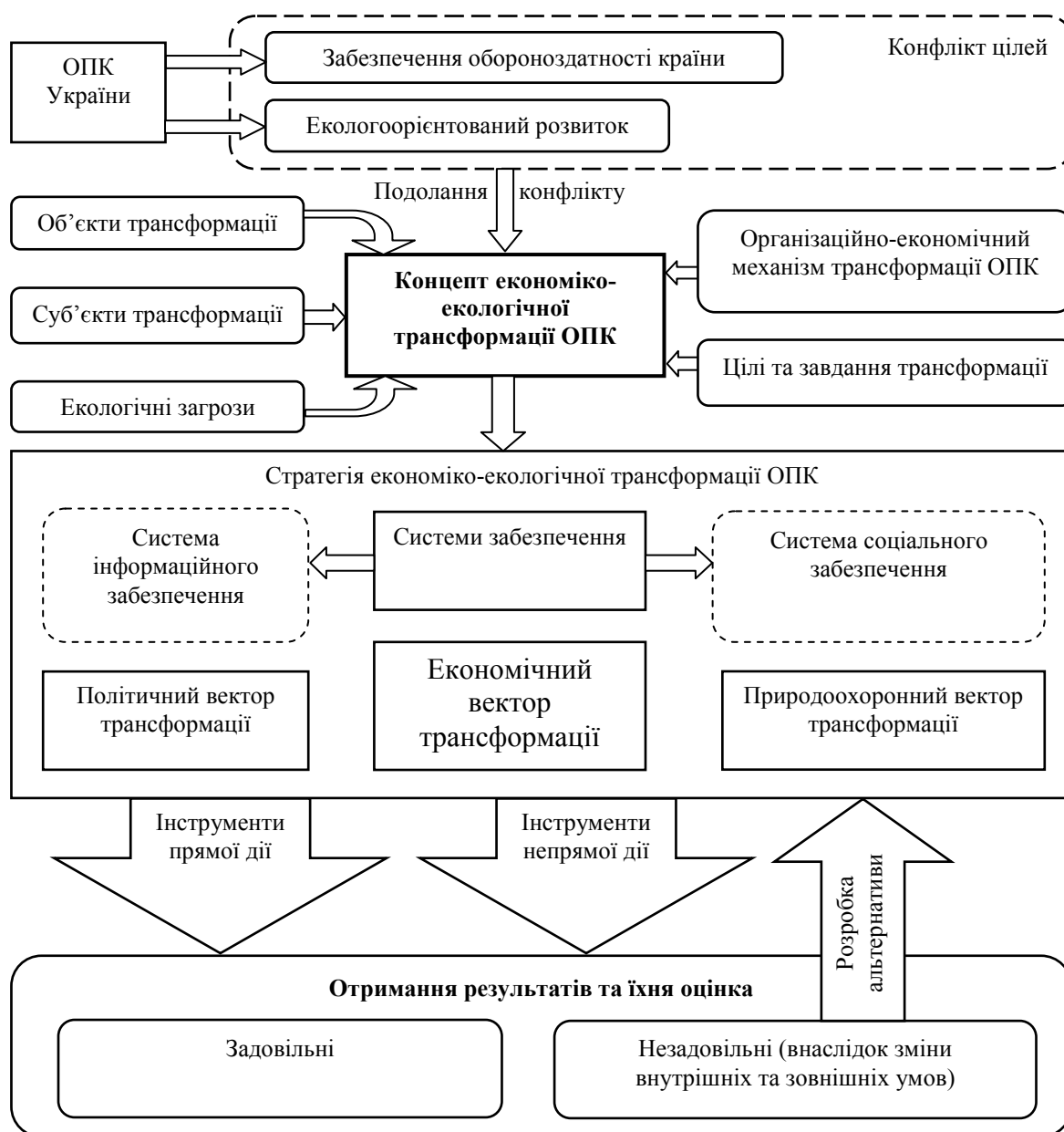

Рисунок 1 – Структурно-логічна схема концепту екологізації оборонно-промислового комплексу України

Джерело: побудовано авторами

– зниження експортних можливостей внаслідок фактичного припинення розробки новітніх зразків озброєння і військової техніки, істотного зниження інноваційної діяльності підприємств ОПК у 90-х рр. XX ст.;

– низька якість продукції, що виробляється в рамках ДОЗ та відправляється на експорт, внаслідок високого ступеня зносу виробничо-технологічного обладнання; низької ефективності системи контролю якості використовуваних комплектуючих; низької ефективності технологій інформаційної підтримки життєвого циклу виробів на стадії їх експлуатації; недостатнього рівня кваліфікації фахівців ОПК, які працюють на виробництві;

– моральне і фізичне старіння виробничого обладнання внаслідок того, що закупівля нового обладнання підприємствами ОПК в останні роки проводилася

переважно самостійно, виходячи з можливостей надання бюджетних коштів, без суворої економічної оцінки різних варіантів технічного переозброєння організацій;

- недостатня кількість кваліфікованих кадрових ресурсів внаслідок природних процесів, пов'язаних зі старінням персоналу, а також переходу кваліфікованих спеціалістів в інші, більш престижні і високооплачувані сфери діяльності;

- зниження конкурентоспроможності та скорочення обсягів виробництва на підприємствах ОПК України внаслідок світової енергетичної кризи;

- недостатньо швидкий темп запровадження стандартів НАТО у діяльність вітчизняних підприємств, що обумовлено потребою в додаткових капіталовкладеннях в їхнє переоснащення, наприклад, задля запровадження STANAG 4107 «Взаємне визнання державного гарантування якості та використання союзницьких публікацій з гарантування якості (AQAP)» [8].

- необхідність проведення політики імпортозаміщення з метою подолання залежності від імпорту товарів військового призначення з Російської Федерації.

З метою усунення вищезазначених перешкод вважаємо доцільним запропонувати низку наступних рішень, які можуть стати драйверами прискорення економіко-екологічної трансформації ОПК України:

- розробка єдиної і несуперечливої концепції розвитку вітчизняного ОПК; організація системи методичної підтримки підприємств ОПК, що включає в себе консультації з технічних, економічних та юридичних питань;

- відновлення і розвиток логістичних зв'язків з підприємствами, що є задіяними при виробництві продукції військового призначення, збільшення ступеня локалізації виробництва комплектуючих;

- розробка і реалізація заходів, метою яких є відродження вітчизняного ОПК, проведення масштабної модернізації підприємств, що входять до його складу. Підтримка конкурентоздатності передбачає істотні вкладення в фінансування досліджень і розробок як фундаментального, так і прикладного характеру;

- необхідна розробка і реалізація комплексу заходів як в оборонних організаціях, так і реалізація централізованих заходів на рівні центральних органів виконавчої влади, державних корпорацій та інтегрованих структур ОПК;

- проведення інвентаризації науково-технічних напрацювань, розробка програми модернізації основних фондів ОПК, забезпечення державної підтримки виконання відповідних заходів;

- формування гнучкої системи заробітної плати, збільшення переліку соціальних гарантій і пільг; організація системи «попереджувальної» підготовки працівників тих спеціальностей, які будуть потрібні в результаті створення нових виробничих об'єктів і застосування нових технологій;

- диверсифікація джерел постачання енергетичних ресурсів завдяки виваженій зовнішній політиці держави та збільшення видобутку власних енергетичних ресурсів, використання ресурсозберігаючих та безвідходних технологій;

- організація імпортозаміщувальних виробництв. Перебуваючи в ситуації геополітичного тиску, Україна повинна відновлювати всі елементи виробничих ланцюжків в ОПК.

Рішення виявлених проблем вимагає масштабних зусиль і не може бути здійснено силами самих підприємств в силу наявності об'єктивних ресурсних та інституційних обмежень, в зв'язку з цим, більшість підприємств вітчизняного ОПК гостро потребують державної підтримки, яка повинна включати в себе комплекс взаємопов'язаних заходів науково-технічного, організаційно-правового, фінансово-

економічного, інформаційного та іншого характеру, комплексно поєднаних в рамках промислової політики, що реалізується.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Забезпечення трансформації концепції функціонування ОПК завдяки переходу від споживчої моделі (при гарантованому ДОЗ) до самоокупної є необхідною умовою сталого розвитку підприємств ОПК в довгостроковій перспективі.

Вітчизняний ОПК має низку ключових властивостей, зокрема потенціал концентрації різних видів ресурсів для досягнення проривних результатів не тільки при вирішенні питань створення новітніх зразків озброєнь і військової техніки, а й для реалізації масштабних проектів, що мають важливе народногосподарське значення. Цей потенціал проривного розвитку в даний час залишається недовикористаним, що вимагає внесення корективів не тільки в промислову, а й державну економічну політику в цілому.

Екологічний фактор є загально визнаним чинником сталого економічного зростання, у тому числі для суб'єктів ОПК. Тому секторальна природоохоронна політика ОПК в умовах кардинальних технологічних змін у військовій сфері набуває актуальності, особливо за умови збільшення фінансування оборонних підприємств. Функціонування всіх без виключення структурних складових ОПК повинно здійснюватися на умовах екологічної конверсії антропогенної діяльності з орієнтацією на пріоритети стратегії державної екологічної політики.

Інструменти стимулювання екологізації вітчизняного ОПК повинні бути пристосовані до організаційно-диверсифікованих організацій ОПК та підтримувати атмосферу соціально-відповідального відношення до охорони довкілля. Саме цей напрямок є пріоритетом майбутніх інституціональних перетворень як передумови зменшення навантаження на довкілля з боку сучасного ОПК.

Недостатній рівень диверсифікації та конверсії ОПК України наразі перешкоджає реалізації потенціалу вітчизняного ОПК. Визначення ефективних шляхів створення спільних підприємств ОПК оборонними та цивільними компаніями та вирішення на цій основі завдань диверсифікації та конверсії ОПК становитиме перспективи подальших досліджень.

Список літератури

1. Балуєва О.В, Ляшенко В.І. Стан та передумови відродження оборонно-промислового комплексу України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017, №15. С.74-81.
2. Бегма В.М., Врублевська О.А., Цвірова В.В. Проблемні питання ціноутворення на продукцію українського оборонно-промислового комплексу та можливості використання шведського досвіду. *Центральноукраїнський науковий вісник : Економічні науки*. 2019. Вип. 3 (36). С. 148-160.
3. Богуцький П.П., Рижих В.М. Правові та організаційні засади формування державної політики у сфері оборонно-промислового комплексу України. *Наука і оборона*. 2020. № 3. С. 8-14.
4. Бураковський І. В. Економіка під час ковіду. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій*: [сайт]. Київ, 2021. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/publications/comments?pid=6551> (дата звернення: 07.04.2021).
5. Горбулін В.П., Шевцов А.І., Шеховцов В.С. Вхідження ОПК України в європейський оборонно-промисловий простір. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1. С. 5-10.
6. "Глобалізаційне середовище та український ОПК: напрями співпраці з транснаціональними корпораціями". Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*: [сайт]. Київ, 2011. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/globalizacijne-seredovische-ta-ukrainskiy-opk-naryami-sivpraci-z> (дата звернення: 09.04.2021).
7. Кам'янецька О. В. Стан та перспективи розвитку оборонно-промислового комплексу України в системі формування національного суверенітету. *Вісник Донецького національного університету*. 2015. Вип. 1. С. 143-148.

8. Кумеда О. Ю. Стандарти НАТО механізм і темпи впровадження, адаптація до українських реалій. *Міністерство оборони України*: [сайт]. Київ, 2021. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2021/02/12/standarti-nato-mehanizm-i-tempi-vprovadzhennya-adaptacziya-do-ukrainskih-realij/> (дата звернення: 11.04.2021).
9. Купінець Л. Є. Обнявко Т. С. Стимулювання процесів охорони довкілля у військово-промисловому комплексі України. *Економічні інновації*. 2020. Т. 22. Вип. 4 (77). С. 92-108.
10. Купінець Л. Є. Обнявко Т. С. Економіко-екологічний вектор розвитку сучасного військово-промислового комплексу. *Економічні інновації*. 2014. № 58. С. 144-156.
11. Макроекономічний огляд (17 грудня 2020 року). Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України: [сайт]. Київ, 2020. URL: <https://smida.gov.ua/news/publications/makroekonomichniyoglad17grudna2020roku> (дата звернення: 12.04.2021).
12. "Можливості оборонно-промислового комплексу України в системі національної безпеки". Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*: [сайт]. Київ, 2010. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mozhливosti-oboronno-promislovogo-kompleksu-ukraini-v-sistemi> (дата звернення: 13.04.2021)

References

1. Baluieva, O.V., & Liashenko, V.I. (2017). Stan ta peredumovy vidrodzhennia oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy [The state and preconditions for the revival of the defense industrial complex of Ukraine]. *Investytsiyyi: praktyka ta dosvid – Investytsiyyi: praktyka ta dosvid, 15*, 74-81 [in Ukrainian].
2. Begma, V.M., Vrublevska, O.A., & Tsvirova, V.V. (2019). Problemni pytannia tsinoutvorennia na produktsiui ukrainskoho oboronno-promyslovoho kompleksu ta mozhlyvosti vykorystannia shvedskoho dosvidu [Problematic Issues of Pricing the Products of the Ukrainian Defence Industry and Possibility of using Swedish Experience]. *Tsentrálnoukrajnskyi naukovyi visnyk: Ekonomichni nauky – Central Ukrainian Scientific Bulletin: Economic Sciences, 3(36)*, 148-160 [in Ukrainian].
3. Bohutskiy, P.P., & Ryzhykh, V.M. (2020). Pravovi ta orhanizatsiini zasady formuvannia derzhavnoi polityky u sferi oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy [Legal and organizational principles of national policy elaboration with regard to the defence-industrial complex of Ukraine]. *Nauka i oborona – Science and Defence, 1*, 8-14 [in Ukrainian].
4. Burakovsky, I.V. (2021). Ekonomika pid chas kovidu [Economics during the COVID]. *Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii – The Institute for Economic Research and Policy Consulting*. Retrieved from <http://www.ier.com.ua/ua/publications/comments?pid=6551> [in Ukrainian].
5. Horbulin, V.P, Shehovtsov, V.S., & Shevtsov, A.I. (2015). Vkhodzhennia OPK Ukrainy v yevropeyskyi oboronno-promyslovyi prostir [Entry of the Ukrainian defense industry into the European defense-industrial space]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities, 1*, 5-10 [in Ukrainian].
6. "Hlobalizatsiine seredovyshche ta ukrainskyi OPK: napriamy spivpratsi z transnatsionalnymy korporatsiiami". Analitichna zapyska ["Globalization environment and Ukrainian defense industry: areas of cooperation with transnational corporations ". Analytical note]. *National Institute for Strategic Studies*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/globalizaciyne-seredovische-ta-ukrainskiy-opk-napryami-spivpraci-z> [in Ukrainian].
7. Kamianetska, O.V. (2015). Stan ta perspektyvy rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy v systemi formuvannia natsionalnoho suverenitetu [Status and prospects of development of the military-industrial complex of Ukraine in the formation of national sovereignty]. *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu. Serii B. Ekonomika i pravo – Bulletin of Donetsk National University. Series C. Economics and Law, 1*, 143–148 [in Ukrainian].
8. Kumeda, O.Y. (2021). Standarty NATO: mekhanizm i tempyv provadzhennia, adaptatsiia do ukrainskykh reali [NATO standards: mechanism and pace of implementation, adaptation to Ukrainian realities]. *Ministerstvo oborony Ukrainy – Ministry of Defence of Ukraine*. Retrieved from <https://www.mil.gov.ua/news/2021/02/12/standarti-nato-mehanizm-i-tempi-vprovadzhennya-adaptacziya-do-ukrainskih-realij/> [in Ukrainian].
9. Kupinets, L.E., & Obniavko, T.S. (2020). Stymulivannia protsesiv okhorony dovkillia u viiskovo-promyslovomu kompleksi Ukrainy [Stimulation the processes of environmental protection in the military-industrial complex of Ukraine]. *Ekonomichni innovatsii – Economic innovations, Vol. 22, 4(77)*, 99-108 [in Ukrainian].
10. Kupinets, L.E., & Obniavko, T.S. (2014). Ekonomiko-ekolohichniy vector rozvytku suchasnoho viiskovo-promyslovoho kompleksu [Modern military industrial complex in the framework of stable

- development]. *Ekonomichni innovatsii – Economic innovations*, 58, 144-156 [in Ukrainian].
11. Makroekonomichniy ohliad (17 hrudnia 2020 roku) [Macroeconomic Review (December 17, 2020)]. *Stock market infrastructure development agency of Ukraine*. Retrieved from <https://smida.gov.ua/news/publications/makroekonomichniyoglad17grudna2020roku> [in Ukrainian].
 12. "Mozhlyvosti oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy v systemi natsionalnoi bezpeky". Analytychna zapyska ["Possibilities of the defense-industrial complex of Ukraine in the system of national security". Analytical note]. *National Institute for Strategic Studies*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mozhlyvosti-oboronno-promislovo-kompleksu-ukraini-v-sistemi> [in Ukrainian].

Oleksii Hutsaliuk, Associate Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Tatiana Obniavko, Postgraduate

Kirovograd Institute of Human Development «Higher Educational Institution «Open International University of Human Development «Ukraine», Kropyvnytskyi, Ukraine

Directions of Economic and Ecological Transformation of Enterprises of the Defence-industrial Complex of Ukraine

Since the beginning of the third millennium, ecological safety has become of paramount importance for Ukraine. The cumulative deterioration of the environment, fixed by the annual official reports on the ecological situation in the country, is fraught with irreparable consequences not only for the present generations, but also for descendants.

The authors propose to consider the enterprises of the defence-industrial complex (DIC) of Ukraine as those that make a significant contribution to the development of the economy of the country, while not only not destroying the environment, but also contributing to sustainable development. The defence-industrial complex of Ukraine is the basis of the high-tech sector of the Ukrainian economy, which determines its key importance for the functioning and development of the entire national economy, in the current period of change of technological modes, as the enterprises of the Ukrainian defence-industrial complex have a high level of innovation.

One of the key features of the domestic defence-industrial complex is that it has the potential to concentrate various types of resources to achieve breakthrough results not only in addressing the issues of creating the latest weapons and military equipment, but also for implementing large-scale projects of national economic importance. This potential for breakthrough development currently remains underutilized, requiring adjustments not only in industrial, but also in state economic policy as a whole. The current state of development of defence industry enterprises is characterized by insufficient economic and environmental sustainability and requires modernization based on global experience in the greening of the military-defence sphere and NATO environmental standards, which will have environmental and economic effects. The obstacles of economic and ecological transformation of enterprises of the defence-industrial complex of Ukraine were identified and a number of managerial decisions that can become drivers to accelerate the economic and ecological transformation of the defence-industrial complex of Ukraine were proposed.

sustainable development, industrial policy, defence-industrial complex, transformation of the economy, national security

Одержано (Received) 21.04.2021

Прорецензовано (Reviewed) 29.04.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 338.48

JEL L80, L83, M30

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).220-230](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).220-230)

Л. Я. Малюта, проф., д-р екон. наук

Р. П. Шерстюк, д-р екон. наук

Г. Й. Островська, доц., канд. екон. наук

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, Україна

Event-менеджмент в індустрії туризму

Стаття присвячена з'ясуванню сучасних тенденцій розвитку event-менеджменту. Висвітлено наукові підходи до тлумачення поняття «event-менеджмент» за певними критеріями та ознаками. Дано авторське визначення сутності категорій «індустрія туризму» та «event-менеджмент». Розкрито потенціал event-менеджменту в індустрії туризму. Досліджено систему організації та проведення event-менеджменту в світовій практиці і обґрунтовано рекомендації щодо її застосування в українських реаліях. Проаналізовано стан event-менеджменту в Україні та окреслено перспективні напрями його розвитку в межах туристичного бізнесу.

event, event-менеджмент, event-технології, індустрія туризму, розвиток, event-туризм, туристичний продукт

Л. Я. Малюта, проф., д-р екон. наук

Р. П. Шерстюк, д-р екон. наук

Г. Й. Островская, доц., канд. экон. наук

Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя, г. Тернополь, Украина

Event-менеджмент в индустрии туризма

Статья посвящена рассмотрению современных тенденций развития event-менеджмента. Освещены научные подходы к толкованию понятия «event-менеджмент» по определенным критериям и признакам. Дано авторское определение сущности категорий «индустрия туризма» и «event-менеджмент». Раскрыт потенциал event-менеджмента в индустрии туризма. Исследована система организации и проведения event-менеджмента в мировой практике и обоснованы рекомендации по ее применению в украинских реалиях. Проанализировано состояние event-менеджмента в Украине и намечены перспективные направления его развития в рамках туристического бизнеса.

event, event-менеджмент, event-технологии, индустрия туризма, развитие, event-туризм, туристический продукт

Постановка проблеми. Дозвілля, у всій своїй багатоманітності, характеризується значною виховною цінністю, що дає змогу розглядати його не лише як засіб культурного розвитку людини, але й як необхідну умову, що впливає на рівень комфорту та якість сучасного життя. Нині культура – це складний суспільний феномен, що відіграє значну роль у життєдіяльності людини: праця, побут, дозвілля, спосіб життя як окремої особи, так й усього суспільства, менталітет тісно пов'язані з рівнем розвитку культури [3, с. 189].

Майбутнє світової цивілізації безпосередньо залежить від вектору культурних трансформацій, що актуалізує осмислення ролі та значення туризму, як глобального соціокультурного феномену. Будучи потужним інструментом поширення культурних інновацій у світі, туризм формує величезний сектор світової економіки. За оцінками Всесвітньої туристської організації (UNWTO), в останні роки туризм посів перше місце серед галузей світового господарського комплексу за обсягом експорту товарів і послуг. Так, у сфері міжнародного туристського обміну щорічний обіг коштів становить біля 3 трлн. доларів. За цих умов темпи зростання туристичної галузі в більшості країн світу перевищують темпи зростання промислового виробництва, маючи при цьому екологічні та економічні переваги.

Пандемія коронавірусу COVID-19 стала для туристичної галузі найсерйознішим викликом за весь час її існування. У жовтневій доповіді ОЕСР «Відновлення туризму для майбутнього» відзначається, що за підсумками 2020 р. економіка міжнародного туризму скоротиться приблизно на 80%. Всесвітня туристична організація (UNWTO) спрогнозувала, що до кінця 2020 року втрати цього сектора економіки перевищать \$1 трлн, більш як 100 млн осіб можуть втратити роботу. Згідно даних UNWTO, тільки з січня по серпень 2020 р. падіння експортної виручки від міжнародного туризму склало \$730 млрд у порівнянні з аналогічним періодом 2019 р. Це більш ніж у 8 разів перевищує втрати, понесені в результаті глобальної економічної і фінансової кризи 2008-2009 рр. [6] Світова авіа індустрія знаходиться серед найбільш постраждалих від коронавірусу. За оцінками експертів Міжнародної асоціації авіаційного транспорту (IATA), міжнародний авіа бізнес може скоротитися на 19%, при цьому втрати галузі можуть сягнути 113 млрд. дол. [8].

Разом з тим, UNWTO підкреслює історичну стійкість туризму та спроможність створювати робочі місця після кризових ситуацій. При цьому увага акцентується на важливості міжнародного співробітництва. Сьогодні більшість країн, орієнтованих на розвиток туристичного сектора, і самі гравці галузі скористалися кризовим затишшям, щоб прискорити перезавантаження галузі, провести цифрову трансформацію, запуск цифрових платформ, екологічних рішень і поміняти підходи до організації туризму. Лідери галузі використовують кризу як можливість для подальшого інклюзивного та сталого зростання сектора. Вирощуються і виходять на ринок цифрові стартапи travel tech, з'являються нові можливості для індивідуальних турів і формати міжнародного співробітництва. Експерти Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) упевнені, що нинішня криза – це можливість створити більш стійку туристичну економіку.

Туристична галузь в Україні є потенційно важливою сферою національної економіки, тому сьогодні надзвичайно важливо розвивати і просувати туристичні дестинації нашої країни, в тому числі через ресурс event-туризму. Event-туризм виконує важливі просвітницьку, пізнавальну, виховну, естетичну, розважальну та економічну функції, оскільки в процесі проведення event залучені різні галузі туристичної індустрії, що забезпечує при цьому відродження місцевих культурних традицій та звичаїв. У зв'язку з цим з'являється актуальне і непросте завдання: традиційні послуги в рамках культурно-пізнавального туризму трансформувати в новий туристичний формат, який зумів би об'єднати в собі наявні форми організації турів, екскурсій і дозвілля з атмосферою свята, унікальними позитивними враженнями з активною персональною участю. Йдеться про якісно новий, інноваційний інструмент управління, який в практиці діяльності та наукових колах називають event-менеджментом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 80-х років ХХ ст. event розглядається багатьма країнами, регіонами і містами світу як ключовий компонент їх туристичних стратегій, а event-туризм стає одним зі сегментів міжнародного туризму з надшвидким розвитком. Провідними закордонними вченими, які досліджували event та їхній вплив на розвиток туризму, є такі, як Б. Річі, Д. Гетц, Дж. Голдблатт, У. Хальцбаур, Е. Йеттінгер, Б. Кнаузе та ін. Відомий науковець Університету Квінсленда (Австралія) Б. Річі вважає event важливою складовою конкурентоспроможності туристичної дестинації, на яку здійснюють вплив холмарк-event і мега event [16]. Поняття «event-туризм» у науковий обіг було уведено у 1987 р. Д. Гетцом та охарактеризовано з точки зору попиту (подорожі туристів з метою відвідування різних event) і пропозиції (проведення event для залучення туристів до дестинації та формування позитивного іміджу туристичної території) [12]. Оскільки всі

заплановані події проводяться з певною метою та є сферою діяльності окремої особи чи громади, виникає необхідність у застосуванні такої категорії, як управління (менеджмент) виконання подій (events). Дж. Голдблатт, засновник і перший президент «International Special Events Society» розробив перший у світі навчальний курс і професійну сертифікаційну програму в галузі управління event. Під event-менеджментом науковець розуміє сукупність заздалегідь визначених заходів для ефективного проведення event [13]. До того ж, Дж. Голдблатт сам довгий час був власником компанії event-менеджменту, яка провела сотні заходів найвищого порядку, в числі яких була інавгурація двох президентів США – Рональда Рейгана і Джорджа Буша старшого. У. Хальцбаур, Е. Йеттінгер, Б. Кнаузе та ін. у книзі «Event management» скомпонували власний досвід за сферами проєкт-менеджменту, планування, контролінгу, техніки проєкту, event маркетингу [5].

Аналізування наукових праць в контексті сучасного управління підтверджує, що на сьогодні відсутні вагомі напрацювання вітчизняних науковців в контексті природи event, event-туризму і event-менеджменту, як виклику сучасності. Вказану проблематику кристалізує низка вчених, таких, як М. Пашкевич [2], Т. Ткаченко, Т. Дупляк, Ю. Забалдіна [4], Г. Михайличенко та С. Кравцов [15], О. Ніколюк, Ю. Дьяченко, Т. Савченко [1] та ін. Під event-менеджментом провідні науковці пропонують розглядати одну з галузей сфери послуг, яка на сучасному етапі розвитку системи управління зростає шаленими темпами у всьому світі. Тобто із кожним роком значна кількість компаній звертається до положень event-менеджменту як одного із ефективних інструментів формування позицій клієнтів до компанії і її продукту.

З огляду на вищенаведене, доцільно зауважити, що через свою відносну новизну event-менеджмент не є досить обґрунтованим напрямом наукового дослідження з позиції методології та практики. Концептуальні, теоретико-методологічні та методико-прикладні засади його побудови й використання розглянуті вітчизняними та іноземними науковцями здебільшого фрагментарно, що актуалізує необхідність вирішення в цьому контексті широкого спектру завдань, ключовими серед яких є теоретичне обґрунтування сутності поняття event-менеджменту та виокремлення його характерних ознак.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні науково-прикладних засад event-менеджменту в індустрії туризму та розробленні рекомендацій щодо його розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Event-гуру Дж. Голдблатт зазначає, що «історія індустрії event сягає глибокої давнини. Спеціальні події існували завжди, адже люди збиралися разом, щоб відсвяткувати збір врожаю або посіву. Людство протягом усієї його історії супроводжували різні церемонії і ритуали, присвячені важливим подіям» [13]. Формально event-індустрія народилася в 1800-х рр., коли почався продаж квитків на професійні спортивні заходи, і пізніше поступово трансформувалася. Як окрема галузь, event-індустрія сформувалась на початку ХХ ст. В Україні event-бізнес протягом 90-х рр. ХХ ст. був поширений у вигляді організації весільних церемоній та ювілеїв у середовищі працівників творчих професій. Саме в цей час багато фірм, які здійснювали організацію свят, почали змінювати свої назви на агенції маркетингу подій, event компанії, event агенції. Утворилися фірми, так званого, повного циклу, а також фірми, які спеціалізувалися на влаштуванні корпоративних свят, ВТЛ-акцій, виставок. У жовтні 2007 р. було створено Асоціацію івенторів України, яка спрямовує свої зусилля на розробку, організацію і проведення видовищних заходів, на захист прав і задоволення соціальних, економічних, творчих інтересів членів асоціації, на обмін досвідом, зокрема і з зарубіжними колегами [2].

Сьогодні event-індустрія є потужною галуззю сфери послуг, про що свідчать неймовірні прибутки компаній, які працюють у цій сфері. Наприклад, у США загальний дохід від організації заходів дорівнює одному трильйону доларів на рік. Це більше, ніж доходи автомобільної промисловості та IT-індустрії. За її допомогою можна залучити безліч туристів (наприклад, карнавали в Ріо-де-Жанейро або в Венеції відвідують сотні тисяч осіб), що є значною статтею доходу для місцевих бюджетів. Найбільшою популярністю у США користуються такі послуги event-індустрії, як планування заходів та їх координація, створення ідеї, маркетинг і промоушн заходу, дослідження та оцінка заходу. У країнах Західної Європи event-менеджмент – відносно новий тип бізнесу (йому близько 20 років), а тому він ще не набув таких масштабів як у США. Однак, у багатьох університетах створено курси та напрями з підготовки фахівців даної сфери.

Такі новостворені та модні словосполучення, як корпоративна культура, event-менеджмент, PR-інструменти започаткували розвиток культурно-дозвіллевої діяльності нашого сьогодення. Це не тільки поняття, що виникли в результаті дискурсу в наш час, і які нерозривно пов'язані зі швидкими процесами соціокультурних перетворень, котрі спричинили тотальне обговорення проблеми модернізації, а вже потім і проблем інновацій в різних сферах суспільного життя і культури. Це ніби дзеркало, в якому відображаються всі суспільні процеси, адже кожна історична епоха мала свої вимоги, форми та побудову для формування культурно-дозвіллевої діяльності.

Вивчення теорії та практики індустрії туризму дає змогу зробити висновок про те, що в літературі розглядаються різні трактування категорії «event-менеджмент». Кембриджський словник понять висвітлює «event-менеджмент» як діяльність, пов'язану з плануванням великих заходів та управлінням ними [7]. У словнику сучасної англійської мови Лонгмана визначення поняття «event-менеджмент» розуміється в двох аспектах: за першим event-менеджмент характеризується як організація великих заходів, зокрема, конференцій та концертів. Друге значення event-менеджменту має тісний зв'язок із маркетингом і розглядає це поняття як організацію спеціального event в рамках програми маркетингової діяльності [14].

У. Хальцбаур відносить всю діяльність з організації спеціальних подій до event-менеджменту. Говорить про те, що «event-менеджмент включає в себе всі заходи – ті, що плануються, що організуються, контрольовані і керовані, які необхідні для проведення виключного, єдиного в своєму роді заходу – event» [5]. При цьому зазначає, що event-менеджмент в компанії – це здатність проявити належну реакцію на несподівані зміни (явища), що виникають в конкретних ситуаціях, як з метою їх нейтралізації, так і використання в своїх інтересах для підвищення ефективності власної діяльності.

Керівник контенту для «Eventbrite» Великобританії та Ірландії М. Уокер трактує event-менеджмент як організацію будь-яких великих або малих подій: від персональних та приватних заходів аж до ділових подій, таких як заходи для споживачів товарів та послуг (B2C), фестивалі та бізнес-зустрічі (B2B), конференції та виставки [11].

Низка закордонних науковців зауважують взаємозв'язок методологій event-менеджменту і управління проектами. При цьому event-менеджмент поєднують з упровадженням методів управління проектами в практику проведення event, наголошуючи на доцільності формалізованого проектного підходу до організації event. Згідно розвинутих ідей В. Сміта, event-менеджмент є застосуванням проектного менеджменту для розроблення масштабного event, що передбачає попереднє дослідження бренду, визначення цільової аудиторії, розроблення концепції event та координування технічних аспектів перед тим, як розпочати підготовку до його створення [17]. Директор з освіти Event-академії у США К. Деррік вважає, що event-

менеджмент – це процес, за допомогою якого події ініціюються, плануються, створюються та оцінюються. Event оживають завдяки управлінню проєктами через серію продуманих планів та завдань. Події за своєю природою є експериментальними. На думку автора, управління ними означає, що залучена в event-сферу особа повинна «...зануритися у подію, а не просто викреслювати виконані дії зі списку. Якісне управління event вимагає гнучкості, сили характеру та вміння спілкуватися з людьми» [10].

Таким чином, результати виконаних досліджень свідчать про неоднозначність та різноспрямованість у розумінні сутності поняття event-менеджменту, що розглядається як процес, вид менеджменту, функція менеджменту, інноваційна управлінська технологія, вид управлінської діяльності, вміння й навички тощо. Особливістю event-менеджменту є те, що він побудований на положеннях менеджменту загалом, а також прямо чи опосередковано стосується виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Для конкретизації сутності event-менеджменту доцільно виокремити його такі ключові характерні ознаки: event-менеджмент є самостійною сферою наукових знань і професійної діяльності; event-менеджмент за своїм змістом пов'язаний більшою мірою з категорією робочого часу працівників; event-менеджмент ґрунтується на сукупності науково обґрунтованих положень (принципів, методів, форм, інструментів тощо); сфера event-менеджменту поширюється як на внутрішнє середовище суб'єкта господарювання («внутрішня» спрямованість), так і на події, що пов'язані із зовнішнім середовищем («зовнішня» спрямованість); ключовим ініціатором event у межах event-менеджменту є найчастіше суб'єкт господарювання; event-менеджмент за своїм змістом є також конкретною функцією менеджменту, яка реалізується шляхом виконання відомих у теорії та практиці п'яти загальних функцій; розвиток event-менеджменту на рівні суб'єктів господарювання тісно пов'язаний із розвитком культури event-індустрії як на рівні галузі, регіону чи держави загалом, так і на міжнародному рівні; інструментарій event-менеджменту поширюється не лише на сферу бізнесу, але й на сферу діяльності неприбуткових організацій чи на сферу реалізації різних соціальних ініціатив; event-менеджмент охоплює event так званого запрограмованого характеру.

Сучасний event-менеджер повинен орієнтуватися в маркетингу, продажах, обслуговуванні клієнтів, управлінні проєктами, дизайні, ІТ-галузі, зв'язках з громадськістю, документообігу та інших сферах, що мають безпосередній зв'язок з event-ремеслом. При цьому зауважимо, що існує не так багато професій, які вимагають від претендента такої значної кількості навичок. Дж. Голдблатт зазначає, що успішному event-менеджеру необхідно мати три основні складові успіху: хороші організаторські здібності, лідерські якості і здатність приймати зважені та етичні рішення [13].

На основі табл. 1 можемо зазначити, що туризм та event-менеджмент взаємопов'язані між собою і їх інтеграція відбувається в процесі організації масових спеціальних event, до яких долучається значна кількість учасників для розвитку туристичних дестинацій.

Таблиця 1 – Інтегрування туризму і event-менеджменту

Менеджмент туризму і дослідження в галузі туризму	Event-туризм	Event-менеджмент та дослідження в сфері організації events
– розвиток туризму і просування туристичних послуг; – дослідження туристичних організацій, цілей туристів включно з event туристами	– потенційний ринок для event-менеджерів; – розвиток туристичних дестинацій через events	– ініціювання, розроблення, проведення й управління events; – дослідження та використання накопиченого досвіду; – оцінювання результатів та значимості проведених events

Джерело: складено авторами

Узагальнюючи вищенаведене, індустрію туризму розуміємо як міжгалузевий господарський комплекс, який спеціалізується на створенні туристичного продукту, здатного задовольнити потреби населення в проведенні дозвілля, відпочинку та оздоровлення, в подорожах шляхом виробництва і реалізації товарів і послуг туристичного призначення. Поняттям event-менеджменту пропонуємо розглядати як комплекс заходів щодо організування і проведення успішного і ефективного event.

Event-менеджмент у сфері туризму застосовує широке коло суб'єктів на всіх управлінських рівнях, а саме: на особистісному рівні (туристи); на мікрорівні (туроператори, турагенції, event-агентства); на мезорівні (туристична дестинація, органи місцевого самоврядування, асоціативними структурами); на макрорівні (органи державної влади); на глобальному рівні (міжнародні організації, транснаціональні компанії).

Відмінними рисами event-менеджменту в сфері організації заходів є необхідність планування, проведення та управління event, дослідження і систематизація накопиченого досвіду, а також оцінка значимості та можливості неодноразового проведення event. Event-менеджмент досліджує особливості організації всіх груп учасників при проведенні масових спеціальних event, які привертають велику кількість туристів.

Первинний аналіз джерел за вказаною тематикою дав змогу виокремити низку підходів до організації процесів event-менеджменту. При цьому кожен автор позиціонує свої рішення як унікальну систему. У статті висунута гіпотеза про те, що, незважаючи на наявність низки формальних відмінностей у концепціях event-менеджменту, можлива розробка такого рішення, яке дасть змогу об'єднати існуючі підходи в єдину систему.

Підхід до управління event, запропонований У. Хальцбауром, Е. Йеттінгером Б. Кнаузе, Р. Мозером та М. Целлером ґрунтується на принципах проєкт-менеджменту [5]. Підготовка event розглядається як проєкт з високим рівнем складності, часовим, кадровим та фінансовим обмеженнями, а також унікальністю завдання з заданими параметрами. Авторами представлений фреймворк «Фази і віхи event-менеджменту», що описує модель життєвого циклу event. При цьому event-менеджмент залучає всі функції управління. Відповідно до моделі виокремлюються сім етапів в контексті підготовки та проведення event: ініціювання, старт, підготовка, пуск, дія, післядія, підведення підсумків. Для кожного етапу характерні свої види діяльності (табл. 2).

Таблиця 2 – Види діяльності в event-менеджменті

Етапи	Планування	Організація	Проведення	Контроль	Управління
Ініціювання	Визначення event	–	–	–	–
Старт	Планування	Розподіл завдань	–	–	–
Підготовка	Остаточне планування	Підготовка	Підготовка	Контроль	Внесення змін, адаптація
Пуск	Детальне планування	Попередній пуск. Адаптація	Монтаж обладнання	Контроль планування	Втручання, внесення змін
Дія	Адаптація	Проведення	Контроль	Втручання	–
Післядія	–	–	Демонтаж обладнання, наступні дії	Оцінка результатів	–
Підведення підсумків	Наступні кроки	–	Підсумковий фінансовий звіт	Робота над помилками	–

Джерело: складено авторами на основі [5]

Широкої популярності серед закордонних фахівців-практиків набула концепція event-менеджменту, запропонована Дж. Голдблаттом. У цьому контексті схема життєвого циклу event включає 5 етапів: дослідження, розробка, планування, координація, оцінювання [13]. Принагідно зазначимо, що Е. Конвей, директор програми event-менеджменту в університеті Стратфорд, рекомендує використовувати вказану концепцію як основу для планування і проведення event.

На основі огляду моделей життєвого циклу event-менеджменту можна зазначити, що, незважаючи на термінологічні відмінності і різні назви етапів, вказані моделі мають низку спільних рис і можуть бути зведені до базової схеми Дж. Голдблатта.

Інший підхід до організації процесів event полягає в розробленні референтних моделей event-менеджменту. Вказані моделі висвітлюють не стадії та етапи проєкту з підготовки та проведення event, а структуру процесів event-менеджменту. Ю. Резерфорд Сільверс, сертифікованим фахівцем у сфері професійних event, розроблено фундаментальну модель ЕМВОК (Event Management Body of Knowledge), яка містить систематизований опис сфер знань з організації і проведення успішного і ефективного event [9]. Це сукупність знань із різних видів менеджменту: управління людськими ресурсами, адміністрування, фінансовий менеджмент, маркетинг-менеджмент, PR-менеджмент тощо. ЕМВОК є цілісним тривимірним каркасом, що дає змогу розглядати діяльність з організації і проведення event як сукупність окремих інтегрованих компонентів. Чотири ключові аспекти ЕМВОК формуються за етапами, процесами, цінностями та доменами знань. Домени знань та їх класів (або сфери управління) представляють собою групи завдань та функцій управління event в предметних сферах для вивчення, аналізу та застосування. Аналізування моделі життєвого циклу event, що використовується в сегменті знань з event-менеджменту дає змогу стверджувати, що п'ять етапів ЕМВОК сумісні з моделлю життєвого циклу згідно концепції Дж. Голдблатта.

Проведене порівняння, що ґрунтується на синтезі ключових ідей закордонних науковців та практиків, дало змогу розробити комплексний підхід до організації та проведення event, що реалізує модель життєвого циклу event згідно концепції Голдблатта та структуру бізнес-процесів і сфер знань ЕМВОК (табл. 3).

Таблиця 3 – Порівняння моделі Голдблатта і структури процесів ЕМВОК

Модель Дж. Голдблатта	ЕМВОК
Дослідження	Ініціювання
Розробка	
Планування	Планування
Координація	Реалізація / Проведення
Оцінювання	Закриття

Джерело: складено авторами на основі [9; 13]

Таким чином, підсумкові результати узгоджуються з гіпотезою дослідження щодо можливості створення інтегральної моделі управління процесами event.

В сучасних умовах вітчизняний event-менеджмент знаходиться на стадії розвитку. Загальний обсяг вітчизняного ринку event-менеджменту складає біля 20 млн. дол. США (до кризи – 30 млн. дол. США). Серед найпопулярніших events такі: «Таврійські ігри»; «Юморина»; Сорочинський ярмарок; «Чорноморські ігри»; «Печенізьке поле», Всеукраїнський фестиваль популярної і рок музики «Тарас Бульба»; «Червона рута»; Всеукраїнський молодіжний фестиваль «Перлини сезону»; «Середньовічний Хотин»; «Тера Героїка»; сучасне мистецтво; всеукраїнські та міжнародні виставки; Кубок УЄФА; концерти вітчизняних і закордонних виконавців тощо.

Як свідчить вітчизняна практика, є низка суттєвих невирішених проблем щодо ринку цього значущого напрямку сучасності, серед яких: відсутність цивілізованих умов та етики провадження бізнесу; відсутність на event-ринку платформи для налагодження комунікації стейкхолдерів; неготовність вітчизняних клієнтів до прийняття креативних рішень; відсутність вищих навчальних закладів, що випускають фахівців сфери event-менеджменту, як наслідок, недостатня кількість висококваліфікованих фахівців на ринку event-послуг. У сфері event-менеджменту також нерідко виникають проблеми в процесі реалізації event програм, зокрема, зниження купівельної спроможності потенційних event-клієнтів; нестача матеріальних цінностей для проведення високоякісних event; недостатня інформованість про event-ринок серед потенційних клієнтів та низький рівень популяризації event-послуг; некомпетентність менеджерів, непрофесійність працівників event-агентств; нерозвинена мережа підрядників тощо.

Попри наявні на сьогодні проблеми вітчизняного event-менеджменту мають місце також позитивні тенденції його розвитку. Серед них: зростання числа універсальних незалежних event-агентств, створення мереж; зацікавлення закордонних операторів до виходу на український ринок; підвищення якості event-послуг; створення програм щодо успішного ведення event-бізнесу.

При цьому варто враховувати, що на конкретні системні способи практичної актуалізації реалізації релаксаційного потенціалу event-менеджменту впливає зміст притаманної суспільству етнокультурної традиції щодо соціальної регламентації релаксаційних практик [1]. Мабуть без урахування такої обставини неможливо представити чіткі концептуальні уявлення щодо організації специфіки і способів залучення конструктивного і деструктивного компонентів для релаксаційного потенціалу реалізації event як дієвого інструменту просування товару або ж, як явища суспільного життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасні тенденції розвитку такого напрямку соціально-економічної діяльності, як event-менеджмент, знаходять своє безпосереднє представлення в практиці діяльності event-туризму, в межах якої здійснюється створення, планування, проведення та управління event. Event-

менеджмент є інноваційним інструментом в контексті досягнення ключових цілей туристичного підприємства на всіх етапах його функціонування. При цьому доцільно відзначити значення технологій event-менеджменту в формуванні корпоративної культури, культури знань, позитивного іміджу туристичного підприємства з метою отримання принципово нових конкурентних переваг в умовах становлення економіки, заснованої на знаннях.

Ефективний event-менеджмент є перспективною для України сферою діяльності, яку варто розвивати. Наша країна має багатий історико-культурний, природний, творчий потенціал для розвитку саме цього виду дозвілля. У цьому контексті пропонуємо низку скоординованих заходів щодо ефективного розвитку event-менеджменту, а саме: розробка програм вищої освіти за спеціальністю «Event-менеджер», що дасть змогу скоротити кількість непрофесійних працівників, спростить завдання початківцям, ініціативним менеджерам; підвищення професійного рівня і підготовки співробітників компаній, що діють в сфері event-менеджменту, до розробки та впровадження нових технічних і технологічних рішень; взаємодія між секторами забезпечення event приміщенням, обладнанням і транспортом, обслуговуючим персоналом, рекламною підтримкою, безпечними умовами для учасників і гостей, послугами торгівлі та громадського харчування; побудова команд і групової роботи, спрямованих на вдосконалення взаємодії між співробітниками різних підрозділів; ефективне використання управлінських технік і технологій; створення чесної тендерної системи задля уникнення корупції та руйнації ідей; зворотний зв'язок, що дає змогу оцінити роботу event-менеджера, його команди; дотримання міжнародних стандартів якості в сфері надання event-послуг; інтегрування сфер public relations та відповідальності event; імідж event-менеджера, як професіонала, впевненої в собі людини. Отже, ефективний розвиток event-менеджменту дасть змогу в разі збільшити продажі і підняти рейтинг підприємства, що є безсумнівною перевагою для туристичного підприємства, яке прагне до інноваційних змін та отримання ключових конкурентних переваг.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у розробці основних процесів event-менеджменту, які утворюють його сутність.

Список літератури

1. Ніколюк О. В., Дьяченко Ю. В., Савченко Т. В. Особливості розвитку івент-менеджменту в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 6. С. 98-103. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.6.98.
2. Пашкевич М. Ю. Культурно-дозвілєва діяльність у сучасному світі: монографія. Київ: Вид-во: Ліра-К, 2017. 328 с.
3. Поплавський М. М. Event-менеджмент у індустрії дозвілля. *Питання культурології*. 2017. Вип. 33. С. 186-197.
4. Ткаченко Т., Дупляк Т., Забалдіна Ю. Івент-індустрія та туризм у світовій економіці. 2020. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 4. С. 55-63.
5. Хальцбаур У., Йеттінгер Э., Кнаусе Б., Мозер Р., Целлер М. Event-менеджмент. М.: Эксмо, 2007. 384 с.
6. International tourist arrivals could fall by 20-30% in 2020. UN WTO, 2020. URL: <https://www.unwto.org/news/international-tourism-arrivals-could-fall-in-2020>. (дата звернення: 15.04.2021)
7. Cambridge Dictionary. 2013. URL: <https://dictionary.cambridge.org>. (дата звернення: 16.04.2021)
8. COVID-19: Resources for Airlines & Air Transport Professionals. IATA, 2020. URL: <https://www.iata.org/en/programs/covid-19-resources-guidelines/>. (дата звернення: 27.04.2021)
9. EMBOK Model. URL: <http://www.embok.org/index.php/embok-model>. (10.03.2021)
10. Event Academy. What is Event Management? 2012. URL: <https://eventacademy.com/news/what-isevent-management>. (дата звернення: 15.03.2021)

11. Eventbrite. The 10 Event Management Skills Event Managers Need. 2019. URL: <https://www.eventbrite.co.uk/blog/qualities-successful-event-managersds00>. (дата звернення: 14.04.2021)
12. Getz D. Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management*. 2008. 29 (3). P. 403-428.
13. Goldblatt J. *Creating and Sustaining a New World for Celebration*. 2014. 7th Edition. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc. 423 p.
14. Longman Dictionary of Contemporary English. 2015. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary>. (дата звернення: 27.04.2021)
15. Mykhailichenko H., Kravtsov S., Zabaldina Y. Planning of event portfolio for tourism destination in post quarantine period. *Bulletin Kyiv National University of Trade and Economics*. 2020. № 2. С. 36-47.
16. Ritchie B., Crouch G. A model of destination competitiveness / sustainability: *Brazilian perspectives*. 2010. URL: <https://www.scielo.br/pdf/rap/v44n5/v44n5a03.pdf>. (дата звернення: 17.04.2021)
17. Smith W. Professional Meeting Management: Comprehensive Strategies for Meetings, Conventions and Events (5th edition). *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 2008. Vol. 20. No. 2. P. 237-238.

References

1. Nikoliuk, O., Diachenko, Y. & Savchenko, T. (2021). Osoblyvosti rozvytku ivent-menedzhmentu v Ukrayini [Features of event management development in Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 6, 98-103 [in Ukrainian].
2. Pashkevich, M. Yu. (2017). *Kulturno-dozvillieva diialnist u suchasnomu sviti [Cultural and leisure activities in the modern world]*. Kyiv: Lyra-K [in Ukrainian].
3. Poplavskiy, M. M. (2017). Event-menedzhment u industriyi dozvillya [Event-management in the leisure industry]. *Pytannya kul'turolohiyi – Questions of culturology*, 33, 186-197 [in Ukrainian].
4. Tkachenko, T., Dupljak T., & Zabaldina, Ju. (2020). Ivent-industrija ta turyzm u svitovij ekonomici.[Event industry and tourism in the world economy]. *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo torgovelnno-ekonomichnogo universytetu – Bulletin Kyiv National University of Trade and Economics*, 4, 55-63 [in Ukrainian].
5. Halzbaur, W., Yettinger, E., & Knause, B. et al. (2007). *Event-menedzhment [Event Management]*. Moscow, Exmo. [in Russian].
6. International tourist arrivals could fall by 20-30% in 2020. UN WTO. (2020). *unwto.org*. Retrieved from <https://www.unwto.org/news/international-tourism-arrivals-could-fall-in-2020> [in English].
7. Cambridge Dictionary. (2013). *ictionary.cambridge.org*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org> [in English].
8. COVID-19: Resources for Airlines & Air Transport Professionals. IATA. (2020). *iata.org*. Retrieved from <https://www.iata.org/en/programs/covid-19-resources-guidelines/> [in English].
9. EMBOK Model. (n.d.). *embok.org*. Retrieved from <http://www.embok.org/index.php/embok-model> [in English].
10. Event Academy. What is Event Management? (2012). *eventacademy.com*. Retrieved from <https://eventacademy.com/news/what-isevent-management> [in English].
11. Eventbrite. The 10 Event Management Skills Event Managers Need. (2019). *eventbrite.co.uk*. Retrieved from <https://www.eventbrite.co.uk/blog/qualities-successful-event-managersds00> [in English].
12. Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management*, 29 (3), 403-428 [in English].
13. Goldblatt, J. (2014). *Creating and Sustaining a New World for Celebration*. (7th ed.). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
14. Longman Dictionary of Contemporary English. (2015). *Idoceanline.com*. Retrieved from <https://www.ldoceonline.com/dictionary> [in English].
15. Mykhailichenko, H., Kravtsov, S., & Zabaldina, Y. (2020). Planning of event portfolio for tourism destination in post quarantine period. *Bulletin Kyiv National University of Trade and Economics*, 2, 36-47 [in English].
16. Ritchie, B., & Crouch, G. (2010). A model of destination competitiveness / sustainability: Brazilian perspectives. *scielo.br*. Retrieved from <https://www.scielo.br/pdf/rap/v44n5/v44n5a03.pdf> [in English].
17. Smith, W. (2008). Professional Meeting Management: Comprehensive Strategies for Meetings, Conventions and Events. (5th edition). *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 20, 2, 237–238 [in English].

Liudmyla Maliuta, Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Roman Sherstiuk, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences)

Halyna Ostrovska, Associate Professor, Ph.D in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, Ternopil, Ukraine

Event Management in Tourism Industry

In a knowledge-based economy, the most important issues of modernity areas development – event management become especially relevant. Current trends in the development of such socio-economic activity areas as event management is directly represented in the practice of event tourism, within which the creation, planning, conduction and event management. In order to manage a modern system of event tourism, event management is called to summarize the existing experience, give practical recommendations taking into account the specifics of various events, as well as improving this system of relations. Event management becomes an innovative tool for achieving the goals of the organization at its all operation stages. It is also worthily to note the importance of using event management technologies in the formation of a positive organization image, corporate culture and increase its competitiveness in the market.

The article highlights the scientific approaches to the interpretation of the category "event management" according to certain criteria and characteristics. The author's definition of the categories essences "tourism industry" and "event management" is given. It is proved that event tourism is a fast-growing industry, which in recent years occupies a dominant position in the general classification of tourism. The potential of event management in the tourism industry is revealed. The system of organization and event-management carrying out in the world practice is investigated and recommendations concerning its application in Ukrainian realities are substantiated. The state of event management in Ukraine is analyzed and perspective directions of its development within the tourist business are outlined.

The practical significance of the obtained results is manifested in their usefulness for optimizing the event managers' work in the process of creating, planning, organizing and conducting events, as well as for improving and increasing the efficiency of existing technologies in the event organization field. In addition, they contribute to the clarification of "event management" concept in Ukrainian scientific community. Prospects for further research are to develop the basic processes of event management, which form its essence.

event management, event technologies, tourism industry, development, event tourism, tourist product

Одержано (Received) 26.04.2021

Прорецензовано (Reviewed) 05.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 630.(075.8)

JEL Classification: L83, M12

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).230-238](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).230-238)

В. А. Панченко, проф., д-р екон. наук

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

О. В. Черненко, канд. пед. наук

Кіровоградський інститут розвитку людини, м. Кропивницький, Україна

Організаційні аспекти менеджменту туристичної діяльності

У статті розглянуто особливості організаційних аспектів менеджменту туристичної діяльності. Представлено результати анкетування менеджерів туристичних операторів, на підставі чого виділено і класифіковано фактори зовнішнього та внутрішнього середовищ організації. Метою статті є з'ясування сутності функції туристичного менеджменту «організування туристичної діяльності», а також виявлення та характеристика факторів організаційного оточення туристичних підприємств. Виявлено, що туристичне підприємство в управлінській діяльності, орієнтується на фактори внутрішнього середовища (мікро-рівень: цілі та завдання; персонал туристичного підприємства; технологія надання послуг; організаційна структура; фінанси) та фактори зовнішнього середовища (мезо-рівень: конкуренти на ринку туристичних послуг; контролюючі державні установи; громадські організації та об'єднання; клієнти; бізнес-партнери. макро-рівень: кон'юнктура туристичного ринку; законодавство України, яке регулює туристичну діяльність; економічна політика в державі; рішення та діяння місцевих органів влади; транспортна інфраструктура; екологія та рекреаційні ресурси; мода, сучасні тренди).

менеджмент, фактор, організація, зовнішнє середовище, внутрішнє середовище, туристичне підприємство, туризм

© В. А. Панченко, О. В. Черненко, 2021

В. А. Панченко, проф., д-р екон. наук

Центральный государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко, г. Кропивницкий, Украина

А. В. Черненко, канд. пед. наук

Кировоградский институт развития человека, г. Кропивницкий, Украина

Организационные аспекты менеджмента туристической деятельности

В статье рассмотрены особенности организационных аспектов менеджмента туристической деятельности. Представлены результаты анкетирования менеджеров туристических операторов, на основании чего выделены и классифицированы факторы внешней и внутренней среды организации. Целью статьи является выяснение сущности функции туристического менеджмента «организации туристической деятельности», а также выявление и характеристика факторов организационного окружения туристических предприятий. Выявлено, что туристическое предприятие в управленческой деятельности, ориентируется на факторы внутренней среды (микро-уровень: цели и задачи; персонал туристического предприятия, технология предоставления услуг; организационная структура; финансы) и факторы внешней среды (мезо-уровень: конкуренты на рынке туристических услуг; контролирующие государственные учреждения общественные организации и объединения; клиенты, бизнес-партнеры. макро- уровне: конъюнктура туристического рынка; законодательство Украины, регулирующее туристическую деятельность; экономическая политика в государстве, решения и действия местных органов власти; транспортная инфраструктура, экология и рекреационные ресурсы; мода, современные тренды).

менеджмент, фактор, организация, внешняя среда, внутренняя среда, туристическое предприятие, туризм

Постановка проблеми. Формування сучасних технологій управління підприємством туристичної індустрії, що спрямовані на вирішення актуальних питань, пов'язаних з організацією стратегії управління туристичним підприємством, вимагає врахування безлічі факторів: від посиленої конкурентної боротьби, невизначеного й динамічного зовнішнього середовища до різноманітних внутрішніх факторів [7, с. 142]. Проте, на бізнес впливає організаційне середовище, яким необхідно управляти керівникам всіх рівнів, для того щоб реалізовувати єдину стратегію. Саме аналізу та характеристиці внутрішніх та зовнішніх факторів організації присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню внутрішнього середовища організації відводиться значне місце в наукових працях таких авторів: О. Д. Король [3], Н. Є. Кудла [4], Г. В. Осовської, В. В. Ровенської [5], І. В. Саух [6], Л. В. Скрипник [7], В. І. Стадник, Ф. І. Хміля та ін. Вивчення особливостей зовнішнього та внутрішнього середовища туристично-рекреаційного комплексу України вивчали такі науковці як: М. К. Ашинова, М. І. Біліщук [1], І. М. Дрогобицький, О. В. Лихоманкова, М. І. Кабушкін, О. І. Кейван [2], Т. В. Цвігун [8], Л. О. Шпак [10] та ін. Проте, поза увагою дослідників залишилися організаційні аспекти менеджменту туристичної діяльності, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок щодо вирішення цієї проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності функції туристичного менеджменту «організування туристичної діяльності», а також виявлення та характеристика факторів організаційного оточення туристичних підприємств.

При проведенні дослідження організаційних аспектів менеджменту туристичної діяльності використовувалися наступні загально-наукові методи: спостереження, анкетування (тести для менеджерів туристичних компаній міста Кропивницького), порівняння, аналогій, графо-аналітичний.

Виклад основного матеріалу. В Україні туристичний бізнес є одним з найбільш швидкозростаючих і динамічних секторів національної економіки, що формує грошові потоки, інвестиції, створює конкурентоспроможний туристичний продукт. Задовольнити туристичні потреби споживачів, є неможливим без ефективного

управління, що досягається завдяки залучення інформаційних технологій, маркетингу, автоматизованих систем виробництва туристичних послуг, що відкриває нові можливості та перспективи розвитку бізнесу [3, с. 228].

З економічного погляду, туризм – це окрема галузь економіки, діяльність якої спрямована на надання та реалізацію послуг і товарів для задоволення матеріальних і духовних потреб туристів. Туристична індустрія забезпечує туриста всім необхідним: транспортом, засобами розміщення та харчування, культурно-побутовими послугами, сувенірами, розважальними заходами тощо [3, с. 7-8].

Туризм, як окрема система, має такі особливості: висока чутливість до змін зовнішнього середовища; високий рівень конкуренції в галузі, динамічність, недоцільність застосування «далекоглядних» стратегій у чистому вигляді, недостатність інформаційного забезпечення для застосування традиційних західних моделей та матричних методів розробки стратегії; розрив у часі між придбанням послуги та її споживанням; значна кількість посередників; сезонні коливання попиту, неочікувана зміна зовнішнього середовища під впливом циклічності, глобалізації, політичних рішень окремих країн тощо [6, с. 32].

Туристичне підприємство є підприємницькою структурою, основним видом діяльності якої є організація туристичних подорожей і перебування туристів в пунктах призначення [2].

В. В. Ровенська та Н. С. Шишкова вказують, що управління в туризмі, як і в будь-якій іншій сфері діяльності, здійснюється за розподілом на окремі функції, які зосереджені в трьох основних групах: 1) загальне управління (встановлення нормативних вимог та політики управління, політики інновацій, планування, організація роботи, мотивація, координація, контроль, відповідальність); 2) управління структурою підприємства (його створення, предмет діяльності, правові форми, зв'язки з іншими підприємствами, територіальні питання, організація, реконструкція, ліквідація); 3) конкретні галузі управління (маркетинг, інновації, виробництво, кадри, фінанси, основні фонди) [5, с. 255].

Варто підкреслити, що здійснення ефективного управління організаційною структурою туристичного підприємства є неможливим без вивчення організаційного оточення, яке обумовлене специфікою ринку туристичних послуг.

На нашу думку, організаційна структура управління туристичним підприємством – являє собою чітко упорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів (відділів, служб, робочих груп, окремих працівників), що взаємодіють між собою через стійкі інформаційні та трудові відносини, які всі разом забезпечують ефективне функціонування і динамічний розвиток організації як єдиної соціально-виробничої системи.

Елементами організаційної структури туристичного підприємства можуть бути як окремі працівники, служби так і рівні апарату управління, а взаємозв'язки між ними підтримуються через горизонтальний і вертикальний механізм координації.

Наше дослідження показало, що в залежності від того, яка чисельність персоналу та як саме організовано працю і рівні менеджменту, розрізняють такі різновиди організаційних структур управління в туристичному бізнесі: лінійна, функціональна, лінійно-функціональна, дивізійна, лінійно-штабна, матрична тощо.

Виходячи з цього, при вивченні структур управління, наступним кроком нашого дослідження була характеристика типового організаційного оточення туристичних операторів. З цією метою нами було розроблено анкету для проведення PEST-аналізу, яка містила 20 запитань та 4 варіанти відповідей.

Об'єктами дослідження слугували туристичні оператори міста Кропивницького, Кіровоградської області України, а саме: «БЕСТ-ТУР», «ACCENT», «CORAL

TREVEL», «GRAND TOUR», «АБИАТУР ЄЛІСАБЕТ», «KSAMIL TRAVEL», «OLGA-TRAVEL», «RAIDO TOUR», «RIVIERA», «АКИТА-ТУР».

У результаті анкетування 25 керівників, задіяних у туристичному бізнесі, нами встановлено, що на господарську діяльність туристичного підприємства впливають різні фактори, які можуть привести до прибутків або збитків в майбутньому. Тому, менеджерам необхідно виявляти та аналізувати фактори організаційного оточення туристичного підприємства.

Чинники впливу на підприємство – це рушійні сили, які позначаються на виробничо-господарській діяльності організації й забезпечують відповідний рівень отриманих результатів [4].

На нашу думку, фактори організаційного оточення туристичних підприємств можна охарактеризувати як дію специфічних соціально-економічних, природно-кліматичних, технічних та організаційних процесів регіонів держави, що впливають на бізнес туристичного оператора.

На основі відповідей респондентів, а також аналізу наукових праць з менеджменту [1; 4; 8; 10], нами виявлено фактори організаційного оточення туристичних підприємств на ринку туристичних послуг (табл. 1).

Таблиця 1 – Фактори організаційного оточення туристичних підприємств

Фактори внутрішнього середовища	Фактори зовнішнього середовища	
	Мікро-рівень	Мезо-рівень
1. Цілі та завдання (стратегія туристичного бізнесу); 2. Персонал туристичного підприємства; 3. Технологія надання туристичних та оздоровчих послуг; 4. Організаційна структура управління туристичним підприємством; 5. Фінанси (вхідні та вихідні грошові потоки).	1. Конкуренти на ринку туристичних послуг; 2. Контролюючі державні установи (податкова інспекція, служба статистики, служба пожежної безпеки тощо); 3. Громадські організації та об'єднання (асоціації туристів, служба захисту прав споживачів тощо); 4. Клієнти (покупці туристичних послуг); 5. Бізнес-партнери, постачальники товарів і послуг, які допомагають надавати послуги туроператорам (готелі, ресторани, санаторії, банки, страхові компанії, перевізники тощо).	1. Кон'юнктура туристичного ринку; 2. Законодавство України, яке регулює туристичну діяльність; 3. Економічна політика в державі; 4. Рішення та діяння місцевих органів влади; 5. Транспортна інфраструктура; 6. Екологія та рекреаційні ресурси; 7. Мода, сучасні тренди.

Продовження таблиці 1

Характеристика та особливі риси			
Діють безпосередньо. Перебувають під повним і постійним контролем менеджерів. Піддаються плану-ванню, змінам і прогнозуванню.	Діють прямо або опосередковано. Частково перебувають під контролем у менеджерів. Можна спрогнозувати їхній вплив на бізнес. Доцільно розробити дії для захисту бізнесу та економічної контракти.	Діють опосередковано, мають як позитивний так і негативний вплив на діючий бізнес. Спрогнозувати складно. Необхідно постійно пристосовуватися, щоб «вижити» на ринку.	

Джерело: розроблено на основі [1; 4; 8; 10]

Варто уточнити, що адаптація туристичного оператора до мінливих умов ринкового середовища є можливою завдяки інноваційного підходу у туризмі, суть якого полягає у створенні нових та удосконаленні існуючих послуг, розширення асортименту та стандартів якості, освоєнні нових ринків, активному впровадженні сучасних інформаційно-комунікативних технологій, застосування нових форм і методів управління персоналом. Це дозволяє побудувати дієву організаційну структуру управління, у формі моделі.

У класичному вигляді модель функціонування туристичного підприємства у може бути зображена у вигляді логічної схеми (рис. 1).

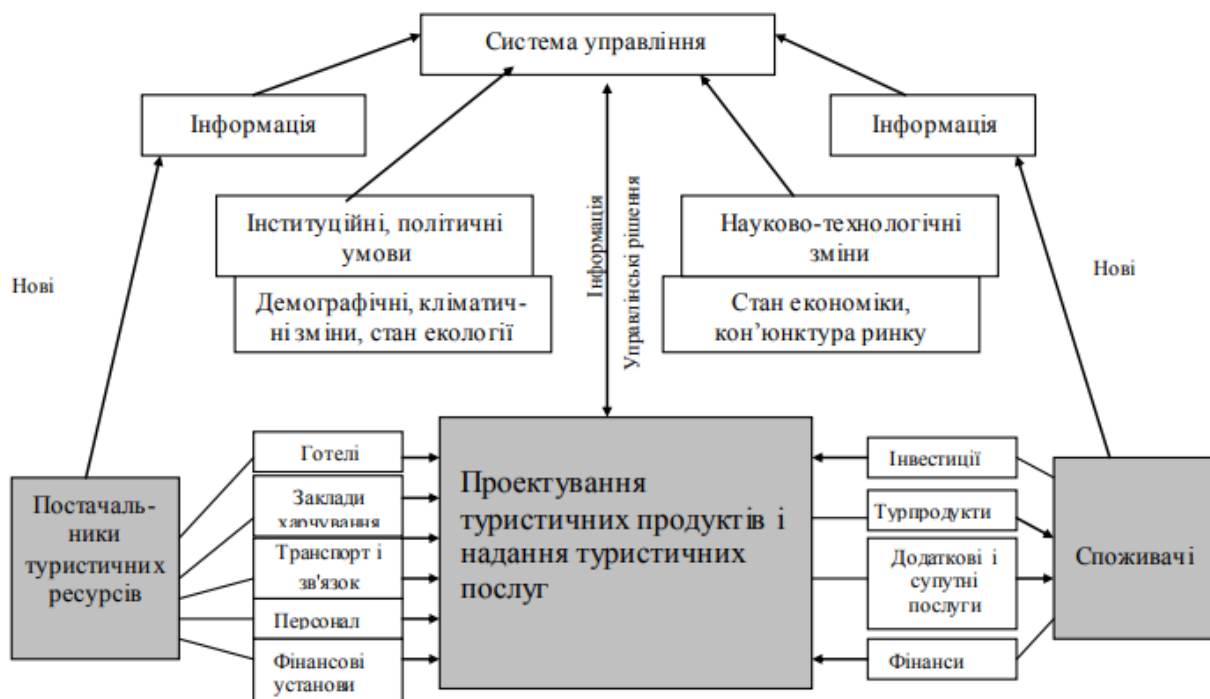

Рисунок 1 – Модель функціонування туристичної організації

Джерело: https://msn.khnu.km.ua/pluginfile.php/298081/mod_resource/content/1/Тема_2.PDF

Як ми бачимо зі рисунку 1, менеджери враховують фактори внутрішнього та зовнішнього організаційного середовища. Так, туристичне підприємство при здійсненні господарської діяльності, по-перше, орієнтується на інформацію щодо динаміки ринку туристичних послуг у даний сезон пори року, враховує ринкову кон'юнктуру

(співвідношення попиту і пропозиції на ринку надання туристичних та оздоровчих послуг), умови законодавчого та економічного регулювання туристичної діяльності в країні, стан екології, наявну транспортну інфраструктуру та інші фактори зовнішнього середовища. По-друге, менеджери оцінюють фактори внутрішнього організаційного середовища, зокрема: наявний персонал; технологія надання туристичних та оздоровчих послуг; структура управління туристичним підприємством; фінансові ресурси, які допомагають визначити цілі та розробити ефективну стратегію туристичного бізнесу. Все це дозволяє менеджерам вибрати і об'єднати ресурси, що найбільш повно відповідають стандартам надання туристичних послуг. Від якості та асортименту наданих туристичних послуг споживачам залежатимуть доходи туристичного підприємства та перспективи подальшого розвитку.

Дослідники М. І. Біліщук та І. В. Калачова до організаційної функції системи управління туристичного підприємства відносять: створення координаційної ради, розподіл обов'язків, повноважень та відповідальності між учасниками, організація зустрічей, формування проблем розвитку, проектування організаційної структури, розробка структури управління [1].

Підвищення ефективності туристичного комплексу є основною метою розвитку галузі, узагальнення результатів аналізу факторів ефективності туристичного бізнесу дозволило обґрунтувати принципи ефективної діяльності підприємств туристичного комплексу, які полягають у такому: зумовленості системи використання людських ресурсів для цілей підприємства; первинності системи використання людських ресурсів; економічності; прогресивності обслуговування; продуктивності; прибутковості; комплексності; перспективності; оптимального співвідношення освітніх орієнтацій; науковості; прозорості; дотримання оптимальної стратегії [9, с. 84].

Серед системних проблем розвитку туристичної та рекреаційної сфери в Україні можна назвати такі:

- якість транспортного обслуговування дозволяє зробити висновок про те, що рівень комфорту й обслуговування сильно відстає від закордонного, і це є суттєвим негативним фактором розвитку туристичної галузі нашої країни;
- істотним недоліком вітчизняних готельних підприємств є низька культура обслуговування, високі ціни за проживання та недосконалий сервіс;
- спеціальна інфраструктура туристичного комплексу в частині житлово-комунального комплексу туристичних організацій теж має ряд недоліків, що виражається в частих перебоях води, недостатній кількості каналізаційних потужностей, глибоководних випусках і наявності незаконних звалищ;
- аналіз кадрового потенціалу туристичних організацій свідчить, що працівники здебільшого не мають вищої спеціальної освіти, отже, зростання туристичних послуг вимагає збільшення кваліфікованих кадрів для задоволення попиту споживачів [9, с. 83].

Можна погодитися із думкою науковців Л. В. Скрипник, та Н. В. Корнілової, що для вдосконалення технології управління на туристичному підприємстві необхідно звернути увагу на внутрішні та зовнішні чинники, які впливають на діяльність туристичної фірми, провести аналіз сильних і слабких сторін, можливостей і загроз, для того, щоб посилити вплив позитивних чинників і послабити або нівелювати вплив негативних. Особливо актуальним для посилення ефективності управління є залучення працівників до процесу управління, що забезпечить задоволення їх власних потреб і суттєво відзначиться на якості обслуговування клієнтів [7, с. 144].

Отже, управління туристичним підприємством, характеризується високим ступенем невизначеності, що зумовлює необхідність менеджерів пристосовуватися до

факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. У зв'язку із цим досягти, менеджерам досягнути високих результатів господарської діяльності в туристичному бізнесі можливо лише за умови прогнозування, аналізування, врахування динаміки організаційних факторів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виявлено, що туристичне підприємство в управлінській діяльності, орієнтується на фактори внутрішнього середовища (мікро-рівень: цілі та завдання; персонал туристичного підприємства; технологія надання послуг; організаційна структура; фінанси) та фактори зовнішнього середовища (мезо-рівень: конкуренти на ринку туристичних послуг; контролюючі державні установи; громадські організації та об'єднання; клієнти; бізнес-партнери. макро-рівень: кон'юнктура туристичного ринку; законодавство України, яке регулює туристичну діяльність; економічна політика в державі; рішення та діяння місцевих органів влади; транспортна інфраструктура; екологія та рекреаційні ресурси; мода, сучасні тренди).

Зовнішнє середовище дає туристичним операторам інформацію щодо динаміки ринку туристичних послуг, умови законодавчого та економічного регулювання, стан екології, наявну транспортну інфраструктуру тощо.

Внутрішнє середовище дає туристичним операторам інформацію щодо: наявного персоналу; технології надання туристичних та оздоровчих послуг; структури управління туристичним підприємством; фінансових ресурсів, все це допомагає визначити цілі та розробити ефективну стратегію ведення туристичного бізнесу.

Серед проблем розвитку туристичного бізнесу в Україні можна назвати такі основні: низька якість вітчизняного транспортного обслуговування, низька культура обслуговування туристів, високі ціни за проживання в готелях, дороге харчування, вузький асортимент туристичних послуг та недосконалий сервіс, застаріла інфраструктура туристичного комплексу в частині житлово-комунального комплексу туристичних організацій, необхідність істотного збільшення кваліфікованих кадрів туристичних операторів для задоволення попиту споживачів.

Разом із тим, туристичний вітчизняний бізнес є комерційно привабливим і потребує значних інвестицій для свого розвитку.

Перспективами подальших наукових розвідок може бути вивчення організаційних структур та технології менеджменту турсервісів України.

Список літератури

1. Білішук М. І., Калачова І. В. Фактори зовнішнього і внутрішнього середовища, які впливають на управління економічним розвитком туристичного кластеру. *Матеріали конференції: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція: «Рекреаційно-туристичний потенціал регіонів України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку»*. URL: <https://turizmlir101.wordpress.com/2017/04/02/фактори-зовнішнього-і-внутрішнього-с/> (дата звернення: 10.05.2021).
2. Кейван О. І. Особливості впливу зовнішнього середовища на ефективність функціонування туристичного підприємства. *Моделювання регіональної економіки*. 2012. № 1. С. 68–79.
3. Король О. Д., Крачило М. П. Менеджмент туризму. *Навчальний посібник*. Київ. Знання. 2009. 248 с. (Вища освіта XXI століття).
4. Кудла Н. С. Менеджмент туристичного підприємства. Підручник. Київ. Знання. 2012. 343 с.
5. Ровенська В. В., Шишкова Н. С., Особливості управління персоналом у туристичній галузі України. *Приазовський економічний вісник*. Випуск 3 (14). 2019. С. 222–229.
6. Саух І. В. Методичний підхід до стратегічного аналізу макросередовища туристичних підприємств. *EUROPEAN COOPERATION*. Vol. 5 (24). 2017. Р. 30–39.

7. Скрипник Л. В., Корнілова Н. В. Удосконалення технології управління туристичним підприємством (на прикладі туристичних компаній Черкащини). *БізнесІнформ*. № 12. 2012. С. 142–144.
8. Цвігун Т. В. Формування основних факторів внутрішнього середовища організації. *Вісник Хмельницького національного університету*. № 4. 2020. Том 1. С. 200–203.
9. Шаповал В. М., Герасименко Т. В. Фактори та принципи підвищення ефективності діяльності підприємств туристичного комплексу. *Економічний вісник*. № 3. 2016. С. 79–86.
10. Шпак Л. О., Аналіз зовнішнього середовища та структури туристично-рекреаційного комплексу України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 24. С. 21–25.

References

1. Bilishchuk, M. I., & Kalachova, I. V. (2021). Faktory zovnishnoho i vnutrishnoho seredovyscha, yaki vplyvaiut na upravlinnia ekonomichnym rozvytkom turystychnoho klasteru [Factors of external and internal environment that affect the management of economic development of the tourism cluster]. *Recreational and tourist potential of the regions of Ukraine: current status, problems and prospects for development: I Vseukrains'ka naukovo-praktychna internet-konferentsiia (30–31 bereznia 2017 r.) – I All-Ukrainian scientific-practical Internet Conference (pp. 55-58)*. Retrieved from <https://turizmlirol.wordpress.com/2017/04/02/factors-of-external-and-internal-s/> [in Ukrainian].
2. Keivan, O. I. (2012). Osoblyvosti vplyvu zovnishnoho seredovyscha na efektyvnist funktsionuvannia turystychnoho pidpriemstva [Features of the external environment on the efficiency of the tourist enterprise]. *Modeliuvannia rehional'noi ekonomiky – Modeling of the regional economy. № 1, 68–79* [in Ukrainian].
3. King, O. D., & Krachilo, M. P. (2009). *Menedzhment turyzmu [Tourism Management]*. Kiev: Knowledge [in Ukrainian].
4. Kudla, N. E. (2012). *Menedzhment turystychnoho pidpriemstva [Management of a tourist enterprise]*. Kiev: Knowledge [in Ukrainian].
5. Rivne, V. V., & Shishkova, N. S. (2019). Osoblyvosti upravlinnia personalom u turystychnii haluzi Ukrainy [Features of personnel management in the tourism industry of Ukraine]. *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk – Priazovsky Economic Bulletin, Issue 3 (14), 222–229* [in Ukrainian].
6. Saukh, I. V. (2017). Metodychnyi pidkhid do stratehichnoho analizu makrosередovyscha turystychnykh pidpriemstv [Methodical approach to the strategic analysis of the macroenvironment of tourist enterprises]. *EUROPEAN COOPERATION, Vol. 5 (24), 30–39* [in Poland].
7. Skrypnyk, L. V., & Kornilova, N. V. (2012). Udoshkonalennia tekhnolohii upravlinnia turystychnym pidpriemstvom (na prykladi turystychnykh kompanii Cherkashchyny) [Improving the technology of tourist enterprise management (on the example of tourist companies of Cherkasy region)]. *BiznesInform – BusinessInform, 12, 142–144* [in Ukrainian].
8. Tsvigun, T. V. (2020). Formuvannia osnovnykh faktoriv vnutrishnoho seredovyscha orhanizatsii [Formation of the main factors of the internal environment of the organization]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University, 4, Vol. 1, 200–203* [in Ukrainian].
9. Shapoval, V. M., Gerasimenko, T. V. (2016). Faktory ta pryntsyipy pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstv turystychnoho kompleksu [Factors and principles of improving the efficiency of enterprises of the tourist complex]. *Ekonomichnyj visnyk – Economic Bulletin, 3, 79–86* [in Ukrainian].
10. Shpak, L. O. (2015). Analiz zovnishnoho seredovyscha ta struktury turystychnorekreaciinoho kompleksu Ukrainy [Analysis of the external environment and structure of the tourist and recreational complex of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 24, 21–25* [in Ukrainian].

Vladimir Panchenko, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences)

Central Ukrainian State Pedagogical University named after Vladimir Vynnychenko, Kropyvnytskyi, Ukraine

Alexander Chernenko, PhD in Pedagogicals (Candidate of Pedagogical Sciences)

Kirovograd Institute of Human Development, Kropyvnytskyi, Ukraine

Organizational Aspects of Tourist Activity Management

The article considers the features of organizational aspects of tourism management. The results of the survey of managers of tour operators are presented, on the basis of which the factors of external and internal environments of the organization are selected and classified.

The purpose of the article is to clarify the essence of the function of tourism management "organization of tourism activities", as well as to identify and characterize the factors of the organizational environment of tourism enterprises.

It is revealed that the tourist enterprise in the management activity, focuses on the factors of the internal environment (micro-level: goals and objectives; staff of the tourist enterprise; service technology; organizational structure; finance) and environmental factors (meso-level: competitors in the tourist services market); controlling government agencies; public organizations and associations; clients; business partners. ; ecology and recreational resources; fashion, modern trends).

The external environment provides tour operators with information on the dynamics of the market of tourist services, the conditions of legislative and economic regulation, the state of the environment, the existing transport infrastructure and more. The internal environment provides tour operators with information on: available staff; technologies for providing tourist and health services; management structures of the tourist enterprise; financial resources, all this helps to define goals and develop an effective strategy for tourism business.

management, factor, organization, external environment, internal environment, tourist enterprise, tourism

Одержано (Received) 14.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 19.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 330.341.1:005.21

JEL Classification: M13; M11

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).238-246](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).238-246)

А. М. Ткаченко, проф., д-р екон. наук.

Д. Д. Плинокос, доц., канд. екон. наук

Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, Україна

Дизайн-мислення, як нова парадигма розвитку стартапу

В статті досліджені умови та особливості формування ідеї для розроблення сучасного продукту, нової технології або нового вектору розвитку підприємницької діяльності на платформі дизайн-мислення. Доведено, що реалізація бізнес ідей створює для суб'єктів підприємництва додаткові можливості. Цей процес починається з конкретної проблеми – завдання для дизайн мислення. Вирішення цієї задачі дозволить задовільнити потреби споживачів, вирішити їх проблему та створити новий, унікальний продукт, що користується попитом. Розвиток стартапів, бізнес організацій, роботи підприємств за таким принципом надасть значні переваги та дозволить бути більш успішними та конкурентоздатними.

стартап, дизайн-мислення, емпатія, інноваційні бізнес-ідеї, брейнстормінг, скетчінг, майндмеппінг

А. М.Ткаченко, проф., д-р екон. наук

Д. Д.Плинокос, доц., канд. екон. наук

Національний університет «Запорізька політехніка», г. Запоріжжя, Україна

Дизайн-мышление, как новая парадигма развития стартапа

В статье исследованы условия и особенности формирования идеи для разработки современного продукта, современной технологии или нового вектора развития предпринимательской деятельности на платформе дизайн-мышления. Доказано, что реализация бизнес идей создает для субъектов предпринимательства дополнительные возможности. Этот процесс начинается с конкретной проблемы - задачи для дизайн мышления. Решение этой задачи позволит удовлетворить потребности покупателей, решить их проблему и создать новый, уникальный продукт, пользующийся спросом. Развитие стартапов, бизнес организаций, работы предприятий по такому принципу предоставит значительные преимущества и позволит быть более успешными и конкурентоспособными.

стартап, дизайн-мышления, эмпатия, инновационные бизнес-идеи, брейнсторминг, скетчинга, майндмэппинг

Постановка проблеми. Будь-який стартап починається з формування ідеї. Це повинна бути не просто ідея, а ідея котра може певною мірою змінити світ, перетворити життя людей на краще. Модерна ідея – це, насамперед, розроблення сучасного продукту, модерної технології або бодай нового вектору розвитку підприємницької діяльності.

Усяка ідея починається з окреслення проблеми, котру варто розв'язати. Зазвичай є більш термінові проблемні питання, є оттакі, що вимагають, першорядного вивчення, але є такі котрі імовірно і потрібно вирішити за допомогою ідеї, ідеї котра може перетворити все на краще.

Фактично ми говоримо про задоволення потреб людини. «Економічна потреба виступає як передумова і внутрішній спонукальний мотив розвитку матеріального і духовного виробництва, задоволення потреби відбувається у споживанні, яке відтворює і створює потребу»[1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань щодо використання інноваційних підходів до запровадження ефективних форм бізнесу, зокрема процесу формування ідей стартапів, формуванню маркетингової стратегії та управління стартап-проектами, присвячені роботи таких вчених: О.А. Гавриш [11], І.І. Горват-Янушевської [7], В.В. Іванової [3], О.Є. Кофанов [4], Л.О. Лігоненко [5], Т.С. Попова [7] та інші. Так, зокрема, Іванова В.В. розглядала роль дизайн-мислення в освіті, Попова Т.С. та Горват-Янушевська І.І. розглядали питання емпатії у взаємодії з клієнтами, Кофанов О.Є. розглядав питання сутності стартапів та маркетингової стратегії стартап-проектів, а Гавриш О.А. досліджував питання управління стартапами.

Виходячи з існуючої проблематики організації бізнесу, розвитку підприємництва та особливо створення стартап-проектів в Україні, вимагає уточнення питання про особливості розвитку стартапів на основі нового підходу - дизайн-мислення. Використання сучасних інструментів та нових підходів для організації бізнесу дозволить знайти не тільки ефективні шляхи розвитку бізнесу, алей надасть практичну базу для використання дизайн-мислення в управлінні містами або навіть в державному управлінні. Потребує дослідження та додаткового уточнення питання застосування дизайн-мислення в роботі підприємств, використання інноваційних підходів для організації як нових форм бізнесу, так і покращення існуючих взаємовідносин та бізнес-процесів.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні умов та особливостей формування ідеї для розроблення сучасного продукту, модерної технології або нового вектору розвитку підприємницької діяльності на платформі дизайн-мислення.

Виклад основного матеріалу. Обов'язковою умовою розвитку економічної системи країни є розвиток підприємництва. В ході політичної переорієнтації нашої країни відбуваються зміни в економіці перш за все за рахунок запровадження нових ідей. Безумовно ці зміни потребують просування більш конкурентоспроможної продукції створеної з використанням інноваційних підходів тобто має місце реалізація стартапу.

Науковці поділяють стартапи за вимогами, на задоволення яких вони орієнтовані:

- стартапи котрі націлені на задоволення потреб фізичних осіб;
- стартапи котрі націлені на задоволення потреб юридичних осіб;
- стартапи котрі націлені на задоволення технічних потреб на наявного ринку;
- стартапи котрі націлені на задоволення технічних потреб на новому ринку

[6];

В академічному словнику зазначено, що проблема - це складне теоретичне або практичне питання, котре потребує розв'язання чи вивчення питання.

Проблема номер один — питання, що має найважливіше життєве значення і потребує якнайшвидшого розв'язання. При організації стартапу варто сконцентруватись саме на проблемі номер один. Як правило ця проблема згуртовує інтереси окремих людей та суспільства в цілому. Вирішення саме цієї проблеми має практичне значення для певного регіону, країни або навіть цілого світу [8].

Перше, на чому ви повинні сфокусуватися на початковій стадії стартапу, – це розпізнавання і чітке формування ідеї. Це може здатися тривіальним, однак, це дуже важливий крок. Коли є розуміння, який аспект ситуації необхідно розплутати і вирішити, то є готовність розуміння сутності проблеми, а рішення похідної задачі. Іншими словами, ми повинні досліджувати ситуацію, звертаючи першочергову увагу на суть проблеми, а не на її симптоми. Для визначення суті проблеми варто володіти всією необхідною інформацією. Чим більший масив інформації у розпорядженні, тим більша вірогідність, що суть даної проблеми буде визначена вірно. За твердженням авторів підручника зі стратегічного маркетингу, - причиною наших неприємностей, як правило, не є якісь невідомі нам речі, а речі, які нам здаються відомими, але насправді вони не є такими [9].

Для розуміння реальної проблеми та її причин можна використовувати безліч методів. Одним з них є метод аналізу кореневих причин (root cause analysis), що представляє собою семантичний спосіб знаходження причин, що лежать в основі проблеми, що розглядається або її прояви. Спосіб виявлення кореневих причин залежить від випадку, іноді просто потрібно запитати людей, які безпосередньо займаються цією справою, що вони вважають кореневими причинами.

Окрім того варто проаналізувати проблему. Аналіз проблеми полягає в тому, щоб отримати краще розуміння проблеми до початку роботи з нею. Навіть на стадії формулювання проблеми можуть виникнути питання пов'язанні з тим, як деякі люди сприймають її, розуміють та бачать її вирішення.

Девід А. Уїттен (David A. Whetten), визначив, що ефективно вирішення проблем передбачає використання системного і логічного підходу і включає, щонайменше, чотири етапи:

1. Визначення проблеми:
 - відокремте факти від думок;
 - виявите основоположні причини;
 - залучіть всіх хто володіє інформацією;
 - розгляньте проблему всебічно;
 - виявите порушені норми, стандарти;
 - визначте, чия це проблема.
2. Розробка альтернативних рішень:
 - відкладіть оцінку альтернатив;
 - упевніться, що всі залучені люди генерують альтернативи;
 - визначте альтернативи, які відповідають поставленим цілям;
 - встановіть як короткострокові, так і довгострокові альтернативи;
 - зв'яжіть одну альтернативу з іншими;
 - встановіть альтернативи, які дійсно вирішують проблему.
3. Оцінка альтернативних рішень і вибір рішення:
 - оцінюйте рішення системно;
 - оцінюйте з позиції критеріїв оптимальності;
 - співвідносите рішення з кінцевими цілями;

- визначте як основний, так і додаткові ефекти;
 - чітко сформулюйте обраний варіант рішення.
4. Реалізація рішення:
- реалізуйте рішення в потрібний час і в заданій послідовності;
 - забезпечте можливості зворотного зв'язку;
 - заручитися підтримкою зацікавлених сторін;
 - створіть надійну систему моніторингу;
 - оцініть ефект від вирішення проблеми[15].

Принципово новим підходом до вирішення проблеми є дизайн-мислення. Дизайн-мислення – це метод створення продуктів та послуг, що орієнтовані на людину. Він являє собою процес, під час якого дослідники намагаються зрозуміти користувача та його проблеми, роблять та перевіряють припущення, змінюють постановку проблеми та намагаються знайти альтернативні стратегії та рішення.

Один з можливих методів роботи з використанням дизайн мислення - "How Might We". Метод "Як Ми можемо" (від англ. "How Might We" - НМВ) є важливим інструментом дизайн-мислення. В Google цей метод використовується для виявлення можливостей під час бліц-доповідей. Поки ваша команда слухає доповідь, вона, задаючи питання "Як ми можемо ..." може загострити увагу на якихось основних ідеях і проблемних моментах. Такий спосіб створює фундамент для вирішення проблем. Перед початком бліц-доповідей дуже важливо донести до вашої команди як працює НМВ. Кожне слово у фразі "Як Ми можемо" направляє членів команди в правильний образ мислення: "Як" підказує, що відповідь знаходиться всередині. "Ми" нагадує, що Дизайн мислення – цекомандна робота і будується на ідеях кожного його члена. "Можемо" дає членам команди розуміння, що їх посил в картці НМВ може працювати, а може не працювати, і обидва випадки – це нормальна ситуація. Виклики – це часто масковані можливості. Метод "Як ми можемо" створює атмосферу для інноваційних рішень, переосмислюючи відомі проблеми, що оточують ваш товар, послугу чи ініціативу. Визначивши виклики дизайну за експертних інтерв'ю та досліджень користувачів ви готові перетворити ці твердження на амбіційні запитання, що створюють приємний простір для мислення «нестандартно». Починати варто із виявлення та викладу зібраних уявлень чи проблемних ситуацій.

Дизайн-мислення – це також напрям думок, світогляд, який дозволяє людині вірити, що вона здатна робити зміни та створювати інновації. Дизайн-мислення допомагає перетворити складні завдання в можливості дизайну – створення речей та процесів.

В Україні науковці розглядають дизайн-мислення, як нову парадигму розвитку стартапу, інноваційної компанії або навіть держави в цілому. Так Лігоненко Л.О. дає таке узагальнююче визначення дизайн мислення – це інструмент розробки такого продукту (товару, послуги), який задовольнятиме потреби споживачів, оскільки розробляється на основі проведення глибинного дослідження їх побажань і синергії з наявними ресурсами компанії [5].

Іванова В.В. наголошує, що основою дизайн-мислення є емпатія та здатність формувати в уявленні схематичні образи для подальшого виявлення закономірностей та генерування ідей з емоційним і функціональним наповненням. «Дизайн-мислення здійснюється через процес накопичення ідей, нестереотипне мислення, прийняття ризикованих рішень на ранніх стадіях проектування, усунення страху зазнати невдачі, глибоке розуміння споживачів (їхніх цілей, поведінки та схильностей), тестування ідей для швидкого отримання відгуків від споживачів, зміну сприйняття цінності продукту. Центром інтересу дизайн-мислення є, головним чином, потреби людини та

винахідливість». Дизайн-мислення пов'язане з відповіддю на такі базові питання: що є? (досліджується існуюча реальність); що якщо? (уявляється нове майбутнє); що чіпляє? (здійснюється вибір); що працює? (оцінюється результат, зокрема реакція ринку). Класично дизайн-мислення здійснюється за п'ять етапів: емпатія, визначення проблеми, генерація ідей, прототипування та тестування [3].

Емпатія — це широке поняття, яке стосується когнітивних та емоційних реакцій людини на переживання іншого. Термін "емпатія" використовується для опису широкого кола досвіду. Дослідники емоцій, як правило, визначають емпатію як здатність відчувати емоції інших людей разом із здатністю уявляти, що хтось інший може думати чи відчувати [7].

Загалом існує три види емпатії:

- 1) афективний (означає ловити ту ж або схожу «емоційну хвилю» з іншими);
- 2) соматичний (наші фізичні реакції у відповідь на чиєсь переживання; наприклад, помітивши, що хтось схвилюваний, у вас теж може з'явитися хвилювання);
- 3) когнітивний (бачити ситуацію з перспективи того, хто в ній опинився, а не з власного досвіду або знань).

Переваги емпатії у тому, що вона допомагає будувати і відновлювати стосунки. Така уважність дає змогу нашим близьким чи оточенню почуватися у безпеці, довірі, прийнятті і любові. З іншого боку, через співпереживання ми отримуємо навички кращої регуляції власних емоцій, що особливо корисно і цінно, коли ми самі перебуваємо у стресових обставинах. Це зумовлює ще одну властивість емпатії – вона сприяє розвитку більш здорової і осмисленої поведінки.

Слід наголосити, що люди відчують емпатію з дитинства, фізично відчуючи емоції своїх опікунів і часто відображаючи ці емоції. Когнітивна емпатія з'являється пізніше в процесі розвитку, приблизно у віці від трьох до чотирьох років, приблизно коли діти починають розробляти елементарну «теорію розуму» – тобто розуміння того, що інші люди сприймають світ не так, як вони. З цих ранніх форм емпатії дослідження показують, що ми можемо розвивати більш складні форми, які значною мірою покращують наші стосунки та навколишній світ. Безумовно це не повний перелік можливих заходів з підвищення власної емпатії і багато в чому вона залежить не тільки від внутрішніх, але й зовнішніх факторів. Як показують дослідження, навіть рівень доходу впливає на рівень емпатії. Досягнення вищого соціально-економічного статусу зменшує емпатію, можливо, тому, що люди з високим рівнем доходу не мають потреби у зв'язку або співпраці з іншими, не потребують допомоги. Оскільки розрив у доходах збільшується між верствами населення ми також ризикуємо зіткнутися з розривом співпереживання між різними групами людей [14].

Перед початком роботи над стартап проектом використовуючи дизайн мислення та емпатію необхідно розробити карту емпатії [11]. Глибоке розуміння цільової аудиторії – ключовий фактор для початку бізнесу. Не знаючи, до кого ви звертаєтесь і для кого призначені ваші послуги або товари, ви не зможете ефективно прорекламувати і продати їх. Продукт, створений «для всіх», може виявитися продуктом «для нікого».

Карта емпатії – це візуалізація того, що ми знаємо про конкретного типу споживача. Карта дозволяє створити загальне розуміння потреб клієнта і допомогти компанії в прийнятті рішень. Традиційні карти емпатії розбиваються на 4 сегменти (говорить, думає, бачить і чує), з користувачем або персоною посередині. Це матеріалізує знання про клієнтів, щоб: 1) сформулювати загальне розуміння їх потреб і 2) допомогти приймати рішення.

Отримувати інформацію можна первинним і вторинним методами. Первинний – безпосередня взаємодія – глибинні інтерв'ю, спостереження, експерименти. Вторинний – використання даних, статистики, аналітики, спостереження за трендами.

Дизайн-мислення вирізняється від інших методів:

1. Орієнтованість на людину. Так, про це варто часто й багато говорити, адже це є найголовнішою відмінною рисою методу. В його основі лежить глибока емпатія та розуміння потреб і бажань користувача. Протягом усього процесу проектування існує тісний зв'язок між дослідниками та людьми, для яких створюється кінцевий продукт, і саме інтереси користувачів в першу чергу керують розробниками.

2. Спільна творча робота. Одна голова добре, дві – краще, а багато – взагалі безцінно. Дизайн-мислення заохочує спільну працю та обмін думками людей із різних сфер та з різним досвідом.

3. Оптимізм. Дизайн-мислення допомагає повірити, що всі люди можуть творити зміни, незалежно від розміру проблеми, кількості часу та грошей.

4. Експерименти. Ніхто не застрахований від помилок, головне – вчитися на своїх невдачах. З нестандартних експериментів можна отримати інсайти та несподівані рішення.

5. Нелінійність та повторюваність. З першого погляду, процес дизайн-мислення є дуже структурованим. Етапи логічно витікають один з одного та завершуються тестуванням прототипів. Проте на практиці метод дизайн-мислення виявляється надзвичайно гнучким та нелінійним. Наприклад, кілька етапів можуть проводитись одночасно різними групами в рамках команди, або ж на стадії тестування можуть з'явитися нові дані про користувачів, що, зі свого боку, призведе до чергового сеансу мозкового штурму та розробки нових прототипів.

Брейнстормінг або мозковий штурм популярний метод висування творчих ідей у процесі розв'язування наукової чи технічної проблеми, сеанси якого стимулюють творче мислення. Автор креативної техніки, що отримала назву мозковий штурм, - Алекс Осборн (1888-1966) – відомий американський діяч в галузі реклами. Метод запропоновано у 1953 році.

Мозковий штурм – це завжди перший крок в дослідженні нового проекту, тому вкрай важливо бути відкритим до всіх свіжих ідей, як би несподівано вони не звучали. Найчастіше проблеми виникають у той момент, коли команда вважає, що настав час оцінити і відфільтрувати ідеї – іншими словами, відокремити зерна від плевел. Ще однією розповсюдженою помилкою при проведенні мозкового штурму є невірний підхід до заходу його організаторів. Часто вони бачать єдиний можливий спосіб влаштувати дискусію, що полягає в обговоренні питання з усіма членами команди в кімнаті для нарад. Даний підхід не є неприйнятним, проте, має низку істотних недоліків, які можуть знизити ефективність зборів. Типовим в даному контексті є приклад, при якому перші кілька ораторів озвучують свої ідеї і до кінця мозкового штурму учасники обговорюють тільки їх. Лі Томсон провів дослідження традиційних підходів до мозкового штурму і виявив, що майже завжди ті самі кілька людей, які виявили ініціативу, забирають 60-70% часу всієї дискусії. При цьому свіжим ідеям просто не залишається шансу бути прийнятими до уваги. Теоретики мозкового штурму прозвали подібне зміщення в ході дискусії «якорем».

Після проведення брейнстормінгу можливо організувати голосування. За допомогою такого голосування можна звзвити число ідей або варіантів. Цей інструмент може використовуватися як самостійний або як частина «мозкового штурму». При виборі того чи іншого варіанту кожному учаснику групи експертів дається однакове число голосів. Кожен голосуючий повинен розподілити дані йому голоси між

обговорюваними варіантами так, як він бажає. Варіант, який набрав більшість голосів усіх учасників, вважається переможцем. Залежно від завдання експертизи він може бути рекомендований до застосування або може бути підданий більш глибокому аналізу.

Для швидкого та повноцінного аналізу ідей, візуалізації результатів використовують такі різноманітні інструменти, як скетчінг, майндмаппінг тощо.

Скетчінг – це чудовий інструмент, що допомагає максимально швидко, ефективно, передавати свою ідею з голови на папір за допомогою малюнку. Іншими словами, скетчінг – це унікальний інструмент для реалізації ваших задумів.

До широкого кола інструментів на етапі відбору ідей можна віднести ментальні карти або майндмеппінг. Майндмеппінг (mindmapping, ментальнікарти) – це зручна і ефективна техніка візуалізації мислення і альтернативного запису. Наш мозок не мислить списками і переліками; його мислення організоване так, як і організована, наприклад, наша нервова система або гілки дерева «від центру до периферії». І для того, щоб добре мислити, мозку необхідний інструмент, який відображав би цю природну організацію мислення. Таким інструментом є інтелект-карта. Вона являє собою крок вперед на шляху прогресу від лінійного (одновимірної) через латеральне (двовимірне) до радіантного (багатовимірної) мислення [10].

Використання сучасних інструментів генерації ідей є початковим етапом та основою вдалої реалізації стартап проекту [4].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реалізація бізнес ідей створює для суб'єктів підприємництва додаткові можливості. Цей процес починається з конкретної проблеми – завдання для дизайн мислення. Воно має бути доступне, зрозуміле та здійсненне. Наріжний камінь дизайн-мислення – емпатія – здатність уявити себе на місці іншої людини і зрозуміти її почуття, бажання та поведінку. Головне при цьому зрозуміти, як і чому люди роблять певні вчинки у своєму житті, чим вони живуть і які речі є цінними для них. Зазначена категорія – дизайн-мислення повинна стати однією з основних напрямів розвитку власного бізнесу, стартапів та створення зручного середовища не тільки в бізнесі, а й при організації суспільних програм та рішень, організації міського господарства, і навіть управління на рівні державних органів влади. Такий розвиток потребує подальшого наукового дослідження та надання практичних рекомендацій для різних суб'єктів господарювання.

Список літератури

1. Економічний словник-довідник / ред. С. В. Мочерний. Київ, 1995. 367 с.
2. Ефективний SWOT-аналіз — запорука успіху вашого бізнесу. Найкращі приклади для різних ніш бізнесу. URL: <https://ua.weblium.com/efektivnij-swot-analiz-zaporuka-uspihu-vashogo-biznesu-najkrashi-prikladi-dlya-riznih-nish-biznesu> (дата звернення: 10.04.2021)
3. Іванова В. В. Роль дизайн-мислення в освіті. Інтелект XXI. 2019. № 4. С. 93-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2019_4_20 (дата звернення 10.04.2021)
4. Кофанов О. Є., Зозульов О. В. Науково-методичні засади розроблення маркетингової стратегії стартап-проектів на промисловому ринку. *Економічний простір*. 2016. № 115. С. 202-211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2016_115_20 (дата звернення: 10.04.2021)
5. Лігоненко Л. О. и др. Дизайн-менеджмент як новий підхід в управлінні. 2019. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15484222923322.pdf> (дата звернення 10.04.2021)
6. Мельничук Г. С., Марченко О.І. Стартапи як особлива організаційна структура ринку інновацій. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2017. № 2 (189). С. 28–34.
7. Попова Т. С., Горват-Янушевська І. І. Емпатія та її роль у взаємодії соціального працівника з клієнтом. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". *Сер. Соціологія*. 2013. Т. 225, Вип. 213. С.116-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_26 (дата звернення 15.04.2021)

8. Словник української мови: в 11 томах. 1977. Том 8. С. 121.
9. Стратегічний маркетинг для неприбуткових організацій / А. Андреасен, Ф. Котлер, К.: УАМ. 2013, 708 с.
10. Ткаченко Ю.М. Майндмеппінг (mindmapping) – ефективна техніка структуризації навчальної інформації у візуальній формі URL: <http://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/boppndsu/paper/viewFile/243/237> (дата звернення: 10.04.2021)
11. Управління стартапами: підручник для здобувачів вищої освіти за економічними спеціальностями./Гавриш О. А., Бояринова К. О., Кравченко М. О., Копішинська К.О., Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Видавництво «Політехніка», 2020. 716 с.
12. Фабрикант О. Давай по порядку: як влаштовано метод DesignThinking. URL: <http://bydesign.platfor.ma/stages-of-dt> (дата звернення: 01.03.2021).
13. Brianna Hansen. 7 Techniques for More Effective Brainstorming URL://<https://www.wrike.com/blog/techniques-effective-brainstorming/> (дата звернення: 10.04.2021)
14. WhatisEmpathy. *GreaterGoodmagazine*. URL:<https://greatergood.berkeley.edu/topic/empathy/definition#what-is-empathy> (дата звернення: 01.03.2021)
15. Whetten, DavidA., and KimS. Cameron. "DEVELOPINGMANAGEMENTSKILLS." 2016.

References

1. Mochernyj, S.V. (Eds.). (1995). *Economic dictionary-reference book*. Kyiv.
2. Efektyvnyj SWOT-analiz — zaporuka uspihu vashoho biznesu. Najkraschi pryklady dlia riznykh nish biznesu [Effective SWOT analysis is the key to the success of your business. The best examples for different business niches]. *ua.weblium.com*. Retrieved from <https://ua.weblium.com/efektivnij-swot-analiz-zaporuka-uspihu-vashoho-biznesu-najkraschi-prikladi-dlya-riznih-nish-biznesu> [in Ukrainian].
3. Ivanova, V.V. (2019). Rol' dyzajn-myslennia v osviti [The Role of Design Thinking in Education]. *Intelekt XXI – Intellect XXI*, 4, 93-97. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2019_4_20 [in Ukrainian].
4. Kofanov, O.Ye., & Zozul'ov, O.V. (2016). Naukovo-metodychni zasady rozroblennia marketynhovoї stratehii startap-proektiv na promyslovomu rynku [Scientific and Methodological Principles of the Marketing Strategy Development of Startups in the Industrial Market]. *Ekonomichnyj prostir – Economic scope*, 115, 202-211. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2016_115_20 [in Ukrainian].
5. Lihonenko, L.O. et. al. (2019). Dydzajn-menedzhment iak novyj pidkhid v upravlinni [Design-Management as a New Management Approach]. *inter-nauka.com*. Retrieved from <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15484222923322.pdf> [in Ukrainian].
6. Mel'nychuk, H.S., & Marchenko, O.I. (2017). Startapy iak osoblyva orhanizatsijna struktura rynku innovatsij [Startups as a special organizational structure of the innovation market]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*, 2 (189), 28–34 [in Ukrainian].
7. Popova, T.S. & Horvat-Yanushevs'ka, I.I. (2013). Empatiia ta ii rol' u vzaiemodii sotsial'noho pratsivnyka z kliientom [Empathy and its role in the interaction of the social worker with the client]. *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylians'ka akademiia"*. Ser. Sotsiologiia – Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Ser. Sociology, Vol. 225, Issue 213, 116-120. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_26 [in Ukrainian].
8. *Dictionary of the Ukrainian language*. (1977). (Vols. 1-11; Vol.8). Kyiv: Nauk. dumka.
9. Andreasen, A. & Kotler, F. (2013). *Stratehichnyj marketynh dlia neprybutkovykh orhanizatsij*. [Strategic marketing for non-profit organizations]. Kyiv: UAM [in Ukrainian].
10. Tkachenko, Yu.M. (2018). Majndmepinh (mindmapping) – efektyvna tekhnika strukturyzatsii navchal'noi informatsii u vizual'nij formi [Mindmapping is an effective technique for structuring educational information in a visual form]. *conf.kubg.edu.ua*. Retrieved from <http://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/boppndsu/paper/viewFile/243/237> [in Ukrainian].
11. Havrysh, O.A., Boiarynova, K.O., Kravchenko, M.O. & Kopishyns'ka, K.O. (2020). *Upravlinnia startapamy [Management of startups]*. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikors'koho, Vydavnytstvo «Politekhnik» [in Ukrainian].
12. Fabrykant O. (n.d.). Let's go in order: how the Design Thinking method is arranged. *bydesign.platfor.ma*. Retrieved from <http://bydesign.platfor.ma/stages-of-dt> [in Ukrainian].
13. Brianna Hansen. 7 Techniques for More Effective Brainstorming. *www.wrike.com*. Retrieved from <https://www.wrike.com/blog/techniques-effective-brainstorming/> [in English].

14. What is Empathy. *Greater Good magazine*. Retrieved from <https://greatergood.berkeley.edu/topic/empathy/definition#what-is-empathy> [in English].
15. Whetten, David A., & Kim S. Cameron. (2016). *Developing management skills*. [in English].

Alla Tkachenko, Professor, Doctor of Economics (Doctor of Economics Sciences)

Dmytro Plinokos, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Zaporizhzhya Polytechnic National University, Zaporizhia, Ukraine.

Design Thinking as a New Paradigm of Startup Development

The article examines the conditions and features of the formation of an idea for the development of a modern product, modern technology or a new vector of development of entrepreneurial activity on the platform of design thinking. This category - design thinking should become one of the main areas of business development, startups and creating a comfortable environment not only in business but also in the organization of public programs and decisions, the organization of municipal economy, as well as management at the state level.

Any startup begins with the formation of the idea. It should not be just an idea, but the idea that can change the world, change people's lives for the better. A mandatory condition for the development of the country's economic system is the development of the entrepreneurship. During the political reorientation of our country, changes in the economy are taking place primarily through the introduction of new ideas.

Based on the existing issues of business organization, entrepreneurship development and especially the creation of startup projects in Ukraine, requires clarification of the peculiarities of the development of startups based on a new approach - design thinking. Requires research and further clarification of the application of design thinking in the work of enterprises, the use of innovative approaches to the organization of both new forms of business and the improvement of existing relationships and business processes. The purpose of the article is to study the conditions and features of the formation of the idea for the development of a modern product, modern technology or a new vector of business development on the platform of design thinking.

Of course, these changes require the promotion of more competitive products created using innovative approaches, there is the implementation of a startup. Many methods can be used to understand the real problem and its causes. It is worth to analyze the problem. The analysis of the problem better provides understanding of the problem before starting work with it. Even at the stage of the problem formulation, may arise a lot of questions connecting with people perception, misunderstanding, and vision of its solutions. A fundamentally new approach of solving the problem is the design thinking. The design thinking is a method of creating products and services that are focused on the person. It is the process when researchers try to understand the consumer problems, to make assumptions and to check them, to change the problem statement and try to find alternative strategies and solutions. The design thinking basis is the empathy and the ability to form schematic images in the imagination to further identify patterns and generate ideas with emotional and functional content. Empathy is a broad concept that refers to a person's cognitive and emotional reactions to another's experience. The empathy benefits to build and rebuild relationships. On the other hand, through support we acquire the skills of better regulation of personal emotions, especially using such useful and valuable experience in stressful circumstances. This determines another property of empathy - it promotes the development of healthier and more meaningful behavior.

Implementing business ideas creates additional opportunities for businesses. This process begins with a specific problem - a task for design thinking. This task must be accessible, understandable and feasible. Solving this problem will meet the needs of consumers, solve their problem, and create a new, unique product that is in demand. The development of startups, business organizations, the work of enterprises on this principle will provide significant benefits, and will be more successful and competitive.

startup, design thinking, empathy, innovative business ideas, brainstorming, sketching, mindmapping

Одержано (Received) 19.04.2021

Прорецензовано (Reviewed) 29.04.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 330.34. 01

JEL Classification: M21; O32

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).247-257](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).247-257)**М. В. Бугаєва**, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***С. В. Демченко**, здобувач*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна*

Теоретичні витоки управління розвитком інноваційного підприємництва

У статті проведено комплексне дослідження теоретичних витоків управління розвитком інноваційного підприємництва, зокрема проаналізовано зародження поглядів на сутність таких понять, як «інновація», «інноваційне підприємство», «інноваційне підприємництво», «розвиток інноваційного підприємництва». З урахуванням аналізу вітчизняних і зарубіжних підходів та теоретичних положень щодо даних категорій у сучасному їх розумінні, запропоновано власне їх трактування, а також систематизовано авторське уявлення особливостей управління інноваційною діяльністю підприємства у сучасних умовах господарювання.

інновація, інноваційне підприємство, інноваційне підприємництво, розвиток інноваційного підприємництва, управління розвитком інноваційного підприємництва

М. В. Бугаєва, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна***С. В. Демченко**, соискатель*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, г. Харьков, Украина*

Теоретические истоки управления развитием инновационного предпринимательства

В статье проведено комплексное исследование теоретических истоков управления развитием инновационного предпринимательства, в частности проанализированы зарождения взглядов на сущность таких понятий, как «инновация», «инновационное предприятие», «инновационное предпринимательство», «развитие инновационного предпринимательства». С учетом анализа отечественных и зарубежных подходов и теоретических положений по данным категориям в современном их понимании, предложено собственная их трактовка, а также систематизировано авторское представление особенностей управления инновационной деятельностью предприятия в современных условиях хозяйствования.

инновация, инновационное предприятие, инновационное предпринимательство, развитие инновационного предпринимательства, управления развитием инновационного предпринимательства

Постановка проблеми. Розвиток будь-якої економічної системи передбачає трансформацію основних характеристик її учасників. При цьому сам розвиток може бути як традиційний, так інноваційний. Наразі актуальним є розгляд інноваційного типу розвитку на рівні підприємств, під яким розуміється цілеспрямований процес пошуку ідей, підготовки нововведень і їх реалізації, що дозволяють підвищити ефективність їх функціонування, а для суспільства - збільшувати ступінь задоволення потреб, держави - підвищувати конкурентоспроможність національної продукції на міжнародному ринку. Очевидно, що розвиток інноваційної діяльності підприємства є одним з вирішальних чинників його успішного розвитку. Україна має в своєму розпорядженні величезний ресурсний потенціал, зокрема науково-технічний та інтелектуальний, а також накопичений запас перспективних науково-технічних розробок, передових технологій, що могло б сприяти подальшому інноваційному розвитку. Разом з тим існуючий ринковий механізм, рівень розвитку інституційного середовища, інфраструктури і інноваційних систем не сприяють успішному розвитку

вітчизняного інноваційного підприємництва. Перераховане створює складності в управлінні розвитком інноваційних підприємств. Таким чином, виникає необхідність, в першу чергу, звернутись у даному дослідженні до теоретичних витоків управління розвитком інноваційного підприємництва. Аналіз теоретичних положень і наукових праць з даної проблематики дозволить в подальшому запропонувати напрями покращення інноваційної політики вітчизняних підприємства в сторону вдосконалення організації інноваційної діяльності та використання переваг інноваційного розвитку, в умовах якого систематичне впровадження нововведень стає головним фактором розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми підприємництва, зокрема інноваційного присвячено низку праць зарубіжних вчених і вітчизняних вчених: Ф. Котлера [7], Б. Санто [18], Б. Твиса [20], Й. Шумпетера [21, 22], О. Адаменко [1], З. Варналія [2], О. Гавриша [3], В. Пильнова [3], О. Пісковець [3], В. Зянько [5], Н. Кондратьєва [6], М. Крупка [8], П. Микитюка [11], Ж. Крисько [11], О. Овсянюк-Бердадіної [11], С. Скочиляса [11], М. Паладія [14], Т. Пожуєвої [15], В. Сизоненко [19] та інших. У роботах вчених відображені концептуальні питання сутності інновацій та пов'язаних з нею особливостей підприємництва, інноваційного розвитку та потенціалу економічних систем різного рівня, також визначені механізми управління інноваційним розвитком, обґрунтовуються принципи інноваційного розвитку та методи управління ризиками інноваційних підприємств. Загалом у світовій та вітчизняній науці напрацьована достатня база досліджень, присвячених методологічним і концептуальним проблемам розвитку інноваційного підприємництва. Разом з тим ряд питань оцінки та моніторингу інноваційного розвитку на рівні окремих галузей не отримав системної опрацювання, тому що не обґрунтовано критерії та показники для такої оцінки, практично відсутня інструментарій прийняття ефективних управлінських рішень, пов'язаних з інноваційною діяльністю галузей економіки.

Незважаючи на наявність значної кількості публікацій по темі дослідження, відсутнє комплексне дослідження теоретичних витоків управління розвитком інноваційного підприємництва, систематичне уявлення сучасних особливостей управління інноваційною діяльністю підприємства з урахуванням зміни тенденцій розвитку зовнішнього середовища.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є комплексне дослідження теоретичних витоків управління розвитком інноваційного підприємництва, формування системного уявлення особливостей управління інноваційною діяльністю підприємства у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Дослідження інновацій як глобального економічного процесу почалося ще у 20-х роках ХХ століття. Загалом термін «інновація» (від лат. *innovatio*, англ. *innovation* - нововведення) введений у мовний обіг достатньо давно. Він зустрічається у філософських роботах Ф. Бекона, літературних творах Дж. Чепмена, засновника США Т. Джефферсона, політика Е. Берка. У XVII-XVIII ст. його застосовували для позначення оновлення різноманітних сфер. Вагомий внесок у цьому питанні відіграли наукові праці радянського дослідника Н.Д. Кондратьєва, автора теорії великих циклів господарської кон'юнктури. Розглядаючи процес економічного розвитку суспільства, він прийшов до висновку про те, що перед початком і на початку хвилі кожного довгого економічного циклу спостерігаються серйозні зміни в техніці, які він називав «науково-технічними новаціями». Вони переводять господарську кон'юнктуру із знижувальної на підвищувальну тенденцію, викликаючи хвилеподібні коливання [6]. Згодом австрійський вчений Й. Шумпетер показав, що на цей процес можливо впливати, а саме прискорювати подолання

чергового спаду через активізацію радикальних техніко-економічних нововведень [21]. Для цього необхідна організація більш тісної взаємодії науки і бізнесу, що сприяє оперативному перетворенню наукових розробок і винаходів у нові види продуктів, засобів виробництва, управління і організації ринкових відносин. В економічну науку термін «інновація» уперше було введено саме Й. Шумпетером у 1912 році [22]. Він також відзначав, що інновація - це нова науково-організаційна комбінація виробничих факторів, мотивована підприємницьким духом. В свою чергу Б. Твісс [20] визначав інновацію як процес, у якому винахід або нова ідея набувають економічного змісту. Як сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що приводять до появи на ринку нових і поліпшених промислових процесів і обладнання, характеризує інновацію Ф. Ніксон [12]. Б. Санто [18] розглядав інновації як суспільно-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій. Котлер Ф. визначає інновацію як ідею, товар або технологію, запущені в масове виробництво і представлені на ринку, які споживач сприймає як абсолютно нові або такі, що володіють деякими унікальними властивостями [7].

Макконнелл К.Р. і Брю С.Л. використовують поняття інновація і нововведення як синоніми, маючи на увазі під ними запуск у виробництво нового продукту, впровадження нового виробничого методу або застосування нової форми організації бізнесу.

Вивчення багатьох наукових джерел, у яких йдеться про інновації та інноваційний розвиток, дозволили встановити, що сформувався декілька основних підходи до розуміння цього терміна «інновації». Інновації трактують як підсумковий результат створення та освоєння (впровадження) принципово нового або модифікованого (нововведення), що задовольняє конкретні суспільні потреби і дає ряд ефектів (економічний, науково-технічний, соціальний, екологічний). Інший підхід зводить інновації до розвитку технології, техніки, управління на стадіях їх зародження, освоєння, дифузії на інших об'єктах. Інновації пов'язують з використанням в тій чи іншій сфері суспільства результатів інтелектуальної (науково-технічної) діяльності, спрямованих на вдосконалення процесу або результатів діяльності. Інновації розглядають як прибуткове використання новацій у вигляді нових технологій, видів продукції, організаційно-технологічних та соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного або іншого характеру [13]. Деякі підходи ототожнюють поняття «інновація» з поняттями «винахід» і «відкриття», при цьому відкриття може статися випадково, а інновація завжди є результатом пошуку і вимагає певної чіткої мети і техніко-економічного обґрунтування. Цікавим є визначення інновації як високоризикової ідеї, яка виявляється новою для підприємства і в реалізації якої це підприємство вбачає потенційно високий прибуток або інші комерційно привабливі переваги [5].

В українському законодавстві інноваціями названо новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери, тобто при визначенні інновацій акцент робиться на кінцевому результаті наукового або науково-технічного процесу, що спрямований на удосконалення у тій чи іншій сфері [11].

Відповідно до міжнародних стандартів інновація – це кінцевий результат нововведення. З цієї позиції будь-яка інновація - це, перш за все, зміни, пов'язані з введенням нових елементів, тому одним з головних історично перших змістотворних

критеріїв інновації є новизна.

У Керівництві Осло зазначено що інновації – це введення в експлуатацію будь-якого нового або значно поліпшеного продукту (товару або послуги) або процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу у діловій практиці, організації робочих місць або зовнішніх зв'язках [17, с. 31].

На нашу думку, інновація - це нововведення, засноване на наукових розробках і реалізоване на ринку. Інноваційна підприємницька діяльність являє собою комплекс наукових, технологічних, організаційних, фінансових і комерційних заходів, спрямованих на комерціалізацію накопичених знань, технологій і розробок.

З позиції комплексного підходу інновацію слід розглядати як безперервний комплексний процес створення, поширення, використання нововведення, як нове явище, нововведення в рамках будь-якої системи; об'єкт, впроваджений у виробництво в результаті проведеного наукового дослідження або зробленого відкриття, якісно відмінний від попереднього аналога; який сприяє розвитку і підвищенню ефективності інноваційної діяльності. В сучасних умовах сутність інновації полягає в розробці або придбанні нововведення, його втіленні в інноваційний продукт, переваги якого обумовлюють попит і забезпечують його комерціалізацію.

З аналізу понять, що відносяться до інноваційної сфері, сформульованих багатьма авторами, можна зробити висновок, що інновація як економічна категорія повинна розглядатися з трьох позицій. По-перше, інновація - це запроваджене нововведення, кінцевий результат інтелектуальної діяльності, виражений в практичному застосуванні новітніх досягнень науки, техніки і творчості з метою підвищення ефективності будь-якого процесу незалежно від сфери його застосування. По-друге, інновація - це особливий вид товару, який реалізується на ринку за допомогою впровадження нововведень в різні сфери діяльності. По-третє, інновація - це соціальне явище, яке в значній мірі визначає відносини того чи іншого суспільства до нововведення, до зміни усталених засад, до переходу від однієї стадії розвитку до іншої.

Вважаємо, що власне лише орієнтація підприємства на інновації є потужним драйвером економічного розвитку, але не тільки на макроекономічному рівні. Сьогодні інноваційність стає синонімом лідерства на ринку. До того ж прагнення підприємств до інноваційності істотно змінює внутрішню їх роботу, навіть таку, що не пов'язана безпосередньо з виробництвом і просування товарів і послуг на ринку. Інновації охоплюють всю діяльність підприємства, зокрема роблять кожний його підрозділ більш ефективним. А розвиток інновацій на макрорівні сприяє зменшенню циклів економічного розвитку і його прискоренню, що і спостерігається у світі останніми роками.

Тренд розвитку провідних індустриальних країн останнього десятиліття все наочніше демонструє безпосередній вплив науково-технічного процесу на економічне зростання і підвищення якості життя населення. Досягнення науки і техніки виступають ключовим фактором поліпшення якості продукції і послуг підприємств, економії трудових і матеріальних витрат, зростання продуктивності праці, вдосконалення організації виробництва і підвищення його ефективності. Все це, в кінцевому рахунку, визначає конкурентоспроможність інноваційних підприємств і випускаються ними інноваційних продуктів, що відповідають вимогам попиту на внутрішньому і зовнішньому ринку.

Інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) - підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги,

обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 відсотків його загального обсягу продукції і (або) послуг [4].

Механізм інноваційного підприємства є способом організації інновацій, сукупності спонукальних мотивів, економічних форм і методів управління системою нововведень, що складається під впливом ринкової кон'юнктури та державного регулювання.

В свою чергу під інноваційним підприємництвом, в широкому сенсі, розуміється процес створення та використання в комерційних цілях техніко-технологічних нововведень. В основному, інноваційна підприємницька діяльність базується на нововведеннях у сфері продукції, робіт і послуг, що дозволяють сформувати якісно інший ринок, сприяти задоволенню нових, нехай навіть неординарних, суспільних потреб. Інновації в даному випадку слугують специфічним інструментом підприємництва. При цьому варто відзначити, що не інновації як такі є підприємницьким інструментом, а саме спрямований організований пошук нововведень, постійна націленість на них підприємницьких структур [14].

Інноваційне підприємництво можна також трактувати як особливий новаторський процес розробки будь-чого якісно нового, а також господарський процес, який базується на постійному пошуку нововведень, орієнтації на інноваційну складову. Вона зумовлена готовністю підприємців ризикувати при реалізації нового бізнес-проекту або поліпшенням вже існуючих, а також брати на себе моральну, фінансову і соціальну відповідальність. В цілому інноваційне підприємництво можна трактувати як суспільний техніко-економічний процес, результатом реалізації якого є створення найкращої і якісно нової продукції, робіт, послуг і технологій за допомогою практичної апробації новацій.

Поняття «інноваційне підприємництво» частково розкрито у роботах українських та іноземних дослідників. Зокрема, інноваційне підприємництво визначають:

– як вид діяльності, спрямований на створення нового попиту на продукти, технології, послуги, що супроводжується формуванням відповідних новітніх методів організації виробництва та управління, комерційного використання нововведень (В. Сизоненко) [19, с. 421];

– як суб'єктів господарювання, які спеціалізуються на інноваційній діяльності (М. Крупка) [8, с. 117];

– як форму реалізації інтелектуальної власності, або ж тип діяльності, сукупність економічних відносин, яка спрямована на створення або пошук інтелектуального товару, його виробництво та розповсюдження з метою отримання прибутку (Л. Овчаренко) [13, с. 32];

– як підприємництво, основу якого складає виробництво науково-технічної продукції (товарів та послуг) та інтелектуальне виробництво (В. Мединський та С. Льдеменов) [10, с. 19];

– як різновид підприємницької діяльності, спрямованої на створення та комплексне використання нововведень, що сприяють в умовах підвищеного ризику інвестування отриманню прибутку та збільшенню науково-технічного потенціалу за рахунок розвитку піонерних виробництв, трансферу технологій подвійного призначення, підвищення конкурентоспроможності продукції (О. Крутик та О. Муравйов) [9, с. 112];

– як підприємництво, яке направлене на процес створення та комерційного використання техніко-технологічних нововведень (З. Варналій) [2];

– як економічну діяльність зі створення та управління інноваційним

підприємством з метою розробки, впровадження та комерційного використання різного роду інновацій (В. Зянько) [5, с. 63].

– як особливий новаторський процес створення нового, є видом господарювання, спрямований на пошук нових можливостей, на комерційне використання нововведень. Цей вид підприємництва характеризується особливою поведінкою підприємця: наявністю новаторського управлінського мислення, зміною стилю правління, повною готовністю брати на себе весь ризик зі здійснення нового проекту і водночас фінансовою відповідальністю (Гавриш О.М., Пильнова В.П., Пісковець О.В.) [3].

Ми пропонуємо трактувати інноваційне підприємництво як особливий вид підприємницької діяльності, що заснований на комерціалізації затребуваних ринком нововведень і спрямований на створення високотехнологічної продукції і надання послуг. Інноваційне підприємництво є потенціалом для ефективного впровадження і розвитку інноваційних технологій, є потенціалом економічного розвитку, комерціалізації творчої діяльності розробників інновацій. Інноваційне підприємництво має бути структуроутворюючим компонентом несировинного розвитку економіки та стратегічним ресурсом країни в цілому.

На відміну від класичного, традиційного, репродуктивного підприємництва, інноваційне ґрунтується на пошуку нових шляхів розвитку діючого підприємства (нової продукції, технології, ринків, матеріалів, форм управління) або на створенні нового, інноваційно орієнтованого підприємства.

До категорії інноваційного підприємництва у вітчизняній і зарубіжній практиці звертаються найчастіше для того, щоб виділити в усіх сферах економіки країни специфічні суб'єкти господарської діяльності, що становлять особливий сектор економіки, який постійно розвивається і вимагає спеціальних інструментів управління і форм державної підтримки. А відтак необхідно визначити сутність управління розвитком інноваційного підприємства.

Інноваційний розвиток підприємства, на думку Адаменко О., це діяльність підприємства, що спирається на постійний пошук нових методів та засобів задоволення споживачьких потреб та підвищення ефективності господарювання; розвиток, що передбачає розширення меж інноваційної діяльності та впровадження інновацій в усі сфери діяльності підприємства [1]. Інноваційний розвиток має декілька напрямків, зокрема техніко-економічний, соціальний та організаційний розвиток. Техніко-економічний розвиток – процес переходу на новий, сучасний, якісний техніко-економічний рівень завдяки удосконаленню техніко-технологічної бази виготовлення продукції (послуг). Основними напрямками техніко-економічного інноваційного розвитку підприємства є: впровадження прогресивних технологій, оновлення фізично зношених та морально застарілих виробничих фондів, підвищення якості виготовлення продукції (надання послуг), удосконалення виробничої системи управління, впровадження ресурсозберігаючих технологій тощо [15].

При цьому необхідно зауважити, що успішному інноваційному розвитку підприємства сприяють наступні фактори:

- інноваційна політика держави з чітко сформульованими цільовими установками;
- використання інноваційного потенціалу та його розвиток;
- розвиток відносин співробітництва між бізнесом, державою і науково-освітнім співтовариством, необхідними в реалізації інноваційної діяльності інститутами, а також їх гармонізація;
- вибудовування пріоритетів в стратегічному і операційному аспектах

діяльності підприємства;

- використання різних форм і методів комерціалізації інновацій;
- вдосконалення законодавства в області інноваційної діяльності;
- систематичне вивчення та впровадження кращого міжнародного досвіду.

Ми вважаємо, що для успішного управління розвитком інноваційних підприємств має використовуватися «смарт» система, що включає сукупність взаємопов'язаних елементів (органи управління, цілі, принципи, функції, структури, ресурси, методи, технології, інструменти, що знаходяться в певній послідовності і функціонують як єдине ціле і формують механізм впливу на підвищення інноваційної активності і розвитку людського капіталу).

При цьому метою управління розвитком інноваційних підприємств є підвищення конкурентоспроможності підприємства, тобто стійкого становища на ринку для безперервного розвитку в умовах постійної зміни зовнішнього і внутрішнього середовища.

Особливостями управління розвитком інноваційного підприємництва на сучасному етапі є:

1. Здатність і готовність економічного суб'єкта до позитивних змін, прогресу. При цьому має бути наявність достатнього інтелектуального потенціалу, здатного генерувати і адаптувати інноваційні ідеї відповідно до умов зовнішнього і внутрішнього середовища.

2. Послідовність управлінських дій, що реалізують інноваційний потенціал. Використання відповідного інноваційного механізму, тобто основних рушійних сил і соціально-економічних інститутів.

3. Кількісні зміни відповідних «точок зростання», тобто цільових індикаторів інноваційного розвитку. Відповідно система цільових показників інноваційного розвитку повинна бути збалансована за основними складовими елементами інноваційного потенціалу (кадровими, матеріально-технічними, інформаційними, організаційними і фінансовими можливостям розвитку).

4. Якісні зміни на основі кооперації та суперництва між учасниками ринкового середовища за кращі умови виробництва, купівлі і продажу товарів. Це змушує підприємство шукати і реалізовувати різні законні засоби і інструменти для її підвищення конкурентоспроможності.

При цьому слід відзначити, що управління розвитком інноваційних підприємств повинно мати підтримку з боку держави в контексті інноваційної політики України і буде ефективно реалізовуватися при дотриманні наступних принципів:

- формування ринкових відносин в інноваційній сфері, тобто підтримання попиту на інновації та реалізацію відповідної пропозиції, використання інтелектуального капіталу як товару на ринку нематеріальних активів;
- усвідомлення пріоритетного значення людського капіталу для розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу;
- поєднання державного регулювання інноваційної діяльності з ефективним функціонуванням ринкового механізму для підвищення конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів;
- пріоритетність організаційних перетворень в системі управління інноваційним розвитком, що забезпечують прогресивні структурні зрушення в економіці будь-якого рівня;
- створення і підтримання сприятливого клімату для інвестицій в інноваційні проекти, в тому числі і підвищеного ризику;
- забезпечення правової охорони інтересів суб'єктів інноваційної діяльності та

інтелектуальної власності;

- відновлення і активізація міжнародного співробітництва України в інноваційній сфері, розвиток практики використання відкритих інновацій;
- зростання активності малого та середнього бізнесу та його консолідація навколо регіональних викликів через відродження такого традиційного та потужного інструменту регіонального розвитку, як інноваційні кластери [16];
- єднання та співпраця бізнесу, влади, науки, освіти та експертного середовища.

Таким чином можемо констатувати, що управління розвитком інноваційних підприємств має вирішуватись не тільки на мікрорівні, але й у площині держави із залученням багатьох інших стейкхолдерів – в тому числі регіонального рівня. Тільки активний розвиток інноваційного підприємництва в країні забезпечить трансформування економіки в посту-індустріальну та високотехнологічну, здатну виробляти якісні конкурентоспроможні товари.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом проведене дослідження теоретичних витоків управління розвитком інноваційного підприємництва, дало змогу сформулювати наступні висновки:

1. З позиції комплексного підходу інновацію слід розглядати як безперервний комплексний процес створення, поширення, використання нововведення; як нове явище, нововведення в рамках будь-якої системи; об'єкт, впроваджений у виробництво в результаті проведеного наукового дослідження або зробленого відкриття, якісно відмінний від попереднього аналога, який сприяє розвитку і підвищенню ефективності інноваційної діяльності.

2. Інноваційна підприємницька діяльність являє собою комплекс наукових, технологічних, організаційних, фінансових і комерційних заходів, спрямованих на комерціалізацію накопичених знань, технологій і розробок.

3. Інноваційне підприємництво - це особливий вид підприємницької діяльності, що заснований на комерціалізації затребуваних ринком нововведень і спрямований на створення високотехнологічної продукції і надання послуг. Інноваційне підприємництво є потенціалом для ефективного впровадження і розвитку інноваційних технологій, є потенціалом економічного розвитку, комерціалізації творчої діяльності розробників інновацій.

4. Метою управління розвитком інноваційних підприємств є підвищення конкурентоспроможності підприємства, тобто стійкого становища на ринку для безперервного розвитку в умовах постійної зміни зовнішнього і внутрішнього середовища.

5. Для успішного управління розвитком інноваційних підприємств має використовуватися «смарт» система управління, що включає сукупність взаємопов'язаних елементів (органи управління, цілі, принципи, функції, структури, ресурси, методи, технології, інструменти, що знаходяться в певній послідовності і функціонують як єдине ціле і формують механізм впливу на підвищення інноваційної активності і розвитку людського капіталу).

6. Управління розвитком інноваційних підприємств повинно мати підтримку з боку держави в контексті інноваційної політики України і буде ефективно реалізовуватися при дотриманні принципів функціонування посту-індустріальної та високотехнологічної економіки із залученням всіх зацікавлених сторін на мікро- і макрорівні.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із вдосконаленням системи управління розвитком інноваційних підприємств як ключового елементу підвищення

конкуреноспроможності сучасних підприємств в умовах постійної зміни зовнішнього і внутрішнього середовища.

Список літератури

1. Адаменко О.А. Концептуальні засади інноваційного розвитку підприємств. *Наукові праці Національного у-ту харчових технологій*, 2010. № 35. С. 5-10.
2. Варналій З.С. Регіональна інноваційна політика України: проблеми та стратегічні пріоритети. *Економіст*, 2007. № 9. С. 36-39.
3. Гавриш О.М., Пильнова В.П., Пісковець О.В. Інноваційне підприємництво: сутність, значення та проблеми в сучасних умовах функціонування. *Економіка та держава*, 2020. № 12. С. 109-113. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/12_2020/21.pdf (дата звернення: 10.04.2021).
4. Закон України «Про інноваційну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 03.04.2021).
5. Зянько В.В. Інноваційне підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку: [монографія]. Вінниця: УНІВЕРСУМ. Вінниця, 2005. 263 с.
6. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М.: Экономика, 2002.
7. Котлер Ф. Основы маркетинга. Перевод с английского В.Б. Боброва. М., Изд. "Прогресс", 1991. 670 с.
8. Крупка М.І. Фінансово кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України: монографія. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. 608 с.
9. Крутик А.Б., Муравйов А.И. Антикризисный менеджмент. СПб: Питер, 2001. 432 с.
10. Медынский В.Г., Ильдеменов С.В. Реинжиниринг инновационного предпринимательства: учеб. пособие для вузов; под ред. проф. В.А. Ирикова. М.: ЮНИТИ, 1999. 414 с.
11. Микитюк П.П., Крисько Ж.Л., Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Скочиляс С.М. Інноваційний розвиток підприємства. Навчальний посібник. Тернопіль: ПП «Принтер Інформ», 2015. 224 с.
12. Никсон Ф. Роль руководства предприятия в обеспечении качества и надежности стандартов. М.: Изд-во стандартов, 1990. 317 с.
13. Овчаренко Л.В. Економічна природа і особливості розвитку інноваційного підприємництва в перехідній економіці: дис. ... канд. ек. наук: 08.01.01. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка, 2002. 218 с.
14. Паладій М. Інноваційний шлях розвитку українського суспільства потребує нової економічної стратегії. URL: <http://patent.km.ua/ukr/articles/i385> (дата звернення 10.03.2021).
15. Пожуєва Т.О. Інноваційний розвиток підприємства в конкурентному середовищі. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. № 1(2). С. 103-106.
16. Регіональні стратегії розвитку високотехнологічних секторів промисловості. Краща співпраця влади, бізнесу, науки та освіти - як відповідь на виклик деіндустріалізації. URL: <https://docs.google.com/document/d/1uv9o9UDssVf5JLsOVM0tKBxM2-rPkjs6YW2FnRG8An0/edit#heading=h.b6ezucq4eurg> (дата звернення: 12.03.2021).
17. Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям. 3-е изд., совместная публикация ОЭСР и Евростата. пер. на рус. яз. М.: ГУ "Центр исследований и статистики науки", 2010. 107 с.
18. Санто Б. Инновации как средство экономического развития. М.: Прогресс, 1990. 296 с.
19. Сизоненко В.О. Формування і розвиток національної системи підприємництва: теоретико-методологічні аспекти і механізми реалізації: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004. 229 с.
20. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями. М.: Экономика, 1989. 271 с.
21. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982.
22. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / пер. с нем.. М.: Эксмо, 2007. 864 с.

References

1. Adamenko, O.A. (2010). Kontseptual'ni zasady innovatsijnoho rozvytku pidprijemstv [Conceptual principles of innovative development of enterprises]. *Naukovi pratsi Natsional'noho u-tu kharchovykh tekhnolohij - Scientific works of the National University of Food Technologies*, 35, 5-10 [in Ukrainian].

2. Varnalij, Z.S. (2007). Rehional'na innovatsijna polityka Ukrainy: problemy ta stratehichni priorityety [Ukraine's regional innovation policy: problems and strategic priorities]. *Ekonomist - Economist*, 9, 36-39 [in Ukrainian].
3. Havrysh, O.M., Pyl'nova, V.P., Piskovets', O.V. (2020). Innovatsijne pidpriemnytstvo: sutnist', znachennia ta problemy v suchasnykh umovakh funkcionuvannia [Innovative entrepreneurship: essence, significance and problems in modern conditions of functioning]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and State*, 12, 109-113. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/12_2020/21.pdf [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro innovatsijnu diial'nist'» [Law of Ukraine "On Innovation"]. (2002). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> [in Ukrainian].
5. Zian'ko, V.V. (2005). *Innovatsijne pidpriemnytstvo v Ukraini: problemy stanovlennia i rozvytku: monohrafiia [Innovative entrepreneurship in Ukraine: problems of formation and development: monograph]*. Vinnytsia: UNIVERSUM. Vinnytsia [in Ukrainian].
6. Kondrat'ev, N.D. (2002). *Bol'shie cikly konjunktury i teorija predvidenija [Big business cycles and the theory of foresight]*. M.: Jekonomika [in Russian].
7. Kotler, F. (1991). *Fundamentals of Marketing*. (V.B. Bobrov, Trans). Moscow; Progress.
8. Krupka, M.I. (2001). *Finansovo kredytnyj mekhanizm innovatsijnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy: monohrafiia [Financial and credit mechanism of innovative development of the economy of Ukraine: monograph]*. L'viv: Vydavnychij tsentr L'vivskoho natsional'nogo universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
9. Krutik, A.B., & Muravjov, A.I. (2001). *Antikrizisnyj menedzhment [Anti-crisis management]*. SPb: Piter [in Russian].
10. Medynskij, V.G., & Il'demenov, S.V. (1999). *Reengineering of innovative entrepreneurship: manual for universities*. V.A. Irikova (Ed.). M.: JuNITI.
11. Mykytiuk, P.P, Krys'ko, Zh.L., Ovsianiuk-Berdadina, O.F., & Skochylas S.M. (2015). *Innovatsijnyj rozvytok pidpriemstva : navchal'nyj posibnyk [Innovative development of the enterprise: tutorial]*. Ternopil': PP «Prynter Inform» [in Ukrainian].
12. Nikson, F. (1990). *Rol' rukovodstva predprijatija v obespechenii kachestva i nadezhnosti standartov [The role of enterprise management in ensuring the quality and reliability of standards.]*. M.: Izd-vo standartov [in Ukrainian].
13. Ovcharenko, L.V. (2002). Ekonomichna pryroda i osoblyvosti rozvytku innovatsijnoho pidpriemnytstva v perekhidnij ekonomits [Economic nature and features of development of innovative entrepreneurship in transition economy]. *Extended abstract of candidate's thesis*. K.: Kyiv. nats. un t im. T.Shevchenka [in Ukrainian].
14. Paladij, M. (2004). Innovatsijnyj shliakh rozvytku ukrains'koho suspil'stva potrebuie novoi ekonomichnoi stratehii [The innovative way of development of the Ukrainian society needs a new economic strategy]. *patent.km.ua*. Retrieved from <http://patent.km.ua/ukr/articles/i385> [in Ukrainian].
15. Pozhueva, T.O. (2013). Innovatsijnyj rozvytok pidpriemstva v konkurentnomu seredovyschi [Innovative development of the enterprise in a competitive environment]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti - Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, 1(2), 103-106 [in Ukrainian].
16. Rehional'ni stratehii rozvytku vysokotekhnolohichnykh sektoriv promyslovosti. Krascha spivpratsia vlady, biznesu, nauky ta osvity - iak vidpovid' na vyklyk deindustrializatsii [Regional strategies for the development of high-tech industrial sectors. Better cooperation between government, business, science and education - in response to the challenge of deindustrialization]. *docs.google.com*. Retrieved from <https://docs.google.com/document/d/1uv9o9UDssVf5JLsOVM0tKBxM2-pPkjs6YW2FnRG8An0/edit#heading=h.b6ezucq4eurg> [in Ukrainian].
17. *Rukovodstvo Oslo. Rekomendacii po sboru i analizu dannyh po innovacijam. 3-e izd., sovместnaja publikacija OJeSR i Evrostatata [Oslo Guide. Recommendations for collecting and analyzing innovation data. 3rd ed., Joint publication of OECD and Eurostat]*. (2010). M.: GU “Centr issledovaniy i statistiki nauki” [in Russian].
18. Santo, B. (1990). *Innovacii kak sredstvo jekonomicheskogo razvitija [Innovation as a Means of Economic Development]*. M.: Progress [in Russian].
19. Syzonenko, V.O. (2004). Formuvannia i rozvytok natsional'noi systemy pidpriemnytstva: teoretyko metodolohichni aspekty i mekhanizmy realizatsii: monohrafiia [Formation and development of the national system of entrepreneurship: theoretical and methodological aspects and mechanisms of

- implementation: monograph]. K.: Vydavnycho polihrafichnyj tsentr "Kyivs'kyj universytet"[in Ukrainian].
20. Tviss, B. (1989). *Upravlenie nauchno-tehnicheskimi novovvedenijami [Science and Technology Innovation Management]*. M.: Jekonomika [in Russian].
 21. Shumpeter, J.A. (1982). *Teorija jekonomicheskogo razvitija [The theory of economic development]*. M.: Progress [in Russian].
 22. Shumpeter, J.A. (2007). *Teorija jekonomicheskogo razvitija. Kapitalizm, socializm i demokratija [The theory of economic development. Capitalism, Socialism and Democracy]*. M.: Jeksmo [in Russian].

Mariia Buhaieva, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)
Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Sofia Demchenko, Applicant of

V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

The Theoretical Origins of Management of Innovation Entrepreneurship Development

The development of any economic system involves the transformation of the basic characteristics of its participants. In this case, the development itself can be both traditional and innovative. Currently, it is important to consider the innovative type of development at the enterprise level, which means a purposeful process of finding ideas, preparing innovations and their implementation, to increase their efficiency, and for society - to increase needs, the state - to increase the competitiveness of national products in the international market. It is obvious that the development of innovative activity of the enterprise is one of the decisive factors of its successful development.

The purpose of this study is a comprehensive study of the theoretical origins of management of innovative entrepreneurship, the formation of a systematic view of the features of innovation management of the enterprise in modern business conditions.

A comprehensive study of the theoretical origins of management of innovative entrepreneurship development was carried out, in particular, the emergence of views on the essence of such concepts as "innovation", "innovative enterprise", "innovative entrepreneurship", "development of innovative entrepreneurship" were analyzed in the article. The authors suggest their own interpretation of such categories taking into account the analysis of domestic and foreign approaches and theoretical provisions for this problems in the modern understanding. Also, a systematic presentation of the features of management of the innovative activity of an enterprise in modern economic conditions was formed. The authors believe that for successful management of innovative development of the enterprise there should be a "smart" management system of innovative development of the enterprise. The purpose of the IDE management is to increase the competitiveness of the enterprise - the stable market position for continuous development in a constantly changing external and internal environment.

Features of managing the development of innovative entrepreneurship at the present stage are the following: the ability and readiness of the economic entity to positive change, progress; the sequence of management actions that realize the innovation potential; quantitative changes in the relevant "growth points"; qualitative changes based on cooperation and rivalry between market participants for better conditions of production, purchase and sale of goods. It should be noted that management of innovation entrepreneurship development should have the support of the state in the context of Ukraine's innovation policy. The prospects for further research are related to the improvement of the innovation entrepreneurship management system as a key element for increasing the competitiveness of modern enterprises in a constantly changing external and internal environment.

innovation, innovative enterprise, innovative entrepreneurship, innovative entrepreneurship development, management of innovative entrepreneurship development

Одержано (Received) 15.04.2021

Прорецензовано (Reviewed) 20.04.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 658.8

JEL Classification: M31

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).258-266](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).258-266)

Т. Б. Немченко, доц., канд. філос. наук

В. О. Липчанський, доц., канд. пед. наук

Т. А. Немченко

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Філософське осмислення трансформації маркетингового менеджменту підприємства в умовах переходу до мережевої економіки

В статті розкрито сутність маркетингового менеджменту з використанням філософських підходів до пізнання даної категорії, зокрема онтологічний, епістемологічний, аксіологічний, логічний та методологічний виміри. Досліджено глибинний зміст поняття «маркетинговий менеджмент», виходячи із структури маркетингового середовища підприємства, та виокремлено особливості розвитку маркетингового менеджменту в умовах становлення мережевої економіки.

маркетинговий менеджмент, філософія маркетингу, маркетингове середовище, мережева економіка, інформаційне забезпечення маркетингу

Т. Б. Немченко, доц., канд. філос. наук

В. А. Липчанський, доц., канд. пед. наук

Т. А. Немченко

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Философское осмысление трансформации маркетингового менеджмента предприятия в условиях перехода к сетевой экономике

В статье раскрыта сущность маркетингового менеджмента с использованием философских подходов к познанию данной категории, в частности онтологическое, эпистемологическое, аксиологическое, логическое и методологическое измерения. Исследован глубинный смысл понятия «маркетинговый менеджмент», исходя из структуры маркетинговой среды предприятия, и выделены особенности развития маркетингового менеджмента в условиях становления сетевой экономики.

маркетинговый менеджмент, философия маркетинга, маркетинговая среда, сетевая экономика, информационное обеспечение маркетинга

Постановка проблеми. Економічні перетворення останніх десятирічь ХХІ ст. суттєво вплинули на процеси трансформації в економіці України. Саме в цей період стала чітко проявлятися усталена тенденція до зміни бізнес-середовища господарювання підприємств, що, в свою чергу, ускладнило ведення підприємницької діяльності бізнес-організацій всіх, без виключення, форм власності. В нових динамічних умовах вітчизняної економіки суттєвих мін зазнає і вся система менеджменту, в тому числі і маркетингового, на рівні підприємства, як специфічної форми управління виробництвом та збутом товарів у вигляді продуктів, послуг, ідей та технологій. Логічно, що зміна об'єктивно сформованих ринкових умов господарювання, тобто кон'юнктури ринку, викликає необхідність швидкої адаптації до середовища, а, разом з тим, зміни суб'єктивних підходів до використання можливостей маркетингового менеджменту, і, перш за все, вибору інструментів впливу на сам процес розробки товару, його просування на ринок, підбору команди фахівців: управлінців, психологів, аудиторів, формування попиту та шляхів його задоволення, позитивного психологічного сприйняття іміджу товару та самого виробника на обраному цільовому ринку. Саме цим обумовлено вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчаючи праці вітчизняних науковців за останнє десятиріччя, приходимо до висновку, що проблема

маркетингового менеджменту розглядалася вченими з різних позицій. Так, Кипиленко В.В. сконцентрував увагу на питанні про еволюцію підходів до теоретичного змісту і сутності управління маркетинговою діяльністю підприємства, як суб'єкта господарювання [1]. Конопляникова М.А. розроблювала загальні концептуальні засади системи маркетингового менеджменту підприємства в умовах глобалізації [2]. Серед вітчизняних науковців, які забезпечили значний розвиток наукових засад маркетингу на промисловому підприємстві слід підкреслити розробки Райко Д.В. [6]. Окремо варто виділити також напрацювання Шиманської А.А. [8] та Пасько М.І. [3], в яких започаткована систематизація та узагальнення філософського та економічного уявлення про маркетинговий менеджмент як базову функцію в управління підприємством в конкурентному середовищі. Але значні розбіжності в трактуванні феномену маркетингового менеджменту та суттєві зміни маркетингового середовища, що проявляються зокрема у зміні пропозиції товарів на багатоваріантну та насичену, частішій зміні властивостей та особливостей запропонованих товарів, ніж в цьому виникає потреба у споживача, трансформації мотивів придбання товарів та процедур їх продажу, формуванні тенденції до зменшення лояльності до товарної марки, і нарешті, що дуже важливо, зміщенні уваги в самому маркетингу – з процесу просування товару на процес задоволення потреб споживачів та, разом з тим, зростання кількості суб'єктів ринку, цифровізація процесу купівлі-продажу, переважання он-лайн просування у порівнянні з фізичним, поява численних нових ризиків зумовлюють стрімкий темп дій учасників ринкових відносин, що породжує необхідність проведення подальших поглиблених досліджень маркетингового менеджменту як філософії управління сучасним бізнесом.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення та систематизація можливості збагачення економічного уявлення про маркетинговий менеджмент підприємства за рахунок використання філософських підходів до пізнання об'єктивної реальності та дослідження маркетингового менеджменту як об'єктивного явища в системі управління в умовах сучасних кон'юнктурних змін в економіці в контексті управління маркетингом в сучасному ринковому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Першим та висхідним етапом предметного пізнання маркетингового менеджменту певного суб'єкта господарювання є, перш за все, уточнення сучасного розуміння терміну «маркетинговий менеджмент». Виходячи з аналізу широкого кола наукових робіт, досліджуючи та враховуючи еволюцію поглядів щодо сутності маркетингового менеджменту як об'єктивного явища економічного та суспільного буття зарубіжних вчених, а також вітчизняних науковців, які активно працювали в цьому напрямі та мають певні результативні здобутки, зокрема В. Кипиленко, М. Конопляникової, А. Шиманської, М. Пасько, А. Філіпенка, В. Проценко, С. Пономарьова, Д. Райко, Л. Лебедевої [1-8] та інших з метою виявлення загального та специфічного в маркетинговому менеджменті підприємства ми отримали наступні результати дослідження.

Власна позиція в цьому питанні полягає в тому, що категорія «маркетинговий менеджмент» відображає об'єктивну реальність діяльності підприємства, вона схожа за змістом з поняттям «маркетингове управління на підприємстві», однак не тотожна йому. Як слушно підкреслює В.В. Кипиленко, хоча з етимологічного погляду зазначені поняття є поєднанням двох загальних понятійних утворень та мають дуалістичну природу (що є важливим акцентом при з'ясуванні як змісту цих понять, так і підбору інструментарію впливу в процесі функціональної реалізації), кожен термін із погляду пріоритетності має свої визначальні властивості [1]. У системі «маркетингового менеджменту» базовим елементом є поняття «управління» з

його основними функціями (планування, організація, мотивація та контроль), тоді як в «управлінні маркетингом» ґрунтовною основою стає сам «маркетинг» з його основними елементами: продукт, ціна, розподіл та просування. Підхід щодо розмежування зазначених понять є продуктивним, оскільки він дозволяє концентрувати увагу на механізмі прийняття саме управлінських рішень щодо застосування основних елементів комплексу маркетингу, як інструментів управління, в реальній практиці підприємницької діяльності організації з метою досягнення сформованої на рівні загального менеджменту цілі та місії організації.

Наступним, другим етапом пізнання є філософське розуміння процесу управління маркетинговою діяльністю суб'єкта господарювання. На прикладі маркетингового менеджменту підприємства, як відкритої виробничо-збутової системи, що знаходиться у взаємодії та взаємозалежності із об'єктивно існуючими, реально діючими, постійно мінливими елементами ринкової інфраструктури, зробимо акцент на змістовності (наповнюваності) та прояву цього специфічного процесу в управлінській діяльності підприємства.

В табл. 1 відображено п'ять вимірів в філософії маркетингового менеджменту підприємства, що розкривають його зміст.

Очевидним є той факт, що маркетинговий менеджмент на підприємстві необхідно будувати з урахуванням особливостей його соціальної, у широкому сенсі розуміння, поведінки на цільовому ринку. Очікуваним результатом зазначеного факту є отримувати вигоди (диференційовані за різними ознаками), що пов'язані з використанням і рекомбінацією ресурсів. Так, на думку В.М. Проценко, особливості економічної поведінки підприємства як суб'єкта господарської діяльності в залежності від методів отримання прибутку можна виділити, як найбільш репрезентативні, від обороту економічних ресурсів. Автор аргументовано зазначає, що отримання вигоди реалізується, перш за все, в умовах найму робочої сили і визначається величиною отримуваної заробітної плати суб'єкта економічної поведінки. А це «найбільш масова форма доходу, яка диференціюється в дуже широкому діапазоні значень, полягає в тому, що індивід є власником своїх професійних здібностей і досвіду, на умовах контракту пропонує їх роботодавцям, конкуруючи із іншими власниками робочої сили на ринку праці». Окрім того, зазначає В.М. Проценко, із цим не можна не погодитись, отримання вигоди характерний для власників усіх інших факторів виробництва, виробничого капіталу, який під їх контролем запускається в обіг з метою виготовлення благ з різними споживчими властивостями і їх збуту на ринку для отримання прибутку [5].

В контексті нашого дослідження, особливого знання набуває висновок автора про те, що отримання вигоди від впровадження маркетингового менеджменту на підприємстві є «свого роду плата за відчуження економічного ресурсу, що перебуває у власності осіб, які не бажають або які не вміють максимізувати вигоду від його обороту, але є їх власниками» та «отримання вигоди – дохід від діяльності інвестора (новатора, підприємця), що йде на ризик з метою впровадження нових ідей, технологій, продукції, нових нестандартних рішень» [5]. Це дозволяє усвідомити та врахувати чітку залежність між економічною поведінкою підприємства як суб'єкта ринкових відносин управління маркетингом на підприємстві за функціями, принципами та цілями бізнес-організації. Багатовекторність можливості отримання вигод підприємством за рахунок функціонування маркетингового підрозділу ставить нові вимоги до моделювання можливих сценаріїв розвитку підприємства в обраному стратегічному напрямку з урахуванням природних ресурсів, інфраструктури ринку, економічної системи, структури торгівлі, державного регулювання економіки, платоспроможності населення,

тобто у врахуванням сучасної філософії управління бізнесом, філософії маркетингу як засобу задоволення потреб як споживача, так і виробника.

Таблиця 1 - П'ять вимірів філософії маркетингового менеджменту підприємства, що розкривають його зміст

№ з/п	Виміри	Зміст
1.	Онтологічний	Визначає предметне поле маркетингового менеджменту; його глибинний зміст як науки про природу, суспільство і людину; виокремлює проблематику, яка базується на предметному пізнанні процесу управління маркетинговою діяльністю підприємства як підсистеми суб'єкта господарювання; пізнанні його як елемента всієї системи управління на підприємстві, де проявляється широка сукупність реальних взаємозв'язків і взаємовідносин у процесі управління маркетинговою діяльністю на підприємстві; конкретне пізнання процесу маркетингового менеджменту, реально діючі форми взаємодії та взаємовпливи із структурованим середовищем (макросередовище, мікросередовище, внутрішнє маркетингове середовище, зовнішнє маркетингове середовище, кероване маркетингове середовище, некероване маркетингове середовище самого підприємства).
2.	Епістемологічний	Розкриває генезис, структуру, динаміку і функції маркетингового менеджменту підприємства в контексті філософії ринкової економіки в цілому, та філософії власності, філософії праці, філософії збуту, філософії багатства, філософії блага, філософії бідності, філософії управління
3.	Аксіологічний	Акцентує увагу на ціннісних установках сучасного економічного світу (підприємницький та управлінський ризик, споживча поведінка прямих та опосередкованих споживачів, організаційне та методологічне забезпечення, саморегулювання, конкурентні переваги, вільне підприємництво та інші ціннісні орієнтири).
4.	Логічний	Здійснює пошук взаємозв'язку між логікою світобудови та логікою його наукового відображення.
5.	Методологічний	Досліджує методи і способи удосконалення та отримання нового знання, що дозволяє виявити нові потенційні можливості сфери виробництва та збуту з метою обґрунтування характеру напрямків і масштабів успішної діяльності підприємства як суб'єкта господарювання в конкурентному середовищі, а саме: отримання максимально можливого прибутку і формування довготривалого позитивного іміджу та одночасного задоволення потреб диференційованих споживачів у вигляді отримання ними очевидних вигод економічного (якість, ціна товару) та психологічного (прийнятна ціна придбання, бажаний набір функцій товару, допродажний та післяпродажний сервіс, формування бажаного соціального статусу та інше) змісту.

Джерело: складено авторами з використанням [1; 2; 5; 6; 7; 8]

Наступним етапом пізнання маркетингового менеджменту підприємства є вияв його економічної сутності, що ґрунтується, перш за все, на фіксуванні обраних основних принципів діяльності.

Принципи маркетингового менеджменту підприємства – основні положення, обставини, вимоги, які визначають сутність управління маркетинговою діяльністю підприємства. Відповідно, до виділених нами п'яти основних вимірів філософії маркетингового менеджменту підприємства цими принципами можуть бути: незмінна орієнтація на диференційований попит споживача, постійна адаптивність і гнучкість, неодмінна спрямованість на перспективу, невинний вплив на формування цільового попиту споживача, комплексність управління, свобода споживача і виробника,

обмеження потенційного збитку, економічна ефективність управління (отримання вигоди від діяльності), інновації, навчання та інформування споживача і, нарешті, захист споживача від нераціонального споживання [8].

Відштовхуючись від прийнятого нами загального філософського уявлення процесу управління маркетинговою діяльністю підприємства, зобразимо цей процес з урахуванням структури маркетингового середовища підприємства (рис. 1).

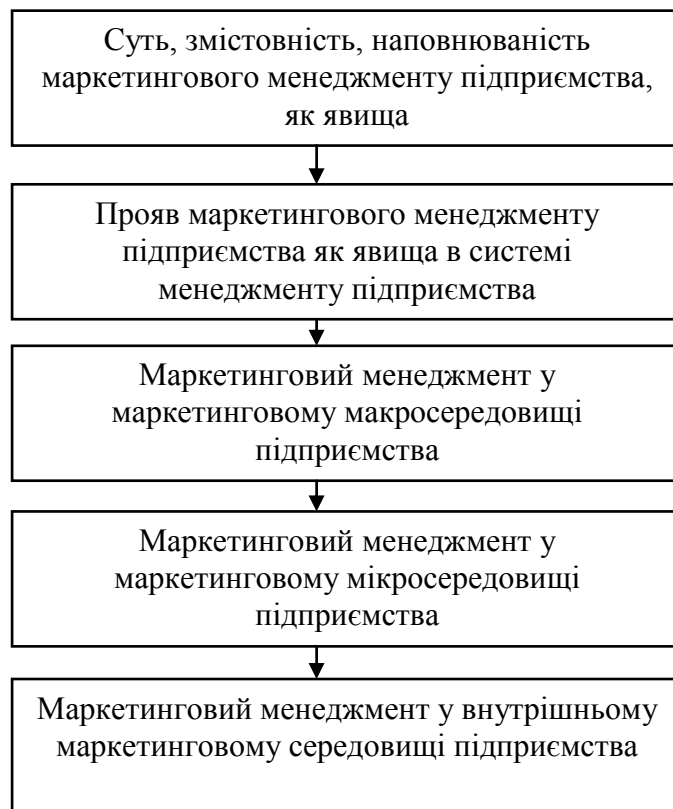

Рисунок 1 – Маркетинговий менеджмент підприємства з урахуванням структури маркетингового середовища підприємства

Джерело: сформовано авторами на основі [3]

Маркетинговий менеджмент може бути представлений як послідовність певних кроків на ринку, що їх може зробити підприємство-виробник на шляху до споживача. Їхня кількість зумовлена кількістю узагальнених функцій менеджменту та маркетингу (рис. 2).

Маркетинговий менеджмент в умовах сучасної економічної реальності є важливим елементом філософії економіки та системи ділових відносин, оскільки вміщує в собі сучасну «систему мислення і ідеологічну основу підприємницької діяльності бізнес-організації та засноване на систематичному вивченні ринку як такого (поведінки споживачів, конкурентів, контрагентів) за широким колом показників (насиченість ринку, обсяги споживання реальних покупців, загальна місткість цільових сегментів, перспективи розвитку потенційного попиту та інші), виявленні реальних та потенційних кінцевих споживачів та задоволенні їх потреб, одночасно, при цьому, отримуючи цільовий прибуток як винагороду за реалізовану управлінську активність».

Рисунок 2 – Етапи прийняття управлінських рішень в маркетинговому менеджменті підприємства
 Джерело: сформовано авторами на основі [3; 5]

Маркетинговий менеджмент сучасного підприємства передбачає постійний моніторинг економічної інформації стосовно його зовнішнього та внутрішнього середовища з метою забезпечення результативності аналізу, планування, просування, реалізації та контролю за товарорухом у вже сформованих каналах збуту та проведення ситуаційного аналізу щодо побудови перспективних шляхів доведення вироблених товарів до кінцевих споживачів. Своєчасний та всеохоплюючий (за певним цільовим

призначенням) збір та обробка інформації, використання сучасних інформаційних технологій дозволяє підприємствам планувати та прогнозувати свою бізнес-діяльність, що, в свою чергу, посилює його конкурентоспроможність та послаблює ризики.

Особливостями сучасного за формами організації маркетингового менеджменту підприємства є те, що він є підсистемою загальної системи управління підприємством. Як вид управлінської діяльності маркетинговий менеджмент спрямований на постійний пошук незадоволеного попиту споживачів, віднайдення ефективних шляхів його задоволення. Окрім зазначеного, отримання максимально можливого за розміром прибутку для самих виробників, який, в свою чергу, забезпечує безперервний процес виробництва товарів цільового призначення, виконання сформованих виробничих програм. Іншими словами, формування бізнес-портфеля на можливе без добре налагодженого маркетингового менеджменту підприємства.

Важливою особливістю маркетингового менеджменту сучасності є використання інформаційних систем – спеціалізованих комп'ютерних програм, технічних рішень та їх автоматизація. Система внутрішньої інформації містить сукупність даних, які виникають у бізнес-організації у вигляді бухгалтерської та статистичної звітності, оперативної та поточної виробничої і науково-технічної інформації. В цій системі відображаються дані про замовлення, продажі, ціни, запаси, рух грошових коштів, дебіторську та кредиторську заборгованість, тощо. Система зовнішньої інформації об'єднує дані про стан зовнішнього середовища підприємства, ринку і його інфраструктури, поведінку покупців і постачальників, дії конкурентів, засобах державного регулювання ринкових механізмів, тощо [4].

Для роботи з маркетинговою інформацією створені такі спеціалізовані програми як Marketing, Marketing Expert, Marketing Project. Програма Marketing Expert розроблена як система прийняття рішень на всіх етапах розробки стратегічного і тактичного планів з маркетингу та контролю за їх реалізацією. Функції модуля маркетингу в Microsoft Dynamics CRM, зауважує Пономарьов С.В., охоплює всі етапи циклу маркетингового планування, підготовку і виконання заходів, включаючи сегментацію бази клієнтів під кожний захід, збір відгуків клієнтів та маркетинговий аналіз [4].

Невід'ємною характеристикою сучасного маркетингового менеджменту підприємства також є те, що він відбиває потреби не тільки своїх реальних кінцевих споживачів, а й враховує потреби вищого рівня – суспільні потреби. Це вимога часу у зв'язку з наявністю постійних економічних, епідеміологічних, екологічних та інших загроз як локального, так і глобального масштабу. Соціально-етичний маркетинг та маркетинг зв'язків кладеться, в цьому випадку, в основу створення інфраструктури управління маркетинговою діяльністю на підприємстві.

Таким чином, маркетинговий менеджмент – це «логічне поєднання всіх процесів, що пов'язані зі змістом у маркетинговому середовищі, на підприємстві та взагалі на ринку». Такий підхід дає можливість становити сталий порядок, тобто алгоритм, що на практиці є логічною послідовністю дій щодо розробки, запровадження та досягнення суті управління – управлінських рішень» [1].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати проведених досліджень, варто зауважити, що маркетинговий менеджмент підприємства як цілісний процес, охоплюючи виробничу та комерційну діяльність бізнес-організації будується, перш за все, виходячи із обраної філософії ведення бізнесу, тобто тієї системи мислення і ідеологічної основи підприємництва, яка одночасно дозволяє задовольняти потреби цільового споживача та отримувати при цьому максимально-можливу вигоду у вигляді прибутку та позитивного іміджу фірми. На зміст, форму

організації, сфери впливу маркетингового менеджменту підприємства впливає організаційна поведінка бізнес-організації на цільовому ринку, яка, в свою чергу, залежить від конкретної ситуації. Сучасний маркетинговий менеджмент формується, функціонує в умовах інтенсивних інноваційних змін споживацьких інтересів споживачів та послуг, їх відношення до елементів комплексу маркетингу, в цілому, та методів розподілу і просування товарної маси, зокрема. Важливою умовою результативного маркетингового менеджменту підприємства слугує врахування існуючих на сьогодні інформаційно-комунікативних технологій (діджиталізація процесу просування товару від виробника до споживача, як приклад). Екологічна спрямованість маркетингового менеджменту підприємства на сьогодні перетворюється в обов'язкову вимогу до виробництва та збуту товарів як для споживчого, так і промислового ринків у зв'язку із загостренням екологічної ситуації в світі. Організація, планування, реалізації, контроль маркетингового менеджменту на підприємстві має витікати із стратегічних та тактичних інтересів самої бізнес-організації (місії та цілей) та водночас бути націленим на забезпечення її фінансово-економічної безпеки в конкурентному середовищі. Подальші дослідження даної проблематики мають бути зосереджені у площині формування моделі маркетингового менеджменту на підприємстві з урахуванням особливостей розвитку мережевої економіки в Україні.

Список літератури

1. Килипенко В.В. Теоретичний зміст і сутність управління маркетинговою діяльністю. *Економіка АПК*. 2016. № 11. С. 86-93.
2. Коноплянникова М.А. Управління маркетинговою діяльністю: поняття, принципи, підходи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Вип. 17. 2017. С. 332-336.
3. Пасько Н.І. Економіко-філософські основи управління маркетинговою діяльністю підприємства. *Бізнес-інформ*. 2020. №1. С. 373-382.
4. Пономарев С.В. Маркетинг как новая философия бизнеса. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. №6. Том 1. С. 291. – 294.
5. Проценко В. М. Рациональність як властивість економічної поведінки підприємств: філософські аспекти. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 6 (141). С. 139–147.
6. Райко Д.В., Лебедева Л.Е. Модель управління маркетингом у системі менеджменту промислового підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1. С. 107-121.
7. Філіпенко А. Економічний світ: філософія. *Економічна теорія*. 2018. № 3. С. 29-44.
8. Шиманська А.А. Управління маркетинговою діяльністю промислового підприємства: економічний та філософський підходи. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 3(19). С. 166-171

References

1. Kylypenko, V.V. (2016). Teoretychnyi zmist i sutnist upravlinnia marketynhovoio diialnistiu [Theoretical content and essence of marketing management]. *Ekonomika APK - Economics of agro-industrial complex, 11*, 86-93 [in Ukrainian]
2. Konopliannykova, M.A. (2017). Upravlinnia marketynhovoio diialnistiu: poniattia, pryntsyry, pidkhody [Marketing management: concepts, principles, approaches]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky - Global and national economic problems, 17*, 332-336 [in Ukrainian]
3. Pasko, N.I. (2020). Ekonomiko-filosofski osnovy upravlinnia marketynhovoio diialnistiu pidpryiemstva [Economic and philosophical bases of management of marketing activity of an enterprise]. *Biznes-inform - Business inform, 1*, 373-382 [in Ukrainian]
4. Ponomarev, S.V. (2018). Marketing kak novaya filosofiya biznesa [Marketing as a new business philosophy]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu - Bulletin of the Khmelnytsky National University, Vol. 1, 6*, 291-294 [in Russian].
5. Protsenko, V. M. (2019). Ratsionalnist yak vlastyvist ekonomichnoi povedinky pidpryiemstv: filosofski aspekty [Rationality as a property of economic behaviour of enterprises: philosophical aspects, current trends and management problems] *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dizainu*.

- Seriia «Ekonomiczni nauky» - Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design. Series: Economic Sciences, 6 (141). 139–147 [in Ukrainian]*
6. Raiko, D.V., & Lebedieva, L.E. (2015). Model upravlinnia marketynhom u systemi menedzhmentu promysloвого pidpryiemstva [Marketing management model in the management system of an industrial enterprise]. *Marketynh i menedzhment innovatsii - Marketing and innovation management, 1*, 107-121 [in Ukrainian]
 7. Filipenko, A. (2018). Ekonomichniy svit: filosofiiia [Economic world: philosophy]. *Ekonomiczna teoriia - Economic theory, 3*, 29-44 [in Ukrainian]
 8. Shymanska, A.A. (2015). Upravlinnia marketynhovoio diialnistiu promysloвого pidpryiemstva: ekonomichniy ta filosofskiy pidkhody [Management of marketing activities of industrial enterprises: economic and philosophical approaches]. *Ekonomika: realii chasu - Economics: the realities of time, 3(19)*, 166-171 [in Ukrainian].

Tamara Nemchenko, Associate Professor, PhD of Philosophy (Candidate of Philosophy Sciences)

Volodymyr Lypchanskyi, Associate Professor, PhD of Pedagogy (Candidate of Pedagogy Sciences)

Tetyana Nemchenko

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Philosophical Comprehension of Marketing Management Transformation of a Company in the Process of Transition to a Networked Economy

Significant changes in macro, micro and internal marketing environment of a company in a networked economy necessitate further in-depth research of marketing management of the company as a philosophy of modern business management. The article focuses on the need to consider the category of "marketing management" as a concept with basic functions: planning, organization, motivation, control. This allows focusing on the mechanism of management decisions using basic elements of marketing complex as management tools. In the disclosure of the content and expression of "marketing management" as a production and marketing system that is in interaction and interdependence with objectively existing, real, constantly changing elements of market infrastructure in modern conditions, the use of ontological, epistemological, axiological, measurements in the philosophy of marketing management are applied.

A comprehensive understanding of the essence of marketing management allows understanding the relationship between the behaviour of the company as a subject of market relations and marketing management in the company in accordance with business objectives of the organization, the structure of the macro, micro and internal environment. According to the selected basic dimensions of the philosophy of marketing management, the main principles of its organization remain the following: constant focus on differentiated consumer demand, constant adaptability and flexibility, constant focus on the future, continuous influence on the formation of target consumer demand, complexity of management, consumer and producer freedom, consumer education and information and consumer protection against irrational consumption.

An integral feature of the content of marketing management of a modern company today is the use of specialized programmes such as Marketing, MarketingExpert, MarketingProject and others. Due to the changing challenges of the external environment, it has been established that digitalization of the process of product promotion from producer to consumer is an important condition for effective marketing management of the company and at the same time the condition of its financial and economic security in a competitive environment.

marketing management, marketing philosophy, marketing environment, network economics, marketing information support

Одержано (Received) 11.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 19.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 338.1

JEL Classification P 42

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).267-281](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).267-281)

І. В. Харченко, доц., канд. екон. наук

О. В. Лізунков, доц., канд. техн. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Організаційні аспекти стратегічної перемоги в конкурентній боротьбі малих будівельних підприємств

Метою дослідження є пошук стратегічних кроків для перемоги в конкурентній боротьбі малих будівельно-монтажних підприємств в умовах ринку, на якому не діють фактори масштабу та диференціації. Обґрунтовано, що вирішення проблеми має концентруватися на організації роботи будівельних підприємств таким чином, щоб були дотримані оптимальні строки виконання всього комплексу будівельно-монтажних робіт, що дозволить виконати умови тендеру - або мінімізувати собівартість будівельно-монтажних робіт, або дотриматись заданих строків. Визначено характер залежності величини фактичних витрат на будівництво від термінів виконання робіт.

собівартість будівельно-монтажних робіт, стратегія, диференціювання продукції; масштаб виробництва, фрагментація, спеціалізація, безвихідь, обсяги, ціноутворення, тривалість будівництва

І.В. Харченко, доц., канд. екон. наук

А.В. Лизунков, доц., канд. техн. наук

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Организационные аспекты стратегической победы в конкурентной борьбе малых строительных предприятий

Цель исследования – поиск стратегических шагов к победе в конкурентной борьбе малых строительно-монтажных предприятий на рынке, где не работают факторы масштаба и дифференциации. Обосновано, что решение проблемы заключается в организации работы строительных предприятий таким образом, чтобы были соблюдены оптимальные сроки выполнения всего комплекса строительно-монтажных работ, что позволит выполнить условия тендера – либо минимизировать стоимость строительно-монтажных работ, либо уложиться в указанные сроки. Определен характер зависимости величины фактических затрат на строительство от сроков проведения работ.

себестоимость строительно-монтажных работ, стратегия, дифференцирование продукции, масштаб производства, фрагментация, специализация, безвыходное положение, объемы, ценообразование, длительность строительства

Постановка проблеми. Будівельна галузь України досить активно розвивається. Щорічні темпи зростання обсягів будівництва становлять 108-130%. [5], що перевищує середні темпи розвитку економіки. Вказана галузь важлива для розвитку економіки та інших галузей, тому зрозуміла увага до неї.

Серед будівельних підприємств велику частку складають малі підприємства, які створюють конкурентне середовище. Працювати їм значно складніше, ніж великим будівельним підприємствам, тому важливо мати ефективну стратегію, яка б враховувала всі досягнення економічної науки і конкретні особливості ринку, на якому працює підприємство. Це складна задача, враховуючи обмежені можливості малих підприємств, специфіку будівельної галузі. значні можливості тиску на малі підприємства з боку великих і складне економічне становище країни. Саме тому багато науковців присвячують свої роботи вирішенню стратегічних проблем будівельних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню аспектів конкурентної боротьби та стратегічного управління у будівництві приділяється достатньо уваги.

Гребньов Г.М. в роботі [3] декларує, що розглянув основні стратегічні пріоритети підвищення ефективності маркетингового механізму управління конкурентоспроможністю будівельних підприємств та визначив новий комплекс інструментів для реалізації маркетингового механізму управління конкурентоспроможністю будівельних підприємств в умовах ринку, а також розглянув основні принципи побудови даного механізму. На думку авторів, традиційні кроки, які застосовуються в конкурентній боротьбі на різних етапах життєвого циклу галузі та залежно від конкретних дій по реалізації стратегії підприємства, достатньо повно викладені в класичних підручниках зі стратегічного менеджменту, наприклад, в [12] та попередніх виданнях даного підручника, широко відомі рекомендації, наведені автором роботи [3].

В роботі Ліпич Л.І. та ін. [7] розроблено теоретико-методичні та прикладні основи формування стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції. Визначено її сутність, доповнено види конкуренції, розкрито її вплив на формування стратегії розвитку підприємства. Удосконалено методику аналізу інтенсивності інвестиційної конкуренції зовнішнього середовища та визначено систему показників оцінювання конкурентного потенціалу будівельних підприємств. Сформовано матрицю альтернативних стратегій розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції.

Богінська Л.О. в роботі [2] розглянула сучасний стан та основні тенденції розвитку будівельного виробництва. В сучасних умовах господарювання в будівельній галузі мають місце глобальні системні виклики, спровоковані різким погіршенням макроекономічної ситуації. Автор доводить, що попит на об'єкти будівництва знаходиться в прямій залежності від темпів розвитку економіки країни, динаміки фінансової забезпеченості населення, доступних умов іпотечного кредитування. Додатковим чинником розвитку будівництва виступає також реалізація державних житлових програм. Сформульовано рекомендації по подальшому удосконаленню стратегічних кроків будівельного підприємства, які, на думку авторів, є дещо суперечливими, як наприклад, «встановлювати оптимальні ціни на продукцію ...для споживача і за яких підприємство отримувало б максимальний прибуток»[2, с. 127].

Кононова О.Є в роботі [5] виклала основні етапи розробки та реалізації стратегії та вимоги до процесу прийняття стратегічного рішення в будівельній галузі.

В роботі Мамонова К.А. і Троян В.І. [8] розглянуто питання необхідності формування та реалізації стратегії управління брендом в економіці держави і на підприємствах будівельної галузі. Охарактеризовані та виявлені особливості застосування стратегії управління брендом на підприємствах будівельної галузі, враховуючи сучасні умови господарювання України. Визначено критерії оцінки для формування експертів щодо розробки та реалізації стратегії управління брендом.

В роботі Кучера А.Т. [7] проводиться стратегічний аналіз конкретного підприємства-«Стромацемент». Аналізується зміна обсягів виробництва, стан попиту на продукцію (цемент) та розробляються конкретні пропозиції щодо покращення стратегії та головних показників, що допоможуть покращити стратегічне становище

В роботі [14] Юрченко Ю.О. дає характеристику стратегії будівельних підприємств і стверджує про необхідність її розроблення, що не викликає заперечень. Далі представляється «..авторське бачення процесу формування і реалізації стратегії будівельних підприємств із описом змісту основних його визначальних етапів та у якості підсумку сформульовано методологічні рекомендації щодо формування і реалізації стратегії будівельних підприємств. ..стратегічне управління.. це сучасний інструмент управління розвитком будівельного підприємства, що спирається на

інтелектуальний капітал як провідний актив і основу функціонування підприємства, який орієнтує діяльність підприємства на запити споживачів, дозволяє гнучко реагувати, адаптуватись до динаміки змін зовнішнього середовища та своєчасно реалізувати зміни на підприємстві» [14, с.193] Все перераховане, на погляд авторів статті, є звичайними етапами процесу стратегічного управління, описаними, наприклад, в [12] та попередніх виданнях даного підручника.

Трач Р.В. в роботі [13] досліджує еволюцію сучасного стану та можливих напрямів розвитку ресурсної стратегії діяльності будівельних підприємств під впливом сучасних концепцій цілісної реалізації проекту та інформаційного моделювання у будівництві. Автори даної статті є переконаними прибічниками класичної теорії стратегії, викладеної в [12] та попередніх виданнях цього джерела та інших роботах, наприклад, [10] і вважають, що ресурсна теорія стратегії відображає лише частково реалії конкурентної боротьби і не може бути взята в загальному випадку за основу розробки стратегії фірми, хоч для малого будівельного підприємства ресурсний підхід до розробки стратегії є досить важливим і результативним.

Невирішеними залишаються питання щодо конкретних стратегічних кроків для перемоги в конкурентній боротьбі при укладанні контрактів на комерційному конкурсі – тендері, де визначають підрядника -виконавця держзамовлення. Умовою перемоги в ній буває як зменшення вартості будівництва, так і дотримання жорстких строків при суворому контролі якості і відповідності технічним умовам. Для малого будівельного підприємства є проблемою обґрунтовано визначити можливість зменшення величини вартості будівництва і одночасного дотримання заданих строків спорудження об'єкту.

Постановка завдання. Завданням даної статі є пошук конкретних напрямків дії і кроків, можливостей використання власних ресурсів, завдяки яким можна було б виграти тендери на умовах, які б принаймні не погіршували фінансове становище фірми в умовах жорсткої конкурентної боротьби.

Основні результати дослідження. Успіх будь-якого підприємства на конкурентному ринку багато в чому залежить від конкурентної позиції, яку йому вдалося зайняти і утримувати у своїй галузі. Якщо підприємство випередило своїх конкурентів і має кращі стратегічні, комерційні і фінансові показники, то це тому, що воно володіє ресурсами, компетенціями, які вміє розвивати і використовувати у вдало вибраних стратегічних напрямках діяльності. Підтримувати довгий час високий рівень успішності, забезпечувати сталий і гармонійний розвиток підприємства у всіх його ланках неможливо без володіння певними сильними сторонами, які оцінені ринком. Оцінені, підтверджені ринком сильні сторони і є конкурентними перевагами. До найважливіших джерел конкурентної переваги варто віднести масштаб підприємства та ступінь вертикальної інтеграції, нагромаджений досвід та наявні знання щодо певного напрямку діяльності; зв'язки між напрямками діяльності, здатність використовувати досвід, знання або можливості з інших, споріднених чи неспоріднених сфер діяльності та ін. [12, с. 185, 228, 286, 378, 386].

Створення конкурентних переваг для перемоги в конкурентній боротьбі відбувається на конкретному ринку – у певній галузі, визначеній території, економічних, політичних, економічних, технологічних, соціальних і правових умовах, тому воно повинно базуватися на розумінні головних ключових факторів успіху [1, с.154] в конкретній ситуації і умінні підприємства таким чином використати всі свої ресурси, щоб вони найкращим чином відповідали особливостям нинішнього і майбутнього становища на ринку. Різні конкурентні стратегії орієнтовані на різних споживачів на ринку, проте підприємство буде мати успіх, якщо найкращим чином буде не тільки розробляти, а і реалізувати як загальну, так і конкурентну стратегії.

Формування конкурентної переваги здійснюється, виходячи з основних характеристик особливостей конкурентної боротьби, і зводиться до розміщення ресурсів підприємства в такий спосіб, щоб різні етапи виробничо-комерційного ланцюга формування вартості були збалансовані та ефективно доповнювали один одного, забезпечуючи загальний синергійний ефект.

Одним із перших кроків при побудові стратегічної позиції є визначення конкурентного поля і його характеристик, на якому підприємство має намір діяти або вже діє. В свій час визначним дослідником стратегічного менеджменту М.Портером була встановлена U-подібна залежність між ринковою часткою підприємства і рівнем рентабельності інвестицій [10, с.60]. Це дало можливість зробити принципово важливий висновок про два типи стратегій, що досягають значних успіхів – 1) орієнтація на створення відмінності, оціненої клієнтами, або - 2) розрахунок на великий розмір ринкової частки, використання ефекту масштабу виробництва і агресивне зниження ціни. Відповідно такі стратегії отримали назву 1) диференціація - використання оціненої відмінності, 2) лідерства по витратам і цінам, а також 3) фокусування на певному сегменті ринку, яке поділяється на: 3а) лідерство по витратам і цінам в межах певного специфічного сегменту, або 3б) відмінну диференціацію на окремому ж сегменті. Стратегію оптимальних витрат, яка має на меті поєднати високу якість з помітно нижчими, ніж у конкурентів, витратами і цінами, і яку складно і досить довго розробляла і реалізовувала фірма «Тойота», М.Портер в свій час називав помилкою – «загрузли на півдорозі або опинилися між двох стільців» [10, стор.58]. Останнє зрозуміло, тому що в цій стратегії необхідно високу якість поєднувати з помітно нижчими, ніж у конкурентів витратами і відповідно цінами, що є організаційно дуже складно і вдається далеко не всім і не відразу. Дуже часто складність реалізації такої стратегії приводить до краху фірми, про що писав цей дослідник [10, с. 58]. І тому вважав таку стратегію помилковою. Як бачимо, розробка стратегії, її реалізація і удосконалення є складними і неоднозначними питаннями, в процесі реалізації якої вирішується питання, якої якості продукцію фірма планує виготовляти, як цього досягти та як забезпечити таку величину витрат і цін, які б дозволили займати бажану частку ринку.

Можливість випускати і реалізувати диференційовану продукцію та мати можливість знижувати ціни на стандартну продукцію внаслідок дії масштабу виробництва приводить до необхідності аналізу ринку, на якому працює підприємство, за цими двома ознаками.

Можливості щодо диференціювання обумовлені ступенем різноманітності клієнтів, різноманітністю їх потреб, а також наявністю можливостей у підприємства сконцентрувати зусилля в певній сфері для задоволення цих потреб. Наявність ефекту масштабу проявляється через можливість підприємства значно знизити витрати і ціни на виготовлювану продукцію та спроможність ринку сприйняти додатковий обсяг продукції відповідної ціни і якості. Аналіз впливу даних факторів дозволив Бостонській консалтинговій групі (БКГ) дещо модернізувати традиційний погляд на створення конкурентних переваг і створити нову матрицю, яка значно менш відома в колі дослідників стратегії. БКГ виділила чотири конкурентних поля [15, с 93].

Конкурентне поле «Обсяги» - тут працюють небагато потужних фірм, великий обсяг споживання обумовлює наявність значних переваг щодо витрат і цін при великих обсягах виробництва, тому можна не диференціювати продукцію і основні зусилля зосередити на управлінні витратами і збільшенні частки ринку.

Конкурентне поле «Спеціалізація» - діяльність домінуючих у ніші підприємств

є високорентабельною, існує диференційований продукт, який позитивно оцінюється ринком, ніша захищена кордонами, які постійно посилюються, конкурувати через копіювання нерентабельно. На рисунку 1 відображена нова (оновлена) матриця БКГ, яка показує, під дією яких факторів формуються перераховані конкурентні поля

Можливість диференціації продукції	Велика	Фрагментація	Спеціалізація
	Мала	Безвихідь	Обсяги
		Постійна або спадна	Зростаюча
Віддача від масштабів виробництва			

Рисунок 1 – Нова (оновлена) матриця БКГ

Джерело: [15, с 94].

Конкурентне поле «Фрагментація» – вимоги до продукції швидко і суттєво змінюються, немає єдиного ринку з чітко зрозумілими вимогами або, принаймні, зрозумілою тенденцією змін. Обсяг виробництва не має ніякого позитивного ефекту, навіть навпаки, його зміни можуть призвести до втрати конкурентоспроможності (вихід за нішу ринку вимагає значних витрат і приведе лише до збитків). Великі підприємства з тягарем накладних витрат програють малим підприємствам, якщо не сконцентруються на мінімізації витрат. Можливості для диференціації продукції існують, але чітко не визначені і швидкозмінні, що не дає можливості створити серйозну і тривалу конкурентну перевагу.

Конкурентне поле «Безвихідь». У межах цього поля ні обсяги, ні диференціація не надають вирішальних конкурентних переваг. Бар'єри для вступу в галузь незначні, технологія легкодоступна, новачки в галузі часто бувають не менш компетентні, ніж діючі підприємства. Попит часто нижче виробничих потужностей, а бар'єри на виході з галузі відносно високі, оскільки частка капіталу є високою. Однак безвихідь не є абсолютною, і діючі підприємства намагаються або створити достатні бар'єри для вступу новачків, або завоювати прихильність і мати постійних клієнтів. [2, с 94-98].

Зважаючи на дані дослідження, необхідно визначити, до якого конкурентного поля відноситься наш напрямок діяльності – робота малих будівельно-монтажних підприємств.

Проаналізуємо можливість диференціації.

Виконані будівельні роботи перевіряються відповідними державними органами, вони повинні відповідати загальнодержавним стандартам. Якщо ж якість робіт їм не відповідає, то будова не може бути введена в експлуатацію. Якість робіт можна зробити кращою, ніж це вимагають стандарти і техумови, але це недоцільно, тому що передбачає значні зайві витрати підрядника, які не будуть відшкодовані і, головне, в яких немає необхідності. Будувати на продаж унікальні за якістю об'єкти у середнього або малого підприємства дуже мало можливостей внаслідок відсутності складної дорогої техніки та висококваліфікованих високооплачуваних спеціалістів, значних обігових коштів. Тому, можна вважати, що можливості диференціації тут малі або зовсім відсутні.

Проаналізуємо можливості використання віддачі від збільшення обсягів виробництва.

Виконання будівельних робіт передбачає певні види робіт:

- риття котловану екскаватором і інші земляні роботи;
- перевезення будівельних матеріалів до місця будівництва і розвантаження їх;

- виконанні будівельних робіт з допомогою спеціальної техніки і приладів вручну робітниками будівельниками і монтажниками;
- виконання будівельних оздоблювальних робіт.

Як видно з перерахованих робіт, кожна з них не дає можливості істотно зменшити собівартість при збільшенні обсягів і отримати економію на витратах. Можна зменшувати витрати на деяких роботах, використовуючи більш потужну або більш досконалу техніку на земляних роботах, але це не є дією масштабних обсягів виробництва. Використання потужної техніки буде економічно ефективним лише при збільшенні обсягів виробництва. Якщо ж використовувати більш потужну, але, одночасно, і більш дорогу техніку на обмеженому обсязі робіт, то це приведе до зростання вартості як одиниці продукції, так і вартості всього об'єкта. Виходячи з цього, ми робимо висновок про те, що для малих БМО в даному сегменті ринку не діє фактор масштабності, тобто не відбувається закономірного і точно визначеного за розмірами зменшення витрат на одиницю продукції при збільшенні обсягів виробництва. Тому, при виконанні будівельних робіт на окремому об'єкті, фактор масштабності відсутній. Можна зауважити, що можливе будівництво серії невеликих об'єктів, наприклад, житлових котеджів, але це значно ефективніше (дешевше і швидше) виконає велике будівельне підприємство, використовуючи потокові методи будівництва. Виходячи з цих результатів, можна зробити висновок, що конкурентне поле, на якому працює мале будівельне підприємство – це „безвихідь”, і для нього, згідно рекомендацій оновленої матриці БКГ, актуальні такі рекомендації:

- контролювати місцеві ринки;
- розвивати свою власну технологію і її захищати;
- розміщати інвестиції там, де витрати факторів виробництва найбільш доцільні [15].

Аналізуючи їх, можна висловити сумніви щодо реальності розвивати власну технологію і її захищати – технологія будівельних робіт є досить сталою, її треба суворо дотримуватися, щоб робота відповідала вимогам державних стандартів, задовольняла контролюючі органи і споживачів. Це особливо актуально для малого підприємства. На наш погляд, можливо лише удосконалити організацію виробництва, і то в певних межах, тому що вона в значній мірі визначається технологією. Найбільш дієвою, на наш погляд, є рекомендація витратити фактори виробництва там, де вони дають найбільшу віддачу і контролювати географічні ринки. Для цього проведемо певні дослідження можливостей удосконалення ланцюжка цінностей будівельно-монтажного підприємства.

Собівартість будівельно-монтажних робіт $C_{БМР}$ визначається за формулою :

$$C_{БМР} = П + ЗВ$$

де $П$ – прямі витрати;

$ЗВ$ – загальновиробничі витрати, тобто витрати на управління та обслуговування будівельного виробництва, на організацію робіт [11]. За економічним змістом загальновиробничі витрати є накладними витратами.

Прямі витрати $П$ складаються з вартості матеріалів $М$, зарплатні робітників будівельників і монтажників $З_{рбм}$, вартості експлуатації будівельних машин і механізмів E_M [11]:

$$П = М + З_{рбм} + E_M$$

Вартість експлуатації будівельних машин і механізмів, що є переважною частиною вартості поточних витрат на виконання технологічного процесу визначають за формулою:

$$E_M = Z_3 + Z_{TO} + Z_E + Z_{MM} + Z_{PB} + Z_{ЗМ.О} + A,$$

де Z_3 – зарплатня робітників які керують машиною;

Z_{TO} – витрати на технічне обслуговування і ремонт;

Z_E – витрати на енергоносії;

Z_{MM} – витрати на мастильні матеріали;

Z_{PB} – витрати на перебазування;

$Z_{ЗМ.О}$ – витрати на змінне обладнання;

A – амортизаційні відрахування на реновацію техніки [11].

Ціноутворення у будівництві регулюється державою за методом норми рентабельності, тобто на кожний вид робіт визначається нормативна величина витрат всіх видів ресурсів, залежно від трудомісткості робіт визначається величина загальновиробничих витрат, і залежно від трудомісткості визначається нормативна величина прибутку. Для нас важливо визначити, від яких чинників залежать дійсні витрати будівельно-монтажного підприємства, тобто фактична собівартість будівельно-монтажних робіт. Дійсні витрати підприємства залежать в значній мірі, крім інших факторів, від фактичного терміну виконання робіт на об'єкті. Доведемо це.

Визначимо витрати (кошторисну собівартість) БМР при скороченій тривалості нормативній тривалості виконання комплексу робіт при будівництві середнього за розміром об'єкту, беручи за базу кошторисну собівартість при нормативній тривалості. Для прикладу візьмемо типовий об'єкт, який споруджує мала БМО - в даному випадку це газокompресорна станція. Величину витрат на цей об'єкт визначаємо, складаючи кошторис за допомогою комплексу АВК-5 [12]. Цими даними і будемо користуватись при розрахунках вартості будівництва при різних термінах. Будівництво передбачає виконання земляних робіт, виконання нульового циклу (підземних робіт) та надземних робіт, а також оздоблювальних робіт, також передбачається дотримання певної технології, а значить і організаційної послідовності виконання робіт. Організувати будівництво і керувати його ходом зручно з допомогою методів сітьового планування і управління, які і використовуються для керування ходом робіт. У випадку виникнення необхідності скорочення строків будівництва необхідно скоротити тривалі трудомісткі роботи .це можна зробити з допомогою залучення додатково: техніки, робітників і преміювання за скорочення термінів. Залучення додатково техніки можливо не на всіх ділянках, а лише на тих, де це дозволяє фронт робіт. Залучення додаткових робітників також можливо там, де це дозволяє фронт робіт.. Необхідно запроваджувати преміювання за виконання і перевиконання строків виконання робіт робітників-будівельників і монтажників та операторів машин, щоб забезпечити виконання і перевиконання поставлених завдань. Значно ускладняться умови і збільшиться обсяг роботи управлінського персоналу, тому необхідно додатково його залучати і (або) впроваджувати преміювання. Таким чином, зарплатня робітників-будівельників і монтажників, операторів машин збільшується на величину премії, зарплатня управлінського персоналу збільшується пропорційно збільшенню його чисельності . Відповідно збільшуються відрахування на ЄСВ.

Важливим також є питання про те, як буде змінюватись кошторисна вартість виконання робіт при збільшенні строку відносно того, при якому витрати є мінімальними. Цей строк назвемо оптимальним або нормативним, тривалість його умовно позначимо цифрою 1. Не зміняться витрати на зарплатню робітників

будівельників і монтажників, тому що зарплатня залежить від обсягу виконаних робіт, а він не зміниться. Зміняться порівняно з оптимальними загальновиборничі витрати, тому що збільшиться час виконання функцій управлінським персоналом, пропорційно збільшиться і його зарплатня, відрахування на соціальні заходи та решта статей витрат. Постійними залишаються витрати на матеріали. Спрогнозуємо зміну витрат на експлуатацію будівельних машин і механізмів

Визначимо характер залежності витрат кожної складової від часу виконання робіт. Так, **зарплатня робітників, які керують машиною**, визначається за формулою

$$Z_3 = K_P \cdot K_{PP} \cdot T_P \cdot B \cdot Ч_C \cdot K_{H3} \cdot K_{HB}$$

де K_P – поправочний коефіцієнт до тарифної ставки;

K_{PP} – коефіцієнт, що враховує премії;

T_P – термін часу роботи техніки на об'єкті;

B – кількість робітників що керують машиною в одну зміну;

$Ч_C$ –годинна тарифна ставка оператора машини;

K_{H3} – коефіцієнт накладних витрат;

K_{HB} – коефіцієнт нарахувань на зарплатню (ЕСВ) [11];

Єдиною змінною величиною в даній формулі є час роботи техніки на об'єкті, відповідно цю залежність можна записати у спрощеному вигляді

$$Z_o = \alpha \cdot T$$

де α – константа, залежить від годинної тарифної ставки. Можна було б вважати, що зарплатня буде прямо пропорційно залежати від часу роботи на об'єкті, проте, враховуючи, що при зарплатня операторів машини визначається за ресурсними нормативами і організована за відрядною системою – за виконання певного обсягу робіт нараховується відповідна сума незалежно від терміну виконання робіт, можна вважати, що зарплатня операторів машин не зміниться.

Витрати на енергоносії (паливо) для роботи будівельної техніки визначаються за формулою:

$$Z_{II} = K_{HB} \cdot Ц_{II} \cdot W_{II} \cdot T_P,$$

де K_{HB} – коефіцієнт, що враховує накладні витрати;

$Ц_{II}$ – ціна палива для ДВЗ;

W_{II} – годинні витрати палива, грн./ маш-год;

T_P – фонд часу роботи техніки. [11].

В цій формулі змінною величиною є годинні витрати палива W_{II}

Можна довести, що годинні витрати палива залежать від ступеню завантаженості двигуна за потужністю та часу завантаження двигуна [10]. Враховуючи, що існує досить стабільна технологія виконання будівельно-монтажних робіт, ці показники є визначеними величинами. Таким чином, і сам показник W_{II} є досить стабільною, визначеною для певних умов роботи величиною. Тоді можна зробити висновок, що витрати на паливо в основному залежать від часу використання техніки на об'єкті. Треба визначити, як зміняться витрати на паливо при збільшенні строків виконання робіт. При зменшенні завантаження двигуна за потужністю збільшується коефіцієнт K_N , що враховує зміну витрат палива залежно від використання двигуна за потужністю. Такий висновок можна зробити, проаналізувавши відповідну літературу. Так, при зменшенні середнього нормативного коефіцієнту завантаження на 25% (а саме

на стільки буде подовжена тривалість виконання робіт) коефіцієнт K_N зміниться з 1,06 до 1,17 [10]. Відповідно питомі витрати палива зростуть в $\frac{1,17}{1,06} = 1,1$ рази, тобто на 10%.

Цей показник будемо використовувати для прогнозування витрат на експлуатацію машин.

Подібним чином проаналізуємо зміну витрат на мастильні матеріали, витрати на технічне обслуговування і поточний ремонт, витрат на перебезування і на змінне обладнання, амортизаційні відрахування на реновацію. Не наводимо послідовність розрахунків, які є достатньо очевидними, для економії місця. Підсумкові дані зведемо в табл. 1.

Таблиця 1 – Вартість машино-годин роботи будівельних машин

Стаття витрат	Загальна вартість, грн., при нормативному терміні роботи	Загальна вартість, грн. при терміні роботи, збільшеному на 25%
1	2	3
Зарплатня операторів машин	39,35	39,35
Амортизаційні відрахування А	5,76	7,2
Витрати на змінне обладнання	9,55	9,55
Витрати на енергоносії	298,19	328
Витрати на мастильні матеріали	1,4	1,54
Витрати на ремонт машин	12	13,2
Витрати на перебезування	35,22	35,22
Загальна вартість машино-години	406,45	434,06

Джерело: складено авторами на підставі розрахунків вартості будівництва, вартості машино-години за допомогою комплексу АВК-5, та прогнозу зміни вартості машино-години.

Загальна вартість машино-години зросте в $\frac{434,06}{406,45} = 1,068$ рази. Відповідно

можна вважати, що на стільки ж в цьому випадку зростуть витрати на експлуатацію всіх машин і механізмів. Прийнемо, що зарплатня АУП в загальновиробничих витратах зросте як мінімум 20 %, відповідно розрахуємо зростання всіх інших елементів згідно нормативів ДБН і зведемо ці дані в табл. 2.

Таблиця 2 – Визначення кошторисної собівартості виконання БМР при різних термінах виконання робіт

Термін/ Вартість, грн.	1-й випадок Нормативний термін виконання робіт $T=1$	2-й випадок Скорочений термін виконання робіт $T=0,7$	3-й випадок Подовжений термін виконання робіт $T=1,25$
Собівартість БМР	6 890 291	7 704 698	7 041029
Прямі витрати	5597189	6 023 470	5747777
Витрати на матеріали	2471898	2471898	2471898
Зарплатня будівельників	1619412	1 943 294	1619412
Витрати на експлуатацію машин, в тому числі:	1505879	1 608 278	1656467
зарплатня операторів машин	137436	146732	137436
Загальновиробничі витрати, в тому числі	1293252	1 681 228	1293252
а) Зарплатня в ЗВВ	354561	460 824	354561
б) Відрахування на соціальні заходи (ЕСВ)	434272	529 993	434272
в) решта статей ЗВВ	509 419	690421	509 419
Змінні витрати	4418393	5232800	4569131

Джерело: складено авторами на підставі розрахунків вартості будівництва за допомогою комплексу АВК-5 та прогнозу зміни вартості будівництва

Визначивши величину змінних витрат без вартості матеріалів (вони однакові у всіх варіантах) для кожного з варіантів виконання робіт, визначимо залежність вартості робіт від терміну їх виконання. Для цього зібрані дані зведемо у відповідну таблицю 3.

Таблиця 3 – Залежність змінних витрат від строку виконання робіт $E_m = f(T)$

Показник	1-й випадок Нормативний термін виконання робіт $T=1$	2-й випадок Скорочений термін виконання робіт $T=0,7$	3-й випадок Подовжений термін виконання робіт $T=1,25$
X (умовна тривалість)	0,7	1	1,25
У(кошторисна собівартість без постійних витрат, грн)	5232800	4569131	4418393

Джерело: складено авторами на підставі розрахунків вартості будівництва за допомогою комплексу АВК-5 та прогнозу зміни вартості будівництва.

За отриманими чисельними значеннями ми з допомогою програми Microsoft Excel побудували апроксимуючу криву – рис. 2 «Залежність змінних витрат на спорудження об'єкту від терміну виконання робіт». Дані апроксимовані поліноміальною залежністю з тісністю зв'язку $R^2=1$

З декількох варіантів апроксимації найбільш точно відображає отримані дані поліноміальна залежність. Аналізуючи отриману залежність, можна чітко виділити зону мінімальної вартості виконання робіт і визначити, як буде змінюватись кошторисна собівартість при зміні строків виконання робіт. Наявність такої залежності дає можливість побудувати лінію поведінки при проведенні тендерних торгів і переговорів щодо визначення вартості будови і строків. Проаналізуємо отриманий графік і залежність (рис. 2). На графіку можна чітко виділити зону оптимуму – зону мінімальних змінних витрат. Це зона оптимального періоду виконання робіт, позначена на вісі X цифрою 1 (цей термін відповідає нормативній тривалості виконання робіт і прийнятий за одиницю тому, що всі інші терміни робіт ми порівнюємо з цим терміном, визначаємо на графіку тривалість виконання робіт у відносних величинах порівняно з ним).

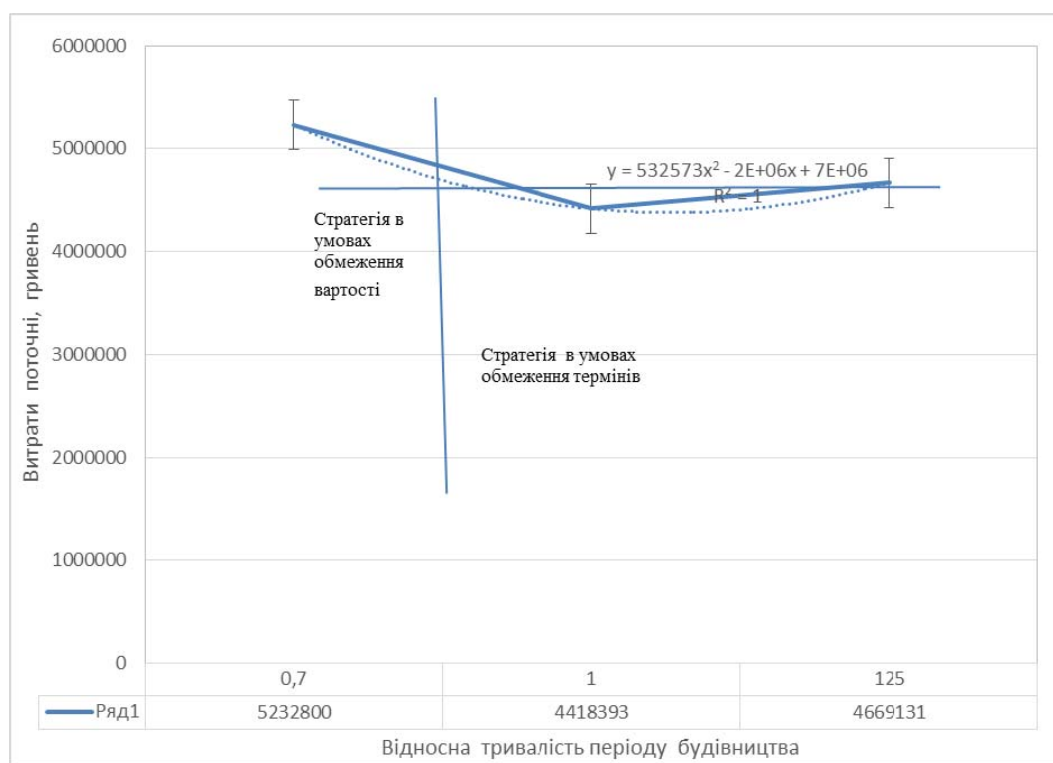

Рисунок 2 – Залежність змінних витрат на спорудження об'єкту від терміну виконання робіт
Джерело: розроблено авторами на підставі розрахунків вартості будівництва за допомогою комплексу АВК-5

При зміні строків виконання робіт - зменшенні або збільшенні терміну - вартість робіт буде зростати за визначеною залежністю. В таких умовах можна запропонувати такі лінії проведення тендерних торгів для будівельно-монтажної організації:

1. В умовах жорсткого обмеження вартості виконання проекту з боку замовника підприємство-підрядник самостійно встановлює термін виконання робіт, визначає мінімальну вартість виконання проекту і комплект техніки для виконання замовлення. Відповідно ціна контракту на будівельні роботи встановлюється на підставі визначених мінімально можливих витрат. на рис.2 – горизонтальна лінія – стратегія поведінки в умовах вартісних обмежень.

2. В умовах жорсткого обмеження строку виконання проекту з боку замовника . підприємство-підрядник самостійно встановлює вартість виконання проекту, при цьому воно може обґрунтовано зменшувати ціну до певної межі, якщо необхідно виграти тендерні торги, тому що має обґрунтовану вартість виконання робіт за певних часових обмежень. На рис. 2 вертикальна лінія – стратегія поведінки в умовах обмежень термінів.

3. В умовах, коли предметом обговорення в процесі торгів є як термін, так і вартість виконання робіт, підприємство-підрядник і замовник можуть обговорювати прийнятні строки виконання робіт і їх вартість, при цьому підприємство-підрядник має обґрунтовану інформацію щодо реальної можливості скорочення строків виконання робіт і відповідного збільшення вартості проекту. При цьому підприємство-підрядник самостійно вибирає комплект будівельної техніки для виконання замовлення

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогодні найважливіша проблема будь-якого українського підприємства, що працює в ринкових умовах, - це проблема його виживання, як мінімум, і забезпечення сталого розвитку, як максимум. Ефективне вирішення цієї проблеми полягає в створенні і реалізації конкурентних переваг, що значною мірою можуть бути досягнуті на основі грамотного стратегічного управління діяльністю підприємства, зокрема правильно розробленої загальної та конкурентної стратегії та стратегічного набору підприємства, який представляє собою комплекс стратегій структурних одиниць і є похідним від загальних стратегій підприємства.

Ринковому середовищу, в якому працюють малі будівельні підприємства, характерна постійна зміна умов роботи, що і породжує необхідність постійного удосконалення стратегічного управління ним.

Зміни щодо удосконалення стратегічного управління повинні максимально враховувати зміни в середовищі діяльності підприємства і використовувати всі його можливості, забезпечуючи при цьому: завоювання нової, більш сильної ринкової позиції, набуття конкурентних переваг, заняття ним гідного місця серед успішно діючих в галузі підприємств. Для забезпечення такого становища підприємства на ринку галузі, в якій воно працює, проводиться оцінка потенціалу наявного напрямку його стратегічної діяльності та потенціалу можливих напрямків діяльності, на основі чого приймаються відповідні рішення.

Малим будівельно-монтажним організаціям дуже складно створити і підтримувати значні і стабільні конкурентні переваги, тому перемога в конкурентній боротьбі повинна базуватись на продуманих стратегічних кроках, які могли би бути реалізовані при наявних ресурсах такого підприємства. Один з можливих напрямків представлений в даному дослідженні. Подальші дослідження пошуку стратегічних кроків на перемогу в конкурентній боротьбі повинні враховувати реальну конкурентну ситуацію та особливості організації роботи і економічних можливостей малих та середніх будівельно-монтажних організацій.

Список літератури

1. Ансофф И. Стратегическое управление / под ред. Л.И. Евенко ; пер. с англ. М. : Экономика, 1989. 563 с.
2. Богінська Л.О. Визначення стратегії розвитку будівельного підприємства. *Економіка та управління підприємствами* . 2020. Вип. 39. С. 123-127. URL: <https://doi.org/10.32843/infrastructure39-20> (дата звернення: 19.05.2021)
3. Гребньов Г. М. Формування напрямків підвищення ефективності маркетингового механізму управління конкурентоспроможністю будівельних підприємств. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2018. № 15. URL: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.15.2018> (дата звернення: 16.05.2021).

4. Державний комітет статистики України. Веб-сайт. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 16.05.2021).
5. Кононова О.Є. Технологія стратегічного управління будівельним підприємством. *Вісник ОНУ Ім. В.М. Мечникова*. 2018. Вип.1 С. 175-177. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7353/1/> (дата звернення: 16.05.2021)
6. Кучер А.Т., Формування стратегії розвитку підприємств будівельної промисловості в сучасних умовах господарювання. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна*. 2010, Вип. 38-3 (149). С. 142-148. URL: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/10108> (дата звернення: 16.05.2021)
7. Ліпич Л. Г., Чорнуха І. В., Цимбалюк І. О. Формування стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції : монографія . Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 212 с.
8. Мамонов К. А., Троян В. І., Формування та реалізація стратегії управління брендом будівельних підприємств *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2019. №9. ДДАЕУ: ТОВ ДКС – центр. URL: 10.32702/2307-2105-2019.9.2 (дата звернення: 16.05.2021).
9. Методологічні і теоретичні основи забезпечення та підвищення надійності функціонування автомобільних транспортних систем / Аулін В.В., Голуб Д.В, Гриньків А.В., Лисенко С.В. Кривинський : ТОВ" КОД", 2017.370 с.
10. Портер М. Е . Стратегія конкуренції : Методика аналізу галузей та діяльності конкурентів / Пер. з англійської А.Олійник та Р. Скільський . Київ: Основи, 1998. 390 с.
11. Програмний комплекс АВК-5. Тов «Авкас» 2021р. Веб-сайт. URL: <http://it-service.biz.ua/programs/avk5/> (дата звернення: 16.05.2021).
12. Томпсон-мл. А.А., Питерс М., Гембл Д., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент: создание конкурентного преимущества / пер. с англ. СПб. ООО «Диалектика», 2019. 800 с.
13. Трач Р.В. Сучасний стан розвитку стратегічного управління будівельним підприємством. *Електронне наукове видання Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського «Глобальні та національні проблеми економіки»*. 2017. №17. С. 457-461. URL: <https://www.bing.com/search> (дата звернення: 30.04.2021)
14. Юрченко Ю.О. Теоретико-методологічні підходи до стратегічного управління діяльністю будівельних підприємств. *Збірник наукових праць «Управління розвитком складних систем» КНУБА*. 2017. № 32. 2017. С. 142-148. URL: <http://knuba.edu.ua> (дата звернення: 30.04.2021).
15. Cristopher Boisseau. Strategie et politique generale des enterprises 2012/2013 p.116. URL: <http://slideplayer.fr/slide/1141496>. (дата звернення: 16.05.2021)

References

1. Ansoff, I.(1989). *Strategic management*. L.I. Evenko (Ed.). Moscow:Ekonomika.
2. Bohins'ka, L.O. (2020). Vyznachennia stratehii rozvytku budivel'noho pidpriemstva [Determination of the development strategy of the construction company]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy - Economics and management of enterprises*, 39, 123-127. Retrieved from <https://doi.org/10.32843/infrastruct39-20.39.123.127.pdf> [in Ukrainian].
3. Hrebn'ov, H.M. (2018). Formuvannia napriamkiv pidvyschennia efektyvnosti marketynhovoho mekhanizmu upravlinnia konkurentospromozhnistiu budivel'nykh pidpriemstv. [Formation of the trends of promoting efficiency of the marketing mechanism of the management of competitiveness construction companies]. *Ekonomichny visnyk NTUU «KPI» - Economic Bulletin NTUU «KPI»*, 15, 395-400 Retrieved from <https://doi.org/10.20535/2307-5651.15.2018> [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy [State Committee on Statistics of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
5. Kononova, O.Ye. (2018). Tekhnolohiia stratehichnoho upravlinnia budivel'nym pidpriemstvom [Technology of the strategic management of the construction company]. *Visnyk ONU - Bulletin of ONU. Vol 1*, 175-177. Retrieved from <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7353/1/> [in Ukrainian].
6. Kucher, A.T. (2010). Formuvannia stratehii rozvytku pidpriemstv budivel'noi promyslovosti v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Formation of the development strategy of the construction industry enterprises in modern business environment]. *Naukovi pratsi Donets'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu - Scientific works of Donetsk national technical university, Vol. 38-3(149)*, 142-148 Retrieved from <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/10108.pdf> [in Ukrainian].
7. Lypych, L.H., Chornukha, I.V., Tsymbaliuk, I.O. (2015). *Formuvannia stratehii rozvytku budivel'noho pidpriemstva v umovakh investytsijnoi konkurentsii: monohrafiia [Formation of the strategy of the*

- development of the construction company in the conditions of investment competition: monograph*. Luts'k : Vezha-Druk. pdf [in Ukrainian].
8. Mamonov, K.A., & Troian, V.I. (2019). Formuvannia ta realizatsiia stratehii upravlinnia brendom budivel'nykh pidpriemstv [Formation and implementation of the management strategy of the construction companies' brand]. *Efektivna ekonomika - Efficient economics*, 9. DDAEU Vydavnytstvo TOV DKS. Retrieved from 10.32702/2307-2105-2019.9.2_2011_9_20_26.pdf [in Ukrainian].
 9. Aulin, V.V., Holub, D.V., Hryn'kiv, A.V., & Lysenko, S.V. (2017). *Metodolohichni i teoretychni osnovy zabezpechennia ta pidvyschennia nadijnosti funkcionuvannia avtomobil'nykh transportnykh system* [Methodological and theoretical fundamentals of provision and promotion of the reliability of functioning of road transport system]. Kropyvnyts'kyj : TOV "KOD" [in Ukrainian].
 10. Porter, M. (1998). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. (A. Olynyk & R. Skilskyi, Trans). Kyiv: Osnovy.
 11. Software complex AVK-5, company "Avkas" 2021. *it-service.biz.ua/programs/avk5/*. Retrieved from <http://it-service.biz.ua/programs/avk5/> [in Ukrainian].
 12. Thompson, A., Peteraf, M., Gamble, J., & Strickland, A. (2019). *Crafting and Executing Strategy: concepts and readings*. (Trans.). Moscow-SPb: Dialektika.
 13. Trach, R.V.(2017). Suchasnyi stan rozvytku stratehichnoho upravlinnia budivelnym pidpriemstvom [Modern state of the strategic management development of the construction company]. *Elektronne naukove vydannia Mykolajivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho «Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky» - Electronic scientific edition of Mykolaiv national university named after V.O. Sukhomlynskyi "Global and national economic issues"*, 17, 457-461. Retrieved from https://www.bing.com/search2017_17_457_461.pdf [in Ukrainian].
 14. Yurchenko, Yu.O.(2017). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do stratehichnoho upravlinnia diialnistiu budivel'nykh pidpriemstv [Theoretical-methodological approaches to strategic management of the construction companies operation]. *Zbirnyk naukovykh prats «Upravlinnia rozvytkom skladnykh system» - Compilation of the scientific works "Complex systems development management"*, 32, 142-148. Retrieved from http://knuba.edu.ua/_32_142_148.pdf. [in Ukrainian].
 15. Boisseau, C. (2012/2013). *Strategie et politique generale des enterprises*. Retrieved from <http://slideplayer.fr/slide/1141496> [in French].

Ihor Kharchenko, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Oleksandr Lizunkov, Associate Professor, PhD in Technics (Candidate of Technical Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Organizational Aspects of the Strategic Victory in the Competition Among Small Construction Companies

The purpose of the research is the search for the strategic steps to win the competition among small construction and installation companies in the market conditions, where the factors of scale and differentiation do not work. In order to achieve the aim the following scientific principles are used: the principle of applied targeting, system, dynamics, and the methods of observation, modelling, formalization, analysis, synthesis, mathematization and generalization within specific scientific methodology.

It is a major problem to create serious stable competitive advantages for winning in the competition for the small construction and installation company. Creation of competitive advantages is based on the definite economic correlates. Thus the question arises what to base them on. M. Porter determined U-like dependence between the market share of the company and the level of the returns on investments. [Porter, p.60]. It made it possible to make a principally important conclusion about two types of strategies that achieve significant success: 1) differentiation 2) leadership in prices and expenses. Thus, it's necessary to analyze the company market from the point of view of: possibilities for differentiation; presence of the economies of scale, which help to decrease expenses and price of the product. The new (updated) BKG matrix helps to find ways to solve the problem of creating competitive advantages. BKG defines four competitive fields. Competitive field where small construction company operates is called "frustration", and according to the recommendations of the modernized BKG matrix, the factor of scale does not work here and differentiation is not appropriate. Among the recommendations for this field the most efficient, in our opinion, is the proposition to use factors of production the sphere of the largest return and to control geographical markets.

Actual expenditures of the company depend to a considerable extent on the term of work performance among other factors. Having conducted the research, we defined the correlation between the term of work performance and their actual cost value. The research was conducted based on calculations of estimated costs of construction works with the help of the program complex AVK-5, taking into consideration the character of dependence of the cost value components on the terms of work performance. These correlations are presented in chart and graphic form. After analyzing the graph it is possible to determine how the estimated cost value will

change when changing the terms of work performance and define the zone of minimal cost of work performance which allows to build the strategy for tenders and negotiations on construction costs and terms. Optimum zone is the zone of minimal variable costs, corresponds to normative duration of work performance.

Upon the analysis of the received correlations and possible tasks of the construction company while conducting tenders we can suggest the following strategies of tenders' conduction to a construction company: a) In terms of strict restriction of the costs of project implementation from the building owner; b) In terms of the strict restriction of the terms of the project implementation by the building owner; c) In case, when the subject of negotiation during tender are both term and cost of work performance.

cost of construction and installation work, strategy, differentiation of production, production scale, fragmentation, specialization, hopelessness, volumes, pricing, duration of construction

Одержано (Received) 20.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 27.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 33

JEL classification: M21

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).281-287](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).281-287)

Є. В. Селіщева, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна

Інформаційне забезпечення функціонування інноваційно-інтегрованих структур

У статті розглянуто сучасні підходи до інформаційного забезпечення функціонування інноваційно-інтегрованих структур. Зазначено, що однією з основних проблем, вирішення якої забезпечує виживання та досягнення стратегічних цілей суб'єкта господарювання, є ефективне управління ним. При цьому сам процес управління потребує відповідної системи забезпечення, до якої поряд із підсистемами методологічного, організаційного та управлінського забезпечення входить і інформаційне, яке на сьогодні є найбільш невизначеним. Розглянуто підходи до визначення категорій «інформація» та «інформаційне забезпечення». Підкреслено, що інформаційне забезпечення є лише «знаряддям» для досягнення цілей. Доведено, що інформаційне забезпечення функціонування інноваційно-інтегрованих структур є достатньо складним. Зазначена пріоритетність створення та функціонування інноваційно-інтегрованих структур та досліджено види їх інформаційного забезпечення.

інформація, інформаційне забезпечення, система, інноваційно-інтегровані структури, оптимальне функціонування, управління

Є. В. Селіщева, асп.

Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна

Информационное обеспечение функционирования инновационно-интегрированных структур

В статье рассмотрены современные подходы к информационному обеспечению функционирования инновационно-интегрированных структур. Отмечено, что одной из основных проблем, решение которой обеспечивает выживание и достижение стратегических целей хозяйствующего субъекта, является эффективное управление им. При этом сам процесс управления нуждается в соответствующей системе обеспечения, к которой параллельно с подсистемами методологического, организационного и управленческого обеспечения входит и информационное, которое на сегодня является наиболее неопределенным. Рассмотрены подходы к определению категорий "информация" и "информационное обеспечение". Подчеркнуто, что информационное обеспечение является лишь "орудием" для достижения целей. Доказано, что информационное обеспечение функционирования инновационно-интегрированных структур является достаточно сложным. Отмечена пріоритетность создания и функционирования инновационно-интегрированных структур и исследованы виды их информационного обеспечения.

информация, информационное обеспечение, система, инновационно-интегрированные структуры, оптимальное функционирование, управление

© Є. В. Селіщева, 2021

Постановка проблеми. Здійснені економічні реформи призвели до виникнення і розвитку принципово нових форм ведення бізнесу. В умовах кризових деформацій та наростання соціально-економічних проблем нові форми ведення бізнесу дозволяють швидко пристосовуватись до мінливих вимог ринку і викликів зовнішнього середовища. Однією з найбільш прогресивних сучасних форм ведення бізнесу є інноваційно-інтегровані структури. Саме їх створення дозволило суб'єктам господарювання побудувати зв'язки з іншими суб'єктами економіки та вийти на світовий ринок.

Передумовою оптимального функціонування інноваційно-інтегрованих структур є адекватне інформаційне забезпечення, яке надає можливість подолати невизначеність ринкового середовища, визначити точки контролю, управляти ними і досягати високої ефективності у всіх сферах формування виробничих і фінансових результатів.

Проте сама категорія «інформаційне забезпечення» є достатньо широкою та різноплановою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інноваційно-інтегрованих структур є предметом дослідження багатьох вчених. Зокрема праці Левченка О., Ткачук О. присвячені організаційно-економічним засадам створення інноваційно-інтегрованих структур в умовах соціально-економічної нестабільності та класифікації інноваційно-інтегрованих структур в сучасній економіці [7; 8]. Савченко В. та Гривко С. досліджують теоретичні аспекти кластеризації і етапи життєвого циклу об'єднаних інноваційних структур [14]. Дослідження Марчука Л. присвячені дослідженню особливостей функціонування інтегрованих структур в умовах інноваційного розвитку [9].

Інформаційне забезпечення також є предметом дослідження великого кола науковців. Так, Лапін А. досліджував інформаційне забезпечення вертикальної інтеграції підприємств аграрного сектора [10]. Дослідження Шалімової Н. С. присвячені концептуальним засадам формування інформаційного середовища [17]. Савченко В. присвятила свої дослідження розгляду інформаційного забезпечення податкового менеджменту [13]. Віддаючи належне здобуткам цих авторів, слід зазначити, що питання інформаційного забезпечення функціонування інноваційно-інтегрованих структур потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану інформаційного забезпечення функціонування інноваційно-інтегрованих структур.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах однією з головних проблем, вирішення якої забезпечує виживання та досягнення стратегічних цілей суб'єкта господарювання є ефективне управління ним. Процес управління потребує відповідної системи забезпечення, до якої входять підсистеми інформаційного, методологічного, організаційного та управлінського забезпечення. Серед зазначених підсистем найбільш невизначеною є підсистема інформаційного забезпечення, метою якої є інформаційне забезпечення всіх фаз процесної підсистеми. Друкер П. зазначає, що топ менеджмент тільки зараз починає розуміти справжні можливості інформації [5].

Сам термін «інформація» є однією із найскладніших. У теорії управління інформація визначається як сукупність даних про зміни, які відбуваються у системі й навколишньому оточенні та зменшують ступінь невизначеності знань про конкретний об'єкт [9]. Безпосередньо інформаційне забезпечення у широкому розумінні науковцями розглядається як процес створення інформаційних умов функціонування системи, забезпечення необхідними даними, застосування засобів пошуку, отримання, зберігання, накопичення, передачі, обробки інформації, організації банків даних тощо [2; 4]. Серед науковців є різні підходи щодо визначення категорії «інформаційне

забезпечення».

Титаренко Г. А. визначає інформаційне забезпечення як сукупність систем класифікації і кодування техніко-економічної інформації, уніфікованих систем документації та масивів інформації, що використовуються у процесі управління [15].

На думку Бушуєвої Л. І. інформаційне забезпечення - це процес задоволення потреб менеджерів і маркетологів в інформації, що забезпечує управлінську діяльність за допомогою спеціальних методів та способів використання цієї інформації, а також професійних знань фахівців, що ухвалюють рішення [3].

Алексєєв С. Б. розглядає інформаційне забезпечення як процес створення умов для задоволення потреб менеджерів в інформації про зміни, що відбуваються у стані зовнішнього та внутрішнього потенціалу, необхідного для здійснення ефективного стратегічного управління і досягнення цілей підприємства [1].

Лапін А. зазначає, що «безпосередньо інформаційне забезпечення не є чинником успіху» [6], воно є лише знаряддям досягнення певних цілей. Якість і повнота використання інформаційного забезпечення залежить від рівня професійного управління, вміння забезпечити ефективну роботу персоналу, правильно ідентифікувати, проектувати, реалізовувати і оптимізувати бізнес-процеси, ефективно вести організаційно-адміністративну і господарську діяльність.

Професор М. Портер зазначає, що інформаційне забезпечення бізнесу і бізнес мають взаємний вплив [12]. Інформаційне забезпечення в частині обліково-аналітичного задовольняє потреби обліковців, аудиторів, аналітиків, економістів та менеджерів усіх рівнів. Яструбський М. підкреслює значення цього забезпечення як джерела інформації для аналізу (насамперед внутрішніми користувачами інноваційно-інтегрованих структур) [18]. Цей вчений зазначає, що сьогодні відбуваються процеси інтеграції малих підприємств в «інноваційні об'єднання на зразок інноваційних центрів, технологічних парків, бізнес-інкубаторів, технополісів тощо» [18]. Поява нових організаційно-правових форм об'єднань висуває нові вимоги до їх обліково-аналітичного забезпечення. Це стосується і нормативно – методичного забезпечення, яке повинно гармонізувати «норми податкового, цивільного і спеціального законодавства з бухгалтерського обліку для правильного відображення в обліку і звітності господарських операцій» [18].

Для оптимального функціонування суб'єкта господарювання інформаційне забезпечення повинно бути максимально повністю інтегроване в його діяльність, а з іншого – бізнес повинен постійно відчувати підтримку з боку інформаційного забезпечення і отримати максимальну вигоду від їх використання. Отже, інформаційне забезпечення зміщується у центр парадигми управління підприємством. Сучасна система управління суб'єкта господарювання відрізняється складною інформаційною системою, що пов'язано з обміном зовнішніх і внутрішніх інформаційних потоків, багатоваріантністю видів інформації, яка циркулює в системі управління.

Система інформаційного забезпечення в значній мірі залежить від суб'єктів сприйняття інформації. Функції персоналу інформаційних систем та їх взаємозв'язок, на різних рівнях управління є різними. Інформаційне забезпечення функціонування інноваційно-інтегрованих структур є більш складним, що пов'язано із складністю цих організаційних об'єктів. Інноваційно-інтегровані структури можуть об'єднувати установи і підприємства різних масштабів, галузей і форм власності, в яких одночасно можуть застосовуватися різні підходи до організації управління, що вимагає відповідного інформаційного забезпечення.

Лапін А. зазначає, що для вертикально інтегрованого підприємства (об'єднання) найбільш оптимальним є використання «планування ресурсів у масштабах

підприємства» (Enterprise-wide Resource Planning – ERP). В основу ERP-систем покладено принцип створення єдиного сховища (репозиторію) даних, який містить всю корпоративну бізнес інформацію (планову та фінансову інформацію, виробничі дані, інформацію щодо персоналу тощо). Використання ERP-систем дозволяє з одного боку оптимізувати управління діяльністю інноваційно-інтегрованих структур, а з іншого призводить до зменшення трансакційних витрат [10; 11].

Поєднання ERP-системи з OLAP технологіями (online analytical processing), Balanced Score Card (системою збалансованих показників) і системою функціонально-вартісного управління забезпечує розвиток систем Business Performance Management (BPM) – управління ефективністю бізнесу, що дозволяють пов'язувати операційні результати діяльності окремих підрозділів інноваційно-інтегрованих структур з ефективністю реалізації вертикальних зв'язків між ними [16]. Такі інформаційні системи мають суттєве значення у функціонуванні інноваційно-інтегрованих структур, відображають їх концептуальну та фізичну архітектури та супроводжують багатофункціональну діяльність цих структур.

Інноваційно-інтегровані структури забезпечують злиття інформаційних просторів зсередини, що, у свою чергу, сприяє створенню якісно нового інформаційного простору інтегрованої структури. Інформаційне забезпечення різних складових інноваційно-інтегрованої структури є неоднаковим, тому є доцільним гармонійно доповнювати різною інформацією кожної ланки інтегрованої структури. У такий спосіб інноваційно-інтегрована структура має можливість збільшити свій інформаційний простір та подолати ринкову невизначеність в основних напрямках, таких як збут продукції та планування виробничих ресурсів.

В умовах ринкових відносин кінцевою метою діяльності будь – якого суб'єкта господарювання є максимізація отримання прибутку. Тому важливе значення для функціонування інноваційно-інтегрованих структур має планування, розподіл та використання прибутку, що покладено на функцію управління. Збут продукції є основним джерелом прибутку та ланкою, що поєднує виробництво і ринок. Постійна зміна зовнішніх умов функціонування суб'єктів господарювання обумовлює необхідність взаємодії економічних і організаційних елементів механізму просування товарів (послуг) від виробників до кінцевих споживачів. Ефективність збутової діяльності підприємств підвищується за рахунок здійснення ними активної комунікаційно-інформаційної політики, яка реалізується через заходи, що спрямовані на забезпечення поінформованості існуючих і потенційних партнерів.

Збут продукції є тим етапом інтегрованого об'єднання, який закінчує один господарський цикл і починає інший. Від ефективності кінцевої стадії просування продукту залежить економічний результат діяльності всієї ланки підприємств інтегрованої структури.

У процесі реалізації продукції суттєве значення має формування попиту. На цьому етапі є доцільним сформулювати обізнаність покупців щодо характеристик товару, його перевагах, недоліках; наявність товару на ринку; гарантії захисту покупців, якщо вони не будуть задоволені якісними властивостями. Важливим інформаційним потоком у контексті роботи з покупцями є зворотній зв'язок, який дозволяє вирішити досить широке коло питань, а саме: планування обсягу продажів, навантаження на точки збуту, проведення рекламних заходів тощо.

Інноваційно-інтегровані структури мають ряд принципово важливих переваг перед іншими формами господарювання, а саме: в них досягається реальна інтеграція виробництва, науково-дослідницьких і навчальних закладів та торговельної діяльності. Це забезпечує інтеграцію ресурсів, визначення загальних інтересів і точок взаємодії

між усіма учасниками структури. При цьому діяльність кожного з елементів спрямовується на рішення певного кола завдань, що виключає дублювання функцій окремих елементів структури та забезпечує реалізацію оптимальної моделі взаємодії (зникає багато посередників і збільшуються доходи). Крім того, відбувається внутрішній перерозподіл фінансових потоків та стимулювання відповідних структурних одиниць, що входять до складу інноваційно-інтегрованої структури.

У процесі своєї діяльності інноваційно-інтегровані структури дають можливість отримати так званий ефект масштабу. Великі масштаби виробництва дозволяють застосовувати сучасну високопродуктивну техніку та інноваційні технології і завдяки цьому істотно підвищувати продуктивність ресурсів, знижувати витрати на одиницю продукції, а отже, підвищувати ефективність виробництва. Застосування інноваційних технологій створюють можливості забезпечити безперечні конкурентні переваги порівняно з іншими формами господарювання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процес управління інноваційно-інтегрованими структурами потребує відповідної системи забезпечення, яка складається з інформаційного, методологічного, організаційного та управлінського забезпечення. Підсистема інформаційного забезпечення є найбільш невизначеною, проте саме на неї покладено інформаційне забезпечення усіх підсистем.

Ефективне функціонування інноваційно-інтегрованих структур можливе тільки за умов ефективного використання адекватного інформаційного забезпечення, яке є інструментом для прийняття управлінських рішень на всіх рівнях, стратегічним ресурсом. Проте, сучасний стан інформаційного забезпечення функціонування інноваційно-інтегрованих структур не в повній мірі відповідає вимогам сьогодення.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі пов'язані із розробкою шляхів оптимізації інформаційного забезпечення функціонування інноваційно-інтегрованих структур.

Список літератури

1. Алексеев С. Б. Формування механізму інформаційного забезпечення управління стратегічним потенціалом торговельного підприємства. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 11-12(2). С. 60-63.
2. Божко В. П., Власов Д. В., Гаспаріан М. С. Информационные технологии в экономике и управлении : учебно-метод. Комплекс. М. : Изд. центр ЕАОИ, 2008. 120 с.
3. Бушуева Л. И. Информационная поддержка социально-ответственного маркетинга. *Вестник научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского гос. ун-та*. 2007. № 3. URL: <http://www.syktsu.ru> (дата звернення: 13.05.2021).
4. Гребешков О. М. Інформаційне забезпечення розвитку компанії. *Зб. наук. пр. Черкаського держ. технол. ун-ту. Сер. Екон. науки*. 2009. Вип. 22, ч. 1. С. 130–134.
5. Друкер П. *Энциклопедия менеджмента*: пер. с англ. М. : Изд. дом "Вильямс", 2004. 432 с.
6. Лапін А. В. Інформаційне забезпечення вертикальної інтеграції підприємств аграрного сектора: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Житомир, 2015. 184 с.
7. Левченко О. М. Організаційно-економічні засади створення інноваційно-інтегрованих структур в умовах соціально-економічної нестабільності. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2018. Вип. 1. С. 9-20.
8. Левченко О.М., Ткачук О.В., Царенко І.О. Інноваційно-інтегровані структури в сучасній економіці: їх класифікація. *Ефективна економіка*. 2017. №10. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7159> (дата звернення: 13.05.2021).
9. Марчук Л.П. Особливості функціонування інтегрованих структур в умовах інноваційного розвитку. *Економіка і регіон*. 2012. № 1. С. 189–194.
10. Нестеренко С. А. OLAP-модель информационных потоков ERP-систем. *Тр. Одес. политех. ун-та*. 2007. Вип. 1 (27). С. 123–127.
11. О'Лири Дэниел. ERP системы. Современное планирование и управление ресурсами предприятия. Выбор, внедрение, эксплуатация / пер. с англ. Ю. И. Водяновой. М.: Вершина, 2004. 272 с.

12. Портер М. Стратегия конкуренции. М. : Вильямс, 2006. 608 с.
13. Савченко В. М. Інформаційне забезпечення податкового менеджменту *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2018. Вип. 1. С. 214-220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npknntu_e_2018_1_25 (дата звернення: 13.05.2021).
14. Савченко В.Ф., Гривко С.Д. Кластеризація як інноваційна форма об'єднання виробничих структур: деякі теоретичні аспекти проблеми. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1: Економіка*. 2013. Вип. 4. С. 88–98.
15. Титаренко Г. А. Информационные технологии управления : учеб. пособ. для вузов. 2-е изд., доп. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 218 с.
16. Управление эффективностью бизнеса. Концепция Business Performance Management / Духонин Е. Ю. и др./ под. ред. Г. В. Генса. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. 269 с.
17. Шалімова Н. С., Магопєць О. А. Концептуальні засади формування інформаційного середовища в процесі адміністрування податку з доходів фізичних осіб. *Стратегічні пріоритети. – Науково-аналітичний щоквартальний збірник НІСД*. 2007. № 1(2). С. 113-119
18. Яструбський М.Я. Реформування облікової системи малих підприємств у процесі інтеграції в інноваційні об'єднання. *Сучасні питання економіки і права*. 2018. Вип. 1. С. 145-150.

References

1. Aliexsieiev, S.B. (2013). Formuvannya mekhanizmu informatsiinoho zabezpechennia upravlinnia stratehichnym potentsialom torhovelnoho pidpriemstva [Forming of mechanism of the informative providing of management strategic potential of trade enterprise]. *Ekonomichniy chasopys-XXI - Economic magazine- XXI, 11-12(2)*, 60-63 [in Ukrainian].
2. Bozhko, V.P., Vlasov, D.V., & Hasparyan, M.S. (2008). *Informacionnye tehnologii v jekonomike i upravlenii : uchebno-metod. Kompleks. [Information technologies in Economics and Management]*. М.: Izd. centr EAOI [in Russian].
3. Bushueva, L.Y. (2007). Informacionnaja podderzhka social'no-otvetstvennogo marketinga. [Information Support Social-Related Marketing]. *Vestnik nauchno-issledovatel'skogo centra korporativnogo prava, upravlenija i venchurnogo investirovanija Syktyvkar'skogo gos. un-ta - Westman of the Scientific-Islekovo Center of Corporate Law, Management and Venture Investment of Syktyevkarsk Gas, Vol. 3*. Retrieved from <http://www.syktsu.ru> [in Russian].
4. Hrebeshkov, O.M. (2009). Informatsiine zabezpechennia rozvytku kompanii [Information provision of the company's development]. *Zb. nauk. pr. Cherkaskoho derzh. tekhnol. un-tu. Ser. Ekon. Nauky - Collection of scientific works of Cherkasy State Technological University. Economic Sciences Series, Vol. 22*, 130–134 [in Ukrainian].
5. Druker, P. (2004). *Jenciklopedija menedzhmenta [Encyclopedia Management]*. М. : Izd. dom "Vil'jams" [in Russian].
6. Lapin, A.V. (2015). Informatsiine zabezpechennia vertykalnoi intehratsii pidpriemstv ahrarnoho sektora [Information provision of vertical integration of enterprises of the agrarian sector]. *Candidate's thesis*. Zhytomyr [in Ukrainian].
7. Levchenko, O.M. (2018). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady stvorennia innovatsiino-intehrovanykh struktur v umovakh sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti [Organizational and economic principles of creation of innovative-integrated structures in conditions of socio-economic instability]. *Tsentrlnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky - Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences, Vol. 1*, 9-20 [in Ukrainian].
8. Levchenko, O.M., Tkachuk, O.V., & Tsarenko I.O. (2017). Innovatsiino-intehrovani struktury v suchasni ekonomitsi: yikh klasyfikatsiia [Innovation-integrated structures in the modern economy: their classification]. *Efektivna ekonomika - Effective economy, Vol. 10*. Retrieved from <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7159> [in Ukrainian].
9. Marchuk, L.P. (2012). Osoblyvosti funktsionuvannya intehrovanykh struktur v umovakh innovatsiinoho rozvytku [Features of the functioning of integrated structures in the conditions of innovation development]. *Ekonomika i rehion - Economics and region, 1*, 189–194. [in Ukrainian].
10. Nesterenko, S. A. (2007). OLAP-model' informacionnyh potokov ERP-sistem. [Olap-model of information flows of ERP systems]. *Trudy Odesskogo politehnicheskogo universiteta - Proceedings of the Odessa Polytechnic University, Vol. 1 (27)*, 123–127 [in Russian].
11. O'Liri Djeniel (2004). ERP systems. Modern planning and management of enterprise resources. Selection, implementation, operation [ERP systems. Moving planning and management of resources enterprises. Select, contradiction, operation]. (Ju. I. Vodjanova, Trans.). М.: Vershyna.

12. Porter, M. (2006). Strategija konkurencii [Strategy of competition]. M.: Vil'jams [in Russian].
13. Savchenko, V.M. (2018). Informatsiine zabezpechennia podatkovoho menedzhmentu [Information provision of tax management]. *Tsentralkoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky - Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences, Vol. 1*, 214-220. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2018_1_25 [in Ukrainian].
14. Savchenko, V.F., & Hryvko, S.D. (2013). Klasteryzatsiia yak innovatsiina forma obiednannia vyrobnychych struktur: deiaki teoretychni aspekty problemy [Clustering as an innovative form of combining production structures: some theoretical aspects of the problem]. *Naukovyi visnyk Chernihivskoho derzhavnogo instytutu ekonomiky i upravlinnia. Serii 1: Ekonomika - Scientific Bulletin of the Chernihiv State Institute of Economics and Management. Series 1: Economics. Vol. 4*, 88–98 [in Ukrainian].
15. Tytarenko, H. A. (2003). *Information technology management: a textbook for universities* (2nd ed.). M.: JuNITI-DANA.
16. Duhonin, E. (2005). *Business performance management. Business Performance Management Concept*. G.V. Gens (Ed.). M.: Al'pina Biznes Buks.
17. Shalimova, N.S., & Mahopets, O.A. (2007). Kontseptualni zasady formuvannia informatsiinoho seredovyshcha v protsesi administruvannia podatku z dokhodiv fizychnykh osib [Conceptual principles of the formation of an information environment in the process of administration of personal income tax]. *Stratehichni priorytety - Naukovo-analitychnyi shchokvartalnyi zbirnyk NISD - Strategic priorities – Scientific and analytical quarterly collection of Nidsd, 1(2)*, 113-119 [in Ukrainian].
18. Yastrubskiy, M.Ya. (2018). Reformuvannia oblikovoi systemy malykh pidpryiemstv u protsesi intehratsii v innovatsiini obiednannia [Reforming the accounting system of small enterprises in the process of integration into innovative associations]. *Suchasni pytannia ekonomiky i prava - Modern issues of economics and law, Vol. 1*, 145-150 [in Ukrainian].

Yelyzaveta Selishcheva, Postgraduate

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

Information Provision of the Functioning of Innovation - Integrated Structures

The article deals with modern approaches to the information provision of the functioning of innovative and integrated structures. The solution of the tasks set out in the article is carried out with the help of general scientific research methods, namely: analysis, systematization and generalization. The methodological and theoretical basis of the study served as the provisions of economic theory, theory of management, ideas and provisions set forth in scientific works on the problems of information provision of the functioning of innovative and integrated structures.

It is noted that one of the main problems, the solution of which ensures survival and achieving the strategic goals of the entity are the effective management of it. At the same time, the management process requires an appropriate provision system, which, along with subsystems of methodological, organizational and managerial, includes information provision, which today is the most uncertain. It is substantiated that for optimal functioning of the entity, information provision should be fully integrated into its activities, and on the other hand - business should continuously experience support from information provision and receive maximum benefits from their use. Consequently, information security is shifted to the center of the enterprise management paradigm. The modern system of management of the entity is characterized by a complex information system, which is associated with the exchange of external and internal information flows, multivariation of types of information that circulates in the management system.

Approaches to the definition of categories "Information" and "Information Provision" are considered. It is emphasized that the information provision is only "tools" to achieve the goals. It is proved that the information provision of the functioning of innovative - integrated structures is more complex. The priority of the creation and functioning of innovative and integrated structures and investigates the types of their information provision. It is proved that effective functioning of innovation-integrated structures is possible only in the effective use of adequate information provision, which is an instrument for making managerial decisions at all levels, the strategic resource of innovation - integrated structures.

information, information provision, system, innovation-integrated structures, optimal functioning, management

Одержано (Received) 08.03.2021

Прорецензовано (Reviewed) 15.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 658.15

JEL Classification: G33; G34; M21

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).288-296](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).288-296)

Р. С. Шаранов, асп.

Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна

Алгоритм антикризового управління підприємства

Статтю присвячено дослідженню процесу антикризового управління підприємства. З'ясовано, що протягом останніх років велика кількість підприємств в Україні отримують збитки, що пов'язано як з внутрішніми проблемами в країні, так і з появою нової коронавірусної кризи. Запропоновано алгоритм антикризового управління підприємства, який враховує особливості діяльності малих, середніх та великих суб'єктів господарювання. Зазначено практичну значимість наведеного алгоритму, що полягає у завчасному виявленні та послідовному подоланні проблем у діяльності вітчизняних підприємств у нестабільному економічному середовищі.

криза, антикризове управління, підприємство, стратегія, малий бізнес, середній бізнес, великий бізнес

Р. С. Шаранов, асп.

Університет таможенного дела и финансов, г. Днепр, Украина

Алгоритм антикризисного управления предприятия

Статья посвящена исследованию процесса антикризисного управления предприятия. Выяснено, что в последние годы большое количество предприятий в Украине получают убытки, что связано как с внутренними проблемами в стране, так и с появлением нового коронавирусного кризиса. Предложен алгоритм антикризисного управления предприятия, учитывающий особенности деятельности малых, средних и больших субъектов хозяйствования. Указано практическую значимость приведенного алгоритма, которая заключается в заблаговременном выявлении и последовательном преодолении проблем в деятельности отечественных предприятий в нестабильной экономической среде.

кризис, антикризисное управление, предприятие, стратегия, малый бизнес, средний бизнес, большой бизнес

Постановка проблеми. З кризовими явищами зіштовхуються підприємства усіх країн, однак у розвинутих країнах на більшості підприємств антикризове управління є постійно діючою системою, що дає змогу завчасно виявити та подолати кризові загрози. В Україні підприємства до антикризового управління вдаються, в кращому випадку, тільки з початком кризових явищ у своїй діяльності. Таким чином, в умовах нестабільного розвитку як світової, так і вітчизняної економіки важливе значення для підприємств відіграє формування постійно діючої системи антикризового управління, що буде діяти на основі алгоритму, який здатен забезпечити ефективне функціонування підприємства.

Система антикризового управління підприємства повинна ґрунтуватись на своєчасній та дієвій реакції щодо факторів впливу, особливо зовнішніх, на функціонування підприємства. Від ефективності антикризового управління на підприємстві, провідні роль в якому відіграє алгоритм його реалізації, залежить не тільки успішне подолання кризових явищ, а й запобігання їх виникнення в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес антикризового управління на підприємстві, зокрема алгоритм його реалізації, досліджували як вітчизняні, так і закордонні дослідники, серед яких І. Бланк [2], В. Маховка [9], О. Старинець [11], А. Ткаченко [12], С. Телін [12], Ю. Міщенко [10] та інші. Вчені розглядали антикризове управління як процес, що складається з певних етапів, за допомогою яких можна подолати кризові явища на підприємстві. Так, І. Бланк [2], В. Маховка [9], А. Ткаченко

та С. Телін [12] у своїх роботах наводять загальні етапи процесу антикризового управління на підприємстві. О. Старинець [11] та Ю. Міщенко [10] розглядають процес антикризового управління з урахуванням особливостей галузей – телекомунікаційних та харчових підприємств відповідно. Але у дослідженнях відсутня єдність поглядів на процес антикризового управління підприємства, в тому числі і на алгоритм його реалізації. Крім того, відсутнє розмежування процесу антикризового управління на малих, середніх та великих суб'єктах господарювання, що обумовлює подальше дослідження цієї проблеми.

Постановка завдання. Метою даної статті є формування дослідження алгоритму антикризового управління, який враховує особливості діяльності малих, середніх та великих суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Світова криза, спричинена пандемією, стала викликом для багатьох вітчизняних підприємств. За підсумками 2020 року 29% підприємств в Україні отримали збиток [5]. Для порівняння в 2019 році цей показник становив 26,4%, що достатньо високо навіть для доковідного періоду. Такий результат говорить про те, що криза в 2020 році тільки посилила і без того важке становище підприємств в Україні. Найбільша кількість збиткових підприємств в 2020 році зосереджена в сферах культури і спорту (46,6%), тимчасового розміщення і харчування (41,2%) та операцій з нерухомим майном (39,4%) [5] – такий результат насамперед пов'язаний з карантинними обмеженнями та локдауном.

Ефективність управління підприємством в кризових ситуаціях залежить від запровадження системи антикризового управління. Антикризове управління – це комплексна система управління, яка спрямована на виявлення, недопущення та подолання кризових явищ діяльності підприємства за допомогою розробки та впровадження механізму виходу з кризи, що передбачатиме використання і здійснення відповідних інструментів та процедур [3]. Під антикризовим управлінням розуміється процес, який складається з відповідних етапів. Проте, антикризове управління, в тому числі і процес, відрізняється в залежності від розміру підприємства.

Так особливістю антикризового управління суб'єктів великого підприємства, полягає в тому, що на таких підприємствах зазвичай діє превентивне антикризове управління, з найманим антикризовим менеджером або навіть відділом, що дозволяє вчасно виявити внутрішні або зовнішні ознаки кризи для недопущення подальшого розповсюдження. У той же час на малих та середніх підприємствах здебільшого відсутнє превентивне антикризове управління, що ускладнює виявлення ознак кризового стану, а суб'єктом антикризового управління виступає сам підприємець (керівник), оскільки кількість персоналу обмежена та залучення консультантів несе додаткові витрати. І, таким чином, поширення кризи на таких підприємствах дуже швидке і зволікання із впровадженням антикризових заходів може бути критичним [4]. Отже, процес антикризового управління має враховувати особливості діяльності малих, середніх та великих суб'єктів господарювання.

Сформований алгоритм антикризового управління підприємства (рис. 1) передбачає виконання таких послідовних взаємопов'язаних етапів: діагностика суб'єкту господарювання (малого, середнього, великого), визначення наявності кризи та її причин, розроблення стратегії усунення загрози, розроблення антикризових заходів усунення загрози, реалізація обраних заходів та контроль за їх виконанням, оцінка ефективності заходів, виявлення причин неефективності заходів (у разі неподоланні кризи) та усунення загрози.

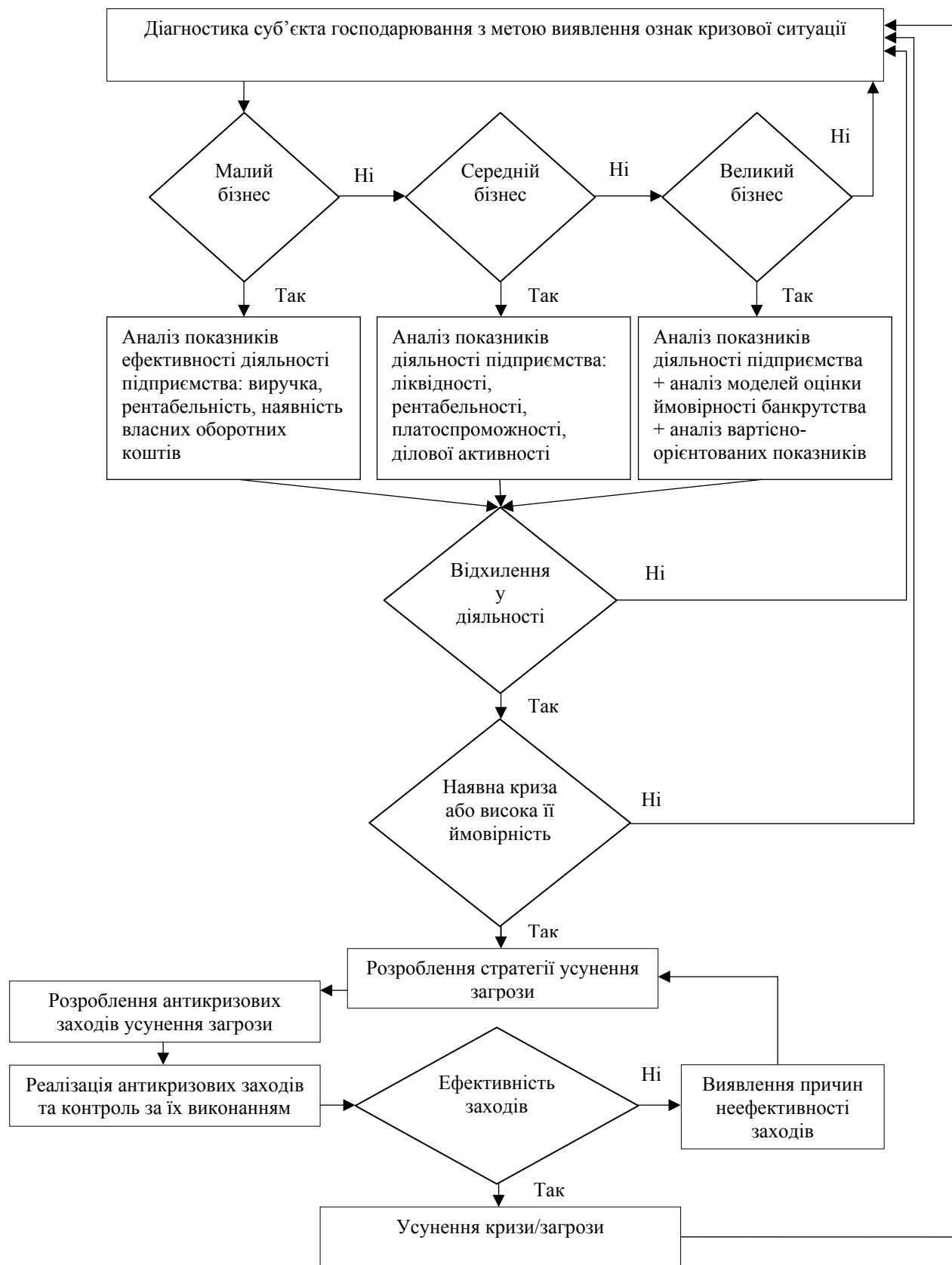

Рисунок 1 – Алгоритм антикризового управління підприємства

Джерело: розроблено автором

Перший і один із найважливіших етапів – діагностика. Під діагностикою розуміють визначення стану об'єкта, явища або процесу управління на основі проведення дослідження і виявлення слабких місць. Діагностика є вихідним пунктом розробки планів і прогнозів, так як без чіткого аналізу неможливо оцінити альтернативи розвитку об'єкта або процесу [1]. В нашому випадку діагностика є засобом виявлення кризових явищ на підприємстві та недопущення банкрутства в майбутньому. Первинною операцією антикризового управління є аналіз факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, так як він забезпечує базу для оцінки факторів виникнення кризової ситуації.

Варто зазначити, що діагностика малих, середніх та великих суб'єктів господарювання значно відрізняється.

Під час діагностики суб'єктів малого підприємництва варто аналізувати, особливо в динаміці, такі показники, як виручка, рентабельність діяльності та наявність власних оборотних коштів. Підприємцю необхідно щотижня аналізувати стан власного бізнесу і в першу чергу вести графік щотижневих обсягів виробництва (виручки). Якщо графік покаже спад обсягів реалізації, то це може слугувати ознакою початку кризових процесів на підприємстві. Використання моделей прогнозування банкрутства є малоефективними та нерекомендовані для малого бізнесу.

Діагностика суб'єктів середнього підприємництва має бути вже більш повною і характеризувати всі сторони діяльності підприємства. Комплексний аналіз підприємства має проводитись за наступними напрямками:

- оцінка стану виробництва та реалізації продукції;
- оцінка забезпеченості виробничими ресурсами;
- аналіз фінансових результатів;
- аналіз фінансового стану;
- оцінка ефективності фінансово-економічної діяльності.

Під час діагностики суб'єктів великого підприємництва варто застосовувати комплексний аналіз діяльності підприємства, моделі оцінки ймовірності банкрутства підприємства та проводити аналіз вартісно-орієнтованих показників.

Існує велика кількість моделей оцінки ймовірності банкрутства як зарубіжних (моделі Альтмана, Ліса, Спрінгейта тощо), так і вітчизняних (моделі Колишкіна, Іркутська, Терещенка, Матвійчука, Мартиненка тощо). Але, незважаючи на існуючу кількість підходів до прогнозування банкрутства, немає єдиної сформованої методики, яка зможе достовірно оцінити ймовірність настання банкрутства підприємства. Проте, з усіх моделей діагностики настання ризиків банкрутства, на великих вітчизняних підприємствах можна застосовувати, наприклад, моделі Терещенка, Матвійчука та Мартиненка, оскільки вони найбільше відповідають вимогам української економіки. Але, все ж таки, для більшої об'єктивності необхідно оцінювати діяльність підприємства комплексно, аналізуючи і інші показники.

Серед вартісно-орієнтованих показників при антикризовій діагностиці варто аналізувати такі як: економічна додана вартість (EVA), приріст економічної доданої вартості порівняно з попереднім періодом (ΔEVA), рентабельність вкладеного в операційну діяльність капіталу (ROCE), рентабельність всього інвестованого капіталу (ROIC) та інші. Їх аналіз дає зрозуміти чи створює підприємство вартість у результаті господарської діяльності або навпаки поглинає її та якоперативно реагувати на негативні фактори, що можуть вплинути на вартість компанії.

Якщо за результатами діагностики виявлено відхилення або ознаки кризового стану підприємства, необхідно визначити причини, які це зумовили. І наступним етапом є формування стратегії усунення даної загрози.

Стратегія в антикризовому управлінні має вирішальне значення. Антикризова стратегія – це комплекс дій на відповідний період часу, що дозволяє підприємству подолати кризові явища та зміцнити свої позиції на ринку. Основні цілі антикризової стратегії мають бути направлені на усунення основних причин виникнення кризи, через зменшення впливу відповідних факторів і з урахуванням наявних обмежень. У середині однієї антикризової стратегії може бути кілька антикризових програм, що включають в себе комплекс антикризових заходів, спрямованих на досягнення цілей обраної стратегії.

Успіх антикризового управління багато в чому залежить від того, наскільки правильно обрана антикризова стратегія. Антикризові стратегії для малих, середніх та великих суб'єктів господарювання є спільними, однак, при виборі слід враховувати можливість її реалізації на певному підприємстві. Враховуючи те, що криза на підприємстві проходить певні етапи [7], то перед формуванням стратегії важливо з'ясувати на якому саме етапі кризи знаходиться підприємство (табл. 1). Якщо кризові процеси на підприємстві тільки починаються, то можна використовувати стратегії, які направлені на підвищення продуктивності виробництва, маркетингової діяльності, збільшення частки ринку тощо. Якщо криза більш глибока, то вже потрібно застосувати ряд фінансових стратегій на підвищення ліквідності та зміцнення платоспроможності.

Таблиця 1 – Антикризові стратегії з урахуванням кризової стадії підприємства

Етапи кризи	Особливості прояву кризового явища	Антикризові стратегії
Стратегічна криза	Відсутність або недостатній розвиток системи стратегічного управління, помилки в маркетинговій діяльності, зниження вартості підприємства.	Організаційна стратегія, кадрова стратегія, маркетингова стратегія, інвестиційна стратегія, стратегія попередження кризи, стратегія вичікування.
Структурна криза	Погіршення фінансового становища підприємства, скорочення джерел і резервів розвитку, скорочення масштабів діяльності підприємства, зниження частки ринку, скорочення персоналу.	Маркетингова стратегія, виробнича стратегія, стратегія мінімізації витрат, стратегія повороту, стабілізаційна стратегія, стратегія диверсифікації, стратегія інновацій, стратегія лідерства за витратами, стратегія протидії, стратегія вичікування, стратегія концентрації.
Оперативна криза	Зниження найважливіших економічних показників, збитковість підприємства.	Стратегія мінімізації витрат, стратегія повороту, стабілізаційна стратегія, наступальна стратегія, стратегія оборони, захисна стратегія, стратегія протидії, стратегія реструктуризації, стратегія трансформації.
Криза ліквідності	Збільшується заборгованість підприємства перед кредиторами, погіршуються показники ліквідності та платоспроможності підприємства.	Фінансова стратегія, стратегія мінімізації витрат, стратегія реструктуризації, стратегія скорочення, стратегія збирання врожаю, стратегія зростання.

Продовження таблиці 1

Неплатоспроможність (загроза банкрутства)	Дефіцит ліквідних коштів для виконання зовнішніх фінансових зобов'язань (погашення боргів), виробництво стримується нестачею матеріалів, збільшується період погашення дебіторської заборгованості.	Фінансова стратегія, стратегія злиття, стратегія ліквідації, стратегія скорочення, стратегія реструктуризації, стратегія виходу стратегія виживання.
Банкрутство	Порушення справи про банкрутство, перевищення зобов'язань над власним капіталом підприємства.	Стратегія ліквідації, стратегія виходу, стратегія злиття, санація.

Джерело: розроблено автором

У табл. 1 наведені можливі антикризові стратегії, які можуть використовуватись при подоланні кризи на певному її етапі. Їх різноманітність дозволяє підприємству обрати таку, яка найбільш доцільна на певному етапі розвитку організації та відповідає сформованій загальній стратегії підприємства.

Після того як визначено стратегію, наступним етапом є розробка тактичних дій і антикризових заходів (рис. 2).

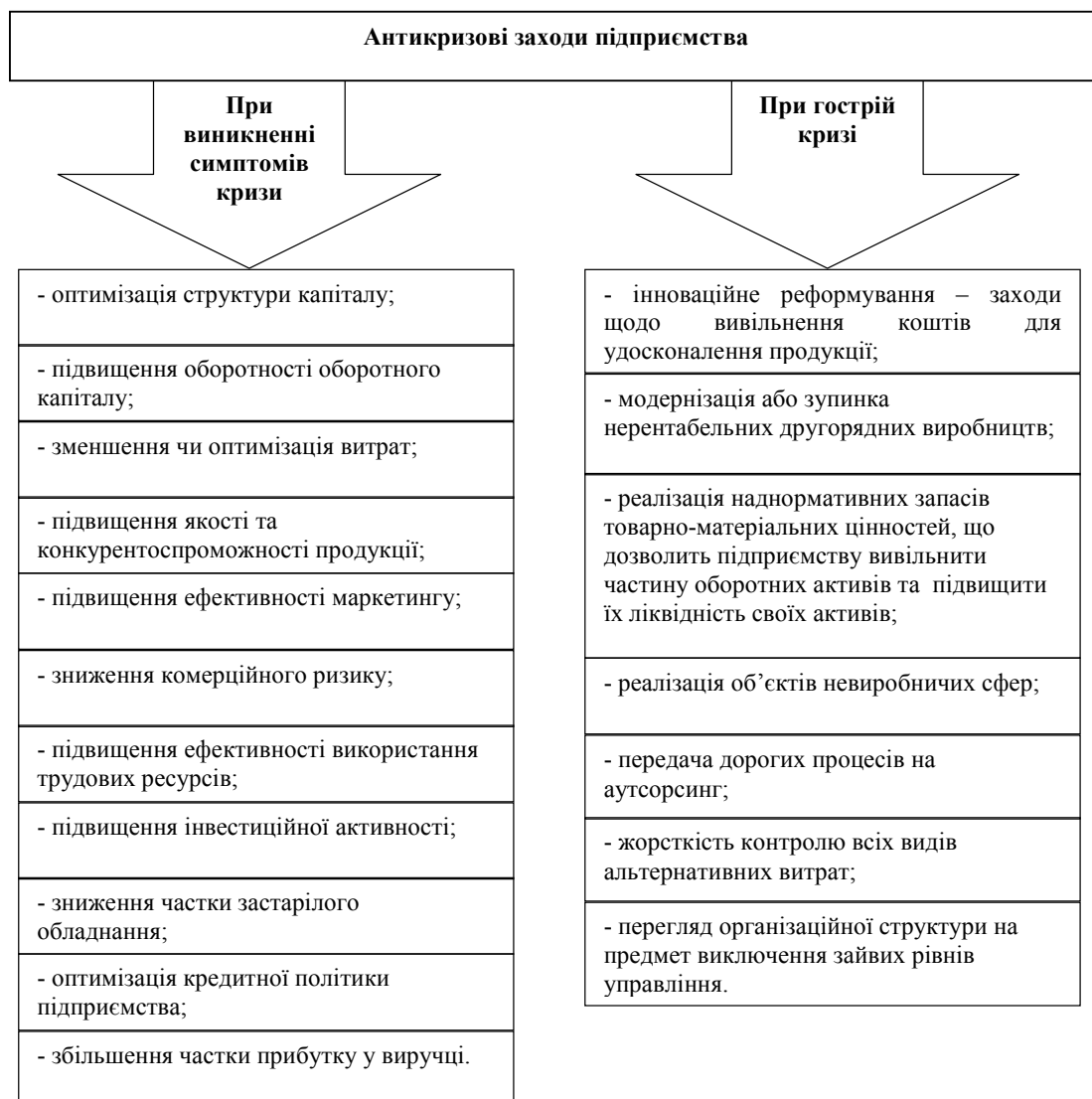

Рисунок 2 – Різноманітність антикризових заходів підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [6; 8]

Набір антикризових заходів є індивідуальним для кожного підприємства в залежності від стадії кризового процесу, галузі діяльності, розмірів, організаційно-правової форми, особливостей управління тощо. Антикризові заходи формуються у вигляді конкретних завдань, які є необхідними в даний момент. Підприємству необхідно обирати такі заходи, які відповідають сформованій антикризовій стратегії.

Після того, як розроблений план антикризових заходів буде реалізований, відбувається останній етап – оцінка ефективності впроваджених антикризових заходів.

Оцінка ефективності антикризових заходів полягає у [13]:

– зміні найважливіших показників господарсько-фінансової діяльності за період антикризового управління в порівнянні з початком реалізації антикризових заходів;

– швидкості отримання позитивних змін за одиницю часу;

– економічності отримання позитивного ефекту (співвідношення між досягнутим приростом результатів господарсько-фінансової діяльності та обсягом витрат, пов'язаних з досягненням цього результату);

– достатності змін для відновлення параметрів життєздатності підприємства (порівняння фактично досягнутих показників з еталонними значеннями, за яких забезпечується життєздатний стан підприємства).

Якщо заходи щодо подолання кризи виявилися неефективними, і криза продовжує розвиватися або отримано недостатній ефект від проведених заходів, підприємство має повертатися до відправної точки пошуку причин і розробки нової стратегії виходу з кризи. Якщо заходи вдалі, то відповідно до алгоритму, відбувається подолання кризових процесів на підприємстві і процес антикризового управління продовжується – повертається до першого етапу – постійної діагностики кризового стану.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В ході проведеного дослідження визначено, що процес антикризового управління, зокрема алгоритм його реалізації, має складатися з таких етапів як: діагностика, визначення наявності кризи та її причин, формування стратегії подолання кризових явищ, запровадження заходів подолання кризи та оцінка ефективності обраних заходів. Варто зазначити, що антикризове управління має певні особливості залежності від розміру суб'єкта підприємництва. Тому розроблений алгоритм антикризового управління підприємства враховує специфіку функціонування малих, середніх та великих суб'єктів господарювання. Таким чином, завдяки запропонованому алгоритму підприємство зможе не тільки вчасно виявити та подолати загрози, а й забезпечити постійний моніторинг його діяльності.

Подальші дослідження будуть спрямовані на формування механізму антикризового управління підприємства.

Список літератури

1. Балашов А.П. Антикризисное управление: уч. пособ. Новосибирск, 2010. 346 с.
2. Бланк И.А. Антикризисное финансовое управление предприятием. Київ: Эльга, Ника-Центр, 2006. 672 с.
3. Ватченко О.Б., Шаранов Р.С. Антикризове управління підприємства в умовах нестабільного ринкового середовища в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. №6 (80). С. 23-29.
4. Ватченко О.Б., Шаранов Р.С. Особливості антикризового управління різних форм суб'єктів господарювання. *Економічні читання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 85-річному ювілею професора В.Й. Шияна*, 19 лют. 2021 р. Харків :ХНАУ, 2021. 512 с.
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.04.2021).

6. Жадько А. О. Антикризове управління підприємством: сутність, етапи здійснення та основні антикризові заходи. URL: <http://intkonf.org/zhadko-ao-antikrizove-upravlinnya-pidpriemstvom-sutnist-etapi-zdiysnennya-ta-osnovni-antikrizovi-zahodi/> (дата звернення: 12.04.2021).
7. Жданов В.Ю. Диагностика риска банкротства промышленных предприятий (на примере предприятий авиационно – промышленного комплекса): дисс. ...к.э.н. : 08.00.13 / Москва, 2012. 225с.
8. Козлюк Г. Д., Недрянко А. А. Антикризисные мероприятия по преодолению кризисной ситуации на предприятии. *Международный экономический форум*. 2013. № 3. URL: <https://soldatbiz.ru/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%BE> (дата звернення: 12.04.2021).
9. Маховка В.М. Процес, методи та функції антикризового управління на підприємстві. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі: Економічні науки*. 2012. № 1. С. 219-225.
10. Мищенко Ю. И. Алгоритм антикризисного управления предприятием пищевой промышленности. *Экономический вестник Южного Федерального округа*. 2007. № 6. С. 110-115.
11. Старинець О. Г. Алгоритм антикризового управління телекомунікаційними підприємствами. *Інфраструктура ринку*. 2017. № 13. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/13-2017> (дата звернення: 12.04.2021).
12. Ткаченко А.М., Телін С.В. Антикризове управління як одне з напрямів підвищення ефективності діяльності підприємства. *Економічний вісник Донбасу*. 2010. № 3. С. 122-124.
13. Янковець Т. М. Оцінка ефективності впровадження антикризових заходів на підприємстві. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/4860/1/20160527IAZ_P213-214.pdf (дата звернення: 12.04.2021).

References

1. Balashov, A.P. (2010). *Antikrizisnoe upravlenie [Crisis management]*. Novosibirsk [in Russian].
2. Blank, I.A. (2006). *Antikrizisnoe finansovoe upravlenie predpriyatiem [Financial crisis management of the enterprise]*. Kyiv: Ёljgha, Nyka-Centr [in Russian].
3. Vatchenko, O.B., & Sharanov, R.S. (2020). Antykryzove upravlinnia pidpriemstva v umovakh nestabilnoho rynkovoho seredovyscha v Ukraini [Crisis management in an uncertain market environment in Ukraine]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of system approach in economy*, 6, 23-29 [in Ukrainian].
4. Vatchenko, O.B., & Sharanov, R.S. (2021). Osoblyvosti antykryzovoho upravlinnia riznykh form subiektiv hospodariuvannia [Features of crisis management of various forms of business]. Proceedings from Economic readings: *Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia., prysviach. 85-richnomu yuvileiu profesora V.I. Shyiana (19 liutoho 2021 roku) - International scientific-practical conference dedicated to the 85th anniversary of Professor V.Y. Shiyana*. (pp. 276-278). Kharkiv: KhNAU [in Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Zhadko, A.O. (2011). Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom: sutnist, etapy zdiisnennia ta osnovni antykryzovi zakhody [Crisis management of the enterprise: essence, stages of implementation and basic anti-crisis measures]. *intkonf.org*. Retrieved from <http://intkonf.org/zhadko-ao-antikrizove-upravlinnya-pidpriemstvom-sutnist-etapi-zdiysnennya-ta-osnovni-antikrizovi-zahodi/> [in Ukrainian].
7. Zhdanov, V.YU. (2012). Diagnostika riska bankrotstva promyshlennykh predpriyatij (na primere predpriyatij aviacionno – promyshlennogo kompleksa) [Diagnostics of the risk of bankruptcy of industrial enterprises (example on the enterprises of the aviation - industrial complex)]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
8. Kozlyuk, G.D., & Nedryanko, A.A. (2013) Antikrizisnye meropriyatiya po preodoleniyu krizisnoj situacii na predpriyatii [Anti-crisis measures to overcome the crisis situation at the enterprise]. *Mezhdunarodnyj ekonomicheskij forum - International Economic Forum*, 3. Retrieved from <https://soldatbiz.ru/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%BE> [in Russian].
9. Makhovka, V.M. (2012). Protses, metody ta funktsii antykryzovoho upravlinnia na pidpriemstvi [The process, methods and functions of crisis management in the enterprise]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade: Economic Sciences*, 1, 219-225 [in Ukrainian].

10. Mishchenko, YU.I. (2007). Algoritm antikrizisnogo upravleniya predpriyatiem pishchevoj promyshlennosti [Crisis management algorithm of the food industry enterprise]. *Ekonomicheskij vestnik YUzhnogo Federal'nogo okruga – Economic Bulletin of the Southern Federal District*, 6, 110-115 [in Russian].
11. Starynets, O.H. (2017). Alhorytm antykryzovoho upravlinnia telekomunikatsiinymy pidpryiemstvamy [Crisis management algorithm of telecommunication enterprises]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*, 13. Retrieved from <http://www.market-infr.od.ua/uk/13-2017> [in Ukrainian].
12. Tkachenko, A.M., & Telin, S.V. (2010). Antykryzove upravlinnia yak odne z napriamiv pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpryiemstva [Crisis management as one of the ways to increase the efficiency of the enterprise]. *Ekonomichniy visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbass*, 3, 122-124 [in Ukrainian].
13. Iankovets, T.M. (2016). Otsinka efektyvnosti vprovadzhennia antykryzovykh zakhodiv na pidpryiemstvi [Evaluation of the effectiveness of the implementation of anti-crisis measures at the enterprise]. *er.knutd.edu.ua*. Retrieved from https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/4860/1/20160527IAZ_P213-214.pdf [in Ukrainian].

Roman Sharanov, Postgraduate

University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

Enterprise Crisis Management Algorithm

The article devotes to the study of the enterprise crisis management process. In recent years, a large number of enterprises in Ukraine have suffered losses. This result related to both the internal problems in the country and the emergence of a new coronavirus crisis. Thus, in the conditions of unstable development of both world and domestic economy, the formation of the crisis management system is important for enterprises.

Thus, the enterprise crisis management algorithm offered, which takes into account the peculiarities of the activity of small, medium and large business entities. The algorithm consists of the following stages: diagnostics of the business entity (small, medium, large), determining the crisis and its causes, developing a strategy to eliminate the threat, developing crisis measures to eliminate the threat, implementation of selected measures and monitoring their implementation, identifying the reasons for the ineffectiveness of measures (in case of overcoming the crisis) and eliminating the threat.

There is a significant difference in crisis management between different businesses at the diagnostic stage. For small businesses, the diagnosis consists of assessing revenue, profitability, working capital. Diagnosis of medium-sized enterprises should be comprehensive and cover all areas of enterprise activity. Diagnosis of large enterprises consists of both comprehensive diagnostics and models for assessing the level of bankruptcy. Crisis management strategies and measures for small, medium and large businesses are common; however, the choice should take into account the possibility of their implementation in a particular enterprise. Depending on the stage of the crisis, the recommended strategies and crisis management measures.

In consequence of the proposed algorithm, the company will be able to timely identify and overcome threats, and ensure continuous monitoring of its activities. It was indicated the practical significance of the above algorithm, which consists in early detection and consistent overcoming of problems in the activity of domestic enterprises in an unstable economic environment.

crisis, crisis management, enterprise, strategy, small business, medium business, big business

Одержано (Received) 08.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 15.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 338.2:355

JEL Classification: E62, H10

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).297-303](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).297-303)**Н. В. Гаврилова**, доц., канд. екон. наук**Л. М. Петренко****Н. С. Пітел**, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна*

Міжнародне партнерство підприємств оборонно-промислового комплексу України: фінансово-економічні аспекти розвитку

Статтю присвячено дослідженню теоретичних аспектів функціонування підприємств оборонно-промислового комплексу, окреслено проблеми оборонного бюджету України, проаналізовано питому вагу видатків на оборону у загальній кількості видатків зведеного бюджету України, розглянуто переваги міжнародного партнерства України. Визначено технологічні, науково-дослідні, управлінські та економічні можливості, які отримує Україна від міжнародного партнерства. Окреслено необхідність залучення приватного бізнесу для фінансування витрат підприємств оборонно-промислового комплексу, що підтверджується досвідом європейських країн.

оборонно-промисловий комплекс, фінансування оборонно-промислового комплексу, військово-технічне співробітництво, військовий бюджет

Н. В. Гаврилова, доц., канд. екон. наук**Л. М. Петренко****Н. С. Пітел**, доц., канд. екон. наук*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна*

Международное партнерство предприятий оборонно-промышленного комплекса Украины: финансово-экономические аспекты развития

Статья посвящена исследованию теоретических аспектов функционирования предприятий оборонно-промышленного комплекса, обозначены проблемы оборонного бюджета Украины, проанализирован удельный вес расходов на оборону в общем количестве расходов сводного бюджета Украины, рассмотрены преимущества международного партнерства Украины. Определены технологические, научно-исследовательские, управленческие и экономические возможности, которые получит Украина от международного партнерства. Намечена необходимость привлечения частного бизнеса для финансирования расходов предприятий оборонно-промышленного комплекса, что подтверждается опытом европейских стран.

оборонно-промышленный комплекс, военно-техническое сотрудничество, военный бюджет, финансирование оборонно-промышленного комплекса

Постановка проблеми. Рівень національної безпеки країни прямо залежить від забезпечення потреб підприємств оборонно-промислового комплексу, їх науково-технічного та фінансово-економічного розвитку. В Україні оборонно-промисловий комплекс розглядається як цілісна економічна система галузей, підприємств, інженерно-конструкторських та науково-технічних об'єктів інфраструктури, які виконують розробницькі, дослідницькі, виробничі та державні військово-промислові завдання.

Підприємства оборонно-промислового комплексу, які є сектором національної економіки, призначені для розробки і впровадження продукції, яка має оборонне значення і є фундаментом економічної та політичної безпеки країни. Фінансування підприємств оборонно-промислового комплексу прямо впливає на фінансову безпеку держави. Фінансова безпека підприємств оборонної промисловості та фінансова безпека держави в цілому знаходяться у стані прямого взаємовпливу. Отже, виникає

нагальна необхідність дослідження особливостей забезпечення фінансової безпеки на підприємствах оборонної промисловості та в оборонно-промисловому комплексі, що в подальшому дасть можливість розвитку міжнародного партнерства України з ЄС та НАТО.

В умовах загострення військового конфлікту на Сході нашої країни посилення зв'язків з міжнародними партнерами вимагає дослідження питань міжнародного партнерства підприємств оборонно-промислового комплексу та їх фінансування. Крім того в умовах зовнішніх загроз фінансування підприємств оборонно-промислового комплексу з метою їх стабілізації та розвитку набуває особливого значення. Це вимагає оцінки фінансових аспектів розвитку підприємств оборонно-промислового комплексу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-прикладні аспекти розвитку підприємств оборонно-промислового комплексу є предметом вивчення багатьох науковців, серед яких доцільно виділити Н. Аванесову, яка у своїй праці розглядає основний потенціал та розвиток підприємств оборонно-промислового комплексу, приділяє увагу фінансовому плануванню підприємств оборонно-промислового комплексу, процесу прогнозно-програмних досліджень підприємств оборонно-промислового комплексу України [1].

Особливості видатків на оборонно-промисловий комплекс з Державного бюджету розглядала Кириленко О. [6], порівняльний аналіз військових видатків в Україні та країнах НАТО проводили Романова Ю. та Урбанович В. [10], вплив макроекономічних показників на фінансування потреб оборонно-промислового комплексу розглядали Чеберяко О. і Смаль А. [13].

Разом з тим, невирішеними залишаються питання фінансування витрат підприємств оборонного комплексу задля зміцнення військового потенціалу та обороноздатності України, що сприятиме розвитку міжнародного партнерства підприємств оборонно-промислового комплексу України з ЄС та НАТО.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження сучасних аспектів міжнародного партнерства підприємств оборонно-промислового комплексу, засад їх діяльності та фінансових аспектів розвитку задля зміцнення фінансової безпеки держави. Для досягнення мети дослідження були поставлені та вирішені наступні завдання: дослідити теоретичні аспекти діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу, провести оцінку оборонного бюджету України, а також з'ясувати переваги та недоліки міжнародного партнерства України та НАТО.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація світової економіки та розвиток інтеграційних процесів, зміни економічних та політичних систем накладають відбиток на розвиток підприємств оборонно-промислового комплексу адже саме вони дають змогу забезпечити безпеку від будь-яких зовнішніх посягань та внутрішніх загроз.

У своїй праці Бадрак В. стверджує, що «видатки на оборону – це спрямування фінансових ресурсів на оборону держави для утримання збройних сил, розвитку оборонної промисловості, проведення військових досліджень та ліквідації її наслідків» [2].

Аванесава Н. зазначає, що «фінансування силових структур України починається з планування, яке є важливою складовою фінансово-господарської діяльності силових структур країни». Планування здійснюється у встановлені законом строки з метою забезпечення необхідного рівня обороноздатності держави шляхом обґрунтування перспектив розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань з урахуванням характеру реальних і потенційних загроз у воєнній сфері та економічних можливостей держави, із зазначенням конкретних заходів, виконавців та термінів їх реалізації [1].

Функціонування силових структур є принциповою основою реалізації політики національної безпеки. Серед комплексу проблем цієї сфери однією із найголовніших є проблема забезпечення належного рівня фінансування силових структур. До недавнього часу спостерігались порівняно невеликі видатки на оборону, які становили 5-7% видатків зведеного бюджету.

Значним недоліком оборонного бюджету України є те, що його структура не відповідає світовим нормам. Так, класичний військовий бюджет країни НАТО, як правило, складається з чотирьох частин: витрати на особовий склад (до 45%), операційні витрати (25%), фінансування оборонних НДДКР (до 10%) і придбання нових зразків озброєння та техніки (до 20%). В Україні на утримання основного складу витрачається від 20% до 40% коштів, а на такі статті, як «закупівля озброєння і військової техніки» і «науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи» – менше 1% [4].

В Україні видатки на оборону займають не значну частину у загальному обсязі видатків зведеного бюджету України (табл. 1). Але у 2019 році їх питома вага у загальному обсязі зведеного бюджету в порівнянні з 2005 та 2010 роками зросла приблизно вдвічі.

Таблиця 1 – Видатки на оборону у зведеному бюджеті України за 2005-2019 роки, млн. грн.

	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки	141698,8	377842,8	679871,4	835832,1	1056973,1	1250189,5	1372350,6
Оборона	6041,0	11347,1	52015,8	59359,1	74360,4	97024,1	106627,8
Питома вага видатків на оборону у загальній сумі видатків зведеного бюджету України	4,3	3,0	7,6	7,1	7,0	7,8	7,8

Джерело: розраховано авторами

Оборонно-технічне співробітництво України з НАТО зосереджено не лише на дотриманні бюджетних стандартів фінансування, а й на використанні сучасних технологій, технічних стандартів в інтересах розвитку оборонно-промислового комплексу. Важливим є активізація співробітництва у науковій сфері щодо вимірів безпеки, судово-експертної діяльності, медицини, екології. Адже останнім часом суттєво зросла роль міжнародних організацій у забезпеченні національної безпеки. Для України співробітництво з міжнародними організаціями у сфері безпеки тісно пов'язана з зовнішньою політикою, а саме з процесами євроінтеграції, взаємодії з ЄС та НАТО.

Враховуючи політико-економічні фактори визначаються певні можливості, які отримує Україна: технологічні, через впровадження нових видів техніки та технологій, устаткування, науково-дослідних розробок, підготовка науково-виробничих кадрів; управлінські, через впровадження сучасних методик управління, підвищення кваліфікацій, розробці стратегій та реформ відповідно до напрямків міжнародної політики та військових стандартів; економічні, через залучення інвестицій, фінансових допомог, замовлень.

Міжнародне партнерство України та НАТО охоплює проведення воєнної реформи, оборонно-технічну сферу, забезпечення економічної безпеки, планування на випадок надзвичайних ситуацій, партнерство з питань науки та довкілля, реалізація проектів щодо подолання корупції, професійної підготовки цивільного персоналу сектору безпеки та оборони, реформування системи військової освіти в Україні, підготовки, перепідготовки та соціального захисту звільнених у запас військовослужбовців [14].

Враховуючи військову агресію на Сході України доцільно поглиблювати співробітництво з міжнародними організаціями, насамперед НАТО та ЄС у напрямку розвитку підприємств оборонно-промислового комплексу. Першочерговість та систематичність співробітництва повинна стати частиною загальної трансформації оборонно-промислового комплексу у контексті євроінтеграції України. Заходи євроінтеграції України вимагають відповідної бюджетної підтримки та законодавчого врегулювання.

Існують твердження, що оборонні витрати негативно впливають на економічний розвиток країни та планують за рахунок їх скорочення вирішити накопичені економічні та соціальні проблеми. Однак, за оцінками експертів, оборонно-промисловий комплекс є одним із основних резервів, що дає можливість у взаємодії з іншими секторами економіки розраховувати на забезпечення країною статусу індустріально незалежної держави. Оборонно-промисловий комплекс є невід'ємною складовою частиною військового потенціалу країни та промисловою основою національної безпеки держави. Оборонні витрати реалізуються і впливають на економічний розвиток оборонно-промислового комплексу, який виробляє озброєння, військову техніку, послуги національної оборони та іншу оборону продукцію. Саме у цьому комплексі народжується високі технології, ноу-хау, що згодом можуть застосовуватися й у цивільних галузях економіки [3].

Ліва частина державних оборонних підприємств сконцентрована в ДК «Укроборонпром» і Державному космічному агентстві. В «Укроборонпром» входять 137 держпідприємств, з яких 21 розташоване на непідконтрольних територіях, 83 – фінансово нестабільні, 15 – банкрути. Отже, тільки 26 підприємств, на яких працює понад 52 тис. працівників, генерують 89% доходу. Причому деякі невеликі держпідприємства й конструкторські бюро, які перебувають на межі банкрутства, можуть володіти певними унікальними патентами, технологіями. Отже на державному рівні слід передати їх інтелектуальну власність іншим держпідприємствам, які зможуть використовувати наявні ресурси максимально ефективно. З цією метою ми опрацювали проект Закону України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності», що передбачає консолідацію активів, продаж надлишкового майна й ліквідацію непрацюючих підприємством [7].

У проекті Закону України «Про Державний бюджет на 2022 рік» запланований обсяг фінансування сектору безпеки і оборони України становить рекордні 5,95% від ВВП. Це більше в порівнянні з 2021 роком, коли було виділено 5,92%, та з 2020 роком, коли видатки склали 5,45% від ВВП. При цьому на фінансування Збройних Сил України у 2022 році має піти 131 млрд. грн., з яких рекордні кошти – 32,9 млрд. грн. – передбачені на програму розвитку озброєння та військової техніки [7].

Отже, фінансування армії і оборонних ініціатив залишається однією з ключових статей у проекті Державного бюджету на 2022 рік. ЗСУ має бути забезпечене всім необхідним для ефективної безпеки і оборони. Це також дасть стимул для розвитку підприємств оборонно-промислового комплексу, що дозволить не тільки забезпечити

обороздатність та безпеку країни, але й сприятиме збільшенню робочих місць на підприємствах оборонно-промислового комплексу» [8].

Активне залучення приватного бізнесу до оборонного комплексу країни на основі впровадження механізму державно-приватного партнерства - це новий напрямок у формуванні витрат підприємств оборонно-промислового комплексу, що підтверджується досвідом європейських країн. Водночас, збільшення видатків оборонно-промислового комплексу може призвести до суттєвого дисбалансу цивільного та військового секторів економіки.

Розвиток оборонно-промислового комплексу, оновлення техніки та технологій неможливий без значного інвестиційного втручання через можливість залучення прямих іноземних інвестицій у різноманітні оборонні проекти, створення спільних наукоємних підприємств, довгострокове державне оборонне замовлення. Важливим аспектом залучення іноземних інвестицій в оборону галузь є підвищення рівня її інвестиційної привабливості та можливостей об'єднуватись державам для реалізації спільних проєктів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Міжнародне партнерство підприємств оборонно-промислового комплексу з НАТО і ЄС стає чинником реформування і розвитку всього військово-промислового комплексу України, що дозволить використовувати сучасні технології, технічні стандарти в інтересах розвитку оборонно-промислового комплексу, сприятиме активізації співробітництва у науковій сфері щодо вимірів безпеки, судово-експертної діяльності, медицини, екології. Для України співробітництво з міжнародними організаціями у сфері безпеки тісно пов'язана з зовнішньою політикою, а саме з процесами євроінтеграції, взаємодії з ЄС та НАТО.

Проведений аналіз бюджетного фінансування оборонного комплексу України показує збільшення витрат на оборону у загальному обсязі зведеного бюджету, що можна охарактеризувати виключно як позитивне явище, особливо в умовах військового конфлікту.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у детальному аналізі витрат підприємств оборонного комплексу, що дасть змогу оптимізувати витрати, сприятиме широкому залученню приватного бізнесу на основі впровадження механізму державно-приватного партнерства.

Список літератури

1. Аванесова Н.Е. Потенціал розвитку оборонно-промислового комплексу в контексті національної економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 14 (10). С. 47-50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2015_14%281%29_13 (дата звернення: 25.04.2021).
2. Бадрак В.В. Возможности военно-технического и обороннопромышленного сотрудничества Украины и государств НАТО. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 8. С. 19-25
3. Бегма В.М., Шемаєв В.М., Толок П.О. Реформування і розвиток підприємств оборонної галузі в контексті посилення економічного потенціалу України. *Причорноморські економічні студії*. Вип. 23. 2017. С. 32-36. URL: http://bses.in.ua/journals/2017/23_2017/8.pdf (дата звернення: 25.04.2021).
4. Борохвостов В. Оборонно-промисловий комплекс України: стан та можливі напрями співробітництва з країнами заходу. *Стратегічна панорама*. 2004. № 3. С. 8-9
5. Ватаманюк-Зелінська У.З., Беднарчук В.В., Млінцова А.О. Фінансування потреб оборонної сфери в Україні. *Інноваційна економіка*. 2020. №7-8 (85). С. 22-27.
6. Кириленко О. Сучасні тенденції видатків на оборону з Державного бюджету України. *Світ фінансів*. 2019. № 3(60). С. 179-188.
7. Панаїотіді С. ОПК потребує прозорих і передбачуваних процедур в управлінні. *Армія інформ* : веб-сайт. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/10/reformuvannya-opk-tryvaye-u-styli-znamenitogo-leninskogo-tango-krok-vpered-dva-nazad-svitlana-panaiotidi> (дата звернення: 20.05.2021).

8. Перший відкритий майданчик об'єднання замовників і виробників з метою реалізації передових технологій сектору безпеки та оборони за стандартами НАТО. *Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України*: веб-сайт. URL: <https://mspu.gov.ua/news/> (дата звернення: 25.04.2021).
9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 25.04.2021).
10. Офіційний сайт Держстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/ibd/kin/kin_ed/arh_kin_ed_reg2021_u.htm (дата звернення: 25.04.2021).
11. Романовська Ю.А., Урбанович В.А. Видатки на оборону: порівняльний аналіз ситуації в Україні та країнах НАТО. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. Вип. 28-2. С. 117-120.
12. Толлок П.О. Взаємодія підприємств оборонної галузі України із суб'єктами зовнішнього середовища: контекст фінансової безпеки. *Електронний науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»*. 2019. Вип. 30. С. 235-240.
13. Толлок П.О. Шляхи залучення фінансових ресурсів для розвитку підприємств оборонно-промислової галузі України. *Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2018. С. 133-136.
14. Чеберяко О., Смалъ А. Вплив макроекономічних показників на фінансування потреб оборони держави. *Вісник Київського національного ун-ту імені Тараса Шевченка. Сер. «Економіка»*. 2012. № 138. С. 45-49.
15. Ханін І.Г. Співробітництво з міжнародними організаціями як чинник розвитку військово-промислового комплексу України. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4456> (дата звернення: 25.04.2021).

References

1. Avanesova, N.E. (2015). Potensial rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu v konteksti natsionalnoi ekonomiky [The potential for the development of the defense-industrial complex in the context of the national economy]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific bulletin of Kherson State University*, 14 (10), 47-50. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2015_14%281%29_13 [in Ukrainian].
2. Badrak, V.V. (2003). Vozmozhnosti voenno-tehnicheskogo i oboronnopromyshlennogo sotrudnichestva Ukrainy i gosudarstv NATO [Opportunities for military-technical and defense-industrial cooperation between Ukraine and NATO states]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 8, 19-25 [in Russian].
3. Behma, V.M., Shemaiev, V.M., & Tolok, P.O. (2017). Reformuvannya i rozvytok pidpriemstv oboronnoi haluzi v konteksti posylenня ekonomichnoho potentsialu Ukrainy [Reform and development of defense enterprises in the context of strengthening the economic potential of Ukraine.] *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 23, 32-36. Retrieved from http://bses.in.ua/journals/2017/23_2017/8.pdf [in Ukrainian].
4. Borokhvostov, V. (2004). Oboronno-promyslovyi kompleks Ukrainy: stan ta mozhlyvi napriamy spivrobitnytstva z krainamy zachodu [Defense-industrial complex of Ukraine: state and possible directions of cooperation with Western countries]. *Stratehichna panorama – Strategic panorama*, 3, 8-9 [in Ukrainian].
5. Vatamaniuk-Zelinska, U.Z., Bednarchuk, V.V., & Mlintsova, A.O. (2020). Finansuvannya potreb oboronnoi sfery v Ukraini [Financing the needs of the defense sector in Ukraine]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 7-8 (85), 22-27 [in Ukrainian].
6. Kyrylenko, O. (2019). Suchasni tendentsii vydatkiv na oboronu z Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy. [Modern tendency of defense expenditures from the State budget of Ukraine]. *Svit finansiv – World of Finance*, 3(60), 179-188 [in Ukrainian].
7. Panaiotidi, S. (2020). OPK needs transparent and predictable management procedures [The MIC requires transparent and predictable procedures in management.] *Armiia inform - Army inform*. Retrieved from <https://armyinform.com.ua/2020/10/reformuvannya-opk-tryvaye-u-styli-znamenytogo-leninskogo-tango-krok-vpered-dva-nazad-svitlana-panaiotidi> [in Ukrainian].
8. Sait Pershyi vidkrytyi maidanchyk obiednannya zamovnykiv i vyrobnykiv z metoiu realizatsii peredovykh tekhnologii sektoru bezpeky ta oborony za standartamy NATO [Site the first open platform to bring together customers and manufacturers to implement advanced security and defense technologies according to NATO standards]. *mspu.gov.ua*. Retrieved from <https://mspu.gov.ua/news> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy vid 21 lypnia 2018 № 2469-VIII «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» [Law of Ukraine of June 21, 2018 № 2469-VIII on the national security of Ukraine]. (2018, June 21). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
10. Ofitsiynyi sait Derzhstat Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/ibd/kin/kin_ed/arh_kin_ed_reg2021_u.htm [in Ukrainian].
11. Romanovska, Yu.A., & Urbanovych, V.A. (2018). Vydatky na oboronu: porivnialnyi analiz sytuatsii v Ukraini ta krainakh NATO [Expenditure on defense: comparative analysis of the Ukraine and NATO countries]. *Hroshi, finansy i kredyt – Money, finance, and credit*, 28-2, 117-120 [in Ukrainian].
12. Tolok, P.O. (2019). Vzaiemodiia pidpriemstv oboronnoi haluzi Ukrainy iz subiektamy zovnishnoho seredovyscha: kontekst finansovoi bezpeky [Interaction of Ukrainian defense industry enterprises with environmental actors: the context of financial security]. *Elektronnyi naukovopraktychnyi zhurnal «Infrastruktura rynku» – Electronic scientific and practical journal "Market Infrastructure"*, 30, 235-240 [in Ukrainian].
13. Tolok, P.O. (2018). Shliakhy zaluchennia finansovykh resursiv dlia rozvytku pidpriemstv oboronno-promyslovoi haluzi Ukrainy [Ways of Attracting Financial Resources for Development of Enterprises of the Defense Industry of Ukraine]. Trends in economic development in 2018: analytical and methodological aspects: *Materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii – Materials of the International Scientific and Practical Conference*. (pp.133-136). Odesa: ONU imeni I.I. Mechnykova [in Ukrainian].
14. Cheberiaiko, O., & Smal, A. (2012). Vplyv makroekonomichnykh pokaznykiv na finansuvannia potreb oborony derzhavy [The impact of macroeconomic indicators on the financing of state defense needs]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho un-tu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Ser. "Economics."*, 138, 45-49. [in Ukrainian].
15. Khanin, I.H. (2015). Spivrobotnytstvo z mizhnarodnymy orhanizatsiiamy yak chynnyk rozvytku viiskovopromysloвого kompleksu Ukrainy [Cooperation with international organizations as a factor in the development of the military-industrial complex of Ukraine] *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 2. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4456> [in Ukrainian].

Natalia Gavrilova, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Larysa Petrenko, assistant

Natalia Pitel, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

International Partnership of Enterprises of the Defense-industrial complex of Ukraine: Financial and Economic Aspects of Development

The level of national security of the country directly depends on the needs of enterprises of the defense-industrial complex, their scientific, technical, financial and economic development. The financial security of defense enterprises and the financial security of the state as a whole is in a state of direct mutual influence. Thus, there is an urgent need to study the peculiarities of ensuring financial security at the enterprises of the defense industry and in the defense-industrial complex. The purpose of the work is to study the modern aspects of an international partnership of enterprises of the defense-industrial complex, the principles of their activities, and the financial aspects of development.

The article considers the interpretations of scientists on the concepts of defense spending and financing of law enforcement agencies, considers the structure of the defense budget of Ukraine. The article considers the defense-industrial complex as an integral part of the entire military potential of the country and the industrial basis of the national security of the state. The article states that the enterprises of the defense-industrial complex produce high technologies, know-how, which can later be used in civilian sectors of the economy.

International partnership of enterprises of the defense-industrial complex with NATO and the EU becomes a factor in the reform and development of the entire military-industrial complex of Ukraine. However, given the needs of the domestic defense-industrial complex, along with the processes of its structural restructuring, cooperation on technological modernization of the enterprises of the sector and the renewal of the manufactured armaments should deepen. It is also advisable to intensify cooperation in the field of space, both for military and civilian security-related purposes. A separate direction of cooperation should be the creation of a joint innovative infrastructure in the defense-industrial complex.

military-industrial complex, military-technical cooperation, military budget, financing of the military-industrial complex

Одержано (Received) 21.05.2021

Прорецензовано (Reviewed) 26.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT AUTHORS

Андрощук Ірина Іванівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0001-1776>, e-mail: GM_GM@ukr.net

Андрощук Ирина Ивановна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита, учета и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0001-1776>, e-mail: GM_GM@ukr.net

Iryna Androshchuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Auditing, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0001-1776>, e-mail: GM_GM@ukr.net

Бабій Максим Валентинович – директор, Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7290-184X>, e-mail: kp.ndekc@gmail.com

Бабий Максим Валентинович – директор, Кировоградский научно-исследовательский экспертно-криминалистический центр МВД Украины, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7290-184X>, e-mail: kp.ndekc@gmail.com

Maxim Babii – Director, Kirovohrad Research Forensic Centre of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7290-184X>, e-mail: kp.ndekc@gmail.com

Бессонова Анна Володимирівна – аспірант, Державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет», м. Маріуполь, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4747-1187>, e-mail: sheloba17@gmail.com

Бессонова Анна Владимировна – аспирант, Государственное высшее учебное заведение «Приазовский государственный технический университет», г. Мариуполь, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4747-1187>, e-mail: sheloba17@gmail.com

Anna Bessonova – Postgraduate, State higher educational institution «Priazovsky State Technical University», Mariupol, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4747-1187>, e-mail: sheloba17@gmail.com

Буайта Сейф-Едін – аспірант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2754-1686>, e-mail: bs-e@ukr.net

Буайта Сейф-Эддин – аспирант кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2754-1686>, e-mail: bs-e@ukr.net

Bouaita Seyf-Eddine – Postgraduate of the Department of Economics, Management and Commerce, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2754-1686>, e-mail: bs-e@ukr.net

Бугасва Марія Вікторівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7460-9279>, e-mail: bmw87forever@gmail.com

Бугасва Мария Викторовна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7460-9279>, e-mail: bmw87forever@gmail.com

Maria Buhaiieva – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7460-9279>, e-mail: bmw87forever@gmail.com

Гаврилова Наталія Валеріївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5366-1820>, e-mail: nh.15426378@gmail.com

Гаврилова Наталя Валерьевна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансов, банківського дела и страхования, Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5366-1820>, e-mail: nh.15426378@gmail.com
Natalia Gavrilova – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor at the Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5366-1820>, e-mail: nh.15426378@gmail.com

Гамалій Володимир Федорович – професор, доктор фізико-математичних наук, професор кафедри цифрової економіки та системного аналізу, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7544-7470>, e-mail: v.gamaliy@knute.edu.ua

Гамалій Володимир Федорович – профессор, доктор физико-математических наук, профессор кафедры цифровой экономики и системного анализа, Киевский национальный торгово-экономический университет, г. Киев, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7544-7470>, e-mail: v.gamaliy@knute.edu.ua

Volodymyr Gamaliy – Professor, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor of the Department of Cybernetics and Systems Analysis, Department of Digital Economy and Systems Analysis, Kyiv National University of Trade And Economics, Kiev, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7544-7470>, e-mail: v.gamaliy@knute.edu.ua

Гончаренко Владислав Васильович – професор, доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0414-8892>, e-mail: v.honcharenko@karazin.ua

Гончаренко Владислав Васильевич – профессор, доктор экономических наук, профессор кафедры международных экономических отношений имени Артура Голикова, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, г. Харьков, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0414-8892>, e-mail: v.honcharenko@karazin.ua

Vladyslav Honcharenko – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences), Professor of the Department of International Economic Relations named after Arthur Golikov, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0414-8892>, e-mail: v.honcharenko@karazin.ua

Гуцалюк Олексій Миколайович – доцент, доктор економічних наук, професор кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6541-4912>, e-mail: alex-g.88@ukr.net

Гуцалюк Алексей Николаевич – доцент, доктор экономических наук, профессор кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6541-4912>, e-mail: alex-g.88@ukr.net

Oleksii Hutsaliuk – Associate Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor of the Department of Economics, Management and Commerce, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6541-4912>, e-mail: alex-g.88@ukr.net

Демченко Софія Вікторівна – здобувач кафедри управління і адміністрування, Харківський національний університет імені В.М. Каразіна, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3658-5197>, e-mail: sofyademchenko@karazin.ua

Демченко Софія Викторовна – соискатель кафедры управления и администрирования, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, г. Харьков, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3658-5197>, e-mail: sofyademchenko@karazin.ua

Sofia Demchenko – Applicant of the Department of Management and Administration, Kharkiv National University named after V.M. Karazina, Kharkiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3658-5197>, e-mail: sofyademchenko@karazin.ua

Завгородня Марія Юрївна – кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу промислової політики, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9190-6403>, e-mail: mzavgorodnia@gmail.com

Завгородня Марія Юрьевна – кандидат економічних наук, научний сотрудник отдела промышленной политики, ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины», г. Киев, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9190-6403>, e-mail: mzavgorodnia@gmail.com

Mariia Zavgorodnia – PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Research of the Industrial Policy Department, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9190-6403>, e-mail: mzavgorodnia@gmail.com

Зайченко Володимир Васильович – доцент, доктор економічних наук, професор кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9523-1220>, e-mail: v_zaychenko@ur.net

Зайченко Владимир Васильевич – доцент, доктор экономических наук, профессор кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9523-1220>, e-mail: v_zaychenko@ur.net

Volodymyr Zaichenko – Associate Professor, Doctor of Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9523-1220>, e-mail: v_zaychenko@ur.net

Запша Галина Миколаївна – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри менеджменту, Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2657-9367>, e-mail: galina.zapsha@gmail.com

Запша Галина Николаевна – профессор, доктор экономических наук, заведующая кафедрой менеджмента, Одесский государственный аграрный университет, г. Одесса, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2657-9367>, e-mail: galina.zapsha@gmail.com

Halyna Zapsha – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Head of the Department of Management, Odessa State Agrarian University, Odessa, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2657-9367>, e-mail: galina.zapsha@gmail.com

Іванов Роман Вячеславович – доцент, доктор економічних наук, завідувач кафедри економічної кібернетики, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2086-5004>, e-mail: romanivanov1926@gmail.com

Иванов Роман Вячеславович – доцент, доктор экономических наук, заведующий кафедрой экономической кибернетики, Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара, г. Днепр, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2086-5004>, e-mail: romanivanov1926@gmail.com

Roman Ivanov – Associate Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Head of the Department of Economic Cybernetics, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2086-5004>, e-mail: romanivanov1926@gmail.com

Касьян Світлана Анатоліївна – старший викладач, кафедри міжнародних економічних відносин імені Артура Голикова, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна, e-mail: s.a.kasyan@karazin.ua

Касьян Светлана Анатольевна, старший преподаватель, кафедры международных экономических отношений имени Артура Голикова, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, г. Харьков, Украина, e-mail: s.a.kasyan@karazin.ua

Svitlana Kasyan – Senior Lecturer of the Department of International Economic Relations named after Arthur Golikov, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine, e-mail: s.a.kasyan@karazin.ua

Кононенко Леся Віталіївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5698-5003>, e-mail: slv2828@ukr.net

Кононенко Леся Виталиевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита, учета и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5698-5003>, e-mail: slv2828@ukr.net

Lesa Kononenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Audit, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5698-5003>, e-mail: slv2828@ukr.net

Косенко Світлана Сегрїївна – доцент, кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії навчальної та наукової роботи Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2043-6691>, *e-mail: sveta_kosenko@bigmir.net*

Косенко Светлана Сегреевна – доцент, кандидат юридических наук, заведующая лабораторией учебной и научной работы Государственного научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра МВД Украины, г. Киев, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2043-6691>, *e-mail: sveta_kosenko@bigmir.net*

Svetlana Kosenko – Associate Professor, PhD in Law (Candidate of Law Sciences), Head of the laboratory for educational and scientific work of the State Research Forensic Centre of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2043-6691>, *e-mail: sveta_kosenko@bigmir.net*

Лімаренко Світлана Миколаївна – старший викладач кафедри менеджменту, права, статистики та економічного аналізу, Луганський національний аграрний університет, м. Старобільськ, Україна, *e-mail: lymasn@ukr.net*

Лимаренко Светлана Николаевна – старший преподаватель кафедры менеджмента, права, статистики и экономического анализа, Луганский национальный аграрный университет, г. Старобельск, Украина, *e-mail: lymasn@ukr.net*

Svetlana Limarenko – Senior Lecturer of the Management, Law, Statistics and Economical Analysis Department, Luhansk National Agrarian University, Ukraine, Starobilsk, *e-mail: lymasn@ukr.net*

Липчанський Володимир Олександрович – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3803-0518>, *e-mail: lindervlad92@gmail.com*

Липчанский Владимир Александрович – доцент, кандидат педагогических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3803-0518>, *e-mail: lindervlad92@gmail.com*

Volodymyr Lypchanskyi – Associate Professor, PhD in Pedagogical (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3803-0518>, *e-mail: lindervlad92@gmail.com*

Малюта Людмила Ярославівна – професор, доктор економічних наук, професор кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7569-9982>, *e-mail: luda_mal@ukr.net*

Малюта Людмила Ярославовна – профессор, доктор экономических наук, профессор кафедры управления инновационной деятельностью и сферой услуг, Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя, г. Тернополь, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7569-9982>, *e-mail: luda_mal@ukr.net*

Liudmyla Maliuta – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor of the Department of Management of Innovation Activity and Services Industry, Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, Ternopil, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7569-9982>, *e-mail: luda_mal@ukr.net*

Мельник Тетяна Андріївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1372-3585>, *e-mail: semenovichta@ukr.net*

Мельник Татьяна Андреевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1372-3585>, *e-mail: semenovichta@ukr.net*

Tatiana Melnyk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate professor of Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1372-3585>, *e-mail: semenovichta@ukr.net*

Минько Анастасія Юрївна – здобувач кафедри кафедри цифрової економіки та системного аналізу, Київський національний торгово-економічний університет, м. Київ, Україна, *e-mail: v.gamaliy@knu.edu.ua*

Минько Анастасія Юриевна – соискатель кафедры цифровой экономики и системного анализа, Киевский национальный торгово-экономический университет, г. Киев, Украина, *e-mail: v.gamaliy@knu.edu.ua*

Anastasiia Minko – Applicant of the Department of Cybernetics and Systems Analysis, Department of Digital Economy and Systems Analysis, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine, *e-mail: v.gamaliy@knu.edu.ua*

Наволокіна Алла Сергіївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та економіки, Приватний заклад вищої освіти «Міжнародний європейський університет», м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1711-6002>, *e-mail: allanavolokina@gmail.com*

Наволокіна, Алла Сергеевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и экономики, Частное заведение высшего образования «Международный европейский университет», г. Киев, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1711-6002>, *e-mail: allanavolokina@gmail.com*

Alla Navolokina – Associate Professor, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Management and Economics, International European University, Kiev, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1711-6002>, *e-mail: allanavolokina@gmail.com*

Немченко Тамара Борисівна – доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4168-3584>, *e-mail: nemchenko2015@gmail.com*

Немченко Тамара Борисівна – доцент, кандидат философских наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4168-3584>, *e-mail: nemchenko2015@gmail.com*

Tamara Nemchenko – Associate Professor, PhD of Philosophy (Candidate of Philosophy Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4168-3584>, *e-mail: nemchenko2015@gmail.com*

Немченко Тетяна Анатоліївна – асистент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4914-5134>, *e-mail: tanushka14041989@gmail.com*

Немченко Татьяна Анатольевна – асистент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4914-5134>, *e-mail: e-mail: tanushka14041989@gmail.com*

Tetyana Nemchenko – Assistant Lecturer of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4914-5134>, *e-mail: e-mail: tanushka14041989@gmail.com*

Обнявко Тетяна Себастьянівна – здобувач, старший викладач кафедри менеджменту, Кіровоградський інститут розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8769-3844>, *e-mail: tobniavko@gmail.com*

Обнявко Татьяна Себастьяновна – соискатель, старший преподаватель кафедры менеджмента, Кировоградский институт развития человека ВУЗ «Открытый международный университет развития человека «Украина», г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8769-3844>, *e-mail: tobniavko@gmail.com*

Tatiana Obniavko – graduate student, Senior Lecturer, Department of Management, Kirovograd Institute of Human Development «Higher Educational Institution «Open International University of Human Development «Ukraine», Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8769-3844>, *e-mail: tobniavko@gmail.com*

Орлова-Курилова Ольга Володимирівна – доцент, доктор економічних наук, завідувач кафедри менеджменту, права, статистики та економічного аналізу, Луганський національний аграрний

університет, м. Старобільськ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8382-8070>, e-mail: orlovakur73@gmail.com

Орлова-Курилова Ольга Владимировна – доцент, доктор економічних наук, завідувача кафедрою менеджменту, права, статистики і економічного аналізу, Луганський національний аграрний університет, г. Старобільськ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8382-8070>, e-mail: orlovakur73@gmail.com

Olga Orlova-Kurilova – Associate Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Head of the Management, Law, Statistics and Economical Analysis Department, Luhansk National Agrarian University, Ukraine, Starobilsk, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8382-8070>, e-mail: orlovakur73@gmail.com

Островська Галина Йосипівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9318-2258>, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-9318-2258>, e-mail: h.ostrovska@gmail.com

Островская Галина Иосифовна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, г. Тернопіль, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9318-2258>, e-mail: h.ostrovska@gmail.com

Halyna Ostrovska – Associate Professor, Ph.D in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Management of Innovation Activity and Services Industry, Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, Ternopil, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9318-2258>, e-mail: h.ostrovska@gmail.com

Пантелеймоненко Андрій Олексійович – професор, доктор економічних наук, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3714-1934>, e-mail: panteleimonenko.andrii@pdaa.edu.ua

Пантелеймоненко Андрей Алексеевич – професор, доктор економічних наук, професор кафедри економіки і міжнародних економічних відносин, Полтавський державний аграрний університет, г. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3714-1934>, e-mail: panteleimonenko.andrii@pdaa.edu.ua

Andrii Panteleimonenko – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economics sciences), Professor at the Department of Economics and International Economic Relations, Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3714-1934>, e-mail: panteleimonenko.andrii@pdaa.edu.ua

Панченко Володимир Анатолійович – професор, доктор економічних наук, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти, заслужений працівник освіти України, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченка, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0958-7752>, e-mail: op_panchenko@ukr.net

Панченко Владимир Анатольевич – професор, доктор економічних наук, професор кафедри педагогіки і менеджменту освіти, заслужений працівник освіти України, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, г. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0958-7752>, e-mail: op_panchenko@ukr.net

Vladimir Panchenko – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management, Honored Worker of Education of Ukraine, Central Ukrainian State Pedagogical University named after Vladimir Vynnychenko, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0958-7752>, e-mail: op_panchenko@ukr.net

Петренко Лариса Михайлівна – асистент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9075-3011>, e-mail: larryshechka@gmail.com

Петренко Лариса Михайловна – асистент кафедри фінансів, банківського дела і страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9075-3011>, e-mail: larryshechka@gmail.com

Larysa Petrenko – Assistant of the Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9075-3011>, e-mail: larryshechka@gmail.com

Пител Наталія Сергіївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9163-8998>, e-mail: nataliakrasnozon@gmail.com

Пител Наталья Сергеевна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9163-8998>, e-mail: nataliakrasnozon@gmail.com

Natalia Pitel – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9163-8998>, e-mail: nataliakrasnozon@gmail.com

Плинокос Дмитро Дмитрович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Національний університет «Запорізька Політехніка», ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3004-0279>, e-mail: ddplynokos@gmail.com

Плинокос Дмитрий Дмитриевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Национальный университет «Запорожская Политехника», ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3004-0279>, e-mail: ddplynokos@gmail.com

Dmytro Plynokos – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities, National University «Zaporizhzhya Polytechnic», ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3004-0279>, e-mail: ddplynokos@gmail.com

Попов Володимир Миколайович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-3713-8287>, e-mail: popovvm@ukr.net

Попов Владимир Николаевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, <https://orcid.org/0000-0002-3713-8287>, e-mail: popovvm@ukr.net

Volodymyr Popov – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-3713-8287>, e-mail: popovvm@ukr.net

Пугаченко Ольга Борисівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2253-050X>, e-mail: pugachenkoolga@gmail.com

Пугаченко Ольга Борисівна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита, учета и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2253-050X>, e-mail: pugachenkoolga@gmail.com

Pugachenko Olga – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Audit, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2253-050X>, e-mail: pugachenkoolga@gmail.com

Решетов Валерій Олександрович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9664-4764>, e-mail: reshetov.audit@gmail.com

Решетов Валерій Александрович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита, учета и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9664-4764>, e-mail: reshetov.audit@gmail.com

Valerii Reshetov – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Audit, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9664-4764>, e-mail: reshetov.audit@gmail.com

Решитько Тетяна Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7589-4710>, e-mail: Reshetkov1959@gmail.com

Решитько Татьяна Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, Доцент кафедры международных экономических отношений, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7589-4710>, e-mail: Reshetkov1959@gmail.com

Tatyana Reshitco – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor Department of International Economic Relations, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytsky, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7589-4710>, e-mail: Reshetkov1959@gmail.com

Романчук Сергій Анатолійович – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-6059>, e-mail: licinio@ukr.net

Романчук Сергей Анатольевич – доцент, кандидат технических наук, доцент кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-6059>, e-mail: licinio@ukr.net

Sergey Romanchuk – Associate Professor, PhD in Technics (Candidate of Technics Sciences), Associate Professor of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics' Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-6059>, e-mail: licinio@ukr.net

Романюк Людмила Михайлівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1980-4047>, e-mail: ljudmyla.romaniuk@gmail.com

Романюк Людмила Михайловна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1980-4047>, e-mail: ljudmyla.romaniuk@gmail.com

Ljudmila Romaniuk – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1980-4047>, e-mail: ljudmyla.romaniuk@gmail.com

Савченко Вера Меєрівна – професор, кандидат економічних наук, професор кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2496-2525>, e-mail: veramsavchenko@gmail.com

Савченко Вера Меєревна – профессор, кандидат экономических наук, профессор кафедры аудита, учета и налогообложения, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2496-2525>, e-mail: veramsavchenko@gmail.com

Vera Savchenko – Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Professor of the Department of Audit, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2496-2525>, e-mail: veramsavchenko@gmail.com

Селищева Єлизавета Володимирівна – аспірантка, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-1073-7933>, e-mail: selisevaelizaveta@gmail.com

Селищева Елизавета Владимировна – аспірантка, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1073-7933>, e-mail: selisevaelizaveta@gmail.com

Yelyzaveta Selishcheva – Postgraduate, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-1073-7933>, e-mail: selisevaelizaveta@gmail.com

Сисоліна Наталія Петрівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0101-8854>, e-mail: natlsysol@gmail.com

Сысолина Наталья Петровна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0101-8854>, e-mail: natlsysol@gmail.com

Nataliia Sysolina – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Technic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics and Business Department, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0101-8854>, e-mail: natlsysol@gmail.com

Смірнова Ірина Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, заступник декана Економічного факультету з навчально-методичної роботи, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3755-4045>, e-mail: smirnova.iryna@ukr.net

Смирнова Ирина Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, заместитель декана Экономического факультета по учебно-методической работе, доцент кафедры бухгалтерского учета, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3755-4045>, e-mail: smirnova.iryna@ukr.net

Iryna Smirnova – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Deputy Dean of the Faculty of Economics for Educational and Methodological Work, Associate Professor of the Department of Audit, Accounting, and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3755-4045>, e-mail: smirnova.iryna@ukr.net

Смірнова Надія Володимирівна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0816-9348>, e-mail: smirnova.iryna@ukr.net

Смирнова Надежда Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита, учета, и налогообложения Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0816-9348>, e-mail: smirnova.iryna@ukr.net

Nadiya Smirnova – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Audit, Accounting, and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0816-9348>, e-mail: smirnova.iryna@ukr.net

Ткаченко Алла Михайлівна – професор, доктор економічних наук, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Національний університет «Запорізька Політехніка», ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1061-4594>, e-mail: alla0676128584@gmail.com

Ткаченко Алла Михайловна – профессор, доктор экономических наук, заведующий кафедрой предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Национальный университет «Запорожская Политехника», ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1061-4594>, e-mail: alla0676128584@gmail.com

Alla Tkachenko – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Head of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities, National University «Zaporizhzhya Polytechnic», ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1061-4594>, e-mail: alla0676128584@gmail.com

Фоміна Тетяна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5243-6952>, e-mail: tetynafomina@ukr.net

Фомина Татьяна Владимировна – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита, учета и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5243-6952>, e-mail: tetynafomina@ukr.net

Tetiana Fomina – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Audit, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5243-6952>, e-mail: tetynafomina@ukr.net

Харченко Ігор Валерійович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4527-2072>, e-mail: ivkharchenko59@gmail.com

Харченко Игорь Валериевич – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4527-2072>, e-mail: ivkharchenko59@gmail.com

Ihor Kharchenko – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4527-2072>, e-mail: ivkharchenko59@gmail.com

Черната Тетяна Миколаївна – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри «Економіка підприємств», Державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет», м. Маріуполь, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4538-7045>, e-mail: chernatatan1975@gmail.com

Черната Татьяна Николаевна – доцент, кандидат экономических наук, Доцент кафедры «Экономика предприятий», Государственное высшее учебное заведение «Приазовский государственный технический университет», г. Мариуполь, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4538-7045>, e-mail: chernatatan1975@gmail.com

Tetyana Chernata – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Department of Enterprise Economics, State higher educational institution «Priazovsky State Technical University», Mariupol, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4538-7045>, e-mail: chernatatan1975@gmail.com

Черненко Олександр Володимирович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри права та соціально-економічних відносин, Кіровоградський інститут розвитку людини, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7012-1797>, e-mail: chernenko_o.v.fp@i.ua

Черненко Александр Владимирович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры права и социально-экономических отношений, Кировоградский институт развития человека, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7012-1797>, e-mail: chernenko_o.v.fp@i.ua

Alexander Chernenko – PhD in Pedagogicals (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of Law and Socio-Economic Relations, Kirovograd Institute of Human Development, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7012-1797>, e-mail: chernenko_o.v.fp@i.ua

Чумаченко Ольга Сергіївна – доцент, кандидат технічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1097-5827>, e-mail: olgha.chumachenko@gmail.com

Чумаченко Ольга Сергеевна – доцент, кандидат технических наук, доцент кафедры экономики и предпринимательства, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1097-5827>, e-mail: olgha.chumachenko@gmail.com

Olha Chumachenko – Associate Professor, PhD in Technical (Candidate of Technical Sciences), Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1097-5827>, e-mail: olgha.chumachenko@gmail.com

Шалимов Володимир Володимирович – доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9462-8277>, e-mail: v.shalimov@ukr.net

Шалимов Владимир Владимирович – доцент, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9462-8277>, e-mail: v.shalimov@ukr.net

Volodymyr Shalimov – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor of Finance, Banking and Insurance, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9462-8277>, e-mail: v.shalimov@ukr.net

Шалимова Наталія Станіславівна – професор, доктор економічних наук, декан економічного факультету, професор кафедри аудиту, обліку та оподаткування, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7564-4343>, e-mail: nataliia.shalimova@gmail.com

Шалимова Наталья Станиславовна – профессор, доктор экономических наук, декан экономического факультета, профессор кафедры аудита, учета и налогообложения, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7564-4343>, e-mail: nataliia.shalimova@gmail.com

Nataliia Shalimova – Professor, Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Dean of the Faculty of Economics, Professor of the Department of Auditing, Accounting and Taxation, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7564-4343>, e-mail: nataliia.shalimova@gmail.com

Шаранов Роман Сергійович – аспірант кафедри підприємництва та економіки підприємства, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5123-7532>, e-mail: Sharanovr2008@gmail.com

Шаранов Роман Сергеевич – аспирант кафедры предпринимательства и экономики предприятия, Университет таможенного дела и финансов, г. Днепр, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5123-7532>, e-mail: Sharanovr2008@gmail.com

Roman Sharanov – Postgraduate, Department of Entrepreneurship and Business Economics, University of Customs and Finance, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5123-7532>, e-mail: Sharanovr2008@gmail.com

Швець Володимир Євгенович – доцент, кандидат економічних наук, професор кафедри обліку і аудиту, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9940-689X>, e-mail: shwe@ukr.net

Швецъ Владимир Евгеньевич – доцент, кандидат экономических наук, профессор кафедры учёта и аудита, Львовский национальный университет имени Ивана Франка, Львов, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9940-689X>, e-mail: shwe@ukr.net

Volodymyr Shvets – Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Professor of Accounting and Auditing, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9940-689X>, e-mail: shwe@ukr.net

Шелудько Елла Ігорівна – старший науковий співробітник, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу промислової політики, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4329-063X>, e-mail: sheludkoella@gmail.com

Шелудько Элла Игоревна – старший научный сотрудник, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела промышленной политики, ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины», г. Киев, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4329-063X>, e-mail: sheludkoella@gmail.com

Ella Sheludko – Senior Research, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Senior Research officer of department of industrial policy, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4329-063X>, e-mail: sheludkoella@gmail.com

Шерстюк Роман Петрович – доктор економічних наук, завідувач кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6253-9421>, e-mail: romsher85@gmail.com

Шерстюк Роман Петрович – доктор экономических наук, заведующий кафедрой управления инновационной деятельностью и сферой услуг, Тернопольский национальный технический университет имени Ивана Пулюя, г. Тернополь, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6253-9421>, e-mail: romsher85@gmail.com

Roman Sherstiuk – Doctor in Economics (Doctor of Economic Sciences), Head the Department of Management of Innovation Activity and Services Industry, Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, Ternopil, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6253-9421>, e-mail: romsher85@gmail.com

Шинкар Дмитро Павлович – аспірант кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6486-3073>, *e-mail: dmytroshynkar5@gmail.com*

Шинкарь Дмитрий Павлович – аспірант кафедри економіки, менеджмента и коммерческой деятельности, Центральноукраинский национальный технический университет, г. Кропивницкий, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6486-3073>, *e-mail: dmytroshynkar5@gmail.com*

Dmytro Shynkar – Postgraduate of the Department of Economics, Management and Commercial Activity, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6486-3073>, *e-mail: dmytroshynkar5@gmail.com*

Яцун Анастасія Григорівна – аспірантка кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-7036>, *e-mail: yatsun.ag@gmail.net*

Яцун Анастасия Григорьевна – аспірантка кафедри глобальной экономики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев, Украина, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-7036>, *e-mail: yatsun.ag@gmail.net*

Anastasia Yatsun – Postgraduate Student of the Department of Global Economics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-7036>, *e-mail: yatsun.ag@gmail.net*

Центральноукраїнський науковий вісник

Економічні науки

Збірник наукових праць

Випуск 6(39)

Відповідальний за випуск І.В. Смірнова

Комп'ютерна верстка І.М. Каліч

Тиражування О.Г. Каліч

Здано в набір 28.05.2021. Підписано до друку 31.05.2021. Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Високий друк Умов. друк. арк. 37,75
Тираж 300 прим. Замовлення № 0608

*Приватне підприємство «Ексклюзив-Систем»
Свідоцтво № ДК 4470 від 17.01.2013р.
25006, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 25
тел./факс 24-35-53*